

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

TABERÎ TEFSİRİNDE

MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN

(DOKTORA TEZİ)

İbrahim AKŞİT

Danışman

Prof. Dr. Celil KİRAZ

BURSA – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 711523024 numaralı İbrahim AKŞİT'in hazırladığı "Taberî Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân" konulu doktora tezi çalışması ile ilgili tez savunma sınavı 11/09/2019. Günü 12:00.../13:30... saatleri arasında yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ...başarılı... (başarılı / başarısız) olduğuna oy birliği (oy birliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı
Prof. Dr. Celil KİRAZ
Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Üye
Prof. Dr. Remzi KAYA
Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi

Üye

Dr. Öğr. Ü. Hidayet PEKER
Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi

Üye

Doç. Dr. Yunus Emre GÖRDÜK
Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Üye

Doç. Dr. İlhami GÜNAY
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi

Tarih

11. 09. 2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 20 /08 / 2019

Tez Başlığı / Konusu: **TABERÎ TEFSİRİNDE MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 290 sayfalık kısmına ilişkin, 20/08/2019 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 19'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

20/08/2019

Adı Soyadı: İbrahim AKŞİT

Öğrenci No: 711523024

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: Doktora

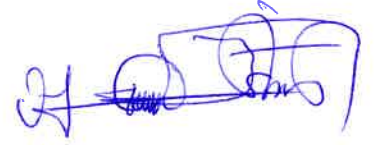
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman

Prof. Dr. Celil KİRAZ

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum ‘‘Taberî Tefsirinde Müşkilü’l-Kur’ân’’ başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Adı Soyadı: İbrahim AKŞİT
Öğrenci No: 711523024
Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
Programı: DOKTORA
Statüsü: Y.Lisans Doktora

ÖZET

Adı, Soyadı:	İbrahim AKŞİT
Üniversite:	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı:	Tefsir
Tezin Niteliği:	Doktora Tezi
Sayfa Sayısı:	xiv + 291
Mezuniyet Tarihi:/...../2019
Tez Danışmanı:	Prof. Dr. Celil KİRAZ

TABERÎ TEFSİRİNDE MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN

Tezimiz bir giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümü iki kısımdan oluşur ki, birinci kısımda müellifimiz Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî ile ilgili özet sayılabilecek bilgiler verilmiştir. İkinci kısmın konusu “Müşkilü'l-Kur'ân"dır.

Birinci bölümün ana başlığı “İtikadî ve Kevnî Ayetlerdeki Müşkiller” olup bu bölüm de iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Yüce Allah'ın adalet sıfatıyla çelişiyor gibi görülen ayetler üzerinde durulmuştur. İkinci kısmın konusu ise, kıyamet ahvâlidir. Öbür kısmın başlığı “Kevnî Ayetlerdeki Müşkiller”dir. Kâinat ve insanın yaratılışıyla ilgili ayet-i kerimeler arasında veya ayet-i kerimeler ile vakıa arasında bazı işkâller ve ilgili işkâllerin halli bu bölümün konusudur.

İkinci bölümün ana başlığı, “Âilevî ve Toplumsal Konulardaki Müşkiller” şeklinde olup burada da müslümanların kendi aralarındaki ailevî, sosyal ve toplumsal konular ve gayr-i müslimlerle olan sosyal, hukuki, dostluk, savaş ve barış ilişkilerindeki münasebetlerini düzenleyen ayet-i kerimeler arasındaki müşkiller incelenmiştir.

Üçüncü bölümün konusu Kur'ân'ın edebî bir kitap oluşuyla çelişir gibi görülen ayetlerdeki müşkillerdir. Zira Kur'ân'ın edebi bir kitap oluşu Yüce Allah tarafından bildirildiği halde bazı ayet-i kerimelerde buna muhalifmiş gibi görülen durumlar göze çarpmaktadır. İşte bunların izâle şekli ve gerçekteki boyutu burada ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, müşkil, tefsir, Taberî.

ABSTRACT

Name, Surname : İbrahim Akşit
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Sciences Institute
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Tafsir
Type of the Work : PhD
Page Number : xiv + 291
Date of the Graduation:/...../2019
Supervisor : Prof. Dr. Celil KİRAZ

MUSHKILS OF THE QUR'AN IN TAFSİR OF TABARI

In this research, there are 3 chapters. Inside the Introduction chapter, there are also 2 part of sub-chapter, the first sub-chapter is the biography and the sketch of Abu Ja'far Muhammad bin Jarir al-Tabari's thinking. Then, second sub-chapter is about Mushkil Qur'an study,

In the First Chapter will be explaining about "Mushkil verses of Faith, Belief and Metaphysiologic", there are also 2 part of explanation. First, about the verses which seen as contradicting Allah's justice attribute. Second, apocalypse condition. Then, in the next chapter about "Mushkil Verses of Faith". Nature (Cosmology) verses and human creation or another verses that in certain condition can be identified exactly the existence. In this part also some weirdness exist as it explained in the previous chapter and also attached the explanation of several arguments that can be strengthening each others.

In the second chapter is "Mushkil verses theme of family and social-society", here will be discussed about grouping themes in muslim society, family and social and also social relations with non-muslim, the law, friendship with them, warfare and peace that all of it correlated to several Mushkil verses in Al-Qur'an, and also the perspective about certain conditions from Mushkil verses that mentioned before and our thoughts which complemented with another arguments.

In the third chapter, Mushkil verses in Al-Qur'an which related with al-Qur'an as literature book. Because Al-Qur'an is the book of noble literature in Allah's side, beside man of letters and poem expert recognized the highness level of literacy in al-Qur'an's verses. Later, they try to explore / exhibit more to meaning of Mushkil Qur'an's verses. These are a few of shape and formula that can be found in this research.

Keywords: Kur'an, Mushkil, Tefsir (interpretation), Tabari

ÖNSÖZ

Allah Rasûlü (s.a.v) bir hadis-i şeriflerinde “Sizin en hayırlınız, Kur’ân’ı öğrenen ve öğretenlerinizdir”¹ buyurmuştur. Ashab-ı kirâm, bu ve buna benzer hadis-i şeriflerde haber verilen müjdelere nâil olmak adına O’nun irtihalinin hemen akabinde Kur’ân-ı Kerim’i öğrenmek, anlamak, anladıklarını hayatlarına tatbik etmek ve başkalarına öğretmek ve tebliğ etmek için bütün azim ve gayretleriyle çalışmalara başladıkları anlaşılır.

Hz. Ebu Bekir döneminde Ömer (r.a)’ın da teşvikiyle de Kur’ân-ı Kerim’in toplanarak mushaf haline getirilmesi, Hz. Osman döneminde bu mushafın çoğaltılarak çeşitli İslam beldelerine ulaştırılarak Kur’ân-ı Kerim’in muhâfaza altına alınması bu çalışmaların önemli bir yönünü oluşturmuştur. Aynı şekilde Mekke-i Mükerrreme’de Abdullah b. Abbâs (r.a), Medine-i Münevvere’de Ubey b. Ka’b (r.a) ve Kûfe’de Abdullah b. Mes’ûd önderliğinde tefsir medrese ve ekolleri oluşmuştur. Bu üç güzide sahabe etrafında ashab-ı kirâm ve tâbiûndan birçok müslüman Kur’ân-ı Kerim’in tefsirini öğreniyorlardı. Tefsir ilmi ilk olarak hadis ilmiyle beraber, hadis ilminin bir şubesi olarak tedvin edildiği bilinir. Ancak çalışmalar bu noktada durmaz. Allah Rasûlü (s.a.v) ve ashab-i kirâm (r.a)’ın attığı tohumlar ve dikmiş olduğu fidanlar gelişti gelişip meyve vermiştir. Hicri II. yüzyılın başlarında artık tefsir müstakil bir ilim haline gelir. Kur’ân-ı Kerim’i sûre ve ayet sırasına göre müstakil olarak ilk tefsir edenin hicri 150 miladi 767 tarihinde vefat eden Mukâtil b. Süleyman olduğunu kaynaklarda nakledilir.

Hicri III. yüzyılın sonlarına doğru tefsir tarihinin çok önemli bir âlimi sahnede görülmüştür. İlim öğrenmek için birçok İslam beldesini dolaşmış, devrinin meşhur âlimlerinden ilim tahsil etmiş ve İslamî ilimlerin birçoğunda temâyüz ederek bir otorite haline gelmiş olan Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî’dir. Müfessir kimliğiyle beraber tarihçiliği ve fıkıh yönü de öne çıkmaktadır. Hatta Cerîriyye diye bir mezhep kurduğunu İslam tarihi kitapları kaydetmektedir. Taberî’nin, tefsir tarihine yapmış olduğu en önemli hizmet, kendisinden önce

¹ Buhârî, Fedâilü’l-Kur’ân, 21.

kaleme alınmış olan bütün tefsir çalışmalarını derleyip toplamasıdır. Onun tefsiri rivâyet ağırlıklı olmasına rağmen, dirâyet yönü de son derece önemlidir. Bundan dolayıdır ki, aynı zamanda kendinden sonra yazılan tefsirlere de kaynaklık yapmıştır.

Kur’ân-ı Kerim’i anlama ve tefsir etme adına çok ciddi çalışmalar yapıldığı daha önce ifade edilmişti. Bu çalışmalar neticesinde çeşitli ilimler ortaya çıkmıştır. Ulûmu’l-Kur’ân adı verilen bu ilimlerden birisi de ayet-i kerimeler arasında varmış gibi görülen tenâkuz ve çelişkileri inceleyen ve bu çelişkileri ortadan kaldırmak için çözüm sunan “Müşkilü’l-Kur’ân” ilmidir. Müşkilü’l-Kur’ân ile ilgili değişik kitaplar yazılmış ve yüksek lisans ve doktora düzeyinde çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Ancak Taberî tefsirinde Müşkilü’l-Kur’ân hakkında henüz bir çalışmaya rastlanmamıştır. Müfessirimizin değeri ve Müşkilü’l-Kur’ân konusunun önemine binâen ve danışman hocamın da tavsiyesi doğrultusunda Muhammed İbn Cerîr et-Taberî’nin “*Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*” adlı eserinde geçen bazı müşkil ayetlerden örnekleri ihtivâ eden bu tezi hazırladım. Bütün doğrular ve başarılar Yüce Allah’a, hatalar ve noksanlıklar ise şahsıma aittir.

Bu vesileyle gerek yüksek lisans ve gerekse doktora yaparken derslerinden istifade ettiğim bütün değerli hocalarıma, tez izleme komitesi üyesi Prof. Dr. Remzi KAYA ve Dr. Hidâyet PEKER hocalarıma, jüri üyesi Doç. Dr. Yunus Emre GÖRDÜK ve Doç. Dr. İlhami GÜNAY hocalarıma ve hem yüksek lisans hem de doktorada büyük bir özveri ve fedâkarlıkla bana yardımlarını esirgemeyerek tezimin hazırlanmasında büyük emeği bulunan tez danışmanım Prof. Dr. Celil KİRAZ hocama çok teşekkür eder, saygı, sevgi ve şükranlarımı arz ederim.

İbrahim AKŞİT

BURSA 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xiv
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
B. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	3
C. EBÛ CA'FER MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ VE MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN İLMİ.....	5
1. EBÛ CA'FER MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ.....	5
a. Hayatı	5
b. Hocaları	6
c. Öğrencileri.....	6
d. Eserleri	7
2. MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN İLMİ	8
a. Müşkil Kelimesinin Lügat Anlamı	9
b. Müşkil ve Müşkilü'l-Kur'ân'ın İstılâhî Anlamı.....	9
c. Müşkilü'l-Kur'ân İlminin Oluşumu ve Tarihi Seyri	10
d. Ayetler Arasındaki İşkâl Nedenleri	10
e. İşkâli Ortadan Kaldırma Metotları	12
f. Müşkilü'l-Kur'ân ile İlgili Eserler	13

BİRİNCİ BÖLÜM

İTİKADÎ VE KEVNÎ AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER

I. İTİKADÎ AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER	17
A. YÜCE ALLAH'IN ADALET SIFATIYLA ÇELİŞİYOR GİBİ GÖRÜNEN AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER	18
1. Yüce Allah'ın Dilediğini Hidâyete Erdirmesi, Dilediğini Saptırması	18
2. Yüce Allah'ın Helâk Etmek İsteddiği Ülke Halkına Fıskı Emretmesi	32
3. Yüce Allah'ın Kişi ile Kalbi Arasına Girmesi	35
4. İstihzâ ve Mekk Gibi Yüce Allah Hakkında Câiz Olmayan Bazı Fiillerin O'na İsnâd Edilmesi.....	38
5. Yüce Allah'ın, Kulların Bazı Fiillerini Kendisine İsnâd Etmesi	45
6. İnsanın Başına Gelen İyilik ve Kötülüklerin Kaynağı Meselesi	48
7. Yüce Allah'ın Kullarının Küfre Dönmelerini İstiyormuş Gibi Anlaşılan Ayetler....	51
8. Kulların İrâdesinin Yüce Allah'ın İrâdesine Bağlı Olması	56
B. KIYAMET HALLERİ İLE İLGİLİ AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER.....	58
1. Ruhların Kim Tarafından Alındığı Meselesi.....	59
2. Kıyamet Günü Kulların Sorgulanması	61
3. Kıyamet Günü Kâfirlerin Yalan Söylemeye Çalışması	64
4. Kıyamet Gününde İnsanların Yakınlarını Soruşturması	67
5. Bütün İnsanların Cehenneme Uğraması.....	69
6. Kıyamet Günü Peygamberlerin Ümmetleri Hakkındaki Şahitlikleri	73
7. Kıyamet Günü Bazı İnsanların Âmâ veya Keskin Gözlü Olmaları	75
8. Yüce Allah'ın Kıyamet Günü Görülmesi (Ru'yetullah).....	79
9. Kıyamet Günü Şefâat Meselesi	84
10. Cennet ve Cehennem Ebediliği Meselesi.....	88
11. Cehennemdeki Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Ayetlerde Görülen Müşkiller	96
II. KEVNÎ AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER	102
A. KÂİNAT	102
1. Yeryüzü ile Gökyüzünün Yaratılış Sırası.....	102
2. Gökyüzünün Direkli veya Direksiz Yükseltilmesi.....	106
3. Gökyüzü ve Yeryüzünün Ağlaması	107
B. İNSAN.....	109

1. İnsanın Yarattılması	110
2. İnsanın Aceleden Yarattılması	112
3. İnsanın Sıkıntı ve Zorluklar İçinde Yarattılması	115
4. Yeryüzünün Vârisleri (Hâkimleri) Meselesi	118
5. İnsanın İlahi Emanet Yükünü Kabul Etmesi, Zâlim ve Câhil Olması	122

İKİNCİ BÖLÜM

ÂİLEVİ VE TOPLUMSAL KONULARDAKİ MÜŞKİLLER

I. ÂİLEVÎ KONULARLA İLGİLİ AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER	128
A. GENEL OLARAK MÜSLÜMANLARIN AİLE HAYATI	128
1. Çok Eşlilik.....	129
2. Eşler Arasında Adaleti Sağlama.....	133
3. Müt'a Nikâhı	135
B. RASÛLULLAH (S.A.V)'İN AİLE HAYATI.....	138
1. Rasûlullah (s.a.v)'in Çok Kadımla Evliliği	138
2. Rasûlullah (s.a.v)'in Zeyneb Bint-i Cahş ile Evlenmesi	140
II. TOPLUMSAL KONULARLA İLGİLİ AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER	145
A. MÜSLÜMANLARIN KENDİ ARALARINDAKİ MUÂMELELERİ DÜZENLEYEN AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER	145
1. Müslümanların Birbirlerine Karşı Sorumluluğunun Sınırı	146
2. Müslümanların Başkalarının Evlerinde Bulunan Yiyecekten Yemeleri	151
3. Kasten Bir Mü'mini Öldüren Müslümanın Tevbesi	155
4. Zinâ Suçunun Cezâsı	161
5. Fâiz	170
6. Hâbil ve Kâbil Kıssası.....	181
7. Kıssas	183
B. MÜSLÜMANLAR İLE GAYR-İ MÜSLİMLER ARASINDAKİ MUÂMELELERİ DÜZENLEYEN AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER	188
1. Müslümanlar ile Gayr-i Müslimler Arasındaki Sosyal ve Hukukî İlişkileri Düzenleyen Ayetlerdeki Müşkiller	188
a. Müslümanlar ile Gayr-i Müslimler Arasındaki Evlilik Münasebetleri	189
b. Müslümanlar ile Gayr-i Müslimler Arasındaki Sosyal İlişkiler	196

c. Rasûlullah (s.a.v)’ın Gayr-i Müslimlere Yapacağı Hakemlik	204
2. Müslümanlar ile Gayr-i Müslimler Arasındaki Savaş ve Barış İlişkilerini	
Düzenleyen Ayetler Arasındaki Müşkilleri	207
a. Kâfirlerle Savaş ve Barışı Emreden Ayetler	207
b. Bir Müslümanın Kaç Kâfire Karşı Savaşacağını Bildiren Ayetler	220
c. Haram Aylarda Savaş Ayetiyle Cihâd Ayetleri Arasındaki Müşkil	222
d. Cihâd Ayetleriyle “Kendinizi Ellerinizle Tehlikeye Atmayın” Ayeti Arasındaki	
Müşkil	225
e. Müslümanların Gayr-i Müslimlere Karşı Topyekün Savaşa Katılması	228

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR’ÂN’IN EDEBÎ BİR KİTAP OLUŞUYLA ÇELİŞİR GİBİ GÖRÜNEN AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER

I. AYETLERDE GÖRÜLEN HARF-İ CERLERLE İLGİLİ MÜŞKİLLER	232
II. TEKİL, İKİL VE ÇOĞUL İFADELERLE İLGİLİ MÜŞKİLLER	235
1. Çoğul Gelmesi Gereken سَمِعَ Kelimesinin Müfret Gelmesi	235
2. İkil Gelmesi Gereken اِهْبِطُوا (İhbitû) Kelimesinin Çoğul Gelmesi	237
3. Çoğul Gelmesi Gereken كَافِرٌ Kelimesinin Tekil Gelmesi	239
4. Cem-i Müennes Gelmesi Gereken اللّٰعِنُونَ Kelimesinin Cemi Müzekker Salim	
Gelmesi	240
III. İ’RÂB YÖNÜNDEN KENDİSİNDE MÜŞKİL BULUNAN AYETLER	242
1. Merfû Gelmesi Gereken الصّٰبِرِيْنَ (es-Sâbirîne) Kelimesinin Mensûb Gelmesi	243
2. Merfû Gelmesi Gereken الْمُقِيمِيْنَ (el-Mukîmine) Kelimesinin Mensûb Gelmesi	245
3. Mensûb Gelmesi Gereken هٰذَا (Hâzâni) Kelimesinin Merfû Gelmesi	248
IV. BAZI AYET VE KELİMELERİN ANLAMLARIYLA İLGİLİ MÜŞKİLLER	249
1. “Kanlarınızı Dökmeyecek ve Kendinizi Yurtlarınızdan Çıkartmayacaksınız” Ayetinin	
Anlamındaki Müşkil	250
2. “Ancak Müslümanlar Olarak Ölü” Ayetinin Anlamındaki Müşkil	252
3. ظَنَّ (Zan) Kelimesinin يَقِيْنٌ (Yakîn) Anlamında Kullanılması	253
V. BAZI EDAT VE HARFLERİN KULLANIMIYLA İLGİLİ MÜŞKİLLER	255
1. أَوْ (Ev=veya) Edatının Kullanımıyla İlgili Ayetteki Müşkil	255
2. مَا Harfinin Manasıyla İlgili Müşkilleri	258
3. أَلْوَاوُ Harfinin Kullanımıyla İlgili Müşkilleri	260

VI. KUR'ÂN-I KERİM'DE TEKRAR MESELESİ	263
1. “Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır” Cümlesinin Peşpeşe Üç Defa Tekrarlanması	264
2. Bir Ayet-i Kerime'de Hem وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا “Eğer cünüp iseniz” Hem de أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ “Yahut kadınlara dokunmuşsanız” Buyrulması	266
3. Tekâsür Sûresinde “Yakında bileceksiniz” Cümlesinin İki Defa Tekrarlanması	267
4. Kâfirûn Sûresi'ndeki Tekrarlar	269
VII. KUR'ÂN-I KERİM'DE ZÂİD (FAZLALIK) MESELESİ	272
1. Bir Ayette أَيُّدِيهِمْ Kelimesinin Zâid (Fazlalık) Olarak Gelmesi	272
2. بِ (bi) Harf-i Cerrinin Bir Ayette Zâid (Fazlalık) Olarak Gelmesi	274
3. مِنْ (min) Harf-i Cerrinin Bir Ayette Zâid (Fazlalık) Olarak Gelmesi	275
SONUÇ	277
KAYNAKLAR	283
ÖZGEÇMİŞ	288

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.s. : Aleyhisselâm

b. : Bin

bs. : Basım

c. : Cilt

c.c. : Celle Celâlühü

D.İ.A. : Diyânet İslâm Ansiklopedisi

D.İ.B. : Diyanet İşleri Başkanlığı

h. : Hicrî

Hz. : Hazreti

m. : Miladi

r.a. : Radiyallâhü anh, Radiyallâhü anhâ

s. : Sayfa

s.a.v. : Sallallâhü Aleyhi ve Sellem

T.D.V. : Türkiye Diyânet Vakfı

trc. : Tercüme Eden

t.y. : Yayın tarihi yok

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Kur'ân ayetleri arasında ya da ayet-i kerimeler ile vakıa arasında ilk bakışta varmış gibi görülen müşkil (tenâkuz/çelişki), genel olarak bütün müfessirlerin özel olarak da ulûmu'l-Kur'ân âlimlerinin üzerinde durduğu önemli bir konudur. Bu hususta çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Konu ile ilgili ilk söz söyleyenin İbn Abbâs (r.a) olduğu rivâyet olunmakla birlikte ilk eseri Ebû Ali Muhammed b. Müstenir b. Ahmed Kutrub (ö. 206/821)'un yazdığı bildirilmektedir.² Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî (ö. 276/889) de “*Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*”ı telif etmiştir. Aynı şekilde Şerif el-Murtazâ Ali b. Hüseyin el-Mûsevî el-Alevî (ö. 436/1044)'nin kaleme aldığı *Emâli'l-Murtezâ Guraru'l-Fevâid ve Düraru'l-Kalâid* isimli kitabı da bu alanda önemli bir eserdir. Konumuzla ilgili başka telifler olduğu gibi gerek müstakil ve gerekse tefsirlerdeki müşkil konularını inceleyen çeşitli yüksek lisans ve doktora tezleri yazılmıştır. Bizim araştırmamızın konusu da Şeyhu'l-Müfessirîn ünvanına hâiz Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin telif ettiği “*Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*” isimli tefsirinde müşkilü'l-Kur'ân'dır.

Genel olarak tefsirler, rivâyet (me'sûr, naklî) ve dirâyet (rey, ma'kûl) tefsiri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Rivâyet tefsiri, seleften nakledilmiş eserlere dayalı tefsirdir.³ Diğer bir deyimle, rivâyet tefsiri, “Kur'ân-ı Kerim'in ayetlerinin yine başka Kur'ân ayetleri, Rasûlüllah (s.a.v)'in hadisleri ve ashab-ı kirâm ile tâbiûndan nakledilen sözler ile açıklanmasıdır.”⁴ Dirâyet tefsiri ki, buna re'y ve ma'kûl tefsir de denir, rivâyetlere münhasır kalmayıp, dil, edebiyat, din ve çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan tefsirlerdir. Burada bahsettiğimiz re'yden maksad ictihaddır.⁵ Üzerinde durduğumuz ismi geçen eser ise rivâyet tefsiri, daha doğrusu rivâyet ağırlıklı tefsir olarak kabul edilmektedir.

² Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlu*, T.D.V. Yayınları, 17. Baskı, Ankara, 2008, s. 181.

³ Cerrahoğlu, a.g.e, s. 228.

⁴ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1433/2012, I, 137.

⁵ Cerrahoğlu, a.g.e, s. 230.

Zikri geçen tefsir ve Taberî hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunları müstakil eser ve akademik çalışmalar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

a. Konuyla İlgili Müstakil Eserler

1. Ali Ekber Şihabî, *Ahvâl u Âsâr-ı Muhâmmed İbn Cerir Taberî*.
2. Ahmed Muhammed el-Hûfî, *et-Taberî*.
3. Claude Gilliot, Exégèse, Langue, et Théologie en İslam, *L'exégèse Coranique de Taberî*.
4. Muhammed Bekr İsmail, *İbn Cerir et-Taberî ve Menhecuhu fi't-Tefsir*.
5. Muhammed Mâlikî, *Dirasetu't-Taberî li'l-Ma'na min Hilali Tefsirihi: Câmiu'l-Beyan an Te'vili Âyil Kur'ân*.
6. Muhâmmmed ez-Zuhaylî, *et-Taberî*.
7. Âmal Muhâmmmed Abdurrahman Rabi', *el-İsrâiliyat fi Tefsiri't-Taberî*.
8. el-Munazzemetu'l-İslamîyyetu li't-terbiyye (İsisko) tarafından, *el-İmamu't-Taberî*.
9. Abdulmecid Okçu, *Kirâat Açısından Taberî ve Tefsiri*.
10. Ömer Muhyiddin Hurî, *Menhecû't-Tefsir 'İnde'l-İmami't-Taberî*.

b. Akademik Çalışmalar

1. Alman araştırmacı Heribert Horst, bu tefsir ile ilgili bir doktora çalışması yapmıştır.
2. Ahmet Hamdi Savlu, "Müfessir Taberî ve Tefsirdeki Metodu" başlığı altında bir doktora tezi yazmıştır.
3. Atik Aydın, *İbn Cerir et-Taberî'nin Kur'ân Anlayışı ve Te'vil Tecihleri* adlı doktora çalışması.
4. Fatih Bayar, *Taberî'nin Tefsir Metodolojisi*, adlı bir doktora çalışması.
5. Nizamettin Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi* adlı bir tez yazmıştır.
6. Hacı Önen, *Taberî Tefsiri'nin Dirâyet Boyutu* isimli doktora tezi.

Ayrıca 2010 yılında Konya’da “Bir Müfessir Olarak Muhâmmed b. Cerir et-Taberî Sempozyumu” yapılmıştır. Bu sempozyumda sunum yapan akademisyenler ve konuları şöyledir:

1. Mustafa Öztürk, *Taberî'nin Tefsir Anlayışında Selefilik ve Ilımlı Zahirîlik*.
2. Mustafa Ünver, *Siyakın Hegamonik Duruşuna Taberî Düzeltmesi*.
3. Harun Ögmüş, *Taberî Tefsîrinin Şiirle İstişhâd Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi*.
4. İshak Yazıcı, *Taberî Tefsiri Işığında Cennet ve Cehennem Ahvaline İlişkin İddialar*.
5. Muammer Erbaş, *Bir Tefsir Kaynağı Olarak Taberî'nin 'Tarihu'l-Ümem/Rusül ve'l-Mülûk' İsimli Eseri*.
6. Abdulmecit Okcu, *Taberî'nin Yedi Harf Hakkındaki Görüşleri*.

Bizim çalışmamızın konusu ise, yukarıda da ifade edildiği gibi hakkında birçok çalışma icrâ edilmiş olan Taberî Tefsiri’nde Müşkilü’l-Kur’ân’dır. Müşkilü’l-Kur’ân’la ilgili olarak muhtelif çalışmaların yapıldığı bir gerçektir. Ancak Taberî’nin tefsirinde müşkilü’l-Kur’ân konusunda bir çalışma yapılmamıştır. Bundan dolayı bu çalışmamızın önemli olduğuna inanıyor ve faydalı olacağı kanaatini taşıyoruz. Zira hem Taberî tefsiri hem de müşkilü’l-Kur’ân hususu tefsir ilmi açısından oldukça önem arz etmektedir.

B. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Bu çalışma, esas olarak Taberî tefsirinde müşkilü’l-Kur’ân konusunu ihtivâ etmesi hasebiyle bu eserin taranmasına dayanmaktadır. Bu itibarla 1408/1987 tarihinde “Dâru’r-Rayyân li’t-Türâs” tarafından basılmış kitap üzerinde çalışılacaktır. Öncelikle eser okunacak ve ilgili ayet ve konular tesbit edilecektir. Tesbit edilen ayet ve konularla ilgili Taberî’nin görüşleri, yorumları, nakil ve kendi özgün düşünce ve tercihleri beyân edilmeye çalışılacaktır. Zaman zaman diğer müfessir ve müelliflerin görüşlerine de müracaat edilmek suretiyle kıyaslama yoluna gidilecektir.

Ayet-i kerimelerde geçen ıstılâhlar, gerek lügat kitaplarına ve gerekse ulûmu’l-Kur’ân eserlerine müracaat edilerek açıklanacak ve ayet içerisindeki manası izâh edilecektir. Ayrıca ayet-i kerimelerin varsa sebab-i nüzûlleri anlatılmak suretiyle tefsir ve te’vîl edilirken bu konu da göz önünde bulundurulacaktır.

Tezimiz bir giriş ve üç ana bölümden oluşacaktır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu,

önemi, metodu, kaynakları, Taberî ve tefsiri ile Müşkilü'l-Kur'ân hakkında genel bilgiler verilmeye çalışılacaktır. Bu konularla ilgili eserlerin fazla olması sebebiyle bu bilgilerin özet olarak sunulmasına özen gösterilecektir.

Birinci bölüm iki ana başlıktan oluşacaktır. Birinci ana başlık “İtikâdî Ayetlerdeki Müşkiller”dir. Bu başlık altında Kur'ân-ı Kerim’de vârit olan imânî konulardaki müşkiller üzerinde durulacak, bu ayetlerdeki müşkilleri giderme konusunda müellifimiz İbn Cerîr et-Taberî’nin ifade ettiği görüş, düşünce ve çözüm yolları beyan edilmeye çalışılacaktır. Diğer müfessir ve müelliflerin de bilgilerinden istifade etmek suretiyle konular mukayeseli olarak izah edilecektir. İkinci ana başlık ise “Kevnî Ayetlerdeki Müşkiller” şeklinde olacaktır. Bu başlık altında insan ve kâinatın yaratılışı ile ilgili ayet-i kerimelerde görülen müşkiller ele alınacaktır. Küçük kâinat olarak kabul edilen insan ve büyük insan olarak kabul edilen kâinatın yaratılış ve özellikleriyle alakalı bazı ayet-i kerimelerdeki müşkiller bu başlık altında araştırılacaktır. Müellifimiz İbn Cerîr et-Taberî ve diğer yazarların görüş ve düşünceleri detaylı bir şekilde aktarılmaya gayret edilecektir.

İkinci bölüm konusu ise “Ailevî ve Toplumsal Konulardaki Müşkiller”dir. Bu bölümde aile, evlilik, sosyal ve toplumsal konularla ilgili gerek müslümanların kendi içinde ve gerekse gayr-i müslimlerle münasebetleri hususundaki ayet-i kerimelerdeki müşkiller üzerinde durulacaktır. Başta Rasûlüllah (s.a.v)’ın aile hayatı olmak üzere müslümanların aile ve evlilikle ilgili ayet-i kerimeler ile müslümanların kendi aralarında ve kendilerinden olmayan diğer insanlarla sosyal, ekonomik, siyasi ve özellikle savaş ve barış münasebetleri ile ilgili ayet-i kerimelerdeki müşkiller bu bölümün başlıca konuları olacaktır.

Üçüncü ve son bölümde “Kur'ân’ın Edebî Bir Kitap Oluşuyla Çelişir Gibi Görülen Ayetlerdeki Müşkiller” konusu incelenecektir. Kur'ân-ı Kerim bütün edip ve şâirlere meydan okuyan,⁶ belağat ve fesahatta benzerinin yazılmasının mümkün olmadığı, mucizevî bir kitaptır. Ancak bazı ayet-i kerimelerde, ilk bakışta sanki bu özelliklerine muhâlifmiş gibi bir intiba söz konusudur. Bu husus son bölümün ana teması olacaktır.

Çalışmamızın ana kaynağının Taberî’nin tefsiri olduğu daha önce ifade edilmişti. Başvuracağımız diğer eserler arasında başta, İbn Kuteybe (ö. 276/889)’nin, *Te’vilü Müşkilü'l-Kur'ân*’ı, Ali b. Hüseyin el-Mûsevî el-Alevî Şerif el-Murtazâ (ö. 436/1044)’nın, *Emâli'l-Murtezâ Guraru'l-Fevâid ve Düraru'l-Kalâid*’i, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)’nin *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-*

⁶ Bakara 2/23.

Te'vil'i, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin b. el-Hasan b. Ali Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210)'nin *Mefâtihu'l-Gayb /et-Tefsîru'l-Kebîr'i*, Mahmûd Ebu'l-Fadl el-Âlûsî (ö.1270/1854)'nin *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî*'si, Elmalılı M. Hamdi Yazır (ö. 1942)'ın, *Hak Dini Kur'an Dili* gelmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırlamış olduğu *Diyanet İslam Ansiklopedisi* ve bazı lûgat ve ıstılâh kitapları da kaynak olarak istifade edeceğimiz eserlerdir.

C. EBÛ CA'FER MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ VE MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN İLMİ

Tefsir tarihinin önemli şahsiyetlerinden ve iz bırakanlardan birisi olarak kabul edilen Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin hayatı bizim için son derece önemlidir. Zira onun yazmış olduğu eser tefsir tarihinde bir milat olmuştur. Müellif kendinden önceki tefsir çalışmalarını derleyip toparlayarak devasa bir eser ortaya koymuştur. Eserinde “Müşkilü'l-Kur'ân ilmi de oldukça önem arz etmektedir. Ancak bu konularla ilgili eserlerin yeterince fazla olması münasebetiyle burada özet diyebileceğimiz bilgilerle yetinilecektir.

1. EBÛ CA'FER MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ

Bu bölümde hicrî III. yüzyılın ikinci çeyreğinin başında dünyaya gelmiş ve IV. yüzyılın başlarında vefat etmiş, İslami ilimlerin yaklaşık her alanında eşsiz eserler telif etmiş ve oldukça velûd olan Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin kısaca hayatı, ders almış olduğu hocaları, ilmi kariyeri, eserleri ve talebeleri hakkında kısa ve öz bilgiler sunulmaya gayret edilecektir.

a. Hayatı

Taberî, 224/839 tarihinde Taberistan'ın Âmul kentinde doğmuştur.⁷ Öğrenim hayatına Âmul'de başlamış, çevresinin en seçkin âlimlerinden ders almıştır. Henüz yedi yaşında Kur'ân-ı Kerim'i hıfz etmiş, dokuz yaşına geldiğinde ise hadis yazmaya başlamıştır. Eğitim ve

⁷ ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1433/2012, I, 180.

öğretimini tamamlamak ve ilmini geliştirmek maksadıyla Rey, Basra, Kûfe, Medine, Suriye ve Mısır gibi şehirleri gezdikten sonra, hilafeliğin merkezi olan Bağdat'a gelerek hayatının sonuna kadar orada yerleşmiş, okumuş, telebe yetiştirmiş, tefsir, maânî, kıraât, hadis, fıkıh ve tarih ilimlerinde bir otorite olmuştur. Kırk yıl her gün kırk yaprak yazarak muazzam eserlerini telif ettiği rivâyet olunur.⁸ Kendisi evlenip çocuk sahibi olmadığı halde bazı İslam ülkelerinde doğan çocuklara isimleri yanında künye de verilmesi âdeti gereği Ebu Ca'fer künyesi verilmiş ve bu künye ile meşhur olmuştur.⁹

Büyük âlimin hayatı hicri 310, miladi 922 tarihinde Bağdat'ta son bulmuştur. Son devrin büyük âlimlerimizden Ömer Nasuhi Bilmen müellifimizin vefatıyla ilgili şunları dile getirmektedir: “Bu büyük âlimin irtihâli, İslam âleminde büyük bir teessür uyandırmış, bu ilim ve kemâl güneşinin ufûlü, (vefâtı) hassas ruhlara heyecan vermiş, birçok ediplerin şâirlerin mersiyeler yazmasına sâik (vesile) olmuştur.”¹⁰

b. Hocaları

Müellif evvela Rey'de Muhammed b. Humeyd er-Râzî (ö. 248/862)'den hadis, Ahmed b. Hammâd ed-Dulâbî'den tarih, Ebû Mukâtil'den Irak fikhını almıştır. Basra'ya gitmiş, orada Muhammed b. Abdi'l-Alâ es-San'ânî, İmrân b. Musa el-Gazzâz (ö. 240/854), Muhammed b. Musa el-Harâşî, Muhammed b. Muallâ, Ebu'l-Eş'âs (ö. 253/867), Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866)'ı dinlemiş, Kûfe'ye seyahat etmiş ve orada Hannad b. es-Sırrî et-Temîmî (ö. 243/857), İsmail b. Musa (ö. 245/859), Ebû Kureyb Muhammed b. el-Alâ el-Hemedânî (ö. 248/862)'den hadis yazmış ve Süleyman b. Abdurrahman et-Talhî'den kıraât almıştır. Mısır'da çeşitli hocalardan Mâliki fikhı ile Hamza ve Verş kıraâtını almıştır. Ahmed b. Yusuf et-Tağlebî'den kıraât, el-Hasan b. Muhammed ez-Ze'ferânî'den ve Ebû Saîd İstahrî'den Şâfi fikhını öğrenmiştir. Bunların dışında birçok âlimden ilim almıştır.¹¹

c. Öğrencileri

⁸ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2010, s. 529.

⁹ Fayda, Mustafa, “Taberî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, XXXIX, 314.

¹⁰ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973, I, 363.

¹¹ Bkz. Cerrahoğlu, a.g.e, s. 531-532.

1.Ebû Bekr Ahmed b. Kâmil	2.Abdülaziz b. Muhammed et-Taberî.
3.Ebu'l-Hasan Ahmed b. Yahya.	4.Ebu'l-Ferec el-Mu'afi b. Zekeriyya.
5.Ali b. Abdulaziz ed-Dulâbî.	6.Ali b. Muhammed b. Nasr el-Mervezî.
7.Ebu'l-Vâhid b. Ömer	8.Ebu'l-Hasan ed-Dakîkî et-Taberî.
9.Ebû Şuayb el-Harrânî	10.Ahmed b. Kâmil b. Halef.
11.Süleyman b. Ahmed et-Taberânî.	12.Abdullah b. Ahmed el-Feragânî.
13.Abdulgaffâr el-Hâsibî	14. Süleyman b. Ahmed et-Taberânî. ¹²

d. Eserleri

1.Âdâbu'l-Kudât ya da Âdâbu'l-Hukkâm.	2.Âdâbu'l-Menâsik
3.Âdâbu'n-Nüfûs.	4. Ahkâmu Şerâii'l-İslâm
5.İhtilafu'l-Ulemâ: Eser İhtilafu'l-Fukaha ya da İhtilafu Ulemâi'l-Emsâr fî Ahkâm diye de bilinir.	
6.Basîtü'l-Kavl fî Ahkâmı Şerâii'l-İslâm.	7.Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk.
8.Târîhu'r-Ricâl mine's-Sahâbeti ve't-Tâbiîn.	9.Kitabu't-Tabsîr.
10.Tertîbu'l-Ulemâ.	11.Tehzîbu'l-Âsâr
12.Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân	13.el-Câmiu fî'l-Kırâât
14.Hadîsu Gadîr Hum	15.Hadîsu'l-Yemân
16.el-Hafif fî'l-Fıkh.	17.Zeylü'l-Müzeyyel:

¹² Cerrahoğlu, a.g.e, s. 532.

- 18.er-Raddü ala İbni Abdi'l-Hakem
- 19.Kitabü'z-Zekât
- 20.Kitabü's-Sirka
- 21.Kitabü'ş-Şüzûr
- 22.Şerhu's-Sünne.
- 23.Kitabu'ş-Şurût
- 24.Sarîhu's-Sünne.
- 25.Kitabu's-Salât
- 26.Kitâbu't-Tahâre
- 27.İbâretü'r-Rü'yâ
- 28.Kitâbu'l-Aded ve't-Tenzîl
- 29.el-Akîde
- 30.Kitâbu'l-Fadâil
- 31.Fadâilu Ali b. Ebî Tâlib
- 32.el-Kırâât
- 33.Kitâbü'l-Et'ime
- 34.Kitâbü'r-Risâle
- 35.Latifü'l-Kavl fi'l-Beyân an Usûli'l-Ahkâm.
- 36.Kitâbu'l-Muhâdır ve's-Sicillât .
- 37.Muhtasaru'l-Ferâiz
- 38.Muhtasaru'l-Menâsik
- 39.Kitâbu'l-Müsterşid
- 40.el-Müsnedü'l-Mahreç.
- 41.el-Mûcez fi'l-Usûl
- 42.Kitâbu'l-Vasâyâ
43. Kitâbu'r-Ramy bi'n-Neşşâb.¹³

2. MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN İLMİ

Kur'ân-ı Kerim'i daha iyi anlamak ve tefsirini daha sağlıklı bir şekilde yapabilmek için tarih boyunca müslümanlar azami gayret sarfederek ciddi çalışmalar icra etmişler ve çeşitli disiplinler oluşturmuşlardır. "Ulûmu'l-Kur'ân" ismi verilen bu disiplinlerden biri de ayet-i kerimeler arasında varmış gibi görülen tenâkuzları (tezat/çelişkileri) inceleyen "Müşkilü'l-Kur'ân" ilmidir. Bu bölümde, müşkilü'l-Kur'ân terkinin lügat ve terim anlamları başta olmak

¹³ Cerrahoğlu, a.g.e, s. 534.

üzere, bu ilmin oluşum ve tarihi seyri, işkâl sebepleri, işkâli giderme yolları ve konumuzla ilgili yazılmış olan eserler ele alınacak ve özet denilebilecek bilgiler verilmeye gayret edilecektir.

a. Müşkil Kelimesinin Lügat Anlamı

Müşkil kelimesi sözlükte, karışmak, karışık olmak, renklerin karışması,¹⁴ zihni karışıklığa yol açmak,¹⁵ manasına gelen اِشْكَال (işkâl) mastarından türemiş bir ism-i fâildir. Buna göre manası, karışık ve birbirine zıt olan şey demektir.¹⁶

b. Müşkil ve Müşkilü'l-Kur'ân'ın Istilâhî Anlamı

Müşkil kelimesi, terim olarak çeşitli ilimlerde farklı şekillerde tanımlanmıştır.¹⁷ Mesela müşkil, usul-ü fıkıhta; karışık olan, güçleşen şey, rengi kırmızıya çalan nesne; bizzat lafzındaki bir sebepten veya başka bir nasla çatışmasından dolayı anlamı kapalı olan lafız anlamında bir fıkıh usulü terimidir. Müşkil, delâleti açık olmayan lafızlardandır. Müşkildeki kapalılık doğrudan doğruya lafzın kendisinden kaynaklanır ve onunla kastedilen manâ, ancak onu kuşatan karîne ve emareler üzerinde incelemede bulunma ve derinlemesine düşünme yoluyla anlaşılabilir.”¹⁸

Tefsir ilminde müşkilü'l-Kur'ân' tabirinden, “ayet-i kerimeler arasında varmış gibi görülen teâruz /çelişki” anlaşılmaktadır.¹⁹

¹⁴ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, “şe-ke-le” *Lisânü'l-Arab*, Daru Sâdır, 1. Baskı, Beyrût, 1412/1992, XI, 359; Enîs, İbrahim ve diğerleri, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Mektebetü'l-Şurûki'l-Düveliyye, 4. Baskı, Kahire, 1425/2004, s.491.

¹⁵ Yerinde, Adem, “Müşkilü'l-Kur'ân” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, XXXII, 164.

¹⁶ Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 21. Baskı, İstanbul, 2012, s. 184.

¹⁷ Yerinde, Adem, a.g.e, XXXII, 164.

¹⁸ Turan, Abdulbaki, “Müşkil” *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2000, VI, 103.

¹⁹ ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2. Baskı, Beyrut, 1391/1972, II, 45; Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru't-Türâs, Kahire, Ty, III, 79.

Istılâhî olarak müşkilü'l-Kur'ân, Ulûmu'l-Kur'ân'da, “Kur'ân ayetleri arasında ilk bakışta var olduğu sanılan ihtilaf ve tenakuz durumuna” müşkil; bu durumları inceleyen ilme de “Müşkilü'l-Kur'ân” denmiştir.²⁰ Başka bir ifadeyle, “Müşkilü'l-Kur'ân, “Kur'ân'ın bazı ayetleri arasında ihtilâf ve tezat gibi görünen hususlar” diye tanımlanabilir. Ancak şu da bir gerçektir ki, Kur'ân'da anlam yönüyle birbirleriyle çelişen ayetlerin bulunması kesinlikle söz konusu değildir. Nitekim أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا “Onlar hâlâ Kur'ân'ı gereği gibi düşünüp anlamaya çalışmazlar mı? Eğer o Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı mutlaka onda birçok çelişkiler bulurlardı”²¹ ayeti bu gerçeği açık bir şekilde dile getirmiştir.²²

c. Müşkilü'l-Kur'ân İlminin Oluşumu ve Tarihi Seyri

“II. (VIII.) yüzyılın sonları ile III. (IX.) yüzyılın başlarından itibaren “Müşkilü'l-Kur'ân” ilminin müstakil bir disiplin haline gelmeye başladığı söylenebilir. IV. (X.) yüzyıla gelindiğinde Müşkilü'l-Kur'ân kavramı iyice netleşmiş olmalı ki İbnü'n-Nedim onu meâni'l-Kur'ân ve mecâzü'l-Kur'ân ile yan yana, fakat ayrı bir kategori olarak zikretmiştir. Müşkilü'l-Kur'ân terimini kullanmayan Zerkeşî bu ilmi “Ma'rifetü Mûhimi'l-İhtilâf,²³ Süyuti ise “Müşkilü'l-Kur'ân ve Mûhimü'l-İhtilâf ve”t-Tenâkuz”²⁴ başlığı altında ele almıştır.²⁵

d. Ayetler Arasındaki İşkâl Nedenleri

Kur'ân-ı Kerim ayetleri arasında işkâl (tezat, tenâkuz, çelişki) olamayacağı ifade edilmiştir. Ancak ilk bakışta bazı ayet-i kerimeler arasında tenâkuz/çelişki, ihtilâf varmış gibi görüldüğü ve bundan dolayı da “Müşkilü'l-Kur'ân” ilminin oluştuğunu da öğrenmiştik. Bu bölümde ayet-i kerimeler arasındaki işkâl nedenlerini Zerkeşî'nin eserinden özet olarak nakletmeye çalışacağız. Zerkeşî, “İhtilâfların Sebepleri” başlığı altında bu konuyu şu şekilde açıklamaktadır:

²⁰ Yerinde, a.g.e, XXXII, 164.

²¹ Nisâ 4/82.

²² Demirci, a.g.e, s. 184.

²³ Zerkeşî, a.g.e, II, 45.

²⁴ Suyûtî, a.g.e, III, 79.

²⁵ Yerinde, a.g.e, XXXII, 164.

1. Haber verilen durumun çeşitli hal ve gelişmelerde bulunması: Mesela, Hz. Âdem'in yaratılışı hususu, مِنْ تُرَابٍ (topraktan)²⁶, مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ balçıktan²⁷, مِنْ طِينٍ لَازِبٍ cıvık çamurdan²⁸, مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ kupkuru balçıktandan²⁹ yaratıldığının haber verilmesi dikkat çekicidir. Çünkü bu kelimeler aynı manayı ifade etmemektedir. Zirâ ayetlerde geçen salsâl ile hamein kelimeleri farklı manalara gelir. hamein ve turâb farklı anlamlara gelir. Bunların esas kaynağı topraktır ve diğerleri ondan oluşmuşlardır.³⁰

2. Mevzû' (Yer) Farklılığı: Mesela Yüce Allah bir ayet-i kerimede فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ “Kendilerine elçi gönderilmiş olanlara da gönderilen elçilere de soracağız”³¹ buyurmaktadır. Bu ayet-i kerimede hem gönderilen peygamberlerden, hem de kendilerine peygamber gelmiş olan ümmetlerden mutlak olarak hesap sorulacağı bildirilmektedir. Bu ayetin benzerliği Saffet Sûresi'nde şöyle ifade edilir: وَتَقْفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ “Ve durdurun onları, çünkü sorguya çekilecekler.”³² Bununla beraber başka bir ayet-i kerimede فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ وَلَا جَانٌّ “İşte o gün, ne insana ne de cinne günahından sorulmaz”³³ buyurmaktadır. İlk iki ayet-i kerimede sorgulamanın olacağı haber verilirken üçüncü ayet-i kerimeye göre ise kıyamet günü sorgulama olmayacaktır. Burada kıyametin bazı mekânlarında sorgulamanın olacağı, bazı mekânlarında ise olmayacağı şeklinde anlamak mümkündür.³⁴

Mevzu ihtilafına ikinci misal olarak şu ayetler verilebilir:

وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ “Kıyamet günü Allah onlarla konuşmaz.” Başka bir ayet-i kerimede ise فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ “Rabbin hakkı için biz, mutlaka onların hepsini yaptıklarından dolayı hesaba çekeceğiz.”³⁵

Görüldüğü gibi ilk ayet-i kerimede Allah onlarla konuşmaz denilirken, diğerinde onlara soracak ifadesi zâhiren bir tezattır. Buradaki müşkil, “Birinci ayet-i kerimeye göre Yüce Allah onlarla iyilik ve ikram kabilinden konuşmayacağını, ikinci ayet-i kerimesinde ise onlarla

²⁶ Âlü İmrân 3/59.

²⁷ Hicr 15/26.

²⁸ Saffât 37/11.

²⁹ Rahman 55/14.

³⁰ Zerkeşî, a.g.e, II, 54-55.

³¹ A'râf 7/6.

³² Saffât 37/24.

³³ Rahmân 55/39.

³⁴ Zerkeşî, a.g.e, II, 55.

³⁵ Hicr 15/92-92.

kınama ve tahkir olarak konuşacağını bildirmiştir. Dolayısıyla iki ayet-i kerime hakkındaki çelişki görünümü ortadan kalkmış olmaktadır.³⁶

3. Fiil yönünden birbirinden farklı olmaları: Mesela Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ* “Onları siz öldüremediniz, fakat Allah öldürdü onları.”³⁷ Görüldüğü gibi ayette öldürme fiili kesb (edinme) ve alaka cihetiyle insanlara nispet edilmiş ve yine onlardan etki yönüyle kaldırılmıştır. İşte buna binâen cumhur ulemâ, “Fiiller Allah’ın mahlûkudur, diğer bir ifade ile Allah kulların fiillerinin yaratıcısıdır” demişlerdir. Fiillerin bir yönden kullardan nefyedilip diğer yönden nefyedilmemesi tenâkuz değildir.³⁸

4. Hakikat ve mecâz yönüyle ihtilâfın görülmesi: Mesela Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ* “İnsanları hep sarhoş görürsün, halbûki sarhoş değillerdir.”³⁹ Yani, sen insanları kıyametin o korkunç manzarası karşısında mecâzen sarhoş gibi görürsün. Halbûki onlar içkiden dolayı bir sarhoşluk içinde değildirler.⁴⁰

e. İşkâli Ortadan Kaldırma Metotları

Müfessir ve ulûmu’l-Kur’ân alimleri ayet-i kerimelerde varmış gibi görülen müşkillerin çözümü hakkında genel olarak üç yol takip ederler. Bu konuda İsmail Cerrahoğlu şöyle demektedir:

“Ayetlerin birbirine zıt gibi görünüşlerini izâle etmek için bazı kaideler vazedilmiştir. Ebu İshak el-Isferayinî (ö. 418 /1027) “İki ayet bir birine teâruz halinde bulunursa, iki ayetin nüzûl tarihlerine bakılır, önce olan terk olunur” der. İhtilaf konusundaki tercih kâidesini şöylece sıralayabiliriz. 1) Hüküm hususunda Medenî olanlar Mekkî olanlara tercih edilir 2) İki hükümden biri Mekke ehli ahvaline, diğeri Medine ehli ahvaline ait olursa, Medine ehli ahvâli takdim olunur. 3) İki hükümden birinin zâhir manası müstakil bir hükme, diğeri ayetin lafzı bunu iktiza ederse, müstakil hüküm ifade eden tercih olunur. 4) İki âyetten her biri zâhirde

³⁶ Zerkeşî, a.g.e, II, 55.

³⁷ Enfâl 8/17.

³⁸ Zerkeşî, a.g.e, II, 59.

³⁹ Hac 22/2.

⁴⁰ Zerkeşî, a.g.e, II, 60.

kastedilen şeyi yüklenmiş olarak umum ifade ederse, bu takdirde onlardan birinin başka bir maksadı tahsise gidene varsa o tercih edilir.”⁴¹

“Ayetler arasında görülen ihtilafların giderilebilmesi için âlimler te’vil, tahsis ve nesih yoluna başvurmuştur. Özellikle itikadi ve ahlaki konulara ilişkin işkallerde te’vile müracaât edilirken ahkâm ayetlerindeki müşkiller tahsisle veya aralarında nesih ilişkisi olup olmadığına bakılarak giderilmeye çalışılır. Mesela Mekke’ye girenlerin emniyette olduğunu belirten ayetle (Âl-i İmrân 3/97) öldürülenler hakkında kısasın farz kılındığını ifade eden ayet (Bakara 2/178) arasında böyle bir işkâl söz konusudur. Bu durumda nesh olduğu düşüncesiyle ikinci ayetin hükmü esas alınır yahut tahsis yoluyla kısas cezâsı alanlar ilk ayetin kapsamı dışında tutulur.”⁴²

f. Müşkilü'l-Kur’ân ile İlgili Eserler

1. Sufyân b. Uyeyne (ö. 198/814), *Cevâbâtü'l-Kur’ân*.
2. Ebû Ali Muhammed b. el-Müstenîr Kutrub (ö. 206/821), *Müşkilü'l-Kur’ân ve'r-Reddü ale'l-Mülhidîn fi Müteşâbihi'l-Kur’ân*.
3. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *Cevâbâtü'l-Kur’ân ve'r-Raddü alâ Men İddeâ't-Tenâkuz fi'l-Kur’ân*.
4. İbn Kuteybe (ö. 276/889), *Te'vilü Müşkilâti'l-Kur’ân*.
5. Mufaddal b. Seleme ed-Dabbî (ö. 290/903), *Ziyâü'l-Kulûb min Meâni'l-Kur’ân ve Garîbih ve Müşkilih*.
6. Ebu'l-Abbâs Sa'leb (ö. 291/904), *Kitâbü Müşkili'l-Kur’ân*.
7. İbn Haddâd Ebû Osman Said b. Muhammed el-Gassânî (ö. 302/915), *Tevzihü'l-Müşkil fi'l-Kur’ân*.
8. Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî (ö. 328/939), *Kitabü'l-Müşkil fi Meâni'l-Kur’ân*.
9. İbn Fûrek (ö. 370/980), *Müşkilü'l-Kur’ân*.
10. İbn Mutarrif el-Kinânî el-Kurtubî (ö. 387/997), *Kitabü'l-Kurteyn*.

⁴¹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 17. Baskı, Ankara, 2008, s. 180.

⁴² Yerinde, a.g.e, XXXII, 164.

11. Kâdî Abdulcebbâr (ö. 415/1025), *Müteşâbihü'l-Kur'ân ve Tenzihü'l-Kur'ân anî'l-Metâin*.
12. Ebu'l-Me'âlî Azizi b. Abdülmelik el-Cîlî Şeyzele (ö. 494/1100), *el-Burhân fî Müşkilâti'l-Kur'ân*.
13. Beyânü'l-Hakk Mahmud b. Abdu'l-Hasan b. Hüseyin en-Nisâbü'rî el-Gaznevî (ö. 555/1160), *Vadahu'l-Burhân fî Müşkilâti'l-Kur'ân*.
14. İzzeddin Abdulaziz b. Abdusselam (ö. 660/1262), *el-Fevâid fî Müşkili'l-Kur'ân*.
15. Muhammed b. Ebî Bekir er-Râzî (ö. 666/1268), *Enmûzeczün Celîle fî Beyâni Es'ile ve Ecvibe min Garâibi Âyi't-Tenzîl*.
16. Sadruddin Muhammed b. İshâk el-Konevî (ö. 672/1273), *Şerhu Meânî Müşkilâti'l-Kur'ân*.
17. Kutbeddîn Mahmud b. Mes'ûd eş-Şirâzî el-Alâî (ö. 710/1310), *Müşkilâtü't-Tefâsîr*.
18. Şerafüddîn Hüseyin b. Süleyman b. Reyyân (ö. 770/1368), *Ravzu'r-Reyyân fî Es'ileti'l-Kur'ân*.
19. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Endelûsî eş-Şâtîbî (v. 963/1556), *el-Envâr fî Müşkilâti Âyâtin mine'l-Kur'ân*.
20. İmâmü'l-Mansûr Billah Kasım b. Muhammed el-Hasenî es-San'ânî (ö. 1029/1619), *Tefsiru'ş-Şâkk fî'l-Kur'ân*.
21. Osman b. Davud b. Muhammed er-Rûmî (ö. 1160/1747), *Tefsiru'l-Müşkilât ve Kâşifü'l-Uğlûtât*.
22. Muhammed Emîn b. Hayrullâh b. Mahmûd b. Mûsâ el-Hatîb el-Umerî (ö. 1203/1788), *Ticânü't-Tıbyân fî Müşkilâti'l-Kur'ân*.
23. Ca'fer el-İstirbâdî (ö. 1263/1847), *Hallü Meşâkili'l-Kur'ân*.
24. Ahmed b. Ali Ekber el-Merâğî (ö. 1310/1892), *Tefsîru Müşkilâti'l-Kur'ân*.
25. Muhammed Takyuddin el-Kâşânî (ö. 1321/1903), *İzâhu'l-Müşkilât*.
26. Muhammed Abduh (ö. 1323/1905), *Müşkilâti'l-Kur'ânî'l-Kerim ve Tefsîru Sûrati'l-Fâtîha*.
27. Muhammed Envâr Şâh el-Keşmîrî (ö. 1353/1934), *Müşkilâtü'l-Kur'ân*.
28. Muhammed Emin eş-Şenkîti (ö. 1393/1973), *Def'u İhâmi'l-İdtirâb an Âyâti'l-Kitâb*.

29. Râşid Abdullah el-Ferhân, *Tefsiru Müşkili 'l-Kur'ân*.⁴³

⁴³ Kiraz, Celil, *Şerif Murtazâ'nın Emâli'sinde Kur'ân Müskilleri ve Müteşâbihleri*, Emin Yayınları, Bursa, 2010, s. 19-21.

BİRİNCİ BÖLÜM
İTİKADÎ VE KEVNÎ
AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER

I. İTİKÂDÎ AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER

Akd, güven (güncel anlamı itibariyle sigorta),⁴⁴ birşeyin etrafını (iki ucunu bir araya getirip) toplamak manasına gelmektedir. Sert, kuvvetli ve katı maddelerde, mesela halatı akdetmek (bağlamak) binayı akdetmek (derip toparlamak) şeklinde kullanılır. Sonra çeşitli manalarda istiâre olarak gelmektedir. Alış-veriş akdi ve ahid ve buna benzer manalarda kullanılmaktadır.⁴⁵ İ'tikâd, akd kökünden türemiştir ve “sağlamlaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek” manasına gelmektedir. İman karşılığında kullanılır.⁴⁶

İ'tikâdî yani imanî konularla alakalı olan ve Yüce Allah'ın adalet sıfatına aykırı gibi görülen fiilleriyle ilgili ve ahiret ahvâliyle alakalı bazı ayet-i kerimelerde müşküllere rastlamak mümkündür. Arap lüğatinin genişliği, ayetlerde geçen mecâzî ifadeler ve muhatapların yanlış anlama ihtimalleri gibi sebeplerden dolayı bir ayet-i kerimenin gerek kendi içinde ve gerekse başka bir ayet-i kerime arasında tenâkuz (muâraza=çelişki) varmış gibi görünmektedir. Bu bölümde zikri geçen konuların halli sadedinde Taberî ile diğer bazı müfessirler ve ulûmu'l-Kur'ân müelliflerinin görüş ve izahlarına yer verilecektir.

⁴⁴ el-Fîrûzabâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakup, “Akd” *Besâiru zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitabi'l-Azîz*, Tah. Abdu'l-Alîm et-Tahâvî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, IV, 83.

⁴⁵ er-Râgıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, “Akd” *el-Müfredâtü fî Garîbi'l-Kur'ân*, Tah. Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, Ty, s. 341.

⁴⁶ Sinanoğlu, Mustafa, “İman” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, XXII, 212.

A. YÜCE ALLAH'IN ADALET SIFATIYLA ÇELİŞİYOR GİBİ GÖRÜNEN AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER

İnsanoğlunun Yüce Allah'ı kendisi veya bildiği başka bir canlı gibi tasavvur etmesi ve dolayısıyla O'na bazı fiilleri isnat etmesi son derece yanlıştır. Şüphesiz ki Allah (c.c), bütün kötülüklerden münezzehtir. Hiçbir şeyi bâtil yaratmadığı gibi,⁴⁷ abesle iştilal etmesi de söz konusu değildir.⁴⁸ Her şeyi bir hikmete binâen yaratan, her yaptığında bir güzellik ve hayır bulunan Yüce Mevlâ'dan iyilikten başka bir şey beklemek mümkün değildir. Bununla beraber, Kur'an-ı Kerim'de, başta idlâl etme (saptırma) olmak üzere bazı menfi fiillerin Yüce Allah'a nisbet edildiği de bir gerçektir. Bu bölümde bu çelişkinin halli konusunda İbn Cerîr et-Taberî'nin ve diğer müfessirlerin görüşlerini irdelemeye çalışacağız.

1. Yüce Allah'ın Hidâyete Erdirmesi ve Allah'ın Adaletiyle Çelişen Saptırması

Kulların kendi fiillerini hür irâdeleri ile yapıp yapmadıkları tartışması erken dönemde ortaya çıkmış ve bu konu, itikâdî mezheplerin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Cebriyye mezhebi "Kulların bütün fiillerinin yaratıcısı Allah (c.c)'dır, dolayısıyla onların bu hususta hürriyetleri yoktur"⁴⁹ görüşünü savunurken, Mu'tezile mezhebi tam tersi bir ifadeyle "Kullar kendi fiillerini hür irâdeleriyle kendileri yaratır, Yüce Allah onlara müdâhale etmez ve bunun sonucunda da ahirette sevap veya cezâ ile karşılaşır"⁵⁰ tezini ileri sürmüştür.

Eş'arî ulemasının ekserisine göre kulların fiilleri doğrudan doğruya Yüce Allah tarafından yaratılır. Kul, fiili yaparken kendisinde var olan irâde ve kuvveti kullanmak suretiyle fiilin oluşmasına aracılık yapar ve onu kesbeder; böylece o fiilin hakiki fâili değil, kâsibi (kazananı) olur. Zira gerçek fâil yaratıcı anlamına gelir, insanın ise herhangi bir şey yaratması mümkün değildir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de mutlak manada yaratmanın Yüce Allah'a ait olduğu, O'ndan başka yaratıcının olmadığı, ayrıca yaratma sıfatının insanlara ait fiilleri de

⁴⁷ Bkz. Âlü İmrân 3/191.

⁴⁸ Bkz. Mü'minûn 23/115.

⁴⁹ Bkz. eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebû Bekir b. Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal* (I-III), Tah. Abdulazîz Muhammed el-Vekîl, Müessesetü'l-Halebî, Kahire, Ty, I, 85.

⁵⁰ Bkz. el-Kâdî, Ebu'l-Hasen Abdulcebbar b. Ahmed b. Abdulcebbar el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Tah. Abdülkerim Osman, 3. Baskı, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1416/1996, S. 372-374; Şehristânî, a.g.e, I, 45.

kapsadığı⁵¹ belirtilmiştir. Eğer insan fiilin yaratıcısı olsaydı, yaratıcılık sıfatında Yüce Allah'a ortak sayılması gerekirdi, bunun ise şirk inancına götürdüğü açıktır.⁵²

Mâtürîdî âlimlerinin çoğunluğuna göre insanlara ait fiillerin aslı Allah'ın, iman-küfür, itaat-isyan, hayır-şer gibi vasıfları ise insanın kudretiyle meydana gelir. Bu sebeple fiili yaratan Allah, kesbeden ve yapan ise insandır. Mâtürîdiyye mezhebinin temel görüşlerine öncülük yapan Ebû Hanife, insanın her şeyi ile yaratılmış olmasını, fiillerinin de yaratıldığının bir delili olarak kabul etmiştir.⁵³

Kur'ân-ı Kerim'de “kâfirlerin uyarılıp uyarılmamasının eşit olduğu,”⁵⁴ “onların kalplerinin Yüce Allah tarafından mühürlendiği,”⁵⁵ “kalpleri üzerine kılıfların geçirildiği,”⁵⁶ “kalplerinin paslandığı,”⁵⁷ “gözlerinde perde olduğu”⁵⁸ şeklindeki ifadelerden, ilk anda sanki Yüce Allah'ın özellikle iman ve küfür hususunda kulların fiillerine müdâhale ettiği ve kâfirleri iman etmekten men ettiği anlaşılmaktadır.

Bununla beraber Kur'ân-ı Kerim'de kulların özellikle iman ile küfrü tercihte ve diğer fillerinde hür olduğunu şu ayet-i kerimeler haber vermektedir:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا

انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ “Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk, sapıklıktan ayırd edilmiştir. Artık her kim tâğutu inkar edip, Allah'a inanırsa, sağlam bir kulpa yapışmıştır ki, o hiçbir zaman kopmaz. Allah, her şeyi işitir ve bilir.”⁵⁹

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا “Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başka yük yüklemeyiz.”⁶⁰

⁵¹ Saffat 37/96.

⁵² Yazıcıoğlu, Mustafa Said, “Fiil” *D.İ.A.*, İstanbul, 1996, XIII, 60-61.

⁵³ Bkz. Aliyyü'l-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddin Ali b. Sultan Muhammed el- Herevî, *Şerhu Kitabi'l-Fıkhi'l-Ekber*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrût, 1404/1984, s. 78-80; Yazıcıoğlu, “Fiil”, *D.İ.A.*, İstanbul, 1996, XIII, 62.

⁵⁴ Bakara 2/6.

⁵⁵ Bakara 2/7; Tevbe 9/87.

⁵⁶ İsrâ 17/46.

⁵⁷ Mutaffifin 83/14.

⁵⁸ Bakara 2/7.

⁵⁹ Bkz. Bakara 2/256.

⁶⁰ Bakara 2/286.

“Allah uğrunda *وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مَلَّةً أَبِيكُمْ إِبرَاهِيمَ* gerektiği gibi cihad edin. Sizi o seçmiş, babanız İbrahim'in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır.”⁶¹

“Ve de ki: *وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ* etsin, dileyen inkâr etsin.”⁶²

Konumuzla ilgili olan ilk gruptaki ayet-i kerimelerde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“*Şu muhakkak ki inkâr edenleri uyarsan da, اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُوْنَ* uyarmasan da onlar için birdir. Onlar inanmazlar.”⁶³ Bu ve bundan sonra gelen *خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ* Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. *وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيْمٌ* Gözlerinin üzerinde bir de perde vardır. *Ve büyük azab onlaradır*”⁶⁴ ayet-i kerimelerine baktığımız zaman o kâfirlerin kalpleri ve kulaklarının Yüce Allah tarafından mühürlendiği ve gözleri de perdelendiği için iman etmeleri mümkün değildir, şeklinde anlaşılmaktadır. Yani kâfirlerin hidâyete erip iman etmelerini, kalpleri ve kulakları üzerindeki mühür ile gözlerindeki perdeler engellemektedir.

Bu mühür ve perdelerin fâilinin ise bizzat Yüce Allah olduğu da ayet-i kerimede ifade edilmektedir. O zaman “Yüce Allah kâfirlerin iman etmelerine mani olmaktadır” şeklinde bir sonuca varmak mümkündür. Bu ise Yüce Allah'ın adaleti ile taban tabana zıttır. Ayrıca vakıya da muârizdir, çünkü o kâfirlerden bazıları sonradan iman etmişlerdir.

Taberî bu ayet-i kerimenin tefsirinde, ilk olarak ayet-i kerimenin kimler hakkında nâzil olduğu mevzuuna temas ederek şöyle söylemektedir: “Bu ayet-i kerimenin kimler hakkında nâzil olduğu konusunda çeşitli rivâyetler vardır. İkrime ve Saîd b. Cübeyr'in Abdullah b. Abbâs (r.a.)'dan yaptıkları rivâyete göre ayet-i kerime, Rasûl-i Ekrem döneminde Medine etrafında oturan yahûdîler hakkında nâzil olmuştur. Bunların Rasûlüllah (s.a.v)'ın bütün insanlara peygamber olarak gönderildiğini bildikleri halde onu inkâr etmeleri dolayısıyla, onları kınamak maksadıyla Yüce Allah bu ayetleri inzâl etmiştir. Ali b. Ebî Talha'nın İbn Abbâs (r.a.)'dan rivâyet ettiği ikinci görüşe göre ise Rasûlüllah (s.a.v) bütün insanların iman etmelerini ve hidâyete tabi olmalarını çok arzuluyordu. Bunun üzerine Yüce Allah ona ilk yazgıda “saîd”

⁶¹ Hac 22/78.

⁶² Kehf 18/29.

⁶³ Bakara 2/6.

⁶⁴ Bakara 2/7.

yazılanlardan başkasının iman etmeyeceklerini, aynı şekilde ilk yazgıda “şakî” yazılanlardan başkasının delâlete düşmeyeceklerini haber vermiştir. er-Rabî’ b. Enes ise ayet-i kerimede kastedilenlerin Bedir savaşında öldürülen kâfirlerin liderleri olduğunu rivâyet etmektedir.”⁶⁵

Müellif, İkrime ve Saîd b. Cübeyr’in İbn Abbâs (r.a)’dan rivâyet ettikleri görüşün en doğru olduğunu beyân etmekte ve; *سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ* “*Uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir. Onlar inanmazlar,*”⁶⁶ ayet-i kerimesini şöyle tefsir etmektedir: “Onlara göre, senin uyarıda bulunman veya uyarıyı terk etmen eşittir. Çünkü onlar iman etmezler. Onların kalpleri ve kulakları mühürlenmiştir. Ey Muhammed! Medine Yahûdîlerinin hahamları, kendilerinden ‘İnsanlardan hiçbir şeyi gizlemeyeceksiniz ve herşeyi onlara anlatacaksınız’ diye ahid ve kuvvetli söz almamıza ve kitaplarında senin sıfatlarını bulmalarına ve de seni çok iyi tanımalarına rağmen, senin bütün insanlığa gönderilmiş bir peygamber olduğunu açıklamamalarından dolayı, onları uyarsan da uyarmasan da eşittir (farketmez). Onlar Hakk’a dönmezler; seni ve senin getirdiklerini tasdik etmezler.”⁶⁷

Görüldüğü gibi, Taberî bu ayet-i kerimede iman etmeyecekleri bildirilenlerin, Rasûlüllah (s.a.v)’ın peygamber olduğunu çok iyi bildikleri ve bunu açıklama ve destekleme hususunda Yüce Allah’a söz ve misak verdikleri halde, sadece inat ve taassuplarından veya çıkar ve menfaatlerini kaybetme korkularından dolayı onu tasdik etmeyen ve onun yanlarında bulunan kitaplarındaki sıfatlarını insanlardan gizleyen Medine’li Yahûdî hahamlar olduğunu ifade etmektedir. Onlar için uyarılma veya uyarılmamanın eşit oluşunu ise bildikleri halde inkâr etmeleri ve bildiklerini başkalarından gizlemelerine bağlamaktadır. Bu görüşünü de İbn Abbâs (r.a)’dan gelen rivâyete dayandırmaktadır.⁶⁸

Taberî, onların kalpleri ve kulaklarının Yüce Allah tarafından mühürlenmesi ve gözlerinin perdelenmesi, bundan dolayı da uyarılmalarının kendilerine fayda vermemesinin gerekçesini, yine kendilerinden kaynaklandığını ifade ederek Cebriyye inancını reddetmiş olmaktadır. Yani, Taberî’ye göre Yüce Allah’ın onların kalp ve kulaklarını mühürlenmesi ve gözlerine perde çekilmesi hadisesi durduk yere yapılmadığı, bilakis onların bilerek ve inatla küfürde direnmeleri sebebiyle meydana geldiğini ifade etmektedir.

⁶⁵ et-Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Rayyân li't-Türâs, Kahire, 1407/1987, I, 84.

⁶⁶ Bakara 2/6.

⁶⁷ Taberî, a.g.e, I, 86.

⁶⁸ Bkz. Taberî, a.g.e, I, 86.

حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir.”⁶⁹ Taberî bu ayet-i kerimenin tefsirinde kalplerin ve kulakların Yüce Allah tarafından nasıl mühürlediğini şöyle izâh etmektedir: “A’meş şu şekilde bildirmiştir: Bir gün Mücâhid avucunu açık bir şekilde göstererek ‘Kalp aynı bu şekildedir. Kul bir günah işleyince (serçe parmağını kaparak) böyle kapanır. Başka günah işleyince (öbür parmağını kapatarak) bu şekilde kapanır. (Ve bu sırayla bütün parmaklarını kapatarak) İşte kalplerin mühürlenmesi böyle olur.’ Ve كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ‘Hayır hayır, öyle değil. Aksine onların kazandığı günahlar kalplerinin üzerine pas olmuştur’⁷⁰ ayet-i kerimesinde geçen ‘paslanmayı’ bu şekilde anlamışlardır” dedi.”⁷¹

Müellif, ayrıca bu ayet hakkında şöyle bir rivâyet nakletmektedir: “Bu ayet-i kerimenin manası, bir kişinin kibrinden dolayı herhangi bir konuyu anlamada kendisini büyük görmesi ve ona kulak vermeden uzak olması sebebiyle o kişi hakkında, “O bu konuda sağırdır” denildiği gibi, onların davet edildikleri haktan yüz çevirmelerini ve kibirlerini Yüce Allah’ın haber vermesidir.” Daha sonra Taberî, “Bana göre işin doğrusu şudur” diyerek şu hadis-i şerif zikretmektedir. Ebû Hureyre (r.a)’den rivâyete göre Rasûlüllah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Mü’min bir günah işlediği zaman onun kalbine siyah bir nokta konur. O mü’min tevbe eder, günahından vazgeçip istiğfar ederse o silinir. İstiğfâr etmezse günahlar (siyah noktalar) çoğalır ve kalbinde perde oluşur. İşte Yüce Allah’ın كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ “Hayır hayır, öyle değil. Aksine onların kazandığı günahlar kalplerinin üzerine pas olmuştur”⁷² ayet-i kerimesinde bildirdiği paslanma budur.”⁷³

Müellif sözlerine şöyle devam etmektedir: “Rasûl-i Ekrem (s.a.v) haber verdi ki, günahların ardarda gelerek çoğalması kalbi perdelemektedir. Kalp perdelenince Yüce Yaratıcı tarafından mühürlenmektedir. Artık o kalbe imanın girmesi ve oradan küfrün çıkması mümkün değildir. İşte Yüce Allah’ın حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir”⁷⁴ ayet-i kerimesinde bildirdiği mühürlenme böyle gerçekleşmektedir. Normal kapların içine bir şeyler konduktan sonra, bir daha açılmamaları için mühürlendikleri gibi ayet-i kerimede zikri geçen kâfirlerin kalpleri de kapatılmış ve Yüce Allah tarafından mühürlenmiştir. Artık onların kalplerine iman girmediği gibi, içlerinden de küfrün çıkması mümkün

⁶⁹ Bakara 2/7.

⁷⁰ Mutaffifîn 83/14.

⁷¹ Taberî, a.g.e, I, 87.

⁷² Mutaffifîn 83/14.

⁷³ Taberî, a.g.e, I, 87; Ayrıca hadis-i şerif için bkz. İbn Mâce, Zühd, 29; Ahmed b. Hanbel, II, 297.

⁷⁴ Bakara 2/7.

değildir. Ancak mührün kaldırılmasından sonra bu mümkün olabilir.”⁷⁵

Sonuç olarak, müellifimiz kâfirlerin inkârlarının sebebini, kalplerinin Yüce Allah tarafından mühürlenmesine bağlamaktadır. Ancak bu mühürlenmenin sebebi de kulların işledikleri günahlardır, demektedir. Yani onların küfürde olmalarının ilk müsebbibi yine kendileri olmaktadır. Onların böyle bir seçimde bulunmalarının sonucu olarak da Yüce Allah onların kalplerini mühürlemiş ve netice olarak onların Rasûlüllah (s.a.v) tarafından uyarılmaları veya uyarılmamaları arasında bir fark kalmamıştır. Onlar verilenlere karşı duyarsızdır, çünkü alıcıları çalışmamaktadır.

Nitekim وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا “Doğrusu Allah, inkârları sebebiyle onların kalplerini mühürlemiştir. Pek azı hariç onlar inanmazlar”⁷⁶ ayet-i kerimesinde belirtildiği üzere kâfirlerin kalpleri inkârlarına bir cezâ olarak mühürlenmiştir. Şu halde kalplerin imanı kabul etmeyecek şekilde mühürlenmesi, kendi (hür) irâdeleriyle inkârı seçen kişilerin artık imanda muvaffak olamayacağı anlamındadır, irâdelerinin kaldırılması söz konusu değildir.

Aynı Taberî, Bakara Sûresi’ndeki; يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ “Allah onunla birçoklarını şaşırır, yine onunla birçoklarını yola getirir. Onunla ancak o fâsıkları şaşırır”⁷⁷ ayet-i kerimesinde zikredilen “Allah’ın birçoklarını idlâl etmesi (şaşırtması) ve birçoklarını da hidâyete erdirmesi (doğruya iletmesi) işkâli ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. O’nun bu açıklamalarına geçmeden önce dalâlet ve idlâl kelimelerini açıklamamız, daha sonra ayetin başına ve sebeb-i nüzülü hakkındaki verdiği bilgilere bakmamız gerekmektedir.

Arapça’da *dalâl* kelimesi; “yolunu kaybetmek,” “doğru yoldan çıkmak” ve “insanı arzu ettiği noktadan mahrum bırakmak” gibi manâlara gelir. Dalâlete düşene dâl, dalâlete düşürene *müdü*, dalâlete düşürmeye, azdırmaya da *idlâl* denilir. Dalâlet, kaybetme demektir.⁷⁸ Dalâlet, kaybetmek demektir. فَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ مُّتَبَعَةٍ السَّارِبِ يُغِيثُهَا سُرَابٌ مِّمَّا يَشْرَبُونَ “Allah onların amellerini asla boşa çıkarmaz”⁷⁹ ayetinde olduğu gibi. *Dalâlet* aynı zamanda “helâk” anlamına gelmektedir. Şu ayet buna misâldir:

⁷⁵ Taberî, a.g.e, I, 87.

⁷⁶ Nisâ 4/155.

⁷⁷ Bakara 2/26.

⁷⁸ Ebu’l-Bekâ el-Kefevî, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, *el-Külliyât Mu’cem fi’l-Mustalihât ve’l-Furûki’l-Lügavîyye*, 2. Baskı, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût, 1419/1998, s. 576.

⁷⁹ Muhammed 47/4.

وَقَالُوا إِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ “Onlar: “Biz yerde kaybolup gittikten sonra, gerçekten biz mi yeni bir yaratılışta bulunacağız?” Dediler.⁸⁰ Dalâlet, hidâyetin zıddı olup, doğru yoldan sapmak (ayrılmak) manasına gelmektedir.⁸¹ Dalâlet, kişinin kendisini istediğine ulaştıracak yolu kaybetmesidir. Veya dalâlet, “Kişinin kendisini istediği yere götürecek olan vasıta (yolu) kaybetmesi, kişinin kendisini isteğine ulaştırmayacak yolda yürümesidir” şeklinde de tarif edilmiştir.⁸²

Dalâlet, haktan yüz çevirip batıla yönelme, ilâhî buyruklara aykırı davranma anlamına gelen bir terimdir. Dalâl veya dalâlet masdarları sözlükte “kaybolmak, telef olmak, şaşırarak ve yanılmak” gibi manalara gelmekle beraber, asıl anlamları, “Bilerek veya bilmeyerek doğru yoldan az veya çok ayrılmak, azmak ve saptırmaktır.” Bu temel manadan hareketle dalâlet, mecâzî olarak “Akla, duyulara ve gerçeğe aykırı ilkeleri benimsemek” karşılığında da kullanılmıştır.⁸³

Dalâlet kelimesini bu şekilde izâh ettikten sonra ilgili ayete dönebiliriz. Ayet-i kerime şöyle başlamaktadır:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَخِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا “Şüphesiz Yüce Allah bir sivri sineği, hatta daha üstününü misal olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun Rablerinden hak olduğunu bilirler. Ama kâfirlere gelince onlar: “Allah böyle bir misal vermekle ne demek istedi?” Derler.⁸⁴

Ayetin sebep-i nüzûlü hakkında müellifimiz üç tane rivâyet aktarmaktadır:

Birincisi, İbn Abbâs ve İbn Mes’ûd’dan Mürra, ayrıca Rasûlüllah (s.a.v)’ın ashabından bazıları şöyle rivâyet etmişlerdir: Bundan önce geçen; “Onların durumu, bir ateş yakanın durumu gibidir”⁸⁵ ve “Yahut (onların durumu), gökten boşanan, içinde karanlıklar, gök gürlemesi ve şimşek(ler) bulunan bir yağmur(a tutulmuşun hali) gibidir”⁸⁶ ayetleri nâzil olunca münâfiklar şöyle demeye başladılar: “Allah bu gibi misalleri vermekten beridir. O, bu seviyelere inmekten yüce ve büyüktür.” Yüce Mevlâ da onların bu sözlerine binâen, bu ayet-i kerimeyi inzâl ederek, en

⁸⁰ Secde 32/10.

⁸¹ Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, a.g.e, s. 576.

⁸² el-Cürçânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid el-Şerîf, *Mu'cemü'l-Ta'rifât*, Tah. Muhammed Sıddîk el-Minşevî, Dâru'l-Fazîle, Kahire, Ty, s.117.

⁸³ Harman, Ömer Faruk, “Dalâlet”, *D.İ.A.*, İstanbul, 1993, VIII, 427.

⁸⁴ Bakara 2/26.

⁸⁵ Bakara 2/17.

⁸⁶ Bakara 2/19.

zayıf yaratıklarından olan sivrisineği dahi misal vermekten çekinmeyeceğini ilan etmiş ve onları susturmuştur.⁸⁷

İkincisi, diğer bazıları, Rabî' b. Enes (r.a) den şöyle rivâyet etmişlerdir: “Allah Teâlâ dünya hayatını misal olarak; *“Muhakkak ki Allah bir sivrisineği, hatta daha üstününü misal getirmekten çekinmez”* ayeti ile açıklamaktadır. Şöyle ki, sivrisinek aç kaldığı müddetçe hayatta kalır. Ne zaman (çok yiyip) şişmanlarsa ölür. Allah Teâlâ dünya (sevgisi ve nimetleri) ile dolup taşanları bu şekilde hemen yakalar ve helak ediverir. Rabî' b. Enes bu sözlerden sonra; *“Kendilerine hatırlatılanları unuttuklarında onlara her şeyin kapısını açtık. Nihayet kendilerine verilen o nimetlerle sevinip zevke dalınca onları azabımızla ansızın yakalayiverdik. Hemen ümitsizliğe kapılıp şaşkına döndüler”*⁸⁸ ayetini okumuştur” demişlerdir.⁸⁹

Üçüncüsü ise, Katâde'den şöyle rivâyet edilmiştir: “Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de örümcek ve sinek isimlerini zikredince, müşrikler “Örümcek ve sineğin ne önemi var ki (Kur'ân'da) zikrediliyorlar?” Dediler. Bunun üzerine bu ayet nâzil olmuştur.”⁹⁰

Müellifimiz İbn Cerîr et-Taberî, bu üç rivâyeti aktardıktan sonra birinci rivâyetin, yani İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs (r.a)'dan gelen rivâyetin en doğru ve hakikate en yakın olduğunu belirtmektedir. Ve ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmektedir: “Yüce Allah, hakkı açıklama konusunda kullarından iman ve tasdik ehli ile sapıklık ve küfür ehlini birbirinden ayırmak için, ister büyük ister küçük olsun, hiçbir misâli sunmaktan çekinmez. Bu (misâller) birileri için bir saptırma iken, bir başkaları için hidâyettir. Mü'minler bu misâllerin hak olduğunu bilir ve iman ederler. Kâfirler ise hak olduğunu bildikleri halde inkâr ederler.”⁹¹

Bu açıklamalardan sonra müellif *يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا* “Allah onunla birçoklarını şaşırır, yine onunla birçoklarını yola getirir”⁹² ayetinin te'vîli hakkında şunları söylemektedir: Burada *بِهِ* ‘deki *بِهِ* (hi) misâle dönmemektedir. O zaman ayetin anlamı “Allah (c.c) vermiş olduğu bu misâl ile nifâk ve küfür ehlinen birçoğunu şaşırır” şeklinde olmaktadır. Katâde'den konumuzla ilgili şöyle rivâyet edilmiştir: *وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ* “Onunla ancak o fâsıkları şaşırır”⁹³

⁸⁷ Taberî a.g.e, I, 138.

⁸⁸ En'âm 6/44.

⁸⁹ Taberî, a.g.e, I, 138.

⁹⁰ Taberî, a.g.e, I, 138.

⁹¹ Taberî, a.g.e, I, 139.

⁹² Bakara 2/26.

⁹³ Bakara 2/26.

ayetinde zikri geçen fâsıklardan maksad münâfiklardır. Yani onlar fiska düştüler, Allah Teâlâ da onları (bu misâl ile) fiskları üzerine dalâlete düşürdü (onları saptırdı.)⁹⁴

Daha sonra müellif “fisk” kelimesinin izâhı sadedinde şunları aktarmaktadır: Arapça’da fiskın aslı “Bir şeyden çıkmak” demektir. Bundan dolayı hurma kabuğundan çıktığı zaman “Hurma kabuğundan fusûk etti (çıktı)” denir. Aynı şekilde fare yuvasından çıktığı için “füveysika” (fâsıkçık) şeklinde isimlendirilmektedir. Bunun gibi münâfik ve kâfirler de Yüce Allah’ın emri dairesinden çıktıkları için “fâsık” olarak isimlendirilmişlerdir. Zira Allah (c.c) İblîs hakkında da şöyle buyurmaktadır:

كَانَ مِنَ الْجِنَّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ “İblis cinlerdendi, Rabbinin emrinden dışarı çıktı.”⁹⁵ Yani İblîs Allah’a itaâte ve O’nun emrine uymaya (karşı) çıktı, demektir.⁹⁶

Görüldüğü gibi, Taberî, Yüce Allah’ın verdiği misâller ile birçoklarını şaşkırtıp, birçoklarını da hidâyete erdirmediğini; bilakis, bu misâllerle mü’minlerin iman ve hidâyetlerini, hak yoldan ayrılarak bâtıla yönelmiş olan münâfik ve kâfirlerin ise sapıklık ve inkârlarını artırdığını ve onları o halde bıraktığını bildirmektedir.

وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ “Onunla ancak o fâsıkları şaşkırtır.” Müellifimiz bu ayet-i kerimeyi şöyle açıklamaktadır: Bu (misâller) birileri için bir sapıttırma iken, bir başkaları için hidâyettir. Mü’minler bu misâllerin hak olduğunu bilir ve iman ederler. Kâfirler ise hak olduğunu bildikleri halde inkâr ederler.⁹⁷

Ayrıca müellif يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا “Allah onunla birçoklarını şaşkırtır, yine onunla birçoklarını yola getirir”⁹⁸ ayetinin te’vîli hakkında şunları söylemektedir: “Ayet-i kerimenin anlamı, “Allah (c.c) vermiş olduğu bu misâl ile nifâk ve küfür ehlinde birçokunu şaşkırtır” şeklindedir.” Katâde’den konumuzla ilgili şöyle rivâyet edilmiştir: “Onunla ancak o fâsıkları şaşkırtır,”⁹⁹ ayetinde zikri geçen fâsıklardan maksad münâfiklardır. Yani onlar fiska düştüler, Allah Teâlâ da onları (bu misâl ile) fiskları üzerine dalâlete düşürdü (onları saptırdı.)¹⁰⁰

⁹⁴ Taberî, a.g.e, I, 141.

⁹⁵ Kehf 18/50.

⁹⁶ Taberî, a.g.e, I, 142.

⁹⁷ Taberî, a.g.e, I, 139.

⁹⁸ Bakara 2/26.

⁹⁹ Bakara 2/26.

¹⁰⁰ Taberî, a.g.e, I, 141.

Taberî, Yüce Allah'ın kâfirlerin kalp ve kulaklarının mühürlemesi ve gözlerine perde çekmesinin sebebinin kendilerinin yapmış olduğu günahlara bağlarken, burada da bazılarının dalâlete düşürmesini ayette de ifade edildiği gibi, onların fiskına (hak yoldan sapmalarına) hamletmektedir. Yani müellife göre Yüce Allah kullarının özgür irâdelerine müdâhale ederek, bazı kullara iman ve hidâyet verir, bazı kullarını ise küfür ve dalâlete düşürür, şeklindeki Cebrî düşünce yanlıştır. Doğrusu ise Yüce Allah hak eden kullarına iman ve hidayet bahşederken, bunları hak etmeyip inkâr ve dalâlette isrâr eden bedbahtları ise bu nimetlerden mahrum etmekte ve onları kendi hallerine bırakmaktadır.

Konumuzla ilgili başka bir ayet-i kerimede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَسَبِّرُوا فِي الْأَرْضِ فَأَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ “Andolsun ki biz her ümmete, “Allah’a kulluk edin ve tağuta (tapmaktan) sakının” diye bir rasûl gönderdik. Yüce Allah, bu ümmetlerden bazılarını hidâyete erdirdi, bazılarını da sapıklık hak olmuştur. Yeryüzünde bir dolaşın da (gönderilen) rasûlleri yalanlayanların akıbetinin ne olduğunu bir görün?”¹⁰¹

Görüldüğü gibi Allah (c.c) bu ayet-i kerimede her ümmete bir peygamber gönderdiğini ve bunların bir kısmını hidâyete erdirdiğini, bir kısmının ise dalâleti hak ettiklerini haber vermektedir.

Müellif bu ayeti de konumuz bağlamında şöyle tefsir etmektedir: “Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Ey insanlar! Tıpkı size peygamber gönderdiğimiz gibi, sizden önce geçen her ümmete ‘Yalnızca eşi ve benzeri olmayan Yüce Allah’a ibadet edin, itaâti yalnız O’na yapın ve dini sadece O’na has kılın, tâğutlardan sakının, Şeytan’dan uzak durun, O’nun sizi sapkınlığa ve Allah’ın yolundan saptırıp dalâlete düşürmesine karşı uyanık olun’ diye tebliğde bulunan bir peygamber gönderdiğini, onlardan bazılarını, Yüce Allah hidâyete erdirerek, rasûlleri tasdik ve kabul etmede, Allah’a iman etmede ve O’na itaâtte muvaffak etti. Böylece onlar kurtuluşa erdiler ve Allah’ın azabından kurtuldular. Peygamber gönderdiklerimizden başka bir kavme ise dalâlet (sapıklık) hak oldu. Çünkü onlar Allah’ın yolunun dışına çıktılar. Allah’ı inkâr, peygamberleri tekzîb ettiler ve tâğutlara boyun eğdiler. Netice olarak da Allah onları helâk etti ve üzerlerine belâlar yağdırdı.”¹⁰²

¹⁰¹ Nahl 16/36.

¹⁰² Taberî, a.g.e, XIV, 71.

Taberî bu ayetin tefsirinde de dalâletin kendilerine hak olan kavmin, zaten Allah (c.c)’ın yolunun dışına çıktıklarını, bundan dolayı da Yüce Allah’ın kendilerini dalâlete düşürdüğünü ifade etmektedir.

Konumuzla yakından alakalı başka bir ayet-i kerimede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَى لِلْبَشَرِ *“İşte böyle, Allah dilediğini şaşırır, dilediğini de yola getirir. Rabbinin ordularını ancak Rabbin bilir. Bu, insanlar için uyarıdan başka bir şey değildir.”*¹⁰³ Bu ayet-i kerimeye bakıldığında ilk etapta hidâyet ve dalâleti sadece Yüce Allah’ın istediği kullarına verdiği şeklinde anlamak mümkündür. Bu da aynı şekilde Yüce Allah’ın adaletine muhâlifdir. Hemen ifade etmek gerekirse, bu iki ayet-i kerime arasında anlam itibariyle bir benzerlik söz konusudur. Başka bir ortak yönleri ise her iki ayet-i kerimenin hemen öncesinde, kâfir ve münâfıkların söylemiş oldukları مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا *“Allah böyle bir misal ile ne demek istedi?”*¹⁰⁴ Şeklindeki soru cümlesinin gelmesidir. Yani Yüce Allah, Kur’ân-ı Kerim’de bir takım misaller vermiş, bazı kâfir ve münâfıklar bu verilen misalleri tahkir ederek eleştirmeye yeltenmişlerdir.

Taberî, كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ *“İşte böyle, Allah dilediğini şaşırır, dilediğini de yola getirir”* ayet-i kerimesinde zikri geçen “Yüce Allah’ın dilediğini şaşırması ve dilediğini yola getirmesi” hususunu şöyle açıklamaktadır: “İşte bu şekilde Yüce Allah, bildirmiş olduğu cehennem bekçilerinin sayısı konusunda “Bu haberi misal vererek Allah (c.c) ne demek istedi? Onların sayısını zikrederek bizi korkutmak mı istiyor?” Diyen münâfık ve müşrikleri şaşırır. Aynı şekilde mü’minleri hidâyete (doğru yola) eriştirir. Mü’minler o misalleri tasdik ederek imanları artar. Bunun gibi, kullardan istediği bazılarını hakka ulaşmada başarısız kılarak şaşırır, istediği bazılarını ise doğruya ulaşmada muvaffak ederek hidâyete (doğru yola) erdirir.¹⁰⁵

Müellifin benzer ifadeleri;

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا *“Kalplerinde hastalık vardır. Allah da onların hastalığını arttırmıştır”*¹⁰⁶ ayet-i kerimesinin tefsirinde de kullandığı görülmektedir. مَرَضٌ (Maraz)

¹⁰³ Müddessir 74/31.

¹⁰⁴ Bakara 2/26; Müddessir 74/31.

¹⁰⁵ Taberî, a.g.e, XXIX, 102.

¹⁰⁶ Bakara 2/10.

kelimesinin aslî manasının hastalık olduğunu, bunun da hem bedenler de hem de din ve itikâdlarda olabileceğini belirttikten sonra, münâfikların din ve itikâdlarındaki hastalıklarının Rasûlüllah (s.a.v) ve onun Yüce Allah tarafından getirdiği din hakkındaki şek, şüphe ve kararsızlıkları olduğunu dile getirmektedir. Onlar yani münâfiklar ne imanda ve ne de inkârda karar kılabilmişler ve *هُوَآءِ وَلَا إِلَىٰ هُوَآءِ* “Münafıklar, küfür ile iman arasında bocalamaktadırlar. Ne bu müminlere bağlanırlar, ne de şu kâfirlere”¹⁰⁷ ayet-i kerimesinde geçtiği gibi, ortada kalmışlardır.”¹⁰⁸

Müellifimiz maraz kelimesini bu şekilde izâh ettikten sonra *فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا* “Allah da onların hastalığını arttırmıştır” ayet-i kerimesinin tefsirinde şöyle söylemektedir: “Yüce Allah’ın artırdığını bildirdiği maraz (şek ve şüphe hastalığı), artırılmazdan önceki maraz (hastalığın) benzeridir. Yüce Allah’ın onların hastalıklarını artırması (doğrudan bir müdâhale ile gerçekleşmiş bir artırma değil, bilakis) daha önceden olmayan bazı farz ve sınırların konulması sonucu, (yeni gelen bazı farz ve sınırlar hakkında da yeni şek ve şüphelerin eskilerine) ilave edilmesi nedeniyle oluşan bir artmadır.”¹⁰⁹

وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ وَإِذَا مَا أَنْزَلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ

Tıpkı, *“Bir sûre indirildiği zaman, içlerinden biri çıkar, ‘Bu sûre hanginizin imanını arttırdı?’ Der. Fakat mü’minlere gelince, aslında her inen sûre onların imanını arttırmıştır ve onlar sürekli olarak müjdelenip duruyorlar. Kalplerinde bir hastalık olanlara gelince, onların da murdarlıklarına (küfürlerine) murdarlık (küfür) katmıştır ve kâfir olarak ölüp gitmişlerdir”*¹¹⁰ ayet-i kerimesinde olduğu gibi. Zira yeni nâzil olan bir sûre mü’minlerin kalbindeki imanı (nâzil olan yeni sûreye de iman etmelerinden dolayı) daha da artırırken, kalplerinde hastalık bulunanların (içlerinde daha önceden var olan) murdarlıklarını arttırmıştır” demektedir.¹¹¹

Taberî, aynı ifadeleri şu ayet-i kerimenin tefsirinde de kullanmaktadır:

فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ “Onlar eğrilince, Allah da kalplerini eğiltti. Allah fasıkları doğru yola iletmez.”¹¹² Taberî bu ayeti şöyle tefsir etmektedir: “Ne zaman ki onlar hak yoldan döndüler, Yüce Allah da onların kalplerini eğiltti. Yani onların kalplerini doğru

¹⁰⁷ Nisâ 4/143.

¹⁰⁸ Bkz. Taberî, a.g.e, I, 94.

¹⁰⁹ Taberî, a.g.e, I, 94.

¹¹⁰ Tevbe 9/124-125.

¹¹¹ Taberî, a.g.e, I, 95.

¹¹² Saff 61/5.

yoldan kaydirdı.”¹¹³ Taberî ayeti ile ilgili Ebû Ümâme’den şöyle rivâyette bulunmaktadır: *فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ* “Onlar eğrilince, Allah da kalblerini eğirtti” ayetinde zikredilenler Hâricîler’dir. *وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ* “Allah fâsıkları doğru yola iletmez” ayetinin manası, “Yüce Allah, küfrü imana tercih eden kavme doğruya ulaşmada başarı nasip etmez.”¹¹⁴

Görüldüğü gibi Taberî, Yüce Allah’ın onların kalplerini doğru yoldan kaydırmasının sebebini, onların kendi irâdeleri ile imanı terkedip, küfrü seçmeleri olarak görmektedir. Sonuç olarak bu ayet-i kerimeler ile Yüce Allah’ın adaleti arasında varmış gibi görülen tenâkuz/çelişki kendiliğinden ortadan kalkmaktadır.

Bir mukayese yapmak gerekirse, *يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ* “Allah onunla birçoklarını şaşırır, yine onunla birçoklarını yola getirir. Onunla ancak o fâsıkları şaşırır”¹¹⁵ ayet-i kerimesindeki müşkilin halli hususunda ez-Zemahşerî “Allah (c.c)’a idlâl (saptırmanın) isnâdı, fiilin isnâdının sebebe isnâdı kabilindedir. Çünkü Yüce Allah onlara misâl verince, o misâl ile birileri saptırırken, başka birileri ise hidâyete ulaşmışlardır. Yani bu misaller bazılarının sapmasına, diğerlerinin de hidâyete ermesine sebep olmuştur” demektedir.¹¹⁶

er-Râzî (ö. 606/1209) ise, Arapça sarf kâidelerinden istifade ederek bu ayetteki *idlâl* (saptırma) fiilini şöyle izâh etmiş ve buradaki işkâli gidermiştir: *الهمزة* (Hemze) bazen, *mef’ûl* almayan yani lâzım bir fiili *mef’ûl* alan yani müteaddî fiile dönüştürür. Bazen de tam tersi, yani *mef’ûl* alan yani müteaddî bir fiili, *mef’ûl* almayan yani lâzım fiile dönüştürür. Meselâ, *خَرَجَ* harece (çıkıtı) fiili *mef’ûl* alan müteaddî bir fiil olmadığı halde başına *الهمزة* (hemze) gelirse *أَخْرَجَ* (ehrace) çıkardı anlamında müteaddî (geçişli=*mef’ûl* alan) bir fiil olur. Bazen da hemze müteaddî (geçişli=*mef’ûl* alan) fiili, lâzım (geçişsiz=*mef’ûl* almayan) bir fiil yapmak için geldiği de olur. Meselâ *كَبَيْتُهُ* (kebebtühü) “Ben onu yüzüstü düşürdüm, o da *فَاكَبَّ* (feekebbe) “Yüzüstü düştü” denilir. Bazen de bu hemze harfi “bulmak” (*vicdân*) anlamını ifade etmek için fiilin başına gelebilir. Netice olarak şunu söylememiz mümkündür: “(Allah onu idlâl etti, saptırdı) sözüne iki mana yükleyebiliriz. Birincisi, “Yüce Allah onu saptırdı”, ikinci manası, “Allah onu sapıtılmış olarak buldu.” “Allah onu sapık yaptı” manasındaki birinci anlama gelince, ayetin lafzında, Yüce Allah’ın onu bulunduğu halden saptırıp sapık yaptığını gösteren bir delil

¹¹³ Taberî, a.g.e, XXVIII, 57.

¹¹⁴ Taberî, a.g.e, XXVIII, 57.

¹¹⁵ Bakara 2/26.

¹¹⁶ Zemahşerî, a.g.e, I, 267.

bulmak mümkün değildir.”¹¹⁷

Râzî bu açıklamalarından sonra bu ayetteki işkâl ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Ayete-i kerimenin bu manaya hamledilmesinde iki yön vardır: Birincisi, Yüce Allah onu dinden saptırdı. İkincisi, Yüce Allah onu cennetten saptırdı. Allah’ın onu dinden saptırması anlamında olan birincisine gelince, lügatte, dinden saptırmanın manası “Dini terke çağırma ve dini o kimseye kötü göstermektir.” Yüce Allah’ın İblis¹¹⁸ ve Fir’avn’a¹¹⁹ izafe ettiği idlâl (saptırma), bu manada olan saptırmadır. Ümmet, bu manada saptırmanın Yüce Allah için câiz olmadığı konusunda ittifak etmiştir. Zira Yüce Allah küfre davet etmediği gibi, onu hoş da göstermemiştir. Bilâkis küfrü yasaklamış, ondan men etmiş ve küfre karşı büyük bir cezâ tehdidinde bulunmuştur. İdlâl (saptırma)’ın lügat, aslî manası bu şekilde olunca ve bu mana da icma’ ile Allah hakkında câiz olmayınca, bu kelimeyi zahiri manası ile anlamının câiz olamayacağı hususunda bir icma’ın meydana geldiği sabit olur.”¹²⁰

Râzî’nin bu konudaki fikirleri İslam Ansiklopedisinde şöyle yorumlanmıştır: “Fahreddin Râzî, Eş’arî’nin fikrine uymakla birlikte ona açıklık getirmeye çalışır. Ona göre insanın bütün fiillerinde olduğu gibi dalâlet fiilinin de meydana gelebilmesi için kalbinde bunun faydalı veya câzip olduğunu telkin eden bir temâyülün bulunması gerekir. Ve diğer temâyüller gibi bunun da Allah tarafından yaratıldığını kabul etmek icap eder. Aksi takdirde bir yaratıcı olmadan kendi kendine oluş inancı ortaya çıkar ki bu sonuçta Allah’ın varlığını inkâra kadar giden bir çıkmazdır. Şu halde dalâleti dileyip yaratan Allah’tır. Ayrıca Râzî, Yüce Allah’ın ezeli ilmiyle kulların yapacağı fiilleri önceden bildiğini ve bu bilginin zıddının meydana gelemeyeceğini de dikkate alarak dalâletin Allah’tan olduğunu söyler.”¹²¹

Âlûsî (ö. 1270)’ye göre buradaki idlâl (saptırma) baştan saptırma olmayıp, bilakis var olan sapıklığın sabitleştirilmesidir.¹²²

Elmalılı M. Hamdi Yazır (ö. 1942) ise, Allah Teâlâ’nın sapıklığı yaratmasını şöyle açıklamaktadır: “Hidâyetin yaratıcısı Yüce Allah olduğu gibi, sapıklığın yaratıcısı da Yüce Allah’tır. Allah yaratmasaydı ve herkesi hidâyete mecbur etseydi, sapıklık denen şey insanların

¹¹⁷ er-Râzî, Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn b. el-Hasan b. Ali, *Mefâtihu’l-Gayb /et-Tefsîru’l-Kebîr*, 1. Baskı, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1411/1990, II, 126.

¹¹⁸ Bkz. Kasas 28/15; Nisâ 4/119; Fussilet 41/29; Neml 27/24; İbrahim 14/22.

¹¹⁹ Bkz. Tâhâ 20/79.

¹²⁰ Râzî, a.g.e, II, 127.

¹²¹ Yavuz, Yusuf Şevki, “Dalâlet”, *D.İ.A.*, T.D.V.Y, İstanbul, 1993, VIII, 430.

¹²² Bkz. Âlûsî, a.g.e, I, 210.

istememesiyle var olamazdı. Halbûkî sapıklık da bir hak etmedir. Ve Allah Teâlâ'nın sapıklığı yaratması, onu isteyen kulların -sorumluluk kendilerine ait olmak üzere- isteklerini yerine getirmek gibi bir İlâhlık ve Rablik şânıdır. Yoksa başlangıçta hidâyet yaratılışıyla yarattığı kullarından hiç birini Allah zorla sapıtmaz, mutlak yasaklama ve tam zorlama da Allah'ın merhametli olmasına yakışmaz. Bunun için sapıtma, sapıklığı yaratma Allah'ın şanına nasıl yaraşır? O'nun güzel isimleri arasında “mudıl” (saptırıcı) isminin bulunmasını akıl nasıl kabul eder? Diye hatıra gelmesi düşünülen bir mukadder (takdir edilmiş) soruya cevap olarak derhal şu başlangıç cümlesi ilave buyurulmuştur: Fakat Allah bununla fâsıklardan sapıklığı hak etmiş olanlardan başkasını saptırmaz.”¹²³

Sonuç olarak Taberî ve örnek olarak sunduğumuz diğer müfessirlerin konumuzla ilgili geçen ayet-i kerimeler hakkında yapmış olduğu yorumlardan anlaşıldığı üzere; Yüce Allah'ın kulların dalâlete (sapıklığa) düşmesinde doğrudan bir müdahalesinin olmadığını, yani durduk yere bazı kullarını saptırmadığını, ancak kulların kendi hür irâdeleri ile haktan yüz çevirip bâtıla, dalâlete (sapıklığa) yönelmeleri durumunda imtihan gereği onları kendi hallerine bırakıp, dalâlete ulaştırdığını ifade etmektedir.

2. Yüce Allah'ın Helâk Etmek İsteddiği Ülke Halkına Fıskı Emretmesi

Allah Teâlâ İsrâ Sûresi'nde şöyle haber vermektedir:

وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُنْرَفِهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاَهَا تَدْمِيرًا “Bir köyü (ülkeyi) helâk etmek istediğimiz zaman, şumarık varlıklarına emrederiz, onlar itaat etmeyip orada fıskı düşerler. Böylece, o ülke helâkı hak etmiş olur, biz de onu yerin dibine geçiririz.”¹²⁴ Bu ayet-i kerimeye ilk baktığımızda, “Sanki Yüce Allah helâk etmek istediği bir ülke halkına fıskı emretmiş, onlar da bu emre uyarak fâsık olmuşlar, Allah (c.c) da onları helâk edip yerle yeksan eylemiş” şeklinde bir anlamla karşı karşıya kalmaktayız. Ayet-i kerimeyi bu şekliyle anlamak, Yüce Allah'ın adaleti, merhameti ve hikmetiyle taban tabana zıt bir anlamı kabul etmek demektir. Cenab-ı Hakk'ın fıskı emretmesi ve emrettiği herhangi bir fiilden dolayı fâilleri cezalandırması ne aklen, ne de naklen mümkündür. O halde burada bir işkâl söz konusudur.

¹²³ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam ve diğerleri, Azim Dağıtım, İstanbul, Ty, I, 245.

¹²⁴ İsrâ 17/16.

Taberî bu ayetin tefsiri ve ayetteki müşkilin halli konusunda şu bilgileri paylaşmaktadır:

“Kıraât âlimleri أَمْرُنَا (emernâ=emrettik) kelimesinin okunuşu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Hicâz ve Irâk kıraât âlimlerinin hepsi bu kelimeyi, أَمْرُنَا (emernâ) elif harfini uzatmaksızın kısa, mim harfini ise şeddesiz ve fethalı (üstün) olarak okumuşlardır. O zaman mana “Biz bir ülkenin şımarık varlıklarına itaati emrederiz. Onlar ise, Allah’a karşı günah işlemek ve O’nun emrine muhâlefet etmek suretiyle fıska düşerler” şeklinde olur. أَمْرُنَا (Emernâ=emrettik) kelimesini bu şekilde okuyan birçok kurrâ ayet-i kerimeyi böyle te’vil etmişlerdir. İbn Cüreyc, İbn Abbâs (r.a)’ın ayeti bu şekilde açıkladığını nakletmektedir. Saîd b. Cübeyr’in de aynı görüşte olduğu görülmektedir.¹²⁵

Görüldüğü gibi, bu görüşün sahipleri ayette أَمْرُنَا (emernâ=emrederiz) kelimesinden sonra بالطاعة (bi’t-tâati=itaât etmelerini) kelimesinin hazfedildiğini (düşürüldüğünü) söylemektedirler.

Taberî أَمْرُنَا (emernâ) şeklinde okunması durumunda muhtemel ikinci anlam olarak “Onları umerâ (emirler, padişahlar) yaparız” manasına da gelebileceğini, Arapların böyle kullandıklarını ifade etmektedir. Başka bir ihtimalin ise, bu kelimenin أَكْثَرُنَا (eksernâ=çoğaltırız) manasında “Biz şımarık varlıkların sayılarını çoğaltırız” şeklinde anlamının da mümkün olduğunu söylemektedir.¹²⁶

Taberî bu görüş ile ilgili epeyce nakilde bulunduktan sonra kendi görüşünü şöyle açıklamaktadır: “Bana göre, أَمْرُنَا (emernâ=emrederiz) kelimesinin en doğru okunuşu, elif harfinin kısa, mim harfinin de şeddesiz olarak okuyanların okuyuşudur. Çünkü delil buna işaret etmektedir. En uygun okuma böyle olunca, en doğru te’vil de “Biz onlara itâat etmelerini emrettik, onlar ise fıska düştüler” şeklindedir”¹²⁷ demektedir.

Müellif ayeti mahzûf bir بالطاعة (bi’t-tâati=itaât etmelerini) kelimesi olduğunu, dolayısıyla “Yüce Allah’ın birilerine fıska emretmesi” şeklinde bir mananın söz konusu olmadığını ifade ederek, bu müşkili ortadan kaldırmıştır.

Yine bir karşılaştırma yapacak olursak; Müşkilü’l-Kur’ân üzerinde çok duran Şerif Murtazâ, “Bu ayet-i kerime ile ilgili birçok yön vardır” dedikten sonra, Taberî’nin kabul ettiği

¹²⁵ Taberî, a.g.e, XV, 42.

¹²⁶ Taberî, a.g.e, XV, 42.

¹²⁷ Taberî, a.g.e, XV, 43.

görüŖü birinci yorum olarak seçmektedir. Yani أَمْرُنَا (emernâ=emrederiz) kelimesinden sonra hazfedilmiş bir بالطاعة (bi't-tâati=itaât etmelerini) kelimesi vardır demektedir.¹²⁸

Ŗerif Murtazâ ikinci yorumunda Ŗunları arz etmektedir: “ قَرِيَّةٌ أَمْرُنَا مُثْرَفِيهَا ” cümlesi (karye=köy-ülke) kelimesinin sıfatı olur. وَإِذَا أَرَدْنَا (İzâ eradnâ=biz istediğimiz zaman) Ŗart cümlesinin cevabı yoktur. O takdirde ayet-i kerimenin manası “Kendilerine Yüce Allah’a itâat etmelerini emrettiğimiz, ancak bu emri yerine getirmeyen bir karye (ülke) halkını helâk etmek istediğimizde” Ŗeklinde olup, cümle içindeki iŖaretlerden dolayı, Ŗart cümlesinin cevabının zikredilmesine gerek kalmamıştır.¹²⁹

Ŗerif Murtazâ’nın üçüncü yorumu ise Ŗöyledir: “Burada irâde (isteme) kelimesi mecâzî, ya da (manayı) genişletmek ve malum kavmin halinin ve iŖlerinin sonu konusunda uyarılması olarak gelmiştir. Bunun örneği “Bir tüccar fakirleşmek istediği vakit, musibetler ona dört koldan gelmeye, iflas da bütün yollardan ona koŖmaya başlar.” Veya “Hasta ölmek isteyince yemekler birbirine karışır ve iŖtahının istediği (faydalı, zararlı) her Ŗeyi yemeye can atar.” Hakikatte hiçbir tüccar fakirleşmek istemediği gibi, hiçbir hasta da ölümü arzu etmez. Ancak tüccarın iflası, hastanın da ölümü malum olunca böyle ifade edilmesi mümkündür.¹³⁰

Ŗerif Murtazâ’nın son yorumuna göre, bu ayet-i kerimede takdîm ve te’hîr vardır. Ayet-i kerimenin takdir ve anlamı Ŗöyle olmaktadır: “Biz bir karyenin (ülkenin) Ŗımarık varlıklı kimselerine (Allah’a) itâat etmelerini emrederiz. Onlar (bu emre uymayıp) isyana dalarlarsa, iŖte o zaman onları helâk etmek isteriz” Ŗeklinedir. Takdîm ve te’hîr Arapların Ŗiir ve sözlerinde yaygındır.¹³¹

Zemahşerî (ö. 538/1144) ise, ayet-i kerimeyi “Bir kavmin helâk olma vaktinin iyice yaklaştığı ve te’hir edilme zamanın çok az (ramak) kaldığı zaman biz onlara emrederiz. Onlar da fiska dalarlar. Yani “Biz onlara fiskı emrederiz, onlar da fiska düşerler” Ŗeklinde tefsir ettikten sonra, burada zikredilen “emr” kelimesinin mecâzî manada kullanıldığını, çünkü Yüce Allah’ın fiskı emretmesinin mümkün olmadığını, bildirmektedir. “Emr” kelimesinin mecâzî manası ise, “Onlara nimetlerimizi bolca üzerlerine yağdırırız. Onlar bu nimetlerle isyana

¹²⁸ Ŗerif el-Murtazâ, Ali b. Hüseyin el-Müsevî el-Alevî, *Emâli'l-Murtezâ Guraru'l-Fevâid ve Düraru'l-Kalâid*, Tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 1. Baskı, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1373/1954, I, 1.

¹²⁹ Ŗerif el-Murtazâ, a.g.e, I, 2.

¹³⁰ Ŗerif el-Murtazâ, a.g.e, I, 3-4.

¹³¹ Ŗerif el-Murtazâ, a.g.e, I, 4.

dalarlar ve şehvetlerine uyarlar. Sanki bu şekilde emredilmişler gibi olurlar şeklindedir” demektedir.¹³²

Râzî Şerif Murtazâ'nın ilk görüşünü zikretmekte, sonra da Zemahşerî tarafından benimsenen üçüncü yorumu aktarmakta ve buna benzer bir görüşü Ebû Ali el-Cübbâî'ye isnad etmektedir. Akabinde de Râzî, kendi mezhebinin, bu ayet-i kerimeden hareketle, Yüce Allah'ın bir kula ibtidâen, yani ortada hiçbir sebep yokken zarar verebileceğini ifade ettiklerini aktarmaktadır. Son olarak da Râzî, hem kendisinin beğendiği, hem de bir Mu'tezilî tarafından dile getirildiği için bu mezhep tarafından da benimsenecek olan Kaffâl'in ayet-i kerime ile ilgili görüşlerini zikretmektedir. Zira Kaffâl'e göre, “Yüce Allah toplumun önde gelen, varlıklı ve azgın tabakasının asla imana gelmeyeceğini ezeli ilmiyle bilmesine rağmen, sırf bu ilme dayanarak onları cezalandırmamakta, onlara iyilikleri emretmekte, onların yerine getirip getirmeyeceklerinin somut olarak ortaya çıkması için onlara mühlet vermektedir. Fakat bütün bunlardan sonra, bu kişilerin tevbe edip imana dönmeyeceği iyice kesinleşince de, onları helâk etmektedir.” Kaffâl'e göre ayet-i kerime bu durumdaki kişilerin durumunu anlatmaktadır. Bu yorum Râzî tarafından da övgüye layık bulunmuştur.¹³³

Netice olarak diğer müfessirlerden de örnek vermek mümkündür. Yüce Allah'ın fıska emretmesinin mümkün olmayacağı konusunda hemen herkesin müttelik olduğu görülmektedir.

3. Yüce Allah'ın Kişi ile Kalbi Arasına Girmesi

Yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَهُهُ
تُحْشَرُونَ “Ey iman edenler! Peygamber sizi, size hayat verecek şeylere davet ettiği zaman, Allah'a ve Rasûl'e icabet edin. Ve bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Ve siz kesinkes O'nun huzurunda toplanacaksınız.”¹³⁴

¹³² Zemahşerî, a.g.e, II, 442.

¹³³ Râzî, a.g.e, XX, 140-141; Ayrıca bkz. Kiraz, Celil, Şerif Murtazâ'nın Emâli'sinde Kur'an Müşkilleri ve Müteşâbihleri, Emin Yayınları, Bursa, 2010, s. 377-378.

¹³⁴ Enfâl 8/24.

Taberî, bu ayette geçen “*Ve bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer*” cümlesi ile ilgili olarak dört rivâyet sunmaktadır.

Birincisi, “Allah (c.c) kâfir ile iman, mü’min ile küfür arasına girer” şeklindedir.”¹³⁵ Müellif bu görüşün savunuların delilini şöyle sunmaktadır: Abdullah b. Abdullah er-Râzî’den, Saîd b. Cübeyr’in *وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ* “*Ve bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer*” ayetini “Allah (c.c) kâfir ile iman arasına, mü’min ile küfür arasına girer” şeklinde tefsir ettiğini bize anlattı” demektedir.¹³⁶ Müellif, bu rivâyeti başka varyantları ile aktardığı gibi, Saîd b. Cübeyr’in İbn Abbâs (r.a)’den rivâyet ettiğini beyân eden rivâyeti de nakletmektedir. Ayrıca Dahhâk, Mücâhid ve Ebû Sâlih’ten bu şekilde nakillerde bulunmaktadır.¹³⁷

İkincisi, “Yüce Mevlâ kişi ile aklı arasına girer de, o insan ne yaptığını bilemez demektir.” Bu görüşün delili İbn Cüreyc’in Mücâhid’den yaptığı “Allah kişi ile aklı arasına girer, ta ki, onu aklını kullanamaz hale getirir” şeklinde yaptığı rivâyettir.¹³⁸

Üçüncüsü, “Yüce Allah kişi ile kalbi arasına girer ve böylece kişinin iman ve küfretmesi ancak O’nun izniyle gerçekleşir” rivâyetidir.¹³⁹ Sûddî’nin bu ayet-i kerimeyi, “Allah (c.c) insan ile kalbi arasına girer ve böylece kişi iman etmeye veya inkâr etmeye ancak Allah’ın izniyle güç yetirebilir” şeklinde tefsir ettiği rivâyet edilmiştir.¹⁴⁰

Dördüncü ve son yorum ise “Yüce Allah, kişinin kalbine çok yakındır. Kişinin açıkça işlediği veya gizlediği hiçbir şey O’na sır kalmaz şeklindedir.” Nitekim Katâde’nin “Bu ayet-i kerimenin manası tıpkı *وَإِن كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْهُ لِيَدْرِكْ هُبُلَكُمْ* “*Ve biz ona şah damarından daha yakınız*”¹⁴¹ ayet-i kerimesinin manası gibidir,” dediği rivâyet edilmiştir.¹⁴²

İbn Cerîr et-Taberî bu rivâyetleri aktardıktan sonra kendi görüşünü şöyle beyân etmektedir:

“Bu, Yüce Allah’ın kullarının kalplerine kendilerinden daha mâlik olduğunu bildirmesidir. Allah (c.c) istediği zaman kişi ile kalbi arasına girer ve o kişi Allah (c.c)’ın izni

¹³⁵ Taberî, a.g.e, IX, 142.

¹³⁶ Taberî, a.g.e, IX, 142.

¹³⁷ Bkz. Taberî, a.g.e, IX, 142-143.

¹³⁸ Taberî, a.g.e, IX, 143.

¹³⁹ Taberî, a.g.e, IX, 143.

¹⁴⁰ Taberî, a.g.e, IX, 143.

¹⁴¹ Kâf 50/16.

¹⁴² Taberî, a.g.e, IX, 143.

ve müsaadesi dışında iman ve küfürden hiçbir şeye güç yetiremediği gibi, hiçbir şeyi de anlayamaz. Çünkü bir şeyin iki şey arasına girmesi, o iki şeyin arasını kapatması anlamına gelmektedir. Yüce Allah kişi ile kalbi arasını kapattığı zaman onun bir şeyi idrâk etmesi veya bir şeyi anlaması mümkün değildir. Çünkü Allah Teâlâ kendisine o yolu engellemiştir. O zaman bu ayet-i kerime yukarıda geçen bütün yorumları kapsar. Yani Yüce Allah kişi ile kalbi arasına girdiği zaman, o insan kalbi ile hiçbir şey idrâk edemez hale gelir. Böylece Yüce Allah'ın izni dışında iman ve küfür edemeyeceği gibi hiçbir şeye de mâlik olamaz. Dolayısıyla bu ayet-i kerime yukarıda zikredilen bütün yorumları ihtivâ etmektedir.”¹⁴³

Taberî'den sonraki dönemde yaşamış Şerif Murtazâ, bu ayet-i kerime hakkında beş yorum zikretmektedir:

Birincisi, Yüce Allah'ın, kişi ve kişinin kalbi ile elde edeceği faydalı (işlerin, fiillerin) arasına ölümle, yani insanın canını alarak girmesi.

İkincisi, Yüce Allah'ın kişi henüz hayatta iken, kendisi ile akli arasına girmesi, onun iyi ile kötüyü ayırabilme kabiliyetini yok etmesi.

Üçüncüsü, Yüce Allah'ın insana yakınlığını mübalağalı bir ifade ile anlatma gayreti.

Dördüncüsü, mü'minlerin sayılarının az, düşmanlarının ki ise çok olması nedeniyle mü'minlerin kalplerinde meydana gelen korkunun Yüce Allah tarafından emniyete, düşmanlarının kalplerinin ise korkuya dönüştürülmesi.

Beşincisi ise insanın kalbine doğan bazı kötü fiilleri yapma temayülünün, Yüce Allah tarafından bir takım emir, yasak, cennet vadi ve cehennem tehdidi ile ortadan kaldırılması.¹⁴⁴

Elmalılı M. Hamdi Yazır Yüce Allah'ın her şeye kâdir olduğu, her şeye gücünün yettiği gerçeğinden hareketle ve ayeti başı ile de irtibatlandırmak suretiyle, ayeti ahlakî bir boyutta tefsir edip, Yüce Allah'ın bu ayet-i kerimeyle vermek istediği mesajın, fırsat elden kaçmadan, insanları Allah ve Rasûlü'ne uymaları için teşvik etmek olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Ve biliniz ki Allah, muhakkak kişi ile kalbinin arasına girer. Ona kalbinden, kalbine ondan daha yakın ve hâkimdir. Ondaki hâli gönlünden, gönlündeki hâli ondan daha iyi bilir ve

¹⁴³ Taberî, a.g.e, IX, 143.

¹⁴⁴ Şerif el-Murtazâ, a.g.e, I, 526-527.

daha yakından hükmü altına alıp, sahip olur. Kudreti o kadar geçerlidir ki, yalnızca kişi ile başkaları arasına değil, onunla kalbi arasına bile girer. Düşünen ‘ben’ ile düşünülen ‘ben’ arasına girer ve bu iki benliği birbirinden ayırır. İnsanı bir anda gönlündeki emellerinden mahrum bırakır. Azim ve iradesini bozar ve ters yöne çevirebilir. Kanaatlerini, zevklerini değiştirir. Onunla kalbinin arasını öyle ayırır ve öylesine açar ki, bunlar birbirinin zıddı kesilir, insanı kendi kendisine düşman eder. Kişi ile kalbinin arasına öyle girer ki, aklını elinden alıverir, bütün şuurunu yok ediverir. Kendi kendini duymaz, kendi kendinin farkına varmaz hale getirir ve nihayet canını alır, öldürür.”¹⁴⁵

Elmalılı sözlerine şöyle devam eder: “Bunun için Allah sizinle kalbiniz arasına perde çektiği ve ölüme davet ettiği vakit, ona icabet etmemeye ve emrine karşı koymaya imkân bulamazsınız ve bir nefes sonra başınıza ne geleceğini bilemezsiniz. O halde kalbinizle aranız açılmadan, canınız elinizden alınmadan, fırsat elinizde iken Allah’ın Rasûlü, sizi ihya edecek, ebedi hayata yükseltecek bilgi veya amellere davet ettiği zaman, hiç ihmal etmeden hemen ona gönüllü olarak icabet ediniz, onun emrine seve seve koşunuz.”¹⁴⁶

Zemahşerî de ayet-i kerimeyi bu bağlamda tefsir ederek, fırsatın değerlendirilmesi ve ihlasın kalplere yerleştirmeye teşvik edilmesi konusuna dikkat çekmiştir.¹⁴⁷

Sonuç olarak Taberî’ye göre, her şeyde olduğu gibi, kulların fiileri konusunda da Yüce Allah’ın irâde ve isteği asıldır. Dolayısıyla onun küllî irâdesi olmadan kulların cüz’î irâdeleri ile herhangi bir şey yapmaları, hatta iman etmeleri bile mümkün değildir. Yüce Allah kullarına, onlardan daha yakın olduğu için onların kalplerine de hâkimdir. Yani Taberî, herşeyin Yüce Allah’ın izniyle olduğunu, O’nun izni ve emri/kudreti dışında herhangi birşeyin olmayacağını ifade etmektedir.

4. İstihzâ ve Mekr Gibi Yüce Allah Hakkında Câiz Olmayan Bazı Fiillerin O’na İsnâd Edilmesi

Kur’ân-ı Kerim’de, alay etmek, tuzak kurmak, hile yapmak, unutmak ve bunlara benzer insanlar tarafından hoş karşılanmayan bazı fiil ve davranışların Yüce Allah’a isnat edildiği bir

¹⁴⁵ Yazır, a.g.e, IV, 217.

¹⁴⁶ Yazır, a.g.e, IV, 217.

¹⁴⁷ Bkz. Zemahşerî, a.g.e, II, 152.

vâkıadır. Bu durum tefsir ilmi açısından bir müşkil olarak kabul edilmiştir. Çünkü insanların kerih kabul ettiği bir fiilin Yüce Allah'tan sâdır olması ilk etapta işkâl olarak görülmektedir. Bu müşkilin halli sadedinde İslam ulemâsı ve müfessirlerimiz çeşitli yorumlar yapmıştır.

Allah (c.c) bir ayette şöyle buyurmaktadır:

اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ *“(Asıl) Allah onlarla alay eder ve taşkınlıkları içinde serserice dolaşmalarına mühlet verir.”*¹⁴⁸

Bu ayet-i kerimeden önceki ayetlerde Allah Teâlâ münâfıkların söz ve fiillerinden haber vermektedir. Bir önceki ayet-i kerimede ise *“Onlar inanlara rastladıkları zaman: “İman ettik” derler. Fakat şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında: “Biz, sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay ediyoruz” derler.*¹⁴⁹ Onların *“Biz sadece (onlarla) alay ediyoruz”* sözlerine karşılık Yüce Allah *“(Asıl) Allah onlarla alay eder”* buyurmaktadır. Tabi ki insanların kötü gördüğü alay etme, dalga geçme fiilinin Yüce Allah'tan sâdır olması mümkün değildir. Alay etme fiilinin olumsuz bir davranış olması ve bunun Allah (c.c)'a izâfe edilmesinin câiz olup olmaması, aynı şekilde bu müşkilin halli sadedinde Taberî şunları aktarmaktadır: *“Yüce Allah'ın vasıflarını bildirdiği münâfıklarla alay etme sıfatı hususunda farklı görüşler vardır. Bazılarına göre, burada zikredilen Allah (c.c)'ın münâfıklarla alay etmesi, O'nun bildirdiği gibi gerçek manadadır. Ancak alay etme kıyamet günü gerçekleşecektir. Zira Yüce Mevlâ şöyle haber vermektedir: “O gün münâfık erkekler ve münâfık kadınlar o inanlara şöyle diyeceklerdir: “Bize bakın da sizin nurunuzdan alalım?” Onlara: “Arkanıza dönün de nur arayın!” denilir. Aralarına kapılı bir sur çekilir ki, onun içinde rahmet, dışında da azap vardır. (Münâfıklar) onlara: “Biz sizinle beraber değil miydik?” Diye seslenirler. (Müminler) de derler ki: “Evet.”*¹⁵⁰ Aynı şekilde Allah (c.c)'ın şu ayet-i kerimede haber verdiği gibi kâfirler ile alay etmesi de bu kabildendir: *“Kâfirler, kendilerine mühlet vermemizin, şahısları için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Biz onlara bu mühleti, ancak günahlarını artırsınlar diye veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır.”*¹⁵¹

Bazılarına göre ise, burada zikrolunan Allah'ın onlarla alay etmesi *“Onların inkârlarından ve isyanlarından dolayı kınaması ve ayıplaması veya onları helâk etmesi ve yok etmesidir.”*¹⁵²

¹⁴⁸ Bakara 2/15.

¹⁴⁹ Bakara 2/14.

¹⁵⁰ Hadîd 57/13-14.

¹⁵¹ Âlü İmrân 3/178.

¹⁵² Taberî, a.g.e, I, 102.

Diğer bir görüşe göre ise;

يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ
“Allah’ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Halbûki sırf kendilerini aldatırlar da farkına varmazlar,¹⁵³ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ”¹⁵⁴
“Münafıklar, Allah’ı aldatmaya çalışırlar. Halbûki Allah, onların oyunlarını başlarına geçirecektir”¹⁵⁴
ayetindeki وَهُوَ خَادِعُهُمْ “Allah’ın onları aldatması (oyunlarını başlarına geçirmesi)” ifadesi, bir adamın aldatılmaya çalışılıp aldatılamaması sonucu kendisini aldatmaya çalışana “Beni aldatmaya çalıştın ancak ben seni aldattım” demesi gibidir. Aynı şekilde وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرٌ
الْمَاكِرِينَ “Onlar hileye başvurdular, Allah da onların tuzağını boşa çıkardı. Allah hileleri boşa çıkaranların en hayırlısıdır.”¹⁵⁵ Yani burada “Allah onlarla alay ediyor” cümlesi, onlara cevap olarak gelmiştir. Gerçekte Yüce Allah’ın hileye başvurması veya alay etmesi söz konusu değildir. Bunun manası “Hile ve alay etme onları çepeçevre sarmıştır” demektir.¹⁵⁶

Diğer bir görüşün sahipleri, Yüce Allah’ın onlarla alay etmesi, onları aldatması, onlara hile yapması veya onları unutmamasının manası; “Onlar Yüce Allah’ı aldatmaya çalışırlar. Halbûki Yüce Allah da onları aldatır. Onlar mü’minleri alaya alıyolarlar. Yüce Allah da onları alaya alır. Onlar Allah’ı unuttu. Allah da onlara kendilerini unutturdu” şeklindedir. Yani Yüce Allah’ın, onlara misli ile karşılık vermesi ve onlara hak ettikleri cezâyı vereceğini haber vermesidir. Cezâyı suçun ismi ile isimlendirmesidir. Yani aldatmanın cezâsı aldatma, alay etmenin cezâsı alaya alma, hile yapmanın cezâsı hile yapma ve unutmamanın cezâsı da unutmama olarak isimlendirilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de bu tür ifadeler geçmektedir. Meselâ, bir ayet-i kerimede: وَجَزَا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا “Kötülüğün cezâsı onun gibi bir kötülüktür”¹⁵⁷ şeklinde geçmektedir. Başka bir ayette ise وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ “Kim tecavüz ederse siz de ona karşı size yaptığı tecavüzün aynısıyla mukabele edin”¹⁵⁸ buyrulmaktadır.¹⁵⁹

Bu ayeti kerimede işkâlin giderilmesi ile ilgili olarak İbn Cerîr et-Taberî’nin naklettiği son görüş ise şöyledir: “Bunun manası, Yüce Allah, münâfıklar azgın dostlarıyla başbaşa kalınca onlara “Biz Muhammed’i ve O’nun getirdiklerini yalanlamada sizinle aynıyız. Ancak “Biz Muhammed ve O’nun getirdiklerini tasdik ettik” sözümüzle alay ediyoruz. Yani hak ve hakikate inanmayı bâtil kabul ettiğimiz inançlarımızı onlara açıklıyoruz” dediklerini haber

¹⁵³ Bakara 2/9.

¹⁵⁴ Nisâ 4/142.

¹⁵⁵ Âlü İmrân 3/54.

¹⁵⁶ Taberî, a.g.e, I, 103.

¹⁵⁷ Şûrâ 42/40.

¹⁵⁸ Nahl 16/126.

¹⁵⁹ Taberî, a.g.e, I, 103.

veriyor ki, bu da onların alay etmesi anlamına gelmektedir. İşte bu noktada, Allah'ın onlarla alay etmesinin manası, onlara dünyada iken âhiretteki durumlarının tersine bir durum göstermesidir. Çünkü o münâfıklar, Rasûlüllah (s.a.v) ve ashabına içlerindeki küfrün tersini izhâr ederek iman ettiklerini söylemişlerdir. Allah Teâlâ da onlara dünyadaki hallerini âhiretteki hallerinin aksine bir şekilde göstermektedir. Şöyle ki, dünyada onlara, evlenme, boşanma, miras gibi işlerde müslüman muamelesi yaptırması, âhirette ise onları Cehennem'in en alt tabakasında cezalandırması, onlarla alay etmesi demektir.¹⁶⁰

Taberî dört görüşü aktardıktan sonra kendi görüşünü şöyle açıklamaktadır: “Bize göre bu söz ve te’villerin doğrusu şudur: “Arapça’da alay etmenin mânâsı, alay edenin, alay ettiğiine karşı onu râzı edeceği sözler sarf etmesi ve görünüş itibariyle ona uygun davranışlarda bulunması ve bu şekilde muâmele etmesidir. Böylece, alay eden, karşısındakine kötülük yapmaktadır ki, “aldatma,” “tuzak kurma,” “unutma” gibi fiillerin manası da budur. O halde bu ayet-i kerimeler de aynı manada anlaşılmalıdır. O zaman ayetin manası; “Münâfıklar, görünüşte mü’minlere, râzı olacakları sözleri söylüyor ve davranışlarda bulunuyorlar. Halbûki aslında söyledikleri sözlerin ve yaptıkları amellerin aksine inanıyorlar. Bu yolla mü’minleri aldatıyorlar. Allah Teâlâ da aynen o münâfıkların yaptıkları amellerin karşılığı olarak onları aynı şekilde cezalandırmaktadır. Yani dünyada iken onları müslümanlar olarak kabul ettiriyor, böylece onların davranışlarına ve arzularına göre muâmele yaptırıyor, âhirette ise onları cehennem azabına sokarak kâfirler gibi muâmele yapacak ve onların asıl inançlarına göre cezalandıracaktır. Yüce Allah'ın, onları bu şekilde cezalandırması onlar için bir haksızlık değil, bilakis yaptıklarına karşı bir adalettir. İbn Abbas (r.a) bu âyet-i kerimeyi “Allah onlardan intikam almak için onları alaya alır” şeklinde açıklamıştır.¹⁶¹

Ayrıca Taberî, “alay etme”, “tuzak kurma” ve “aldatma” gibi sıfatların Yüce Allah'a yakışmayacağını söyleyenlere şöyle cevap vermektedir: “Onların bu görüşleri isabetli değildir. Çünkü onlar Yüce Mevlâ'nın kendisi için sabit ettiği şeyleri ondan uzaklaştırmaya çalışıyorlar. Bunlara denir ki: “Birisinin, “Allah falan kimselerle alay eder” “Falan kimseleri aldatır” veya “Onlara tuzak kurar” şeklindeki haberleri kabul etmemesi, “Allah falan kimseyi yerin dibine geçirdi,” “Falan kavmi suda boğdu” şeklindeki haberleri de kabul etmemesini gerektirir. Yüce Allah, bizden önce geçen ve kendilerini görmediğimiz bir kavme tuzak kurduğunu, başka bir kavmi yere batırdığını, başka bir kavmi suda boğduğunu bildirmiştir. Biz bu haberler arasında

¹⁶⁰ Taberî, a.g.e, I, 103.

¹⁶¹ Taberî, a.g.e, I, 103-104.

herhangi bir ayırım yapmadan hepsini tasdik ettik ve onlara iman ettik. Sizlerin, bildirilen bu haberleri birbirinden farklı görmeye dair deliliniz nedir ki, Allah'ın bazı kavimleri yere geçirip diğer bazılarını suda boğduğunu kabul ediyorsunuz da, başka bir kavme tuzak kurduğunu kabul etmiyorsunuz!”¹⁶²

Taberî sözlerine şöyle devam etmektedir: “Eğer şöyle denirse; “Alay etmek abes bir iştir ve eğlenmektir. Yüce Allah ise bu tür şeylerden münezzehtir. Ona verilecek cevap: “O halde Allah'ın alaya almasını kabul etmiyorsan: “Allah onları alaya alır”, “Allah onlarla eğlendi” ve “Allah onlara tuzak kurdu” ayetlerini okumuyor musun?” Denir. Eğer “hayır” diye cevap verirse, Kur’ân’ı tekzip etmiş ve İslam dininden çıkmış olur. Cevabı “Evet o ayet-i kerimeleri okuyorum” şeklinde olursa, o zaman ona denir ki: “Sen, “Allah onları alaya alır”, “Allah onlarla eğlendi” derken “Allah onlarla oynar ve eğlenir fakat Allah'ın ne oynaması vardır, ne de eğlenmesi” demek mi istiyorsun? Diye ikinci bir soru sorulur. Eğer “evet” diyecek olursa Yüce Allah'ı, müslümanların ittifakla kendisinden uzaklaştırdığı bir sıfatla sıfatlandırmış olur ve Allah'a, sapıkların izafe ettiği sıfatları izâfe etmiş olur. Eğer diyecek olursa ki: “Ben, Allah onlarla oynuyor ve eğleniyor” demiyorum, fakat ben, “Allah onları alaya alıyor ve onlarla istihza ediyor” diyorum derse, Ona denir ki: “Sen, oynama, eğlenme, alaya alma, istihza etme, tuzak kurma ve aldatma gibi kavramları birbirinden ayırıyorsun, her birinin ayrı ayrı yerlerde kullanılacaklarını kabul ediyorsun. Bundan da anlaşılıyor ki, bu kelimelerden her birinin manası diğerinden farklıdır.”¹⁶³

Akabinde müfessirimiz şunları söylemektedir: “O halde “Allah onları alaya alıyor” ifadesini “Allah onlarla oynuyor ve eğleniyor” anlamında kabul ederek bunların ikisinin aynı şeyler olduğunu, bu itibarla “Allah onları alaya alıyor” denilemeyeceğini iddia etmek doğru değildir. Zira alaya almak başka şeydir, oynama ve eğlenme başka şeydir.”¹⁶⁴

Bir mukayese yapmak gerekirse; Fahrüddin Râzî, Allah (c.c)'ye استهزاء (istihzâ = alay etme)'nin nisbet etmenin mümkün olmadığını iddia ederek şu ayet-i kerimeyi delil göstermektedir:

Hani وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً بَقْرَةً قَالُوا فَاتَّخِذْنَا هُزُؤًا قَالِ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ *Hani bir zamanlar Musa kavmine demişti ki Allah, size bir bakara (sığır) boğazlamanızı emrediyor. Onlar da*

¹⁶² Taberî, a.g.e, I, 104.

¹⁶³ Taberî, a.g.e, I, 104.

¹⁶⁴ Taberî, a.g.e, I, 104.

“ayol sen bizimle eğleniyor, alay mı ediyorsun?” Dediler. Musa da: “Böyle cahillerden biri olmaktan Allah'a sığınırım,” dedi.”¹⁶⁵ Daha sonra bu işkâlin halli ile ilgili görüşleri nakletmektedir. İbn Cerîr et-Taberî'nin nakletmiş olduğu üçüncü, dördüncü ve Taberî'nin doğru kabul ettiği kendi görüşünü aktarmış ve dördüncü görüşün zayıf olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁶

Râzî bu üç görüşün dışında iki görüş daha zikretmiştir:

Birincisi, onların mü'minlerle alay etmeleri, mü'minlere zarar vermeyip, onun zararı doğrudan kendilerine dönmektedir. Bu şekilde Yüce Allah onlarla alay etmiş olmaktadır.

İkincisi, Yüce Allah onlara, dünya ve ahirette, alay edilen bir kimseye yapılan muâmele ile muâmele etmiştir. Dünyadaki bu muâmelesi, Yüce Allah'ın, onların gizledikleri ve de gizleme konusunda çok itinalı davrandıkları sırlarını Rasûlüllah (s.a.v)'e bildirmesidir. Ahiretteki muâmelesini ise, İbn Abbâs (r.a.) şöyle bildirmiştir: “Mü'minler cennete, kâfirler de cehennem'e girince, Allah, cennetten cehenneme, münâfikların oturduğu yerde bir kapı açar. Münâfiklar bu kapının açıldığını görünce, cehennemden çıkmaya ve cennete yönelmeye başlarlar. Bu sırada cennetlikler de onları seyretmektedir. Onlar tam cennetin kapısına ulaştıkları zaman kapı yüzlerine kapanır.” İşte bu hal şu ayet-i kerimede haber verilen durumdur:

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَرُونَ وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ وَإِذَا رَوَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَضَالُّونَ وَمَا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ “Doğrusu o suç işleyenler inananlara gülüyorlardı. Onlara uğradıkları vakit birbirlerine göz kırpıyorlardı. Evlerine döndükleri zaman zevklenerek dönüyorlardı. Müminleri gördükleri vakit; ‘İşte bunlar sapıklar’ diyorlardı. Oysa onlar müminler üzerine bekçi olarak gönderilmemişlerdi. İşte bugün de inananlar kâfirlere gülecek.”¹⁶⁷

Taberî, وَيَمْدُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ “Ve taşkınlıkları içinde serserice dolaşmalarını (serbest) bırakır”¹⁶⁸ ayet-i kerimesi hakkında da şöyle söylemektedir: “Te’vîl ehli وَيَمْدُهُمْ (yemüddühüm=Allah onları bırakır) cümlesi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Onlardan bazıları, İbn Abbâs (r.a)’ın ve İbn Mes’ûd (r.a)’un وَيَمْدُهُمْ “Allah onları bırakır” cümlesinin anlamı,

¹⁶⁵ Bakara 2/67.

¹⁶⁶ Râzî, a.g.e, I, 63-64.

¹⁶⁷ Mutaffifîn 83/29-34; Bkz. Râzî, a.g.e, I, 63-64.

¹⁶⁸ Bakara 2/15.

“Allah onlara mühlet verir” demektir” şeklindeki görüşlerini aktarmaktadır.¹⁶⁹

Müellif ikinci görüşü şöyle nakletmektedir: “Başkaları ise Mücâhid’den وَيَمْدُهُمْ “Allah onları bırakır” ayetinin manasının يَزِيدُهُمْ (yezîdühüm) “Allah onların (azgınlıklarını) artırır” şeklinde olduğunu söylemiştir.”¹⁷⁰

Taberî, bu rivâyetleri aktardıktan sonra kendi tercihini şöyle izâh etmektedir: “En uygun yorum tarzı ise, “Allah onlara mühlet vererek ve onları isyan ve inatlarında serbest bırakarak azgınlıklarını artırır,” şeklinde olan yorumdur” demektir.¹⁷¹

Görüldüğü gibi müellif, ayet-i kerime’den Yüce Allah’ın, münâfıkları bizzat kendisinin azgınlattığı ve onları serserice dolaştırdığı şeklinde bir mananın anlaşılmasının doğru olmadığı, bilakis, onların taşkınlık ve şaşkınlıklarının kendilerinden kaynaklandığı ve Allah Teâlâ’nın (imtihan gereği veya iman ve itaat etmeleri ümidiyle) onlara mühlet ve fırsat verdiği, şeklinde anladığını bildirmektedir.

Konuyla ilgili yorum yapan Şerif Murtazâ da وَيَمْدُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ “*Ve taşkınlıkları içinde serserice dolaşmalarını (serbest) bırakır*”¹⁷² ayetini iki şekilde yorumlamaktadır:

Birincisinde Taberî’nin ilk rivâyetine biraz ilave yaparak şöyle demektir: “Yüce Allah onlara iman edip, itaat etmeleri için mühlet vermiş, onlara fırsat tanımış, onlar ise azgınlık ve taşkınlıklarına sımsıkı sarılmaya devam etmişlerdir” demektir.¹⁷³

İkincisine göre ayet, “Yüce Allah’ın, münâfıkları taşkınlıkları içinde serserice dolaşmalarını (serbest) bırakması, sevap vermek, gönüllerini genişletmek ve kalplerini nurlandırmak gibi bir takım mü’minlere vermiş olduğu nimet ve faydalı işlerden onları mahrum bırakması” manasındadır.¹⁷⁴

Sonuç olarak Taberî, Yüce Allah onları alaya alıyor” ifadesinin, “Yüce Allah onlarla oynuyor, eğleniyor” şeklinde anlamının yanlış olduğunu belirtmektedir. Zira alaya almak ile oynamak, eğlenmek farklı anlamlar ihtivâ etmektedir. Yüce Allah’a isnadı câiz olmayan

¹⁶⁹ Taberî, a.g.e, I, 104.

¹⁷⁰ Taberî, a.g.e, I, 104.

¹⁷¹ Taberî, a.g.e, I, 105.

¹⁷² Bakara 2/15.

¹⁷³ Şerif el-Murtazâ, a.g.e, II, 150.

¹⁷⁴ Şerif el-Murtazâ, a.g.e, II, 150.

“oyynamak, eğlenmek” fiilleridir. Hâbuki ayet-i kerimede dile getirilen onları alaya alması demektir. Öte yandan Taberî, “*Ve taşkınlıkları içinde serserice dolaşmalarını (serbest) bırakır*”¹⁷⁵ ayet-i kerimesini de “Allah onlara mühlet vererek ve onları isyan ve inatlarında serbest bırakarak azgınlıklarını artırır” şeklinde yorumlayarak onların taşkınlık ve sapkınlıkları bizzat kendisinin yarattığı şeklinde anlamanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Bu şekilde ayet-i kerimelerde varmış görülen müşkiller ortadan kalkmaktadır.

5. Yüce Allah’ın, Kulların Bazı Fiillerini Kendisine İsnâd Etmesi

Ef’âlü’l-ibâd (kulların fiilleri) kelâm ilminin önemli bir konusu ve itikâdî mezheplerin üzerinde tartıştığı özel bir husustur. İnsanların fiil ve amellerinin yaratıcısı, Yüce Allah mıdır? Yoksa insanın bizzat kendisi midir? İslâm âlimleri tarafından bu konu çokça tartışılmıştır.

Konumuzla ilgili olarak, Yüce Allah Ashab-ı Kirâm’ın Mekke’li müşrikleri öldürme fiillerinin ve Rasûlüllah (s.a.v)’ın (toprak) atma işinin bizzat kendisinden sâdır olduğunu Enfâl Sûresi’nde şöyle bildirmektedir:

“*فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى*” *Sonra onları siz öldürmediniz, lâkin Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, lâkin Allah attı.*”¹⁷⁶

Müellifimizin açıklamalarına geçmeden önce ayet-i kerimenin nüzûl sebebine bakmamız faydalı olacaktır. Bu ayetin nüzûl sebebi hakkında Elmalılı M. Hamdi Yazır şöyle rivâyet etmektedir: “Rivâyet olunuyor ki, Müşrik Mekkeliler, Akankal'den çıkınca, Rasûlüllah (s.a.v): “İşte Müşrik Kureyşiller, gurur ve iftihar ile geldi. Ey Yüce Allah’ım! Onlar Senin peygamberini inkâr ediyorlar. Ya Rabbi! Bana verdiğin vaadi senden istiyorum” şeklinde dua etti. Bu esnada Cebril (a.s) geldi, “Bir avuç toprak al, onlara doğru at” dedi. İki ordu savaşa tutuşunca, Rasûlüllah (s.a.v) Efendimiz bir avuç çakıl aldı yüzlerine doğru attı ve “Yüzleri kurusun!” buyurdu ki, düşman tarafında gözüyle meşgul olmayan hiçbir müşrik kalmadı. Daha sonra bozguna uğradılar, Müslümanlar da onları hezimete uğrattılar bazılarını öldürüyor, bazılarını da esir alıyorlardı. Savaşın sona ermesiyle Müslümanlardan bazıları “Şöyle öldürdüm, şöyle vurdum, böyle esir aldım” şeklinde konuşmaya başladılar ki işte bu âyet-i

¹⁷⁵ Bakara 2/15.

¹⁷⁶ Enfâl 8/17.

kerime bunun üzerine nâzil oldu. Yani siz iftihar edip övünüyorsunuz, ama şunu iyi bilmelisiniz ki, onları sırf kendi gücünüzle yenmediniz, onları siz değil, Allah öldürdü. Ve attığın vakit de sen atmadın ya Muhammed!”¹⁷⁷

Sebeb-i nüzûlü de gözönüne alırsak ayet-i kerimenin hem vâkıa ile hem de kendi içerisinde çelişkili olduğunu görürüz. Zira Bedir Savaşı’nda Mekkeli Müşrikleri öldürenler Ashab-ı Kirâm, çakıl taşlarını atan ise bizzat Rasûlüllah (s.a.v)’dır. Ayet-i kerime öldürme fiilini Ashabın, çakıl taşı atma fiilini Rasûlüllah (s.a.v)’ın gerçekleştirmediğini bildirmektedir. Bu yönüyle ayet-i kerime ile vâkıa arasında bir çelişki söz konusudur. Aynı zamanda “Attığın zaman” cümlesi ile “Sen atmadın” cümlesi arasında, dolayısıyla ayet-i kerimenin kendi içerisinde de bir çelişki varmış gibi görünmektedir.

Taberî ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmektedir: “Yüce Allah Rasûlüllah (s.a.v) ve O’nunla Bedir Savaşı’na iştirak ederek dininin düşmanı olan Kureyşli Müşrikleri öldüren Ashab-ı Kirâm’a hitâben “Ey Mü’minler! Onları siz öldürmediniz. Bilakis Allah öldürdü” buyurmaktadır. Böylece öldürme fiilini doğrudan kendi nefesine izâfe etmektedir. Müşrikleri öldürme işinin mü’minlerden sadır olmadığını haber vermektedir. Zira birincisi, onların öldürülmesinin gerçek sebebi kendisidir. İkinci olarak, mü’minler müşrikleri O’nun emriyle öldürmüşlerdir. Bu öldürme işinin onlardan men edilmesi, “Yaratıkların fiillerinin oluşumunda Yüce Allah’ın herhangi bir yaptırımı yoktur” diyenlerin sözlerinin fâsid olduğuna en büyük delildir. Bunun gibi *وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى* “Attığın zaman da sen atmadın, lâkin Allah attı”¹⁷⁸ ifadesinde de Yüce Allah önce “atma” fiilini Rasûlü’ne izâfe etmiş, daha sonra da bunu men ederek atanın kendisi olduğunu haber vermiştir. Çünkü atılan çakıl taşlarını hedefine tam isabet ulaştıran ve Rasûlüllah (s.a.v)’ın atmasına (ve ashab-ı kirâmın müşrikleri öldürmelerine esas) sebep olan ancak O’dur.”¹⁷⁹

Devamında Taberî şöyle demektedir: “Şimdi bunu inkâr edenlere şöyle denir: “Yüce Allah’ın müşriklere çakıl taşı atma fiilini Rasûlü’ne nisbet ettikten sonra bizzat kendisine izafe ettiğini yani, aynı fiilin hem Yüce Allah’a hem de Rasûlüllah (s.a.v)’a isnâd edildiğini öğrenmiş oldunuz. Bu ise Yüce Allah yönünden sebep olma ve atılan çakıl taşlarının isabet ettirilmesi, Rasûlüllah (s.a.v) yönünden ise atma ve gönderme şeklinde gerçekleşmiştir. O halde, kulların

¹⁷⁷ Yazır, a.g.e, IV, 212.

¹⁷⁸ Enfâl 8/17.

¹⁷⁹ Taberî, a.g.e, IX, 135.

kazanmış olduğu diğer fiillerin, yaratma ve ikâme etme cihetiyle Yüce Allah'a, kuvvetle kazanma cihetiyle kullara isnât edilmesini nasıl inkâr ediyorsunuz?"¹⁸⁰

Taberî, bu yorumu ile ilgili olarak İbn İshâk'tan şöyle bir rivâyette bulunmuştur: "Yüce Allah Rasûlüllah (s.a.v) müşriklere kendi eliyle atmış olduğu çakıl taşları hakkında "Bilakis onları Yüce Allah attı" buyurmaktadır. Yani bunun manası Allah Teâlâ'nın sana yardımı ve senin onları hezimete uğrattığın zaman, onların içlerine salmış olduğu (korku) olmasaydı senin atman bir işe yaramayacaktı."¹⁸¹

Bir kıyaslama yaparsak; Zemahşerî de Taberî'ye benzer yorumlar getirmektedir: فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ "Onları siz öldürmediniz" cümlesi اِنْ اَفْتَحَرْتُمْ بِقَتْلِهِمْ "Siz onları öldürdük diye övünürseniz" şart cümlesinin cevabı olarak gelmiştir. Bundan dolayı da başına ف (fe) harfi bulunmaktadır. وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ "Lâkin onları Allah öldürdü." Çünkü O melekleri indirdi, müşriklerin kalplerine korku saldı, yardım ve zaferi istedi ve korku ve paniği (sizden) yok etmek (suretiyle) kalplerinizi güçlendirdi. وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى "Attığın zaman da sen atmadın, lâkin Allah attı."¹⁸² Yani, attığın zaman hakikatte sen atmamıştın. Çünkü gerçekten sen atsaydın, onun tesiri normal bir insanın attığı zamanki tesiri kadar olurdu. Fakat Yüce Allah'ın atmasıyla onun tesiri oldukça büyük oldu. Önce atma fiilini Rasûlüllah (s.a.v)'a isnat etti. Çünkü suret (görüntü) olarak O'ndan sudûr etmiştir. Daha sonra da O'ndan men etti. Çünkü insanın güç yetiremeyeceği kadar büyük olan tesiri bizzat Yüce Allah'ın fiilidir. O halde atma fiilinin gerçek fâili O'dur. Ve sanki, hakikatte bu fiil Râsûlüllah (s.a.v)'tan hiç sadır olmamıştır.¹⁸³

Fahrüddin Râzî de ayet-i kerimeyi böyle anlamış ve Eş'ârilerin bu ayet-i kerimeden kulların fiillerinin Yüce Allah tarafından yaratıldığı sonucunu çıkardığını bildirmiştir. Şöyle ki, "Cenâb-ı Hak, "Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü" buyurmuştur. Halbûki müşrikleri Ashâb-ı Kirâm'ın öldürdüğü veya yaraladığı bilinen bir gerçektir. Fakat ayet-i kerime bu fiillerin Yüce Allah'tan sadır olduğuna işaret etmektedir. Aynı şekilde "Attığın zaman da sen atmadın, lâkin Allah attı" ifadesi de atma fiilini önce Rasûlüllah (s.a.v)'a nisbet etmiş, sonra da bunu men ederek kendi zatına nisbet etmiştir. O halde bu ifadeyi Rasûlüllah (s.a.v) tarafından kesb (kuvveden fiile geçirme) olarak attığına, yaratma yönüyle ise atmadığına hamletmek

¹⁸⁰ Taberî, a.g.e, IX, 135.

¹⁸¹ Taberî, a.g.e, IX, 136.

¹⁸² Enfâl 8/17.

¹⁸³ Zemahşerî, a.g.e, II, 149-150.

gerekir. (Yaratma yönüyle atma fiili doğrudan doğruya Yüce Allah'a aittir.)¹⁸⁴

Sonuç olarak şunu söylememiz mümkündür: Taberî yaratmanın tamamen Yüce Allah'a mahsus olduğunu, kulların ise kesb (kazanma, edinme) hakkı olduğunu, bundan dolayı da aynı fiil için hem Yüce Allah'ın, hem de kulların etkisi olduğunu ifade etmektedirler. Yani kulların fiillerinin meydana gelmesinde hem Yüce Allah'ın iradesinin (küllî irade) hem de kulların iradesinin (cüz'î iradenin) etkisi olduğu gerçeğinden hareketle aynı fiilin yaratma yönüyle Yüce Allah'a, kesb (kazanma) yönüyle de kullara nispet edildiğini belirterek buradaki işkâli çözümlenmiştir.

6. İnsanın Başına Gelen İyilik ve Kötülüklerin Kaynağı Meselesi

İnsan fiillerinin yaratıcısının kim olduğu, dolayısıyla da kader tartışmalarının erken dönem diyebileceğimiz hicrî birinci asırda başladığını görmekteyiz. “Halku'l-ef'âl” (fiillerin yaratılması) konusu daha önce geçtiği için, burada Nisâ Sûresi'nde geçen iki ayet üzerinde durulacaktır. İlgili ayet-i kerimelerde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَإِنْ تُصِدُّهُمْ حَسَنَةً يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِدُّهُمْ سَيِّئَةً يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلُّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا “Kendilerine bir hasene (hayır iyilik) ulaşırsa “Bu, Yüce Allah tarafındandır” derler, bir kötülüğe uğrarlarsa, “Bu, sendendir” derler. (Ey Rasûlüm! Onlara) de ki: “Hepsi Allah tarafındandır.” Bunlara ne oluyor ki, hiç söz anlamaya yanaşmıyorlar? (Unutma ki ey insan) Sana gelen her hasene (hayır iyilik) Yüce Allah tarafındandır ve sana ulaşan herbir kötülük kendi nefsendendir. (Ey Muhammed!) Biz seni bütün insanlara bir rasûl olarak gönderdik. Ve buna şahit olarak Allah yeter.”¹⁸⁵

Yüce Yaratıcı birinci ayet-i kerimede iyiliğin de kötülüğün de kendinden olduğunu beyân ederken, ikinci ayet-i kerimede iyiliğin kendinden, kötülüğün ise (Rasûlüllah (s.a.v) in şahsında onlara hitâben) senin nefsendendir (kendindedir), buyurmaktadır. O zaman birinci ayet-i kerime ile ikincisi arasında kötülüğün menşei hususunda tenâkuz söz konusudur.

Taberî birinci ayet-i kerimenin tefsiri sadedinde şöyle söylemektedir: “Onlara bir iyilik dokununca “Bu Yüce Allah'tandır” diyorlar. Yani onlar rehâvet, zafer ve fethe ulaşırlarsa veya

¹⁸⁴ Râzî, a.g.e, XV, 112.

¹⁸⁵ Nisâ 3/78-79.

ganimete nâil olurlarsa hemen “Bu Yüce Allah katındandır, yani Yüce Allah tarafından ve O’nun takdiri ile” derler. Ancak kendilerine bir kötülük dokunursa, yani bir geçim sıkıntısı, düşmana karşı bir hezimet, yaralanma veya herhangi bir acıya düşer kalırlarsa, sana “Bütün bunlar, senin yanlış idâre ve tedbirinden dolayı bizim başımıza geldi” derler.¹⁸⁶

قُلْ كُلُّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ “De ki: “Hepsi Allah'tandır.”¹⁸⁷ “Ey Muhammed! Kendilerine iyilik dokununca “Bu Allah'tandır” kötülük dokunduğu zaman “Bu sendendir” diyenlere, “Bunların tümü ne benden, ne de benim dışımda herhangi birisindedir. Bilakis, rahatlık, sıkıntı, yardım, zafer, ölüm ve hezimet hepsi Yüce Allah katındandır” de.”¹⁸⁸ Taberî bu ayet-i kerimeyi böyle tefsir ettikten sonra “De ki: “Hepsi Allah'tandır” cümlesini Katâde’nin “nimetler ve musibetler,” İbn Zeyd’in “zafer ve hezimet” şeklinde anladığını ifade etmektedir. İbn Abbâs (r.a) “İyilik de kötülük de hepsi Yüce Allah'tandır. İyilikler Yüce Allah’ın sana bir nimeti olduğu gibi, kötülükler de seni imtihan etmek içindir” şeklinde tefsir ettiğini bildirmektedir.”¹⁸⁹

يُوعِ اللَّهُ هَرَّ شَيْئٍ كَعْدِسِيْنِ دَعْدِ الْوَالِدِ مَأَصَابِكُ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ; وَمَأَصَابِكُ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنَ نَفْسِكَ “(Ey insanoğlu!) Sana gelen her iyilik Allah'tandır, sana ne kötülük dokunursa kendindedir”¹⁹⁰ buyurmaktadır. Müellifimiz bu ayet-i kerimeyi “Ey Muhammed! Sana ulaşan her türlü rahat, nimet ve selâmet, Yüce Allah’ın fazlından sana iyilik olarak bahşetmiş olduğu güzelliklerdir. Senin başına gelen şiddet, meşakkat, bir takım ezâ ve kötülükler ise senin nefsinin cezâyı hak edecek günahları işlemesi yüzündendir”¹⁹¹ şeklinde tefsir ederek buradaki işkâli gidermiştir.

Yani “Her şey Yüce Allah’ın katındandır” gerçeği yanında Yüce Allah sebepsiz bir şey yaratmadığını “Kul azdı, Yüce Allah yazdı” kâidesi gereği, kulların başına gelen kötülüklerin onların yapmış olduğu günahlar sebebiyle olduğunu beyân etmektedir. Müellifimizin de kanaati bu minval üzere olduğu görülmektedir.

Müşkilü’l-Kur’ân’la ilgili eseri olan İbn Kuteybe ayet-i kerimede geçen حَسَنَةٌ (hasene) kelimesini, “bolluk ve yağmur,” سَيِّئَةٌ (seyyie) kelimesini de “kuraklık ve kıtlık” olarak açıklamıştır. Ve ayet-i kerimleri Taberî gibi izâh etmiştir. İlave bir bilgi olarak burada her ne

¹⁸⁶ Taberî, a.g.e, V, 110.

¹⁸⁷ Nisâ 3/78.

¹⁸⁸ Taberî, a.g.e, V, 110.

¹⁸⁹ Taberî, a.g.e, V, 111.

¹⁹⁰ Nisâ 3/78-79.

¹⁹¹ Taberî, a.g.e, V, 111.

kadar hitap Rasûlüllah (s.a.v)'a yapılmış olsa da, esas maksadın ümmeti olduğunu belirtmiştir.¹⁹²

Zemahşerî de ayet-i kerimeyi müellifimiz gibi izâh etmiş ve bu konuda “Müslümana gelen hastalık ve kötülükler ve hatta (ayağına batarak) kendisinden şikâyetçi olduğu bir diken veya nalınının tasmasının kopması, bunların herbirisi yapmış olduğu günahlar yüzündendir”¹⁹³ hadis-i şerifini zikretmiştir.¹⁹⁴

Râzî, ayet-i kerime ile ilgili olarak şu nakli yapmaktadır: “Rasûlüllah (s.a.v) Medine’ye gelince Yahûdî ve münâfıkların (İslam’ı kabul etmeme) inâdı ve ısrarı ortaya çıktı. Bundan dolayı Yüce Allah’ın âdeti (sünnetullah) gereği,¹⁹⁵ onların bazı rızıkları kesildi. Bunun üzerine Yahûdî ve münâfıklar: “(Rasûlüllah (s.a.v)’ı kastederek) ‘Biz bu adamdan daha uğursuz kimse görmedik. O bize geldi geleli ürünlerimiz azaldı, fiyatlar yükseldi’ demeye başladılar.”¹⁹⁶

Müfessir Fahrüddin Râzî, Kâdî Abdulcebbar’ın “Bolluk ve fiyatların yüksek olması ile nimetlerin çokluğu ve azlığının Yüce Allah’a nisbeti câiz olmasına mukâbil, zafer ve hezîmetin Allah (c.c)’a nisbet edilmesi câiz değildir. Çünkü سَيِّئَةٌ (seyyie=kötülük), öldürülme ve hezîmet anlamında kullanıldığında Allah’a nisbet edilemez” dediğini naklettikten sonra kendi görüşünü şöyle dile getirmektedir: “Ben de derim ki: “Bu onun mezhebine göre doğru olabilir. Fakat bizim mezhebimize göre, bunların herbiri Yüce Allah’ın kazâ ve kaderi dâhilinde cereyan etmektedir.”¹⁹⁷

Râzî, ikinci olarak Ebû Ali el-Cubbâî’den şöyle nakletmektedir: “De ki: “*Hepsi Allah'tandır*”¹⁹⁸ ayet-i kerimesi ile وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ Sana ne kötülük dokunursa kendindendir”¹⁹⁹ ayet-i kerimesi arasındaki varmış gibi görülen tenâkuzu (çelişkiyi) gidermek lazımdır. Belâ ve şiddet anlamındaki سَيِّئَةٌ (seyyie=kötülük), Allah’a nisbet edilince, iki âyet arasındaki varmış gibi görülen tenâkuzun (çelişkinin) giderilmesi için, günah manasına gelen seyyienin de kula nisbet edilmesi gerekmektedir. Muhâlifler bizzat kendileri, Kur’ân-ı Kerim’i değiştirmeye girişmiş ve فَمِنْ نَفْسِكَ (femin nefsike) “nefsindendir=kendindendir” ifadesini فَمِنْ

¹⁹² İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Te’vilü Müşkili’l-Kur’ân*, Tah. İbrahim Şemsüddin, 2. Baskı, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1429/2008, s. 225.

¹⁹³ Müslim, *Birr*, 52.

¹⁹⁴ Zemahşerî, a.g.e, I, 546.

¹⁹⁵ Bkz. A’râf 7/94.

¹⁹⁶ Râzî, a.g.e, X, 150.

¹⁹⁷ Bkz. Râzî, a.g.e, X, 150.

¹⁹⁸ Nisâ 3/78.

¹⁹⁹ Nisâ 3/78-79.

تغيبك (femin ta'sike) “uğursuzluğundandır” şeklinde okuyarak Kur’ân-ı Kerim’i değiştirmişler ve Râfizîlerin, Kur’ân-ı Kerim’de değişiklik olduğunu iddia etmeleri gibi bir yola girmişlerdir.²⁰⁰

Râzî devamında şunları söylemektedir: “Yüce Yaratıcı, bu âyet-i kerimede niçin haseneyi (iyiliği) kendisine, seyyieyi (kötülüğü) de kula nisbet etmiştir? Halbûki size göre her ikisi de kulun fiili değil midir? Şeklinde bir soru sorulursa biz şöyle cevaplarız. Hasene, kulun fiili olmakla beraber kul o fiile, ancak Yüce Allah’ın kolaylaştırması ve lütfetmesi ile ulaşabilir. Bundan dolayıdır ki, bu fiilin, Yüce Allah’a nisbet edilmesi doğru olur. Ancak kulun fiillerinden olan seyyienin Yüce Allah’a izâfesi kabul edilemez. Çünkü Allah Teâlâ onu ne yapmış, ne istemiş, ne de emretmiş ve ne de teşvik etmiştir. Dolayısıyla bu seyyienin, her yönden Yüce Allah’a nisbet edilmesi mümkün olmamaktadır.”²⁰¹

Sonuç olarak Taberî, iki ayet-i kerime arasında görülen müşkili, fiilin sebebe isnâdı yöntemi, yani kulların başına gelen bazı musibetlerin Yüce Allah tarafından geldiği gerçeği ile beraber, sebebinin kendilerinin yapmış olduğu bir takım günahlar olması nedeniyle onların nefislerine isnat edilmiştir, şeklinde izâh ederek ortadan kaldırmıştır.

7. Yüce Allah’ın Kullarının Küfre Dönmelerini İstiyormuş Gibi Anlaşılan Ayetler

Yüce Yaratıcı bir şöyle buyurmaktadır:

إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ “Eğer inkâr ederseniz, şüphe yok ki Allah’ın size ihtiyacı yoktur. Bununla beraber kulları hesabına küfre razı olmaz.”²⁰² Bununla beraber bir ayet-i kerimede sanki Yüce Allah kulların küfre girmelerini istiyormuş gibi bir mana anlaşılmaktadır. Konumuzla ilgili olarak Yüce Yaratıcı şöyle buyurmaktadır:

قَدْ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَجَّيْنَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ (Andolsun ki), Allah bizi ondan (kâfirlikten) kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek, Allah’a karşı iftira etmiş oluruz. Rabbimiz Allah’ın dilemesi hali müstesna geri dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Rabbimizin ilmi

²⁰⁰ Râzî, a.g.e, X, 152.

²⁰¹ Râzî, a.g.e, X, 152.

²⁰² Zümer 39/7.

her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah'a dayanırız. Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında adaletle hükmet. Çünkü sen hükmedenlerin en hayırlısısın.”²⁰³ Kavminin ileri gelenlerinin *لُنْحُرْ جَنَّاكَ يَا شَعْبُ* “Ey Şuayb! Ya mutlaka seni ve seninle beraber inananları kentimizden çıkarırız, ya da dinimize dönersiniz!”²⁰⁴ Şeklinde tehdit savurmalarına karşı Şuayb (a.s)’ın onlara verdiği cevapta sanki Yüce Allah’ın küfrü istediği şeklinde bir anlam çıkmaktadır.

Hemen ifade etmek gerekir ki, Ehl-i Sünnet ulamasına göre irâde ile rızâ Yüce Allah’ın ayrı sıfatlarıdır. Yüce Yaratıcı hayrı da şerri de ister ancak şerden râzı değildir. Müellifimizin de aynı görüşte olduğu görülmektedir.²⁰⁵ Konumuzla ilgili Halil İbrahim Bulut şöyle yazmaktadır: “Kelâm ilminde rızâ Allah’ın irâde sıfatı ve dolayısıyla kaderle ilişkisi açısından incelenmiştir. Genellikle Mu’tezile’ye mensup âlimler, insanlardan sadır olan fiillerin ilâhî irâdeden bağımsız biçimde gerçekleştiğini kabul ettikleri için rızâ ile irâde sıfatının aynı mahiyette bulunduğunu söylerler. Buna göre kulların işlediği kötü fiiller Allah’ın irâde ve rızâsının dışında kalır. Ehl-i Sünnet âlimlerine göre ise irâde ile rızâ -temel manalarına bağlı olarak- birbirinden ayrı sıfatlar olup ilâhî irâde insanların iyi ve kötü fiillerine taalluk etmekle birlikte rızâ sadece hayra yöneliktir.”²⁰⁶

Müellifimiz Taberî, ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmektedir: “Şuayb (a.s) kendisi ve kendisine tabi olanlar, kavmi tarafından dinlerine dönmeye davet edildikleri ve dönmemeleri durumunda yurtlarından atılmakla tehdit edildikleri zaman, şöyle dediler: “Muhakkak biz sizin dininize dönersek Cenâb-ı Hakk’a karşı yalan iftirasında bulunuruz. Yani yalan uydurmuş oluruz. Eğer sizin (şirk) inancınıza dönersek bâtil sözler saçmamış oluruz. Halbûki Yüce Allah o yolun hatalı ve hidâyetin doğru olduğunu göstererek bizi oradan kurtardı. O halde bizim tekrar o dine dönmemiz ve üzerinde bulunduğumuz hak dini terk ederek, o (şirk) dinini kabul etmemiz ancak Yüce Allah’ın dilemesiyle mümkün olur. Yani ancak Yüce Allah’ın (ezeli) ilminde böyle bir (yazgının) geçmesiyle gerçekleşir. Yüce Allah’ın ilmi sonsuz genişliktedir. O’na hiçbir şey gizli kalmaz. Eğer O’nun ilminde bizim dönmemiz takdir edilmişse ancak bu şekilde olabilir. Olmuş ve olacak her şey Yüce Allah’a gizli değildir. Eğer bu yazgı yoksa biz kesinlikle sizin dininize dönmeyiz” dedi.”²⁰⁷

²⁰³ A’râf 7/89.

²⁰⁴ A’râf 7/88.

²⁰⁵ Bkz. Taberî, a.g.e, IX, 2.

²⁰⁶ Bulut, Halil İbrahim, “Rızâ” *D.İ.A.*, T.D.V.Y, İstanbul, 2008, XXXV, 56.

²⁰⁷ Taberî, a.g.e, IX, 2-3.

Müellifimiz “Bu ayet-i kerimeyi te’vîl ehli böyle anlamıştır” diyerek Süddî’den nakilde bulunmuş ve Süddî’nin “Yüce Allah hiçbir zaman şirki isteyip dilemez” sözünü aktarmıştır.²⁰⁸

Müellifimizin ayet-i kerime hakkında yapmış olduğu tefsire ve konuyla ilgili rivâyet ettiği nakillere baktığımız zaman, ayet-i kerimeden, Yüce Allah’ın Şuayb (a.s) ve ona tabi’ olanların küfre dönmelerini istiyormuş gibi bir mananın anlaşılması mümkün görülmemektedir. Ancak müellif, “Yüce Allah’ın ezeli ilminde böyle bir gerçek varsa o zaman bu mümkündür” diyerek bir açık kapı bırakmaktadır. Bu yazgıyı ise Yüce Allah’ın ezeli ve sonsuz ilmine bağlamış ve kulların ileride yapacakları herşeyi bilen Allah (c.c) bizim gelecekte (kendi özgür irâdemiz ile tekrar) küfre döneceğimizi bilerek onu yazdıysa bu durum müstesnadır şeklinde anladığını ifade etmektedir.

Nitekim müellifimiz, *“Allah dileseydi, elbette onları hidâyet üzerinde toplardı. O halde cahillerden olma”*²⁰⁹ ayet-i kerimesinin tefsirinde şöyle demektedir:

Yüce Allah buyuruyor ki; “Ey Muhammed! Seni yalanlayarak üzen bu kâfirleri, isteseydim dinde dosdoğru tek bir yol ve İslâm’ın hücceti üzere kılardım. Böylece sizin kelimeniz tek kelime ve dininiz de tek din olurdu. Bunları bu şekilde tek yol ve din üzere toplamak benim için gayet kolay bir iştir. Çünkü benim lütfum ile buna gücüm yeter. Ancak böyle yapmamamın sebebi, onları yaratmazdan ve bedenlerine şekil vermezden önce (ezeli) ilmimdeki bilgimin yarattıklarımın önüne geçmesi ve onlar hakkındaki hükmümü icra etmemdir. O halde Ey Muhammed! Sakın, “Eğer Allah (c.c) isteseydi bütün yarattıklarını lütfuyla hidâyet üzere toplardı ve küfreden ancak Yüce Allah’ın (ezeli) ilmindeki bilgisi dâhilinde ve O’nun kazâsıyla küfreder. O’nun kâfirler hakkındaki ilmi ve kazâsı, onların zorunlu bir seçenekmiş gibi küfrü tercih etmeleridir” hakikatini bilmeyenlerden olma.”²¹⁰

Müellifimiz, ayet-i kerimeyi bu şekilde açıkladıktan sonra, ayet-i kerimenin baş tarafıyla irtibatlı olarak şöyle bir izâhta bulunmaktadır: “Sen bu hakikati bildiğin zaman müşriklerin senin davetinden yüz çevirmeleri ve seni yalanlamaları sana ağır gelmez.”²¹¹ Taberî bu görüşünü de İbn Abbâs (r.a)’a dayandırmaktadır. Zira İbn Abbâs (r.a) bu ayet-i kerime hakkında şöyle demiştir: “Yüce Allah buyuruyor ki, “Eğer ben isteseydim, onların

²⁰⁸ Taberî, a.g.e, IX, 3.

²⁰⁹ Mâide 6/35.

²¹⁰ Taberî, a.g.e, VII, 118.

²¹¹ Taberî, a.g.e, VII, 118.

hepsini hidâyet üzere toplardım.” Bu söz, kaderi inkâr eden Kaderiyye (Mu'tezile) nin aleyhine açık bir delildir.”

Müellifimiz buna benzer ifadeleri وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرَهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ “Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde kim varsa hepsi toptan iman ederlerdi. O halde insanları hep mü'min olsunlar diye sen mi zorlayacaksın?”²¹² Ayet-i kerimesinin tefsirinde de kullanmaktadır. “Ey Muhammed! Eğer Rabbin isteseydi, yeryüzünde bulunan herkes, senin rasûl olduğuna, senin getirdiğin her şeye ve Yüce Allah'ın birliği ile kulluğun sadece O'na has olduğunun hakikatine iman ederdi. Fakat Allah Teâlâ (böyle) istemedi. Çünkü seni peygamber olarak göndermezden önce Yüce Allah'ın kazâsı (hükmü) şöyle tecelli etti: “Sana ve senin Yüce Allah'tan getirdiklerine ancak yeryüzü, gökyüzü ve ikisi arasındakiler yaratılmazdan önce (ilâhî) kitapta saîd olarak yazılanlar iman eder ve ancak onlar sana tâbi olur. Ve katımızdaki geçen kitapta inanmayacakları tescil edilmişleri kendisiyle uyarmanı emrettiğimiz Kur'ân-ı Kerim vahyinin doğrusu karşısında onlar şaşırıp kaldılar.”²¹³

Müellifimiz ayet-i kerimeyi te'vîl ehlinin de böyle anladığını ifade ederek İbn Abbâs (r.a)'dan şöyle rivâyet etmektedir: “Bu zikri geçen ayet-i kerime ile bundan sonra gelen وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ “Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kişinin iman etmesi mümkün değildir”²¹⁴ ayet-i kerimesi ve bunlara benzer diğer ayet-i kerimeler bir nevi Peygamberimiz (s.a.v)'i teselli mahiyetindedir. Çünkü Rasûlüllah (s.a.v) bütün insanların iman etmelerini ve hidâyete tâbi olmalarını çok istiyordu. Yüce Allah kendisine ilk yazgıda saîd (mutlu=mü'min) olarak yazılanlardan başkasının iman etmeyeceğini, aynı şekilde ilk yazgıda şakî (behbaht=kâfir) olarak yazılanlardan başkasının dalâlete düşmeyeceğini bildirmektedir.”²¹⁵

Diğer müfessirlerle mukayese gerekirse, Şerif Murtazâ ayet-i kerimenin yorumuyla ilgili şu görüşleri beyan etmiştir.

Birincisi, burada zikredilen kavminin milletinden (dininden) maksat, itikâdî konulardaki temel ilkeler (usûlü'd-din) kastedilmemiş, bilakis şer'î hükümler ve ibadetler (furuâtü'd-din) kastedilmiştir.²¹⁶

²¹² Yûnus 10/99.

²¹³ Taberî, a.g.e, XI, 119.

²¹⁴ Yûnus 10/100.

²¹⁵ Taberî, a.g.e, XI, 119.

²¹⁶ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 402.

İkincisi, bu sözün anlamı, “Yüce Allah küfrü asla istemeyeceğine göre, biz de asla sizin dininize dönmeyeceğiz” demektir.²¹⁷

Üçüncüsü, ayet-i kerimede takdim, te’hîr vardır. Yani Yüce Allah kâfir kavimden “Ey Şuayb! Seni ve inanları, Allah’ın bizim dinimize dönmelerini istedikleri hariç, hepinizi şehrimizden çıkaracağız ya da hepiniz bizim dinimize döneceksiniz” şeklindeki sözlerini, Şuayb (a.s)’dan da “Bizim sizin dininize dönmemiz asla mümkün değildir” sözünü nakletmektedir.²¹⁸

Dördüncüsü, *هَٰذَا* (he) de bulunan *وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ* cümlesindeki *فِيهَا* (he) zamiri *مَلَّتِنَا* (din) kelimesine değil, *قَرْيَتِنَا* (köy) kelimesine dönmekte ve mana şöyle olmaktadır: “Yüce Allah’ın istemesi dışında sizin köyünüze bir daha asla dönmeyeceğiz.”²¹⁹

Beşinci görüşe göre, “Ancak Yüce Allah’ın sizi hak dine ulaştırması ve hepimizin tek din üzerinde olmamız müstesnadır” manasındadır.²²⁰

Altıncı görüşe göre, “Ancak Yüce Allah’ın size bizi dininize istememize rağmen zorla sokma imkânı vermesi müstesna” anlamındadır.²²¹

Yedinci görüşe göre bunun manası, “Ancak Yüce Allah’ın, sizin zorlamanızdan dolayı istemeyerek sizin dininizle ibadet ediyormuş gibi yapmamıza izin vermesi müstesna” şeklindedir.²²²

Zemahşerî’ye göre ayet-i kerimenin tefsiri şöyledir: “Yüce Allah’ın ezeli ilminden dolayı bize imanın fayda vermeyeceğini bilmesi ve bundan ötürü abes ve kabih bir şeyle meşgul olmanın Hakîm olan Allah’a yakışmaması nedeniyle Allah Teâlâ’nın bizi başarısız kılması ve lütfunu bizden esirgemesi durumu müstesnadır.”²²³

Zemahşerî ayet-i kerimeyi bu şekildeki izah etmesinin sebebinin ayetin devamındaki şu cümleye dayandırmaktadır: *وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا* “*Rabbimizin ilmi her şeyi kuşatmıştır.*”²²⁴

²¹⁷ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 403.

²¹⁸ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 403.

²¹⁹ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 404.

²²⁰ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 404.

²²¹ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 405.

²²² Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 405.

²²³ Zemahşerî, a.g.e, II, 96.

²²⁴ A’râf 7/89; Bkz. Zemahşerî, a.g.e, II, 96-97.

Fahredden Râzî ise ayet-i kerimeden öncelikle Ehl-i Sünnet'in Yüce Allah'ın küfrü isteyebileceği sonucunu çıkardığını ifade etmektedir. Mu'tezile mezhebine göre ise Allah (c.c) hayır ve iyilikten başka bir şey istemez.²²⁵ Daha sonra Râzî kendi mezhebinin görüşünün delilini şöyle açıklamaktadır: *“Allah bizi ondan (kâfirlikten) kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek”* ayet-i kerimesi, küfürden kurtaranın Yüce Allah olduğunu, haber vermektedir. Eğer imanı yaratan insanın kendisi olsaydı, küfürden de kendisini kurtaran Yüce Allah değil bizzat kendi olurdu. Bu durum ise *“Allah bizi ondan (kâfirlikten) kurtardıktan sonra”* gerçeğine aykırıdır.²²⁶

Netice itibariyle gerek Taberî ve gerekse diğer müfessir ve müelliflerin Yüce Allah'ın kullarının küfre dönmelerini istemez görüşünde ittifak ettikleri görülmektedir. Ancak müşkili ortadan kaldırma hususunda aralarında farklılıklar olduğu da bir vakıdır.

8. Kulların İrâdesinin Yüce Allah'ın İrâdesine Bağlı Olması

Konumuzla ilgili ayet-i kerimede Yüce Yaratıcı şöyle buyurmaktadır:

*“Nereye gidiyorsunuz? Halbûkî O, âlemler için zikirden (öğütten nasihattan) başka bir şey değildir. İçinizden istikâmet üzere olmak isteyenler için. Âlemlerin Rabbi olan Allah istemeyince, siz isteyemezsiniz.”*²²⁷ Ayet-i kerimeden ilk anlaşılan anlam “Yüce Allah istemediği müddetçe sizin herhangi bir şey istemeniz mümkün değildir.” Yani insanların hayır ve şerden herhangi bir şeyi istemeleri kendi özgür irâdelerine bağlı olmaksızın, tamamen Cenâb-ı Hakk'ın meşiyetine tabidir. O istemezse kullar isteyip dileyemez.

Bu ayet-i kerime ile ilgili görüşlerine geçmeden İnsan Sûresi'nde mevcut olan buna benzer ayet-i kerimenin tefsirine bakarak mukayese yapmamızın daha faydalı olacağı kanaatindeyim. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

²²⁵ Râzî, a.g.e, XIV, 145.

²²⁶ Râzî, a.g.e, XIV, 145.

²²⁷ Tekvîr 81/26-29.

“İşte bu bir öğüttür. Dileyen Rabbinde giden yolu tutar. Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz. Kuşkusuz Allah, bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²²⁸

İki ayet-i kerimede de Kur’ân-ı Kerim’in isteyenler için bir öğüt olduğu bildirildikten sonra, ancak bu isteğin Yüce Allah’ın istemesi ile gerçekleşeceği haber verilmektedir. Müellifimiz ikinci ayet-i kerimeyi şu şekilde tefsir etmektedir: “Ey insanlar! Yüce Allah sizin için dilemedikçe siz Rabbinize yol edinmeyi isteyemezsiniz. Çünkü iş tamamen O’nun eli altındadır. Sizin değil. Sizden hiç birinizin tedbir ile O’nun ezeli ilminde bulunan (gerçeğin) dışına çıkması mümkün değildir.”²²⁹

Görüldüğü gibi Taberî bu ayet-i kerimeyi cebr anlayışına yakın bir mantıkla tefsir etmektedir. Zira onun bu anlayışına göre, kulların özgür irâdesi veya cüz’î irade tamamen yok sayılmış, her şeye Yüce Allah’ın irâdesinin (külli iradenin) hâkim olduğu ileri sürülerek, kulların, külli irâde ve kader karşısında rüzgârın esmesine göre hareket eden, havada asılı bir tüy gibi olduğu inancı daha ağır bastığı müşahade edilmektedir.

Müellif ilk ayet-i kerimeyi ise şöyle tefsir etmektedir: “Muhakkak bu Kur’ân, (zikirden maksat Kur’ân’dır) cinlerden ve insanlardan istikâmet üzere olmak isteyen bütün âlemler için bir öğüttür. Yüce Allah Kur’ân-ı Kerim’i herkese değil, ancak istikâmet üzere olmak isteyenler için öğüt yapmıştır. لِمَنْ (Limen) deki ل (li), لِلْعَالَمِينَ (li’l-âlemîn) deki ل (li)’ den bedel olarak gelmiştir. O zaman mana “O, sizden hak yol üzere istikâmet isteyen ona tabi olan ve de ona inananlar için bir öğüttür” şeklinde olur.”²³⁰

Müellif, bu ayet-i kerimenin sebep-i nüzûlü hakkında şunu nakletmektedir: لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَعِيبَ “Dileyen Rabbinde giden yolu tutar. Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz”²³¹ ayet-i kerimesi nâzil olunca Ebû Cehil “Bütün inisiyatif bizim elimizdedir. İstersek istikâmet üzere oluruz” dedi. Bunun üzerine وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ “Âlemlerin Rabbi olan Allah istemeyince, siz isteyemezsiniz”²³² ayet-i kerimesi nâzil oldu.”²³³

²²⁸ İnsan 76/29-30.

²²⁹ Taberî, a.g.e, XXIX, 140.

²³⁰ Taberî, a.g.e, XXX, 53.

²³¹ İnsan 76/29-30.

²³² Tekvîr 81/26-29.

²³³ Taberî, a.g.e, XXX, 53.

Müellif sanki *وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ* “*Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemeyince, siz dileyemezsiniz*”²³⁴ ayet-i kerimesini, Ebû Cehil’in sarfetmiş olduğu, bencil ve haddini aşan o sözüne bir cevap olarak nâzil olduğunu ifade etmektedir.

Bir mukayese yaparsak, Şerif Murtazâ, *وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ* “*Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemeyince, siz dileyemezsiniz*”²³⁵ ayet-i kerimesini, daha önce geçen *لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ* “*İçinizden doğru gitmek isteyenler için*” ayet-i kerimesiyle birlikte değerlendirmiş ve bu bağlamda ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmiştir: “Sizin istemiş olduğunuz istikameti şüphesiz ki âlemlerin Rabbi de istemektedir. Biz Yüce Allah’ın taatleri istediğini inkâr etmiyoruz. Ma’siyetleri istediğini inkâr ediyoruz.”²³⁶

Görüldüğü gibi, Şerif Murtazâ ayet-i kerimede zikri geçen isteme fiilini “istikâmet” ile sınırlandırmakta ve Yüce Allah’ın kötülükleri de isteyebileceği şeklinde bir anlamı kabul etmemektedir.

Şerif Murtazâ, ayet-i kerimenin umum ifade etmesi durumunda anlamının “Siz (istediğiniz) fiillerinizi ancak Yüce Allah’ın size o filleri yapma gücü, kuvveti ve izni vermesiyle yapabilirsiniz” şeklinde olduğunu söylemekte, dolayısıyla bu ayet-i kerimenin cebr anlayışını ifade etmediğini dile getirmektedir.²³⁷

Sonuç olarak, ayet-i kerimelerin yorumunda Taberî’de cebr anlayışı ağırlık basarken, Şerif Murtazâ’da ise kendi mezhebi ve Mu’tezilî anlayışı daha belirgin olarak görülmektedir.

B. KIYAMET HALLERİ İLE İLGİLİ AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER

Kıyamet ahvâliyle ilgili ayetlerde de ilk etapta bir takım çelişkiler varmış gibi görünmektedir. İnsanların ruhlarının kim tarafından kabzedildiği, ahirette kulların sorgulanması, kâfirlere konuşma hakkı verilip-verilmeyeceği, onların yalan söylemesinin mümkün olup-olmayacağı, insanların yakınlarını araştırma imkânı, cennet ve cehennemin ebediliği, cehennemdeki yiyecek ve içecekler, bütün insanların cehenneme uğraması, ru’yetullah, şefâat ve bunlara benzer hususlardaki ayet-i kerimeler arasında ilk bakışta tenâkuz

²³⁴ Tekvîr 81/26-29.

²³⁵ Tekvîr 81/26-29.

²³⁶ Şerif Murtazâ, I, 538.

²³⁷ Şerif Murtazâ, I, 539.

görülmektedir. Müşkilü'l-Kur'ân'ın birer konusu olan bu meseleler hakkında müellifimiz ve diğer alimlerin görüşleri burada incelenecektir.

1. Ruhların Kim Tarafından Alındığı Meselesi

Ruhların kim tarafından alındığı hususu Müşkilü'l-Kur'ân'ın konularından biridir. Zira bu hususta Kur'ân-ı Kerim'de üç ayet-i kerime vardır. Bu ayetleri şöyle sıralayabiliriz:

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ جِئْنَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ
الله يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ جِئْنَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ
“Allah, o canları öldükleri zaman, ölmeyenleri de uyuduklarında alır. Sonra haklarında ölüm hükmü verdiklerini alıkor, diğerlerini de takdir edilmiş bir süreye kadar salıverir. Şüphesiz ki bunda düşünecek bir kavim için nice ibretler vardır.”²³⁸

فَلْيَتَوَفَّيْكُمْ مَلَكَ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ
“De ki: “Size vekil kılınmış olan ölüm meleği canınızı alacak, sonra döndürölüp Rabbinize götürüleceksiniz.”²³⁹

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ تَوَفَّقَهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفْرِطُونَ
“O, kulları üzerinde hükümlerini sürdürür ve size koruyucular gönderir, sonunda sizden birinize ölüm geldiği vakit elçilerimiz, hiç eksiklik yapmadan, onun canını alırlar.”²⁴⁰

Görüldüğü gibi, birinci ayet-i kerimeye göre, ruhları alan, bizzat Allah Teâlâ, ikinci ayet-i kerimeye göre Melekü'l-Mevt (Ölüm Meleği), üçüncü ayet-i kerimeye göre ise Yüce Allah'ın seçtiği özel elçilerdir. Yani ilk bakışta bu üç ayet-i kerime arasında bir tenâkuz olduğu görülmektedir.

Müellif, birinci ayet-i kerimenin tefsirinde ruhların Yüce Allah tarafından mı, yoksa melekler tarafından mı alındığı tartışmasına girmemektedir.²⁴¹ İkinci ayet-i kerimeyi ise şöyle tefsir etmektedir: “Ey Muhammed! Allah'a şirk (ortak) koşanlara de ki: “Ölüm Meleği sizin ruhlarınızı alacaktır. Diyor ki, sizin ruhlarınızı almakla görevlendirilen Ölüm Meleği ruhlarınızı kabzetmek suretiyle tam olarak sizi alacaktır.”²⁴²

238 Zümer 39/42.

239 Secde 32/11.

240 En'âm 6/61.

241 Bkz. Taberî, a.g.e, XXIV, 7.

242 Taberî, a.g.e, XXI, 61.

Müfessir ayet-i kerimede açıkça belirtildiği gibi, ruhları Yüce Allah tarafından görevlendirilen ve Azrâil olarak bilinen Ölüm Meleği'nin aldığını beyân etmektedir.

Üçüncü ayet-i kerimenin tefsiri sadedinde ise müfessirimiz, konumuzla ilgili olarak şunları aktarmaktadır: “Birisi çıkar da “Ruhları alan Melekü'l-Mevt (Ölüm Meleği) değil midir? O halde burada nasıl “Elçilerimiz onların ruhlarını aldı” denilmektedir? “Elçilerimiz” kelimesi çoğuldur. Halbûki “*De ki: “Size vekil kılınmış olan ölüm meleği canınızı alacak”* buyrulmakta ve burada zikri geçen “Melekü'l-Mevt” kelimesi tekildir” derse, onun cevabı şudur: “Yüce Allah'ın Ölüm Meleği'ne kendi katından yardımcıları vermesi ve bu yardımcıların Ölüm Meleği'nin emri altında çalışması câizdir. O zaman ruh alma işini Ölüm Meleği'nin yardımcıları yapmış olsalar da bu Ölüm Meleği'ne izâfe edilir. Bunun misali, bir sultanın yardımcılarının sultanın emri ile birisini öldürdüğü veya başkasına kırbaç vurduğu zaman “Sultan falanı öldürdü veya filana kırbaç vurdu” denilmesi gibidir. Halbûki öldürme ve kırbaç vurma fiilini sultan gerçekleştirmediği halde, sultanın emri ile icrâ edildiği için bu fiiller sultana isnat edilmektedir.”²⁴³

Müellif, bu yorumla ilgili şu rivâyeti zikretmektedir: İbn Abbâs (r.a)'dan “*Sonunda sizden birinize ölüm geldiği vakit elçilerimiz, hiç eksiklik yapmadan, onun canını alırlar*”²⁴⁴ ayet-i kerimesi hakkında “Ölüm Meleği'nin meleklerden yardımcıları vardır” dediği rivâyet edilmiştir.²⁴⁵ Ayrıca, Katâde, İbrahim en-Nehâî, Mücâhid, Süddî ve Kelbî'den bu şekilde rivâyetler gelmiştir.²⁴⁶

Bu mantıkla Ölüm Meleği ve yardımcılarının ruhları alma fiillerinin Yüce Allah'a isnat edilmesi, dolayısıyla birinci ayet-i kerimedeki işkâlin bu şekilde giderilmesi söz konusudur. Nitekim Fahrüddin Râzî de konuyu bu şekilde anlamıştır.²⁴⁷

Netice olarak, ruhları özel elçilerin aldığı haberi, bu elçilerin Ölüm Meleği'nin emri ile hareket etmeleri nedeniyle ona isnat edilmiştir. Ölüm Meleği de ruhları bizzat Yüce Allah'ın emri ile almasından dolayı onun fiillerinin Yüce Allah'a isnat edilmesi câiz olmaktadır. Müellifimiz bu şekilde rivâyet ve yorumlarda bulunarak ayet-i kerimeler arasında varmış gibi

²⁴³ Taberî, a.g.e, VII, 139.

²⁴⁴ En'âm 6/61.

²⁴⁵ Taberî, a.g.e, VII, 139.

²⁴⁶ Bkz. Taberî, a.g.e, VII, 139-140.

²⁴⁷ Râzî, a.g.e, XIII, 14.

görünen müşkili gidermiştir.

Şinkîti ise konuyu şöyle özetlemektedir: “Yüce Allah’ın ruhları kendisinin aldığı bildirilmiştir, zira Ölüm Meleği, ancak onun izni ve dilemesiyle ruhları almaya gücü yeter. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا “Allah’ın izni olmadıkça hiçbir kimseye ölmek yoktur. (Ölüm) belirli bir süreye göre yazılmıştır.”²⁴⁸ Ruhların ölüm meleğine isnat edilmesi, onun bu işle emrolunması, meleklerle isnadı ise onların Ölüm Meleği’nin başkanlığı altında onun yardımcıları olmaları, onun emri ile ruhu alıp boğaza kadar çıkarmaları ve oradan Ölüm Meleği’nin ruhu alması sebebiyledir.²⁴⁹

2. Kıyamet Günü Kulların Sorgulanması

Kıyamet gününde günahkârların günahından sorulup sorulmaması ile ilgili ayet-i kerimeler vardır. Bu ayet-i kerimeler arasında ilk etapta sanki bir tenâkuz varmış gibi görünmektedir. Çünkü birinci ayet-i kerimede Yüce Allah,

فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ “Kendilerine elçi gönderilmiş olanlara da soracağız, gönderilen elçilere de soracağız”²⁵⁰ buyurmaktadır. Bu ayet-i kerimeye göre hem gönderilen peygamberlerden, hem de kendilerine peygamber gelmiş olan ümmetlerden mutlak olarak hesap sorulacağı bildirilmektedir. Buna benzer ikinci ayet-i kerimede Yüce Allah şöyle bildirmektedir:

فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ “Rabbin hakkı için biz, mutlaka onların hepsini yaptıklarından dolayı hesaba çekeceğiz.”²⁵¹ Bu iki ayet-i kerimede kulların kıyamet günü hesaba çekilip sorgulanacağı hem yemin, hem de te’kitli bir şekilde haber verilmektedir. Bununla beraber başka bir ayet-i kerimede sorgulamanın olmayacağı şu şekilde bildirilmektedir:

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌ “İşte o gün, ne insana ne de cinne günahından sorulmaz.”²⁵²

²⁴⁸ Âlû İmrân 3/145.

²⁴⁹ eş-Şinkîti, Muhammed Emin b. Muhammed, *Def’u İhâmi’l-İzdırab an Âyâti’l-Kitab*, Dâru Âlemi’l-Fevâid, 1. Baskı, Mekke-i Mükerrreme, 1426/2005. s. 254.

²⁵⁰ A’râf 7/6.

²⁵¹ Hicr 15/92-93.

²⁵² Rahmân 55/39.

Bu ayet-i kerimeye göre ise kıyamet günü sorgulama olmayacaktır.

Müfessirimiz ilk ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmektedir: “Kendilerine peygamber gönderdiğimiz her ümmete, peygamberlerin bizim katımızdan getirmiş olduğu emir ve yasaklarla amel edip etmediğini, verdiğimiz emirlere ve yasaklara uyup uymadığını, emrime itaat mi, yoksa isyan mı ettiğini, aynı şekilde ümmetlere peygamber olarak gönderdiğimiz elçilerimize de benim risâletimi bihakkın tebliğ ettiniz mi, bu görevi tam olarak yerine getirdiniz mi, yoksa vazifenizi aksattınız mı? Diye mutlaka sorgulayacağız.”²⁵³

Görüldüğü gibi ayet-i kerimede açıkça bildirilen kıyametteki sorgulamanın varlığını müellifimiz kabul etmektedir ve bu ayet-i kerimeye muârizmiş gibi görünen *فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ* “İşte o gün, ne insana ne de cinne günahından sorulmaz”²⁵⁴ ayet-i kerimesini ise şöyle te’vîl etmektedir: “Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “O gün melekler hiçbir günahkârın günahından sorgulamaz. Çünkü Yüce Allah onların günahlarını onlardan korumuştur. Ve Yüce Allah bazılarının günahlarını başkalarından sormaz. Te’vîl ehli de bizim söylediğimiz gibi açıklamışlardır. Nitekim İbn Abbâs (r.a)’ın *فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ* “İşte o gün, ne insana ne de cinne günahından sorulmaz”²⁵⁵ ayetini şöyle tefsir ettiği rivâyet edilmiştir: “Onların amellerini sormam. Aynı şekilde bazılarını da bazılarına sormam. Tıpkı *وَلَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ* “Günahkârlardan günahları sorulmaz,”²⁵⁶ *وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ* “Sen, o cehennemliklerden sorumlu değilsin”²⁵⁷ ayet-i kerimelerinde bildirildiği gibi.”²⁵⁸

Müellif bu ayetle ilgili Katâde’den iki rivâyette bulunmuştur. Birinci rivâyete göre, ayet-i kerimenin manası, “Allah Teâlâ onların amellerini (meleklerle karşı) korumuştur” şeklindedir. İkinci rivâyette ise Katâde ayet-i kerimeyi şöyle yorumlamaktadır: “Onlar önce sorgulanacaklar, daha sonra ağızları ve dilleri mühürlenecek, elleri ve ayakları yaptıklarını anlatacaktır.”²⁵⁹ Aynı ayet-i kerime ile ilgili olarak Mücâhid’in yorumunu ise müellifimiz şu şekilde aktarmaktadır: “Melekler günahkârın günahından sormazlar. Bilakis onları sîmâlarından (işâretlerinden) hemen tanırlar.”²⁶⁰

²⁵³ Taberî, a.g.e, VIII, 89.

²⁵⁴ Rahmân 55/39.

²⁵⁵ Rahmân 55/39.

²⁵⁶ Kasas 28/78.

²⁵⁷ Bakara 2/119.

²⁵⁸ Taberî, a.g.e, XXVII, 83.

²⁵⁹ Bkz. Taberî, a.g.e, XXVII, 83.

²⁶⁰ Bkz. Taberî, a.g.e, XXVII, 83.

Âlûsî, geçen ayet-i kerime ve sorgulama ile ilgili olarak şöyle söylemektedir. “Onlar sîmâlarından tanınırlar da sorulmaya gerek kalmaz. Ancak bu durum bazı yerlerde. Başka yerlerde ise *فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ* “*Rabbin hakkı için biz, mutlaka onların hepsini yaptıklarından dolayı hesaba çekeceğiz*”²⁶¹ ayetinde bildirildiği gibi günahkârlar sorgulanacaktır. İkrime ve Katâde’den gelen rivâyetlere göre, hesap anında soru sorulacak, kabirden çıkış esnasında ise soru sorulmayacaktır.”²⁶²

Şinkîti ise bu konuyu başka bir açıdan değerlendirmektedir. Önce kıyamet günü sorgulamanın olacağını bildiren ayet-i kerimeleri, daha sonra da bunlara muhâlif gibi görünen ayet-i kerimeleri zikretmektedir. Aralarındaki işkâli giderme hususunda ise şu üç çözüm yolunu ileri sürmektedir.

Birincisi, Arapça’da soru iki şekilde gelir. Birincisi, “kınama ve azarlama” amaçlı olur ki, bu soru şekli genellikle لِمَ (lime=niçin) soru edatıyla gelir. İkincisi ise “bilgi edinmek ve öğrenmek” amaçlı yapılan soru şeklidir ki, bu da genel olarak هَلْ (hel) soru edatıyla gelir. Bunlardan “kınama ve azarlama” şeklinde olana müsbet, “bilgi edinmek ve öğrenmek” maksadıyla oluşturulan soru şekline ise menfî soru şekli olarak ifade edilir.”²⁶³

Şinkîti bu bilgileri verdikten sonra, kıyamet günü sorgu olup olmayacağını bildirdiği ayet-i kerimeleri geçen bilgilere göre değerlendirerek şunları söylemektedir:

وَقَفُّوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ مَا لَكُمْ لَا تَنْصَرُونَ “*Ve onları durdurun, zira onlar sorgulanacaklardır.* (Onlara): “*Size ne oldu da yardımlaşmıyorsunuz?*” (Denilir.)”²⁶⁴ مَاذَا أُجِبْتُمْ “*Size ne cevap verildi?*”²⁶⁵ Bu ayet-i kerimelerde geçen sorgulama “kınama ve azarlama” içeriklidir. Yani bu sorgulamadan maksat bilgi edinme ve öğrenme değildir. Dolayısıyla sorgulamanın olmayacağını bildiren ayetlerle bunların arasında işkâl söz konusu değildir.”²⁶⁶

İkincisi, kıyamet gününde insanların bekletildiği mekânlar çoktur. Bu mekânların bazısında sorgulama olur, diğer mekânlarda olmaz. Bu şekilde de ayetler arasında varmış gibi

²⁶¹ Hıcr 15/92-93.

²⁶² el-Âlûsî, Mahmûd Ebu’l-Fadl, *Rûhu’l-Meânî fî Tefsiri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrût, Ty. XXVII, 114.

²⁶³ Şinkîti, a.g.e, s. 143.

²⁶⁴ Saffât 37/24-25.

²⁶⁵ Mâide 5/109.

²⁶⁶ Şinkîti, a.g.e, s. 143-144.

görünen işkâl ortadan kalkmış olmuştur.²⁶⁷

Şinkîti üçüncü görüşü Halîmî'den şöyle nakletmektedir: “Sorgulamanın olacağını bildiren ayetleri “tevhîd ve peygamberleri tasdik” konularına, öbür ayet-i kerimeleri ise diğer konulardaki sorgulamaya hamlederek bunlardaki işkâller önlenmiş olur. Zira Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ “O gün (Allah) onları çağırarak “Gönderilen elçilere ne cevap verdiniz?” diyecektir.”²⁶⁸

Sonuç olarak, kıyamet günü bazı mekânlarda günahkârlar sorguya çekilecek, onlara konuşma ve savunma hakkı tanınacak, bazı yerlerde ise, onların konuşmalarına, mazeret beyân etmelerine veya yalan söylemelerine asla izin verilmeyecektir. Nitekim Yüce Allah şöyle haber vermektedir: قَالَ اخْسَوْا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ “(Allah) buyurur ki: Alçaldıkça alçalın orada! Bana konuşmayın artık!”²⁶⁹

3. Kıyamet Günü Kâfirlerin Yalan Söylemeye Çalışması

Kur’ân-ı Kerim’de kıyamet günü kâfirlerin konuşacakları, daha doğrusu konuşmalarına izin verileceği, aynı zamanda da yalan söyleyebilecekleri şu ayetlerle haber verilmektedir:

ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ “Sonra siz muhakkak kıyamet gününde Rabbinizin huzurunda birbirinizden davacı olacaksınız.”²⁷⁰

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ “Sonra, (Onlar): “Rabbimiz, Allah’a yemin ederiz ki, biz müşriklerden değildik” demekten başka bir özür bulamayacaklar.”²⁷¹

يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُوا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا “Allah’ı, inkar edip peygambere isyan edenler, o kıyamet günü yerle bir olmayı isterler. Allah’tan hiçbir sözü gizleyemezler.”²⁷²

رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ “Rabbimiz! Bizi buradan çıkar. Eğer bir daha (ettiklerimize)

²⁶⁷ Şinkîti, a.g.e, s. 144.

²⁶⁸ Kasas 28/65. Bkz. Şinkîti, a.g.e, s. 145.

²⁶⁹ Mü’minûn 23/108.

²⁷⁰ Zümer 39/31.

²⁷¹ En’âm 6/23.

²⁷² Nisâ 4/42.

dönersek, artık belli ki biz zâlim insanlarız.”²⁷³

قَالُوا رَبَّنَا آمَنَّا اَلَّذِيْنَ فَاَعْرَفْنَا بِدُنُوْبِنَا فَهَلْ اِلَى خُرُوْجٍ مِّنْ سَبِيْلِ
Rabbimiz! Sen bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Şimdi günahlarımızı anladık. Fakat çıkmaya bir
yol var mı? ”²⁷⁴

Görüldüğü gibi bu ayetlerde müşrik ve kâfirler kıyamet günü konuşma imkânı bulacaklardır. Konuşacaklar ve de yalan söyleyebileceklerdir. Ancak yine Kur’ân-ı Kerim’de kâfirlere bu imkânın tanınmayacağı, konuşmalarına izin verilmeyeceği, dolayısıyla herhangi bir mazeret ileri sürmelerinin mümkün olmayacağını şu ayet-i kerime ile haber verilmektedir:

هٰذَا يَوْمٌ لَا يَنْطُقُوْنَ وَلَا يُؤَدُّنْ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُوْنَ
Bugün, konuşamayacakları gündür. Kendilerine izin de
verilmez ki, özür beyân etsinler.”²⁷⁵ O zaman bu ayet-i kerime ile diğer ayet-i kerimeler arasında bir muârizin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Taberî bu müşkil ile ilgili olarak Mürselât Sûresi’nin 35. ve 36. ayetlerinin tefsirinde şunları aktarmaktadır: “Yüce Allah’ın konuşturulmayacaklarını haber verdiği zaman, kıyamet gününün bazı durumlarıdır. Yoksa onlar hiçbir zaman konuşamayacaklar anlamına gelmez. Taberî bu görüşünü “Bu konuda delil var mıdır? Denilirse şöyle denilir” şeklinde bir üslup ile açıklamaktadır: “Evet delil vardır. O da şudur: يَوْمٌ (Yevm= gün) kelimesinin لَا يَنْطُقُوْنَ (lâ yentikûn=konuşamayacaklar) fiiline izâfe edilmesi onun delilidir. Çünkü Araplar يَوْمٌ (yevm=gün) kelimesini mâzi veya muzâri’ bir fiile izâfe ederlerse, ancak günün belli bir saatini kasetmiş olurlar. Mesela onlar şöyle derler: اَتَيْتِكَ يَوْمَ يَفْدِمُ فَلَانٌ “Falanın geldiği gün ben de sana geleceğim.” وَأَتَيْتُكَ يَوْمَ زَارَكَ أَحُوْكَ “Kardeşinin seni ziyaret ettiği gün sana geldim.” Bunun manası “Kardeşinin seni ziyaret ettiği, falanın sana geldiği saatte sana geldim” demektir. Yoksa bütün gün sana geldim manasında değildir. Çünkü burada bütün gün kasetilmiş olsaydı, يَوْمٌ (yevm=gün) kelimesi mazi veya muzâri’ fiile izâfe edilmezdi. Onun bir fiile izâfe edilmesi, isimlerin değil de fiillerin başına gelen إِذْ ve إِذَا (...diği zaman) manasında kullanılmaktadır.”²⁷⁶

İbn Kuteybe ise “Tenâkuz ve İhtilâflar Bölümü” başlığı altında yukarıda zikri geçen ayet-i kerimeleri mukayeseli olarak açıklamaktadır. “إِشْتِهَ اَلْجَنَّةَ فَيُؤْمِنُ وَلَا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ اِنْسٌ وَلَا جَانٌّ” “İşte o gün, ne insana ne de cinne günahından sorulmaz”²⁷⁷ ayet-i kerimesi ile فَوْرَبِّكَ اَلنَّاسُ اَلْجَمِيْعُ عَمَّا كَانُوْا

²⁷³ Mü’minûn 23/107.

²⁷⁴ Gâfir 40/11.

²⁷⁵ Mürselât 77/35-36.

²⁷⁶ Taberî, a.g.e, XXIX, 149.

²⁷⁷ Rahmân 55/39.

يَعْمَلُونَ “Rabbin hakkı için biz, mutlaka onların hepsini yaptıklarından dolayı hesaba çekeceğiz”²⁷⁸ ayet-i kerimesi arasında görülen tenâkuz hakkında şunları söylemektedir: “Yüce Allah kıyamet gününün miktarını elli bin sene olduğunu²⁷⁹ haber vermektedir. Bu zaman zarfında bazı günlerde sorgu-suâl olur, diğer bazı günlerde olmaz. Çünkü (onlara günah veya sevapları) arz olunarak durdurulurlar. Mesele biter, deliller ortaya konur. Sözün bittiği noktaya varılır. Düşmanlar (birbirinden ayrılıp) giderler. Bazı yüzler kararırken, bazı yüzler (ayın on beşi gibi) parıldar. Böylece her iki grup simâlarından tanınır hale gelir. Sahifeler havada uçuşur, amel defterini sağından alanlar cennete, solundan alanlarda cehenneme girer.”²⁸⁰

Konumuzla ilgili “Emâlî” müellifi Şerif Murtezâ, İbn Cerîr et-Taberî’nin yukarıda geçen yorumuna “Müfessirlerden bir kavim şöyle dedi” şeklinde aktardıktan sonra, bu görüşün zayıf olduğunu belirtmektedir. Ve sebebini ise şöyle izâh etmektedir: “Burada kıyamet gününün uzun olduğuna işâret vardır. O halde kıyamet hallerinin muhtelif (çeşitli) olması nasıl mümkün olur? Bu yoruma göre هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِفُونَ “Bugün, konuşamayacakları gündür”²⁸¹ ayetinin anlamı “Bu gün bazı vakitlerinde konuşamayacakları gündür” şeklinde olur ki, bu şekilde mana vermek ayetin zâhirine uygun değildir.”²⁸²

Şerif Murtezâ bu şekilde itirazını yaptıktan sonra, “Bu ayet-i kerimenin doğru yorumu şöyledir” diyerek kendi görüşünü şu şekilde ifade etmektedir: “Allah (c.c) onların konuşamayacaklarını bildirirken, hiç konuşamayacakları anlamında değil, bilakis konuşmalarının duyulup kabul edilmeyeceği yani kâle alınmayacağı, konuşmalarının kendilerine herhangi bir fayda sağlamayacağı anlamındadır.”²⁸³

Şinkîti ise هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِفُونَ وَلَا يُؤَدَّنْ لَهُمْ فَيَعْتَدِرُونَ “Bugün, konuşamayacakları gündür. Kendilerine izin de verilmez ki, özür beyân etsinler”²⁸⁴ ayetiyle ilgili üç yorum sunmaktadır.

Bunlardan birincisine göre, kıyamette mekân çoktur. Bazı yerlerde konuşmak mümkün iken bazı yerlerde mümkün olmayabilir.

İkinci görüşe göre konuşma olacak, fakat bu konuşmaların herhangi bir faydası

²⁷⁸ Hicr 15/92-93.

²⁷⁹ Meâric 70/4.

²⁸⁰ İbn Kuteybe, a.g.e, s. 46.

²⁸¹ Mürselât 77/35.

²⁸² Şerif Murtezâ, a.g.e, I, 43.

²⁸³ Şerif Murtezâ, a.g.e, I, 43.

²⁸⁴ Mürselât 77/35-36.

olmayacak. Dolayısıyla yok hükmünde olacak. Sanki onlar hiç konuşmamış kabul edilecekler.

Üçüncü görüş, baştan konuşacaklar, daha sonra *قَالَ اخْسَوْا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُون* “(Allah) buyurur ki: Alçaldıkça alçalın orada! Bana konuşmayın artık”²⁸⁵ ayetinde bildirildiği gibi onlara konuşma yasağı getirilir, artık konuşamazlar. Ancak derin ve sesli bir şekilde nefes alıp verirler.”²⁸⁶

Sonuç olarak müellifimiz “O gün konuşturulmayacaklar” cümlesinin manasının “Onlar günün belli saat ve zamanlarında konuşturulmayacaklar” şeklinde olduğunu ifade ederek bu ayet-i kerime ile diğer ayet-i kerimeler arasında varmış görünen işkâli çözüme kavuşturmuştur.

4. Kıyamet Gününde İnsanların Yakınlarını Soruşturması

Bazı ayet-i kerimelerde insanların kıyamet günü birbirlerini araştırıp soruşturacaklarını haber verirken, bazı ayetlerde ise bunun mümkün olmadığı, hiç kimse kimseyi arayıp soramayacağı bildirilmektedir. Tûr Sûresi ve Saffât Sûresi’nde Yüce Allah şöyle haber vermektedir:

وَأَقْبَلْ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ “Birbirlerine yönelip soruyorlar.”²⁸⁷ Bu ayet-i kerimeye baktığımız zaman kıyamet gününde insanların birbirleriyle konuşma imkânına sahip olduklarını, yakınlarını arayıp sormalarının mümkün olduğunu anlıyoruz. Bununla beraber başka ayet-i kerimelerde bunun mümkün olmadığına şahit olmaktayız. İlgili ayet-i kerimelerde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ “Sur’a üflendiği zaman aralarında artık ne soysop (çekişmesi) vardır, ne de birbirlerini soruşturacaklardır.”²⁸⁸ *وَلَا يَسْئَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا* “Dost dostun halini soramaz.”²⁸⁹

Bu ayetler arasında varmış gibi görünen müşkili müellif şöyle çözümlenmektedir. “Sûr’a üflendiği zaman aralarında artık ne soy-sop (çekişmesi) vardır, ne de birbirlerini soruşturacaklardır”²⁹⁰ ayet-i kerimesinde zikri geçen “üflenecek olan sûr” hakkında ihtilaf

²⁸⁵ Mü’minûn 23/108.

²⁸⁶ Şinkîti, a.g.e, s. 335.

²⁸⁷ Tûr 52/25; Saffât 37/25.

²⁸⁸ Mü’minûn 23/101.

²⁸⁹ Meâric 70/10.

²⁹⁰ Mü’minûn 23/101.

etmişlerdir. Bazılarına göre, bu birinci sûrdur. Bununla ilgili olarak Saîd b. Cübeyr'den şöyle rivâyet edilmiştir: Bir adam İbn Abbâs (r.a)'a geldi ve "Allah (c.c)'ın bir ayette *فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ* وَلَا يَنْسَاءُ لَوْلَا يَوْمِنَا" *"Aralarında artık ne soy-sop (çekişmesi) vardır, ne de birbirlerini soruşturacaklardır"*²⁹¹ buyurduğunu, başka bir ayette ise *"Birbirlerine yönelip soruyorlar"*²⁹² dediğini duyduğunu dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs (r.a): *"Aralarında artık ne soy-sop (çekişmesi) vardır, ne de birbirlerini soruşturacaklardır"*²⁹³ ayetinde anlatılan sûr birinci sûrdur. Bu sûrdan sonra yeryüzünde Yüce Allah'tan başka hiçbir canlı kalmayacaktır. Ve kimse kimseyi soruşturamayacaktır. *"Birbirlerine yönelip soruyorlar"*²⁹⁴ ayet-i kerimesinde anlatılan ise onların cennete girdikten sonra birbirlerine yönelip soru sormaları halidir" şeklinde cevap vermiştir.²⁹⁵

Aynı şekilde Süddî'den de burada zikri geçen sûrun birinci sûr olduğu rivâyet edilmiştir.²⁹⁶ İbn Abbâs (r.a)'dan gelen ikinci rivâyet ise şöyledir: *"Aralarında artık ne soy-sop (çekişmesi) vardır, ne de birbirlerini soruşturacaklardır"*²⁹⁷ ayet-i kerimesindeki durum birinci sûra üflenip yeryüzünde Allah'tan başka hiçbir canlının kalmadığı zamandır. *"Birbirlerine yönelip soruyorlar"*²⁹⁸ ayet-i kerimesi ise ikinci sûra üflenip insanlar dirildikten sonra gerçekleşecektir"²⁹⁹ demiştir.

Taberî bu rivâyetleri aktardıktan sonra "Ebû Ca'fer şöyle dedi" diyerek kendi görüşünü şu şekilde ifade etmektedir: "Bu te'vile göre bu ayetin manası şöyle olur: "Sûra üflendiği zaman, Allah Teâlâ'nın dilediği dışında yeryüzü ve gökyüzündeki bütün canlılar ölür. İşte o zaman birbirleriyle irtibat kurabilecekleri herhangi bir soy-sop bağı kalmaz. Birbirlerini sorup araştıramazlar, birbirlerini ziyaret edip hal ve neseplerini sorup araştırma imkânı bulamazlar."³⁰⁰

Ayet-i kerimeleri bu şekilde izâh eden müellifimiz ayetler arasında varmış gibi görünen işkâli de çözümlenmiştir. İbn Kuteybe'nin de bu ayet-i kerimeleri müellimiz gibi anlayıp onun gibi tefsir ettiği görülmektedir.³⁰¹

²⁹¹ Mü'minûn 23/101.

²⁹² Tûr 52/25; Saffât 37/25.

²⁹³ Mü'minûn 23/101.

²⁹⁴ Tûr 52/25; Saffât 37/25.

²⁹⁵ Taberî, a.g.e, XVII, 111.

²⁹⁶ Taberî, a.g.e, XVII, 112.

²⁹⁷ Mü'minûn 23/101.

²⁹⁸ Tûr 52/25; Saffât 37/25.

²⁹⁹ Taberî, a.g.e, XVIII, 41-42.

³⁰⁰ Taberî, a.g.e, XVIII, 42.

³⁰¹ Bkz. İbn Kuteybe, a.g.e, s. 47.

5. Bütün İnsanların Cehenneme Uğraması

Yüce Allah Enbiyâ Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır:

لَوْ كَانَ هُوَ لِآلِ اللَّهِ مَا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ لَهُمْ فِيهَا زَافِرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ *“Eğer onlar ilâh olsalardı, oraya girmeyeceklerdi. Hepsi orada temelli kalacaktır. Orada onların bir inlemeleri vardır. Bunlar orada (sağır olup) bir şey de işitemezler. Şüphesiz katımızdan kendileri için güzel şeyler takdir edilmiş olanlar, işte oradan (cehennemden) uzak tutulanlardır.”*³⁰² Bu ayet-i kerimeye göre bazı insanlar -ki bunlar Yüce Allah'ın katından kendileri için güzel şeyler takdir edilmiş kişilerdir- cehennemden uzak tutulmuşlardır. Yani onlar cehenneme uğramayacaklardır.

Buna mukâbil Meryem Sûresi'nde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا ثُمَّ نُنْجِي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا *“İçinizden hiçbiri istisna edilmemek üzere mutlaka herkes cehenneme varacaktır. Bu, Rabbinin katında kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra Allah'dan korkup, sakınanları kurtaracağız ve zalimleri de toptan cehennemde bırakacağız.”*³⁰³

Herkesin cehenneme uğrayıp uğramayacağı mevzûu da “Müşkilü'l-Kur'ân” konularından biridir. Zira yukarıda geçen birinci ayet-i kerimede bazılarının cehennemden uzak tutulacağı bildirilirken, ikinci ayet-i kerimede ise bütün insanların cehenneme mutlaka uğrayacağı ifade edilmektedir. Müfessirimiz ikinci ayet-i kerimeyi kısaca şöyle tefsir etmektedir: “Ey insanlar! Sizden hiç kimse yoktur ki, cehenneme uğramamış olsun. Ey Muhammed! Bu Rabbi'nin kesinleştirdiği bir hükümdür. Rabbin bunu Ümmü'l-Kitap'ta kesin olarak hükme bağlamış ve bunu vacip kılmıştır.”³⁰⁴

Müellif, ayet-i kerimeyi kısaca böyle tefsir ettikten sonra ayette geçen وَرُودٌ (vurûd=uğramak, varmak, ulaşmak) kelimesini şöyle açıklamaktadır: Bu ayette zikri geçen وَرُودٌ (vurûd) kelimesi hakkında ilim ehli ihtilaf etmiştir.

Bazıları buna دُحُولٌ (duhûl=girme) manası vermişlerdir. Bunların delili ise İbn Abbâs

³⁰² Enbiyâ 21/99-101.

³⁰³ Meryem 19/71-72.

³⁰⁴ Taberî, a.g.e, XVI, 81.

(r.a)'dan duyan birisinin verdiği şu haberdir: İbn Abbâs, Nâfi' b. el-Ezrâk ile bu kelime hakkında tartışmış ve bunun دُحُولٌ (duhûl=girme) manasına geldiğini söylemiştir. Nâfi' kendisine itiraz edince şu ayetlerde geçen وُرُودٌ (vurûd) kelimesini delil olarak sunmuştur:

“Siz ve Allah'dan başka taptıklarınız, cehennemden yakıtınız; oraya gireceksiniz.”³⁰⁵ يَوْمَ يَفْقَدُ قَوْمُهُ الْقِيَمَةَ فَأُورِدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوَرْدُ الْمَوْرُودُ
“Kıyamet günü, kavminin önüne düşer. Artık o bunları ateşe götürmüştür. O varılan yer, ne kötü bir yerdir.”³⁰⁶ Bunlar وُرُودٌ (vurûd) değil mi? Diye sormuş, ben ve sen oraya gireceğiz. Oradan çıkar mıyız yoksa kalır mıyız? Bilemiyorum. Ancak senin bunu yalanlaman sebebiyle Yüce Allah'ın seni oradan çıkarmayacağı kanaatindeyim, deyince Nâfi' gülmüştür.”³⁰⁷ Müellifimiz konumuzla ilgili İbn Abbâs (r.a)'dan iyi kötü herkesin mutlaka cehenneme uğrayacağına dair başka nakillerde bulunduğu gibi İbn Mes'ûd (r.a) ile İbn Cüreyc'ten de rivâyette bulunmuştur.³⁰⁸

Ayet-i kerimenin tefsirinde müellifimiz başka bir haberi Hâlid b. Ma'den'den şöyle rivâyet etmiştir: Cennet ehli cennete girince: “Yüce Allah bizim cehenneme uğrayacağımızı va'd etmedi mi?” Derler. Bir başkası: “Siz oraya cehennem sönükken uğradınız” diye cevap verir.³⁰⁹

Taberî, وُرُودٌ (vurûd) kelimesinin ikinci manası hakkında şunları yazmaktadır: Bazıları وُرُودٌ (vurûd) kelimesinin مَمَرٌ (memerr=üzerinden geçmek) manasına geldiğini söylemişlerdir.”³¹⁰ Müellifimiz bu görüş ile ilgili rivâyeti Katâde'den şöyle nakletmektedir: وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا “İçinizden hiçbiri istisna edilmemek üzere mutlaka herkes oraya varacaktır”³¹¹ ayet-i kerimesinde geçen “ora”dan maksat cehennemdir. İnsanlar onun üzerinden geçerler.”³¹²

Taberî'nin Abdullah'tan haber verdiği ikinci rivâyet ise şöyledir: وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا “İçinizden hiçbiri istisna edilmemek üzere mutlaka herkes oraya varacaktır”³¹³ ayet-i kerimesi hakkında şu şekilde rivâyet etmiştir: “O, cehennem üzerine kurulmuş, kılıç gibi keskin sırât köprüsüdür. Bir kısım insanlar onun üstünden şimşek gibi geçer, bir kısmı rüzgâr gibi, bir kısmı

³⁰⁵ Enbiyâ 11/98.

³⁰⁶ Hûd 11/98.

³⁰⁷ Taberî, a.g.e, XVI, 81-82.

³⁰⁸ Bkz. Taberî, a.g.e, XVI, 82-83.

³⁰⁹ Taberî, a.g.e, XVI, 83.

³¹⁰ Taberî, a.g.e, XVI, 83.

³¹¹ Meryem 19/71.

³¹² Taberî, a.g.e, XVI, 84.

³¹³ Meryem 19/71.

Arap atı gibi, bir kısmı ise, evcil hayvanlar gibi geçer. Onlar geçerken melekler “Allah’ım selâmet ver, Allah’ım selâmet ver” diye dua ederler.”³¹⁴

Bazıları ise burada zikredilen *وُرُودٌ* (vurûd) kelimesinin *دُخُولٌ* (duhûl=girme) manasına geldiğini, ancak bu girmenin mü’minleri değil, sadece kâfirleri kapsadığını söylemektedirler. Müellifimiz bununla ilgili rivâyeti İbn Abbâs (r.a)’dan duyan bir adamdan şu şekilde nakletmektedir: “*وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا* “İçinizden hiçbiri istisna edilmemek üzere mutlaka herkes oraya varacaktır”³¹⁵ ayetindeki *وُرُودٌ* (vurûd)’tan maksat, *دُخُولٌ* (duhûl=girme) dir. Ancak bu sadece kâfirler için geçerli olup, mü’minleri kapsamaz”³¹⁶ demektedir. Yani kâfirler oraya girecek, mü’minler ise girmeyecektir. Müfessirimiz, İkrime’nin de bu görüşte olduğunu bildiren bir rivâyeti de aktarmaktadır.³¹⁷

Başka bir görüşe göre, buradaki *وُرُودٌ* (vurûd), hem mü’minleri, hem de kâfirleri kapsamaktadır. Ancak mü’minin vurûdü üzerinden geçme, kâfirin vurûdü ise içine girme şeklinde gerçekleşecektir. Konuyla ilgili İbn Zeyd *وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا* “İçinizden hiçbiri istisna edilmemek üzere mutlaka herkes oraya varacaktır”³¹⁸ ayet-i kerimesi hakkında “Müslümanın cehenneme vurûdü, sırât köprüsünü sırt üstü geçmeleri, müşriklerin vurûdü ise, onun içine girmeleridir” demiştir.³¹⁹

Başka bir görüş ise mü’minlerin cehenneme vurûdü dünyada başlarına gelen hastalık ve hummâ gibi musibetlerdir. Bu görüş Mücâhid’den şöyle rivâyet edilmiştir: Mücâhid “Hummâ her mü’minin cehennemden bir payıdır” dedi, sonra şu ayeti okudu. *وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا* “İçinizden hiçbiri istisna edilmemek üzere mutlaka herkes oraya varacaktır.”³²⁰ Konumuzla ilgili Ebû Hureyre (r.a)’den rivâyet edilen bir hadis ise şöyledir: Rasûlüllah (s.a.v) ashabından (hummaya yakalanıp) şiddetli acı çeken bir adamın ziyaret için yola çıktı. Ben de O’nunla beraberdim. Sonra Rasûlüllah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Yüce Allah buyuruyor ki: “Bu benim kıyamet günü cehennemden bir payı olması için mü’min kuluma musallat ettiğim ateşimdir.”³²¹

Son görüşe göre, bütün insanlar cehenneme uğrayacak, ancak mü’minler amelleriyle

³¹⁴ Taberî, a.g.e, XVI, 84.

³¹⁵ Meryem 19/71.

³¹⁶ Taberî, a.g.e, XVI, 85.

³¹⁷ Bkz. Taberî, a.g.e, XVI, 85.

³¹⁸ Meryem 19/71.

³¹⁹ Taberî, a.g.e, XVI, 86.

³²⁰ Meryem 19/71.

³²¹ Taberî, a.g.e, XVI, 86; Ayrıca hadis-i şerif için bkz. İbn Mâce, Hummâ, 3470; Ahmed b. Hanbel, XV, 422.

oradan çıkacaklardır. Bu görüşle ilgili haber şöyledir: Süddî Murra'dan, o da Abdullâh'tan *وَأَنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا* “İçinizden hiçbirisi istisna edilmemek üzere mutlaka herkes oraya varacaktır”³²² ayet-i kerimesi hakkında şöyle rivâyet etti: “Oraya herkes uğrayacak ve amellerine göre (bazıları oradan) çıkacaklardır.”³²³

Müellif, birinci görüşte zikri geçen İbn Abbâs (r.a) ile Nâfi' İbnü'l-Ezrâk arasında geçen tartışmayı Mücâhid tarikiyle da rivâyet etmiş ve İbn Abbâs (r.a)'ın Nâfi'e: “Sen de ben de oraya uğrayacağız. Oradan çıkar mıyız yoksa orada kalır mıyız onu bilemem” dediğini nakletmektedir.³²⁴

Taberî, bu rivâyetleri naklettikten sonra kendi tercihini şu şekilde belirtmektedir: Bunlardan en uygun görüş, “Herkes oraya uğrayacak, Yüce Allah mü'minleri oradan kurtaracak ve mü'minler oradan çıkacaklardır. Kâfirler ise oraya düşeceklerdir. Tüm insanların oraya vurûdu (uğraması) yani, cehennem üzerine kurulacak sırât köprüsünden geçmeleridir. Mü'minlerin o köprüden seri bir şekilde geçecekleri hadislerle de teyit edilmiştir.”³²⁵

Bu hususta Rasûlüllah (s.a.v)'dan vârid olan hadis-i şerif şöyledir: “Rasûlüllah (s.a.v) bir gün Hafsa (r.a) odasında iken şöyle buyurmuştur: “Bedir ve Hudeybiye'de hazır bulunan hiç kimse cehenneme girmeyecek.” Bunun üzerine Hafsa (r.a): “Ya Rasûlallah Allah Teâlâ (Kur'ân-ı Kerim'de) *وَأَنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا* “İçinizden hiçbirisi istisna edilmemek üzere mutlaka herkes oraya varacaktır”³²⁶ buyurmuyor mu?” Diye sorunca, Rasûlüllah (s.a.v): “Yavaş ol. Aynı zamanda Yüce Allah: *ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا* “Sonra Allah'dan korkup, sakınanları kurtaracağız”³²⁷ buyurmaktadır” dedi.”³²⁸

Şinkîti “Bazı kişiler cehennemden uzak olacaklardır” cümlesinin anlamı, “Ateşin azabı ve eleminden uzak olacaklardır” şeklinde olduğunu Âlûsî'den naklettikten sonra, “Onların cehennemden uzak olmaları, önce yaklaştırılmaları, daha sonra da oradan uzaklaştırılmalarıdır, şeklinde de denmiştir” demektedir.”³²⁹

³²² Meryem 19/71.

³²³ Taberî, a.g.e, XVI, 87.

³²⁴ Bkz. Taberî, a.g.e, XVI, 84.

³²⁵ Taberî, a.g.e, XVI, 84.

³²⁶ Meryem 19/71.

³²⁷ Meryem 19/72.

³²⁸ Taberî, a.g.e, XVI, 85; Ayrıca hadis-i şerif için bkz. Müslim, Fedâilü's-Sahabe, 163; İbn Mace, Zühhd, 33; Müsned, 285-362.

³²⁹ Şinkîti, a.g.e, s. 207.

6. Kıyamet Günü Peygamberlerin Ümmetleri Hakkındaki Şahitlikleri

Yüce Allah Nisâ Sûresi'nde bize şöyle haber vermektedir:

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا “Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman bakalım kâfirlerin hali ne olacak!..”³³⁰ Mâide Sûresi'nde ise kıyamet günü peygamberlere ümmetleri hakkında soru sorulacağını, peygamberlerin ise cevap veremeyeceklerini şu şekilde bildirmektedir:

يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ “Allah, Rasulleri topladığı gün: “Size ne cevap verildi?” Der. “Bizim bilgimiz yok” derler, “Gizlileri bilen yalnız sensin!”³³¹

İlk anda bu iki ayet arasında tenâkuz varmış gibi görülmektedir. Bu işkâlin izâlesi konusunda müfessirimiz لَا عِلْمَ لَنَا (Lâ ilme lenâ=Bizim bilgimiz yoktur)³³² cümlesini yorumlayarak açıklamaktadır. Bu cümle hakkında ilim ehlinin ihtilaf ettiğini belirttikten sonra bu görüşleri şöyle izâh etmektedir:

“Bazılarına göre bu cümlenin manası: “Ümmetlerinin ne yaptıklarını bildikleri halde, peygamberlerin bunu inkâr etmeleri söz konusu değildir. Ancak o kıyamet gününün dehşetinden dolayı unuttular ve bu şekilde cevap vermiş oldular. Sonra (sakinleşip) akılları yerine gelince ümmetleri hakkındaki soruları cevapladılar.”³³³

“Bu görüş sahiplerinin delilleri ise şudur: Muhammed İbnü'l-Hüseyin'in يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ “Allah, Resulleri topladığı gün: “Size ne cevap verildi?” Der. “Bizim bilgimiz yok” derler, “Gizlileri bilen yalnız sensin, sen!”³³⁴ Ayet-i kerimesiyle ilgili olarak şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Onlar bir yere yerleştirilir. (Oranın dehşetinden) unuturlar da sorulan sorulara “Bizim bilgimiz yoktur” diye cevap verirler. Daha sonra başka bir mekâna yerleştirilirler, orada (sakinleşip akılları yerine gelir) ve ümmetleri hakkında şahitlikte

³³⁰ Nisâ 4/41.

³³¹ Mâide 5/109.

³³² Mâide 5/109.

³³³ Taberî, a.g.e, VII, 81.

³³⁴ Mâide 5/109.

bulunurlar.”³³⁵ Hasan Basrî ve Mücâhid’den de bu şekilde yorumlar gelmiştir.”³³⁶

“İkinci bir görüşe göre لَا عِلْمَ لَنَا (Lâ ilme lenâ=Bizim bilgimiz yoktur)³³⁷ ayet-i kerimesinin manası لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا (Lâ ilme lenâ illâ mâ allemtenâ=Senin bize öğrettiğinden başka bizim ilmimiz yoktur) demektir. Bu görüşü benimseyenlerin delili Mücâhid’den gelen şu haberdır: يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ “Allah, Resulleri topladığı gün: “Size ne cevap verildi?” Der.”³³⁸ O zaman peygamberler لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا (Lâ ilme lenâ illâ mâ allemtenâ=Senin bize öğrettiğinden başka bizim ilmimiz yoktur) derler.³³⁹

Üçüncü görüş ise لَا عِلْمَ لَنَا (Lâ ilme lenâ=Bizim bilgimiz yoktur)³⁴⁰ ayetinin anlamı لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا (Lâ ilme lenâ illâ ilmün ente e’lemü bihi minnâ=Bizim ancak kendisini senin bizden daha çok bildiğin ilimden başka ilmimiz yoktur) demektir. Bu görüş ile alakalı haber ise şöyledir: İbn Abbâs (r.a)’dan لَا عِلْمَ لَنَا “Allah, rasûlleri topladığı gün: “Size ne cevap verildi?” Der. “Bizim bilgimiz yok” derler”³⁴¹ ayet-i kerimesinin anlamı hakkında şöyle rivâyet edilmiştir: “Yüce Allah, rasûlleri topladığı gün: “Size ne cevap verildi?” Der. Onlar da لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا “Bizim ancak kendisini senin bizden daha çok bildiğin ilimden başka ilmimiz yoktur” derler.³⁴²

Bu ayet-i kerimeyle alakalı olarak müellifimizin aktardığı son görüşe göre; مَاذَا أُجِبْتُمْ (mâzâ üciibtüm=size ne cevap verildi?) cümlesinin manası مَاذَا عَمَلُوا بَعْدَكُمْ “Sizden sonra ne yaptılar? مَاذَا أَحَدْتُوا بَعْدَكُمْ “Sizden sonra ne ortaya koydular?” Demektir. Bu görüş İbn Cüreyc’ten şöyle rivâyet edilmiştir: مَاذَا أُجِبْتُمْ (mâzâ üciibtüm=size ne cevap verildi?) demek, “Sizden sonra ne yaptılar? مَاذَا أَحَدْتُوا بَعْدَكُمْ “Sizden sonra ne ortaya koydular?” Demektir.³⁴³

Müellif bu görüşleri naklettikten sonra, kendi tercihinin üçüncüsü olan لَا عِلْمَ لَنَا (Lâ ilme lenâ=Bizim bilgimiz yoktur,)³⁴⁴ ayetinin anlamı, لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا (Lâ ilme lenâ illâ ilmün ente e’lemü bihi minnâ=Bizim ancak kendisini senin bizden daha çok bildiğin ilimden başka ilmimiz yoktur) görüşü olduğunu belirterek, sebebini de şöyle izâh etmektedir: “Çünkü

³³⁵ Taberî, a.g.e, VII, 82.

³³⁶ Bkz. Taberî, a.g.e, VII, 82.

³³⁷ Mâide 5/109.

³³⁸ Mâide 5/109.

³³⁹ Taberî, a.g.e, VII, 83.

³⁴⁰ Mâide 5/109.

³⁴¹ Mâide 5/109.

³⁴² Taberî, a.g.e, VII, 82.

³⁴³ Taberî, a.g.e, VII, 82.

³⁴⁴ Mâide 5/109.

Yüce Allah şöyle haber vermektedir: قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ “Bizim bilgimiz yok” derler, “gizlileri bilen yalnız sensin, sen!”³⁴⁵ Yani, ister açık olsun, ister gizli, bizim ilmimiz ve başka şeylerden hiçbir şey sana gizli kalmaz.³⁴⁶

Sonuç olarak Taberî, Yüce Allah’ın kendilerine مَاذَا أُجِبْتُمْ (mâzâ ücibtüm=size ne cevap verildi?) sorusunun cevabını bildiklerini, ancak لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ “Bizim bilgimiz yok”, “gizlileri bilen yalnız sensin, sen!”³⁴⁷ Şeklinde cevap vermeleri ise “Sen bizden daha iyi bilirsin. Çünkü sen açık gizli her şeyi bilirsin. Bizim ilmimiz sınırlıdır” manasına gelmektedir, demek suretiyle birinci ayet-i kerime ile bu ayet-i kerime arasında varmış gibi görünen işkâli bertaraf etmiştir.

7. Kıyamet Günü Bazı İnsanların Âmâ veya Keskin Gözlü Olmaları

Konumuzla ilgili olarak Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulmaktadır:

وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا “Her kim bu dünyada (manen) kör ise ahirette de kördür. Ve gidişçe daha şaşkındır.”³⁴⁸ Başka bir ayet-i kerimede ise Yüce Allah şu şekilde haber vermektedir:

وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا “Kim de zikrimden (Kur’ân’dan) yüz çevirirse, ona dar bir geçim vardır ve onu kıyamet günü âmâ olarak diriltiriz. “Rabbim! Beni niçin âmâ olarak dirilttin, halbûki ben gören birisiydim” der.³⁴⁹

Bu ayet-i kerimelerde bazı insanların kıyamette kör olacakları haber verilirken, Kâf Sûresi’nde ise tam tersi bir ifadeyle insanların gözlerinin keskin olacağı şu şekilde bildirilmektedir:

لَقَدْ كُنْتُمْ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ “(Allah ona) “Andolsun sen bundan gaflet içinde idin. Şimdi senden gaflet perdesini kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir” der.”³⁵⁰

³⁴⁵ Mâide 5/109.

³⁴⁶ Bkz. Taberî, a.g.e, VII, 83.

³⁴⁷ Mâide 5/109.

³⁴⁸ İsrâ 17/72.

³⁴⁹ Tâhâ 20/124-125.

³⁵⁰ Kâf 50/22.

Taberî konumuzla ilgili olan İsrâ Sûresi'ndeki;

وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا “Her kim bu dünyada (manen) kör ise ahirette de kördür. Ve gidişçe daha şaşkındır”³⁵¹ ayetinin tefsirinde şunları aktarmaktadır: “Te’vîl ehli, burada neye işâret edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, “Burada söz konusu önceki ayet-i kerimede yani,

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا “Andolsun ki biz, insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Karada ve denizde taşıtlara yükledik ve temiz yiyeceklerden onları rızıklandırdık. Onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık”³⁵² ayet-i kerimesinde Allah (c.c)’ın saydığı dünyadaki nimetleri görmeyip âmâ olan, kıyamet günü de âmâ olacak ve en sapık yolda bulunacaktır” şeklinde tefsir etmişlerdir. Delilleri ise, Muhammed b. el-Müsenna, Abdu’l-A’lâ, Dâvûd’dan şöyle rivâyet etmiştir: Muhammed b. Ebû Musa’ya yukarıda geçen ayet-i kerime soruldu. O da nimetlerin zikredildiği bir önceki ayet-i kerimeyi okuyarak “Kim bu nimetlerin şükrünü dünyada eda etmede âmâ olursa, ahirette de âmâ olur ve en sapkın yola girer” dedi.”³⁵³

Müellif, ikinci görüşü şöyle aktarmaktadır. “Başkaları ise, “Bilakis ayet-i kerimenin manası, “Kim bu dünyada Yüce Mevlâ’nın kudretinden ve O’nun delillerinden âmâ olursa, ahirette de âmâ olur şeklindedir” dediler. Bu görüşlerini şu rivâyet ile ispatlamaktadırlar. İbn Abbâs (r.a)’ın yukarıda geçen ayet hakkında şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Kim bu dünyada Allah (c.c)’ın kudretinden âmâ olursa, ahirette de âmâ olur.”³⁵⁴ Müellifimiz, aynı görüşü paylaşan Mücâhid, Katâde ve İbn Zeyd’den de nakillerde bulunmaktadır.³⁵⁵

Taberî, kendi tercihini ise şöyle beyân etmektedir: “Bize göre, doğru olan en uygun görüş “Bu dünyada kim Yüce Allah’ın yaratma, idâre etme ve yön vermede münferit (yegâne, tek) olduğunu gösteren delilleri göremezse, o ahirette de âmâ ve en sapkın olur” diyenlerin sözüdür” demektedir.³⁵⁶

Müellif, geçen ayet-i kerimelere muârizmiş gibi görünen, لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ “(Allah ona) “Andolsun sen bundan gaflet içinde idin. Şimdi senden gaflet

³⁵¹ İsrâ 17/72.

³⁵² İsrâ 17/70.

³⁵³ Taberî, a.g.e, XV, 86-87.

³⁵⁴ Taberî, a.g.e, XV, 87.

³⁵⁵ Taberî, a.g.e, XV, 87.

³⁵⁶ Taberî, a.g.e, XV, 87.

*perdesini kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir” der*³⁵⁷ ayet-i kerimesinin tefsirinde şunları dile getirmektedir: “Te’vîl ehli bu ayet-i kerimede kimin kastedildiği konusunda üç farklı görüş zikretmişlerdir:

Birincisi, burada kasdolunan Rasûlüllah (s.a.v)’dır. İkincisi, şirk ehlidir. Üçüncü görüşe göre bütün insanlardır.”³⁵⁸

Müellif, her görüşle ilgili rivâyetleri aktardıktan sonra, “Bana göre bu hususta en uygun olanı, “Ayet-i kerimede bütün insanlar kastedilmiştir” diyenlerin sözüdür. Çünkü Yüce Allah bu ayet-i kerimeyi; *وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلْمَا نُؤَسُّوسُ بِهِ نَفْسُهُ* “*Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz*”³⁵⁹ ayet-i kerimesinden sonra getirmiştir. Burada zikri geçen insan kelimesi bütün insanlar demektir. Herhangi bir zümreye mahsus değildir.”³⁶⁰

Müellif, *لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا* “(Allah ona) “*Andolsun sen bundan gaflet içinde idin*” ayet-i kerimesini şöyle tefsir etmektedir: “Ona şöyle denir: “Ey insan! Bugün görmüş olduğun korkunç ve şiddet halinden sen gafil idin. İşte gözündeki perdeyi kaldırdık, onu ayan beyan gözünün önüne serdik. Gaflet ortadan kalktı ve sen onu çok açık bir şekilde görüyorsun.”³⁶¹

Taberî, *فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ* “*Şimdi senden gaflet perdesini kaldırdık*” ayet-i kerimesinin tefsiri hakkında te’vîl ehlinin ihtilâf ettiğini bildirerek bu ihtilâfları şöyle sıralamaktadır: “İbn Abbâs (r.a)’a göre, buradaki gaflet perdesinin kaldırılması, öldükten sonra tekrar hayat bulma demektir. Katâde’ye göre ahireti ayne’l-yakîn görmesidir.”³⁶²

Taberî, *فَبَصَّرُكَ الْيَوْمَ حَبِيدٌ* “*Bugün artık gözün keskindir*” ayet-i kerimesini şöyle tefsir etmektedir: “Bugün senin gözün iyice açılmış ve dünya hayatında gaflet içinde olduğun (birçok hakikati ayne’l-yakîn bir şekilde) bilir bir durumdasın. Bu tıpkı, birisinin bir iş konusunda bilgisi olduğu zaman, Arapların *فُلَانٌ بَصِيرٌ بِهَذَا الْأَمْرِ* (Fülânün besîrun biheze’l-emri =Falan bu işte basîr (gözü açık, bilgi sahibidir), veya *لَهُ بِهَذَا الْأَمْرِ بَصَرٌ* (lehü biheze’l-emri basarun= Onun bu işte gözü (bilgisi) var) dedikleri gibidir.”³⁶³

³⁵⁷ Kâf 50/22.

³⁵⁸ Taberî, a.g.e, XXVI, 101-102.

³⁵⁹ Kâf 50/16.

³⁶⁰ Taberî, a.g.e, XXVI, 102.

³⁶¹ Taberî, a.g.e, XXVI, 102.

³⁶² Taberî, a.g.e, XXVI, 103.

³⁶³ Taberî, a.g.e, XXVI, 103.

وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ
سَيِّبًا “Her kim bu dünyada (manen) kör ise ahirette de kördür. Ve gidişçe daha şaşkındır”³⁶⁴ ayet-i kerimesi hakkında şunları söylemektedir: Yüce Allah başka ayetlerde ise şöyle haber vermektedir: “كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ ”³⁶⁵ “İlkin sizi yarattığı gibi yine O’na döneceksiniz.”³⁶⁵ “يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الْجَنَّةِ فِي تَرْتِيلٍ ”³⁶⁶ “Yaratmaya ilk başladığımız gibi, katımızdan verilmiş bir söz olarak onu tekrar var edeceğiz.”³⁶⁶ “فَبَصُرُوكَ الْيَوْمَ حَدِيدًا ”³⁶⁷ “Bugün artık gözün keskindir.”³⁶⁷ O halde insanın kıyamet günü âmâ olarak yaratılması nasıl câiz olur? Şeklinde bir soru sormakta ve bu soruya dört çeşit cevap vermektedir.³⁶⁸

Birincisi, ayet-i kerimede geçen ilk âmâlıktan maksat, (bedeni bir arıza olarak gözün maddi manada) âmâ olması değil, bilakis, ayet-i kerimeleri düşünmekten, âfâkî ve enfûsî olarak Yüce Allah’ın gözlerinin önüne serdiği delil ve ibretleri hakkıyla tefekkür etmekten uzak olmalarıdır. İkinci âmâlıktan maksat ise ahirete, daha doğrusu orada kullara sevap ve cezâ verileceği gerçeğine iman ve ikrâr etme konusunda âmâ olmaları anlamına gelmektedir. Bazıları ise “Bu ayet-i kerime ile daha önce geçen ayet-i kerimeler arasında sıkı bir münasebet vardır” demişlerdir. Yani daha önceki ayet-i kerimelerde zikri geçen nimetlere ve ibretlere karşı âmâ (nankör) olan kıyamet günü de âmâ olacaktır.³⁶⁹

İkincisi, ayet-i kerimenin manası, “Kim dünyada Yüce Allah’a hakkıyla iman etmek, onu nasıl tanınması gerekiyorsa öyle tanımak hususunda âmâ olursa, o kıyamet günü Cennet ve sevabından âmâ olur” demektir.³⁷⁰

Üçüncü cevaba göre, ilk âmâdan maksat, marifetullah ve imandan uzak kalmak, ikincisi ise “أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ”³⁷¹ “Açın gözünüzü! Allah’ın dostları üzerine ne korku vardır, ne de onlar mahzun olurlar”³⁷¹ ayet-i kerimesiyle Yüce Allah’ın mü’minlerden kaldırmış olduğu, hüznün, keder, endişe ve korkuların kâfir ve câhillere ulaşacağını mübâlağalı bir şekilde haber verilmesidir. Zira Arapların bu tip ifadeleri kullandıkları adetlerindedir.³⁷²

³⁶⁴ İsrâ 17/72.

³⁶⁵ A’râf 7/29.

³⁶⁶ Enbiyâ 21/104.

³⁶⁷ Kâf 50/22.

³⁶⁸ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 87.

³⁶⁹ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 87.

³⁷⁰ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 88.

³⁷¹ Yûnus 10/62.

³⁷² Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 88.

Dördüncüsü ise, ilk âmâ olma durumu, kişinin imandan mahrum kalması, ikincisi ise

وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ أَعْمَى قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا
قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيْتَهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى

“Her kim de benim zikrimden (Kur’ân’dan) yüz çevirirse, (bilsin ki) ona dar bir geçim vardır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz. (O zaman Kur’ândan yüz çeviren kimse) “Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin, oysa ben gören bir kimseydim” der. Allah: “Böyledir, sana ayetlerimiz gelmişti de onları sen unutmuştun, bugün de öylece unutulursun” der,³⁷³ ayet-i kerimeler ile haber verilmiş olan cezanın tahakkuk etmesidir.³⁷⁴

Sonuç olarak, Taberî’ye göre, dünyada Yüce Allah’ın âfâkî ve enfûsî ayetlerinden gafil olarak yaşayan kulların, kıyamet günü âmâ olarak haşrolunacaklarını ifade ederken, tüm insan ve cinlerin dünyada gafil oldukları, daha doğrusu kesin olarak idrak edemedikleri ahiret ahvâlini ayan beyan müşâhede ederek ayne’l-yakîn göreceklerini dile getirmektedirler. Yani bütün insanlar ve cinler kıyamet gününü bizzat yaşayacak, onun bütün hallerine muttali olacaklar, dünya hayatında Kur’ân-ı Kerim ve İslam’ın emir ve yasaklarından bihaber yaşayan kâfir ve gâfiller kendilerine verilen bir cezâ olarak âmâ şeklinde haşr olunacaklardır.

8. Yüce Allah’ın Kıyamet Günü Görülmesi (Ru’yetullah)

Ru’yetullah (Yüce Allah’ın görülmesi) konusu hakkında mezhepler ihtilâf etmişlerdir. Mu’tezile mezhebi, Tevhîd Usûlü gereği ve Kur’ân-ı Kerim’den bazı ayet-i kerimeleri de delil göstererek “Ru’yetullah”ın, yani Yüce Allah’ın hem dünyada hem de ahirette kullar tarafından görülmesinin aklen ve naklen mümkün olmadığını söylemektedirler.³⁷⁵ Mu’tezile mezhebinin Yüce Allah’ın hiçbir şekilde görülmesinin mümkün olmadığı konusunda delil olarak göstermiş olduğu ayet-i kerimeler şunlardır:

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرُ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرِيكَ
“Musa, mikatımıza gelince, Rabbi ona konuştu. “Ey Rabbim! Kendini bana göster de sana bakayım” dedi. Rabbi de kendisine: “Beni asla göremezsın” dedi.”³⁷⁶

³⁷³ Tâ-Hâ 20/124-126.

³⁷⁴ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 88.

³⁷⁵ Bkz. el-Kâdî, a.g.e, s. 133.

³⁷⁶ A’râf 7/143.

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ “Gözler onu göremez, O ise bütün gözleri görür; O, lütuf sahibidir, her şeyden haberdirdir”³⁷⁷

Ehl-i Sünnet mezhebine göre ise mü'minlerin cennette Yüce Allah'ı görmeleri haklıdır. *Şerhu Kitabi'l-Fıkhi'l-Ekber'de* şöyle bildirilmektedir: “Yüce Allah ahirette görülecektir. O'nu mü'minler cennette teşbihsiz ve kemiyetsiz bir şekilde aralarında herhangi bir mesâfe olmaksızın baş gözleri ile göreceklerdir.³⁷⁸ Bu görüşlerini, *“Yüzler var ki o gün ısl ısl parlar. Rabbine bakar”*³⁷⁹ ayeti kerimesi ve hadis-i şeriflere dayandırmaktadırlar. Bu hadislerden birisini Câbir b. Abdullah (r.a) şöyle rivâyet etmektedir:

كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ فَتَنَظَرَ إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، وَقَالَ: إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبِّكُمْ عَيْنًا كَمَا تَرُونَ هَذَا الْقَمَرَ، لَا تُضَامُونَ فِي رُؤْيَيْهِ Cerîr İbn Abdullah (r.a) şöyle rivâyet etmiştir: “Bir gece Allah Rasûlü (s.a.v)'ın yanında bulunuyorduk. Gökyüzünde parlayan aya baktı ve sonra şöyle buyurdu: “Şu ayı hiçbir sıkıntı çekmeden gördüğünüz gibi kıyamet günü Rabbinizi de aynen göreceksiniz.”³⁸⁰

A'râf ve En'âm Sûreleri'nde Ru'yetullah'ın mümkün olmadığı belirtilirken, Kıyâmet Sûresi'nde kıyamet günü bunun mümkün olduğu ifade edilmiştir. Bu ayet-i kerimeler arasındaki çelişkiyi müellif şöyle izâh etmektedir: Te'vîl ehli “*Rabbine bakar*”³⁸¹ ayeti hakkında ihtilâf etmiştir. Bazılarına göre bunun manası “O yüzler mutlaka Rabbine bakar” demektir. Bunların delilleri ise İkrime'nin *“Yüzler var ki o gün ısl ısl parlar. Rabbine bakar”*³⁸² ayet-i kerimesini “O Rabbine gerçek manada bakar” şeklinde tefsir ettiği rivâyetidir.³⁸³ Müellif, İkrime, İsmail b. Ebû Hâlid ve Kûfe ehlinin, Hasan el-Basrî'nin ve Atiyye'nin bu ayet-i kerimeyi böyle tefsir ettiklerini bildirmiştir.³⁸⁴

Bu ayet-i kerimeyle ilgili başka bir tefsiri müellif şöyle nakletmektedir: “Bazıları ise, *“Yüzler var ki o gün ısl ısl parlar. Rabbine bakar”*³⁸⁵ ayet-i kerimesini “Muhakkak o Rabb'inden sevap bekler” şeklinde tefsir etmişlerdir. Bunların delili, Mücâhid'in *“Yüzler var ki o gün ısl ısl parlar. Rabbine bakar”*³⁸⁶ ayet-i kerimesini “O Rabbin'den sevap bekler”

³⁷⁷ En'âm 6/103.

³⁷⁸ Aliyyü'l-Kârî, a.g.e, s. 119.

³⁷⁹ Kıyâmet 75/22-23.

³⁸⁰ Buhârî, Tevhîd, 24.

³⁸¹ Kıyâmet 75/23.

³⁸² Kıyâmet 75/22-23.

³⁸³ Taberî, a.g.e, XXIX, 119.

³⁸⁴ Bkz. Taberî, a.g.e, XXIX, 119-120.

³⁸⁵ Kıyâmet 75/22-23.

³⁸⁶ Kıyâmet 75/22-23.

şeklinde tefsir etmesidir.”³⁸⁷ Müellif, bu rivâyeti çeşitli varyantlarıyla nakletmektedir.³⁸⁸ Daha sonra da kendi tercihini şu şekilde beyân etmektedir: “Bize göre bu görüşlerden en doğru olan, Hasan el-Basrî ve İkrime’nin görüşü, yani Yüce Allah’ın kıyamet günü mü’minler tarafından görüleceğidir.”³⁸⁹ Daha sonra Taberî bu tercihini şu hadis-i şerif ile teyit etmektedir. Abdullah b. Ömer (r.a) Rasûlüllah (s.a.v)’ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Cennetliklerin en aşağı derecesinde olan bir insan, mülküne iki bin yıllık bir mesafeden bakacaktır. Cennetekilerin, Allah katında en üstünü ise her gün sabah akşam, Allah’ın yüzüne bakacaklardır.”³⁹⁰ Resûlüllah (s.a.v) daha sonra: *وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ* “*Yüzler var ki o gün ıslıl ıslıl parlar. Rabbine bakar*”³⁹¹ ayetlerini okudu.³⁹²

Bu ayet-i kerimeye muâriz gibi görünen, *وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرَ إِلَيْكَ* *“Musa, mikatımıza gelince, Rabbi ona konuştu. “Ey Rabbim! Kendini bana göster de sana bakayım” dedi. Rabbi de kendisine: “Beni asla göremezsin” dedi”*³⁹³ ayet-i kerimesinin devamındaki, *وَلَكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَفَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرِيَنِي فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا* *“Lâkin dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, sonra sen de beni göreceksin.” Daha sonra Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir ediverdi, Musa da baygın düştü. Ayılıp kendine gelince, “Sen sübhansın”, “tevbe ettim, sana döndüm ve ben inananların ilkiyim” dedi.”*³⁹⁴ Ayette geçen Musa (a.s)’nın *سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ* *“Sen sübhansın”, “tevbe ettim, sana döndüm ve ben inananların ilkiyim”* sözünü ise müellifimiz şöyle tefsir etmektedir: “Musa (a.s) ayılınca “Ya Rabbi! Seni bütün noksanlıklardan tenzih ederim. Dünyada seni görüp de yaşayan bir kimsenin varlığını kabul etmekten son derece uzak olduğumu itiraf ederim. Seni görmek istediğimden dolayı sana tevbe ettim. Ve kavimimden seni dünyada hiçbir kimsenin göremeyeceğini (görmeye yeltense bile ancak hemen) helâk olacağına ilk inanan benim” dedi.”³⁹⁵ Müellif bu tefsirini, Ebu’l-Âliye, er-Rabî’ b. Enes’ten gelen rivâyetlere isnat etmektedir.³⁹⁶

Ayrıca Taberî, ayet-i kerimenin tefsiriyle ilgili İbn Abbâs (r.a)’dan şöyle nakletmektedir: “Musa (a.s) baygın bir vaziyette yere düşünce, kendisine melekler geldi ve şu şekilde seslendiler: “Ey hayız gören kadınnoğlu! Sen Rabbi’nden çok büyük bir iş istedin.”

³⁸⁷ Taberî, a.g.e, XXIX, 120.

³⁸⁸ Bkz. Taberî, a.g.e, XXIX, 120.

³⁸⁹ Taberî, a.g.e, XXIX, 120.

³⁹⁰ Buhârî, Mevâkît, 16; Müslim, Zühd, 16.

³⁹¹ Kıyâmet 75/22-23.

³⁹² Taberî, a.g.e, XXIX, 120.

³⁹³ A’râf 7/143.

³⁹⁴ A’râf 7/143.

³⁹⁵ Taberî, a.g.e, IX, 38.

³⁹⁶ Bkz. Taberî, a.g.e, IX, 38.

Musa (a.s) ayılır ayılmaz, “Ya Rabbi! Ben seni tesbih ederim. Senden başka ilah yoktur. Sana tevbe ettim. Ben mü’minlerin ilkiyim. Seni dünya hayatında yaratıklarından hiç kimsenin göremeyeceğine inananların ilki benim” dedi.³⁹⁷

Görüldüğü gibi Taberî, Musa (a.s)’nın bu sözünden, “Yüce Allah’ın dünya hayatında hiçbir yaratık tarafından görülemeyeceği gerçeğini” itiraf ettiğini ifade etmektedir. Yani Yüce Allah’ın görülemeyeceği hakikati sadece dünyada geçerlidir. Ahireti kapsamamaktadır.

Taberî, *“Gözler onu göremez, O ise bütün gözleri görür; O, lütuf sahibidir, her şeyden haberdirdir”*³⁹⁸ ayet-i kerimesinin tefsirinde şöyle demektedir: “Te’vîl ehli bu ayet-i kerime hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bazıları onun manası, “O’nu hiçbir göz ihâta edemez. O ise bütün gözleri ihâta eder” şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu tefsiri savunanlar İbn Abbâs (r.a) ve Katâde’dir.³⁹⁹ Müellifimiz, Atiyyetü’l-Avfi’nin *“يُجِوُّهُ يَوْمَئِذٍ إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ”* *“Yüzler var ki o gün ışıl ışıl parlar. Rabbine bakar”*⁴⁰⁰ ayet-i kerimesi hakkında şöyle dediğini rivâyet etmektedir: “Onlar (cennette) Rab’lerine bakacaklar, fakat büyüklüğünden dolayı O’nu ihâta edemeyecekler. O ise onları ihâta edecektir. İşte, *لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ* *“Gözler onu göremez”* ayet-i kerimesinin anlamı budur.”⁴⁰¹

Taberî ayet-i kerime ve konumuzla ilgili açıklamalarına şöyle devam etmektedir: “Cennet ehli Rab’lerini gözleriyle göreceklerdir. Ancak gözleri O’nu idrâk (ihâta) edemeyecektir. Çünkü Yüce Allah’ı ihâta etmek mümkün değildir. Görmek ile idrâk (ihâta) etmek farklı şeylerdir. Yani görmek idrâk (ihâta) etmek olmadığı gibi, idrâk (ihâta) etmek de görmek değildir.

Diğer müfessirlerle kıyaslırsak, Râzî, *“وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرَ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرِيَّيَ وَلَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ”* *“Musa, mikatımıza gelince, Rabbi ona konuştu. “Ey Rabbim! Kendini bana göster de sana bakayım sana” dedi. Rabbi de kendisine: “Beni katıyyen göremezsün ve lâkin dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, sonra sen de beni göreceksün” dedi. Daha sonra Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir ediverdi, Musa da baygın düştü. Ayılıp kendine gelince, “Sen sübhansın”, tevbe ettim, sana döndüm ve ben inananların ilkiyim” dedi*⁴⁰² ayet-i kerimesinin tefsirinde ru’yetullahın

³⁹⁷ Taberî, a.g.e, IX, 38

³⁹⁸ En’âm 6/103.

³⁹⁹ Taberî, a.g.e, VII, 199.

⁴⁰⁰ Kıyâmet 75/22-23.

⁴⁰¹ Taberî, a.g.e, VII, 199.

⁴⁰² A’râf 7/143.

mümkün olduğu hususunda “Bizim âlimlerimiz, “Bu ayet-i kerime Yüce Allah’ın görüleceğine delâlet etmektedir” dediklerini dile getirmekte ve onların bu iddialarını dört yönden ispatladıklarını ifade ederek bu yönleri şöyle sıralamaktadır.⁴⁰³

Birincisi, ayet-i kerimenin işâret ettiğine göre Hz. Musa (a.s) Yüce Allah’ı görmek istemiştir. Musa (a.s)’ın Yüce Allah hakkında neyin vacip, neyin câiz ve neyin imkânsız olduğunu iyi bileceği konusunda şüphe yoktur. Şayet Yüce Allah’ı görmek imkânsız olsaydı Musa (a.s) onu istemezdi. Neticede bunu istediğine göre ru’yetullah’ın câiz olduğu görülmektedir.⁴⁰⁴

İkincisi, eğer ru’yetullah imkânsız olsaydı Yüce Allah “Ben görünmem” buyururdu. Zira bir adamın elinde taş varken birisi, “Onu bana ver de yiyeyim” derse o şahıs “Bunu yeme” demez, ancak “Bu yenilecek bir şey değil” der. Fakat elinde taş değil de elma varsa o zaman “Onu yeme” der. Yani bu yenilecek bir şeydir, lakin sen onu yeme demektir. Yüce Allah ben görünmem demeyip “Sen beni göremezsın” buyurması, Yüce Allah’ın zatının görülebileceğine işâret etmektedir.⁴⁰⁵

Üçüncüsü, Yüce Allah ru’yetullahı (kendisinin görülmesini), *فَإِنْ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي*, “Eğer o yerinde durabilirse” ayet-i kerimesiyle câiz olan bir duruma bağlamasıdır. Bir durumun câiz olan bir duruma bağlanması ise onun câiz (mümkün) olduğuna işâret etmektedir.⁴⁰⁶

Dördüncüsü, ru’yetullah’ın mümkün olduğunun başka bir ispatı ise, *فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا* “Daha sonra Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir ediverdi” ayet-i kerimesidir. Zira bu ayet-i kerimede zikri geçen “tecelli” ru’yet (görünmedir.)⁴⁰⁷

Taberî ve Râzî ru’yetullah hakkında böyle düşünürlerken Mu’tezilî müfessir Zemahşerî ise Ehl-i Sünnet âlimlerini, ru’yetullahın mümkün olduğunu dile getirmelerinden dolayı, Yüce Allah’ı yaratıklara benzetmeleri ile suçlamakta ve konu ile ilgili şunları söylemektedir: “Ne tuhaftır! Kendilerini Ehl-i Sünnet ve’l-Cemâat olarak görenlerden (ve böyle takdim edenlerden bazıları) nasıl da böyle bir musibeti mezhep edindiler? Onların “belkefe=bilâkeyfe (nasıl olacağı sorgulanmaksızın ve de mahiyeti bilenmeksizin)” kılıfına bürünmeleri sakın seni

⁴⁰³ Râzî, a.g.e, XIV, 187.

⁴⁰⁴ Râzî, a.g.e, XIV, 187-188.

⁴⁰⁵ Râzî, a.g.e, XIV, 188.

⁴⁰⁶ Râzî, a.g.e, XIV, 188.

⁴⁰⁷ Râzî, a.g.e, XIV, 189.

aldatmasın. Zira bu onların âlimlerinin bağlı olduğu bir düşüncedir. Bu konuda asıl olan Adalet ehlinin (Mu'tezilî'nin) şiirinde bulunan şu görüştür:

لَجَمَاعَةٍ سَمَّوْا هَوَاهُمْ سُنَّةً وَ جَمَاعَةً هُمْ لَعْمَرِي مُوكَفَةً
قَدْ شَبَّهُوهُ بِخَلْقِهِ وَتَخَوُّوْا شَنْعَ الْوَرِي فَتَسْتَرْوَا بِالْبُلْكَفَةِ

“Kendilerini Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat olarak isimlendiren bir topluluk ömrüme yemin olsun ki, günah içerisindedirler. Onlar (görüleceğini iddiâ etmek suretiyle) Yüce Allah'ı yaratıklarına benzettiler. İnsanların çirkin görmesinden korktukları için de “belkefe = bilâkeyfe (nasıl olacağı sorgulanmaksızın ve de mahiyeti bilenmeksizin)” kılıfına büründüler.”⁴⁰⁸

Görüldüğü gibi, Zemaşşerî Yüce Allah'ı yaratıklara benzetmekten tenzih etme adına ru'yetullahın câiz olmadığını ifade etmektedir. Zemaşşerî, *وَجُوهٌ يُؤْمِنُونَ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ* “Yüzler var ki o gün ışıl ışıl parlalar. Rabbine bakar”⁴⁰⁹ ayet-i kerimesinde geçen “bakar” ifadesini “bekler, ümit eder” şeklinde tefsir etmektedir.⁴¹⁰

Sonuç olarak, Taberî, ayet-i kerimeleri tefsir ederken Yüce Allah'ın görülemeyeceğini bildiren ayet-i kerimeyi, dünyada görülmeyecektir, şeklinde yorumlayarak ve idrâk (ihâta) kelimesi ile ru'yet kelimesinin anlamlarının farklı olduğunu dile getirmek suretiyle ayet-i kerimeler arasında varmış gibi görünen çelişkiyi ortadan kaldırmıştır.

9. Kıyamet Günü Şefâat Meselesi

Hiz. Peygamber (s.a.v)'in ümmetine şefâati hususunda ümmet arasında bir ihtilâf yoktur.⁴¹¹ İhtilâf ümmetinden kimlere şefâat edeceği konusundadır. Zira Mu'tezile:

“*Ve öyle bir gündün korunun ki, kimse kimsenin yerine bir şey ödeyemez, kimseden şefaât da kabul edilmez, kimseden fîdye de alınmaz ve onlara hiçbir yardım da yapılmaz*”⁴¹² ayet-i kerimesi ve:

⁴⁰⁸ Zemaşşerî, a.g.e, II, 115-116.

⁴⁰⁹ Kıyâmet 75/22-23.

⁴¹⁰ Bkz. Zemaşşerî, a.g.e, IV, 192.

⁴¹¹ Kâdî Abdulcebbâr, a.g.e, s. 687-688.

⁴¹² Bakara 2/48.

مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا “Zalimler için ne ısınacak bir dost vardır, ne de sözü dinlenecek bir şefaatchi.”⁴¹³ أَفَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ “Artık o ateşteki kimseyi sen mi çıkaracaksın?”⁴¹⁴ لِمَنْ ارْتَضَى “Ve Onlar, Allah’ın hoşnud olduğu kimseden başkasına şefaata etmezler”⁴¹⁵ ayet-i kerimelerini delil göstererek ve de “Va’d ve Va’id” ilkeleri gereği, kıyamet günü şefâatin ancak günahından tevbe ederek ölen mü’minler için geçerli olacağı görüşünü savunurken, Mürcie mezhebi namaz ehlinden olan fâsıklar da kapsadığını kabul etmektedir.⁴¹⁶

Taberî konuyla ilgili ayetleri nasıl tefsir ettiğine geçmeden önce, şefâat hakkında özet bir bilgi sunmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Şefâat sözlükte, “Bir şeyi kendisine benzeyen başka bir şeyle birleştirerek çift hale getirmek,⁴¹⁷ bir kimsenin bağışlanmasını istemek; bir kimseden, başka bir kimse için iyilik yapmasını ve zarardan vazgeçmesini rica etmek; yardım etmek; başkası hesabına yalvarmak, rica etmek; birinin önüne düşüp işinin görülmesi için dua ve niyazda bulunmak anlamlarına gelmektedir. Şefâat edene eş-şâfi’, eş-şefi’ (başkası lehine talep eden) denilir.⁴¹⁸ Terim olarak “Kıyamet gününde peygamberlerin ve kendilerine izin verilen sâlih kulların mü’minlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunması” manasında kullanılır.⁴¹⁹

Kıyamet günü şefâatin varlığına delâlet eden ayet-i kerimeler ise şunlardır:

مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ “İzni olmadan huzurunda şefaata edecek olan kimdir?”⁴²⁰

يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَدْنَىٰ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا “İşte o gün, Rahmân’ın kendisine izin verdiği ve sözünden râzı olduğu kimseden başkasının şefâati fayda vermez.”⁴²¹

Bu iki ayet-i kerimede kıyamet gününde şefâatin istisnâi olarak var olacağı haber verilmektedir. Şu ayet-i kerimelerde ise, şefâatin kabul edilmeyeceği bildirilmektedir:

⁴¹³ Gâfir 40/18.

⁴¹⁴ Zümer 39/19.

⁴¹⁵ Enbiyâ 21/28.

⁴¹⁶ Bkz. Kâdî Abdulcebbar, a.g.e, s. 688-689.

⁴¹⁷ Fîrûzâbâdî, a.g.e, III, 328.

⁴¹⁸ Bağçeci, Muhiddin, “Şefâat” *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2000, VII, 280.

⁴¹⁹ Alıcı, Mustafa, “Şefâat” *D.İ.A.*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 411.

⁴²⁰ Bakara 2/255.

⁴²¹ Tâhâ 20/109.

“Ve öyle bir günden korunun ki, kimse kimsenin yerine bir şey ödeyemez, kimseden şefaata da kabul edilmez, kimseden fidye de alınmaz ve onlara hiçbir yardım da yapılmaz.”⁴²²

“Ve öyle bir günden sakının ki, o gün kimse, kimsenin yerine bir şey ödeyemez, kimseden fidye kabul edilmez ve ona şefaata da fayda vermez, hiçbir taraftan yardım da görmezler.”⁴²³

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ
“Ey iman edenler! Kendisinde hiçbir alış verişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin bulunmadığı bir gün gelmeden önce, size verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcayın. Kâfirlere gelince, onlar zalimlerdir.”⁴²⁴

Görüldüğü gibi, birinci gruptaki ayet-i kerimelere göre, kıyamet günü Yüce Allah’ın izin verdiği ve râzı olduğu kişi ya da kişilerin şefâat etmesi söz konusu iken, ikinci gruptaki üç ayet-i kerimeye göre ise o gün hiç kimseden şefâat kabul edilmeyecektir.

Müellif, “Kimseden şefaata da kabul edilmez”⁴²⁵ ayet-i kerimesinin tefsirinde konuya şöyle açıklık getirmektedir: “Denildi ki, Yüce Allah bu ayet-i kerime ile daha önceki ayet-i kerimelerde muhatap olduğu İsrâîloğullarına seslenmektedir. Çünkü onlar “Biz Allah’ın oğulları, dostları ve O’nun peygamberlerinin çocuklarıyız. Bizim atalarımız Allah indinde bize şefâat edeceklerdir” demekteydiler. Bunun üzerine Yüce Allah onlara, o günde kimsenin başka bir kimse yerine bir şey ödeyemeyeceğini, kimseden şefâat da kabul edilmeyeceğini ve her hak sahibine hakkının tam olarak verileceğini haber vermiştir.”⁴²⁶

Müellif, ayet-i kerimeyi böyle açıkladıktan sonra, bu görüşünü şu rivâyet ile delillendirmektedir: Osman b. Affân Rasûlüllah (s.a.v)’ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Yüce Allah’ın “Kıyamet günü adalet terazilerini koyacağız da hiç kimseye zulmedilmeyecek”⁴²⁷ buyurduğu gibi, o gün boynuzsuz koyun boynuzlu koyundan hakkını alacaktır.”⁴²⁸ Böylece Yahûdilerin, hakkı bildikleri halde yalanlamaları, Allah (c.c)’ın Rasûlüllah (s.a.v)’a ve O’nun Yüce Allah katından getirdiği her şeye tabi olun” emrine muhalefet etmelerine rağmen, ataları ve diğer

⁴²² Bakara 2/48.

⁴²³ Bakara 2/123.

⁴²⁴ Bakara 2/254.

⁴²⁵ Bakara 2/48.

⁴²⁶ Taberî, a.g.e, I, 211.

⁴²⁷ Enbiyâ 21/47.

⁴²⁸ ed-Dârukudnî, İlel, III, 64.

insanların şefâatleri ile Allah'ın azabından kurtulacakları şeklindeki ümitlerini Yüce Allah suya düşürmüş olmaktadır. Ve Allah Teâlâ onlara, küfürlerinden tevbe etmedikleri ve dalâletlerinden vazgeçmedikleri müddetçe kendilerine hiç kimsenin fayda veremeyeceğini bildirmektedir.⁴²⁹

Müellif bu rivâyeti naklettikten sonra şöyle bir yorumda bulunmaktadır: “Her ne kadar çıkış noktası itibariyle bu ayetin kıraâtı genel olsa da, Rasûlüllah (s.a.v)’ın “Benim şefâatim ümmetinden büyük günah işleyenlere olacaktır. Her peygamberin kabul olunmuş bir duası vardır; ben de bu duayı kıyamet günü ümmetime şefâat için sakladım. Benim şefâatim Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayan herkesi kapsayacaktır”⁴³⁰ hadisinin de işaret ettiği gibi te’vîli özeldir. Yüce Allah, mü’min kullarının işledikleri birçok günahını Peygamberimizin şefâati ile affedecektir. *وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ* “Kimseden şefâat da kabul edilmez”⁴³¹ ayet-i kerimesi ise, tevbe etmeksizin kâfir olarak ölenleri kapsamaktadır” demektedir.⁴³² Aynı şekilde *يَوْمَ لَا يَنْفَعُ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ* “Kendisinde hiçbir alış verişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefâatin bulunmadığı bir gün”⁴³³ ayet-i kerimesini de bu minval üzere tefsir etmiş, “Ayet-i kerimenin kıraâtı genel olmasına rağmen te’vîli özeldir ve kâfirlere şamildir”⁴³⁴ ifadesini kullanmıştır.

Görüldüğü gibi, müellif kıyamette özellikle Peygamber (s.a.v) Efendimizin şefâatinin hak olduğunu ve bunun büyük günah işlese dahi iman dairesinden çıkmayan herkesi kuşatacağı fikrini benimsemekte; yukarıda geçen ayetleri Yahûdi ve diğer küffâra tahsis etmektedir. Böylece ayet-i kerimeler arasında varmış gibi görülen müşkili tahsis metoduyla ortadan kaldırmıştır.

Konumuzla ilgili diğer müfessirlerden Fahrüddin Râzî, *وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ* “Kimseden şefâat da kabul edilmez”⁴³⁵ ayet-i kerimesini tefsir ederken, büyük günah işleyip de tevbe etmeden ölenlere şefâat edilmeyeceği şeklindeki Mu’tezilî görüşleri beyân ettikten sonra, on bir madde halinde bunun aksini yani, büyük günah işleyenlerin de şefâata nâil olabileceklerini ispatlayarak müellifimiz gibi bir görüş açıklamıştır.⁴³⁶

⁴²⁹ Taberî, a.g.e, I, 211.

⁴³⁰ Tirmizî, Kıyâmet, 11; İb Mâce, Zühhd, 27.

⁴³¹ Bakara 2/48.

⁴³² Taberî, a.g.e, I, 211.

⁴³³ Bakara 2/254.

⁴³⁴ Bkz. et-Taberî, a.g.e, III, 3-4.

⁴³⁵ Bakara 2/48.

⁴³⁶ Bkz. Râzî, a.g.e, III, 53-58.

Elmalılı M. Hamdi Yazır ise, tıpkı müellifimiz gibi büyük günah işleyenlere de şefâat edileceğini belirtirken, şefâatle Yüce Allah'a hakiki kul olma arasında bağlantı kurmakta ve aynı ayet-i kerimeyi şöyle izâh etmektedir: “Mu'tezile (mezhebinde olanlar) bu ayete dayanarak, ahirette büyük günah işlemiş olanlara şefâat edilmeyi reddetmişlerdir. Fakat burada şefâatin kabul olunmaması özellikle kâfirler hakkındadır. Ve hitap küfürde ısrar edenlere mahsustur. Zira İsrâîloğulları, kendilerinin babaları ve dedeleri olan peygamberlerin her halde kendilerine şefâat edeceklerine inanıyorlardı. Bu ayet bunu reddediyor. Yoksa diğer ayetler gelecektir ve hadisler de vardır ki, Allah'ın izniyle yine şefâat olur. Yasaklanmış olan şefâat herkesin kendiliğinden ve Allah'ın iznine bağlanmadan yapılacağı düşünülen şefâatlerdir. Şu halde kendiliklerinden şefâat edebilirler zanniyle peygamberlere ve velilere tapılmamalı, ancak Allah'a ibadet etmelidir ki, o istediğine her istediği zaman şefâat ettirir. Ve bununla beraber kıyametin başlangıcı öyle korkunçtur ki, o sırada şefâat da bahis konusu değildir. Herkes kazancıyla kalabilecektir ve bu ayet o zamanı anlatmaktadır.”⁴³⁷

Netice itibariyle müellif ve diğer bazı müfessirler şefâat yoktur şeklinde anlaşılan ayet-i kerimeleri kâfirlere ve özellikle peygamberleri ve atalarından şefâat beklentisi içinde olan Yahudilere hamlederek buradaki müşkili çözmüşlerdir.

10. Cennet ve Cehennem Ebediliği Meselesi

Cennet'le ilgili değerlendirmelerde bulunan Bekir Topaloğlu, cenneti ve nimetlerini şöyle özetlemektedir: “Kur'ân-ı Kerim ve sahih hadislerde mevcut beyanlara dayanarak cennet nimetlerinin ana özelliklerini şu şekilde tesbit etmek mümkündür: 1. Sonsuz lüks ve konfor. 2. Sürekli barış ve huzur. 3. Cennet ehlinin hem bedenî hem ruhî bakımdan son derece güçlü ve yetenekli olmaları. 4. Manevi tatmin (rızâ). 5. Allah'ı görmek. O'nunla konuşmak. 6. Bütün bunları saran bir ebediyet.”⁴³⁸

Görüldüğü gibi yazar, cennet ve nimetlerinin özelliklerini sayarken ebedi oluşlarını da zikretmiştir.

Konumuzla ilgili İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin görüşü şöyledir: “Cennet ve cehennem haktır, şu anda hali hazırda yaratılmış (mevcuttur.) Yüce Allah'ın, cennet ehli hakkında أُعِدَّتْ

⁴³⁷ Yazır, a.g.e, I, 292.

⁴³⁸ Topaloğlu, Bekir, “Cennet” *D.İ.A.*, İstanbul, 1993, VII, 381.

لِّلْمُتَّقِينَ “O (Cennet) Allah’tan gereği gibi korkanlar için hazırlanmıştır”⁴³⁹ ve Cehennem ehli hakkında أَعَدَّتْ لِلْكَافِرِينَ “O (Ateş-Cehennem) İnkârcular için hazırlanmıştır”⁴⁴⁰ ayet-i kerimeleri gereği, cennet ile cehennem ve içindekilere zevâl (son bulma) söz konusu değildir. Yüce Allah o ikisini mükâfât ve cezâ için yaratmış ve cennet ehlinin cennette, cehennem ehlinin cehennemde ebedi kalacaklarını أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ “İşte bunlar da cennet ehlidirler. Onlar orada ebedi kalırlar,”⁴⁴¹ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ “İşte onlar cehennem ehlidir. Orada ebedi kalacaklardır,”⁴⁴² ayet-i kerimeleri ile haber vermiştir. Cehmiyye cennet ve cehennemin ebedi olmadığını, bir gün yok olacaklarını benimsemiştir ki, bu, kitap, sünnet ve icmâ-i ümmete muhâlif bir görüş olması sebebiyle hiç şüphesiz bâtıldır.”⁴⁴³

Benzer ifadeleri “Şerhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye”de de bulmak mümkündür: “Cennet ve cehennem ebediyyen yok olmayacaktır. Bu (görüş) selef ve halef’ten cumhûr ulemânın görüşüdür. Bir kısmına göre ise cennet bâkî, cehennem fânidir.”⁴⁴⁴

Bekir Topaloğlu cennetin ebediliği konusunu şöyle değerlendirmektedir: “İslam âlimleri ebediyeti yetkinlik, fenâyı ise eksiklik olarak kabul etmişlerdir. Ebediyet, rahmet ve saâdet, fenâ ise gazap ve felakettir. Seçkin kullara nihâî saâdet vaad edildiğine göre cennet, rızâ-i ilahi, Hakk’ın cemâlinin müşâhede edilmesi gibi saâdet vesileleri hiçbir zaman kesintiye uğramamalı ve de sona ermemelidir. Nitekim çeşitli ayetlerde cennetliklerin oradan çıkarılmayacağı, ölümü tatmayacakları, cennet nimetlerinin tükenmeyip sürekli olacağı ifade edilmiştir.⁴⁴⁵ Hûd Sûresi’nde (106-108) cehennem azabı için ebediyet kaydı yer almadığı halde cennet hayatı için “tükenmeyen ve kesintiye uğramayan lütuf” ifadesi kullanılmıştır. İslam âlimleri cehennemin veya azabın ebediyeti hususunda ashaptan itibaren ihtilaf ettikleri halde, Cehm b. Safvan hariç, cennetin ebediyeti konusunda ittifak etmişlerdir. Cehm b. Safvan’ın ilgi görmeyen bu fikri Allah’ın ilim, kudret ve rahmet sıfatlarını sınırlandırdığı gibi, ebediyet kavramını da ortadan kaldırmaktadır.”⁴⁴⁶

Müellif, “وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا، *İman edip iyi işler yapanları da altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağız, orada ebedî olarak*

439 Âlû İmrân 3/133.

440 Bakara 2/24.

441 Hûd 11/23.

442 Yûnus 10/27

443 Aliyyü’l-Kârî, a.g.e, s. 146.

444 İbn Ebi’l-İz, Sadruddin Muhammed b. Alâuddin Ali b. Muhammed, *Şerhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye*, Tah. Heyet, 8. Baskı, el-Mektebetü’l-İslamî, Beyrut, 1404/1984, s. 424.

445 Bkz. Hicr 15/48; Duhan 44/56; Ra’d 13/35; Sad 38/54.

446 Topaloğlu, Bekir, “Cennet” *D.İ.A.*, İstanbul, 1993, VII, 385-386.

*kalacaklardır*⁴⁴⁷ ayet-i kerimesini “Dünyada yapmış oldukları salih ameller sebebiyle kıyamet gününde, onları altlarından ırmaklar akan bahçelere sokacağız. Onlar orada ebedi olarak kalacaklardır. Onlar Yüce Allah’ın ebedi olarak vasıflandırdığı cennetlerde dâimî (sürekli) kalacaklardır şeklinde açıklamıştır.”⁴⁴⁸ Müellifimizin bu izâhına göre cennet ehli orada ebedî/sürekli olarak kalacaktır.

Aynı şekilde müellif konumuzla ilgili olan;

*“İman edenler ve iyi amellerde bulunanlar -ki biz hiç kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmeyiz işte onlar cennet ehlidir ve orada ebedî olarak kalacaklardır*⁴⁴⁹ ayet-i kerimesini şöyle tefsir etmektedir: “Yüce Allah’ı, Rasûlü’nü, Allah’ın vahyini, indirdikleri ve onun dininin şerîatinden getirdiklerini tasdik edenler, salih amel işleyenler, Yüce Allah’ın emrettiklerini yerine getirip, yasakladıklarından kaçınanlar –ki biz hiç kimseye gücü yetmeyecek şeyi yüklemeyiz- işte bunlar, cennet ehlidirler. Onların dışında, Yüce Allah’ı inkâr eden ve kötü işler yapanlar değil, ancak bunlar cennet ehlidirler. Onlar cennette ebedi olarak kalacaklar, oradan hiç çıkmayacaklar ve nimetleri de ellerinden alınmayacağı gibi, onlar orada sürekli bir şekilde duracaklardır.”⁴⁵⁰

Müellif;

*“Rab’leri, onları kendi katından bir rahmet, bir rızâ ve bir cennetle müjdeler ki o cennette onlar için bitmez tükenmez nimetler vardır. Onlar orada ebedi kalırlar. Çünkü en büyük mükâfat Allah katındadır*⁴⁵¹ ayet-i kerimesini aynı mantıkla şöyle tefsir etmektedir: “Onlar orada, yani cennette sonu ve sınırı olmayan bir müddet içerisinde kalacaklardır.”⁴⁵²

Müellife göre, cennetin ebedi olduğunu haber veren ayet-i kerimelerden birisi de Hûd Sûresi’ndeki şu ayet-i kerimedir:

“Fakat iman edip salih amel işleyenler ve Rablerine karşı edepli olanlar, güvenen ve itaat edenler var ya, işte bunlar da

⁴⁴⁷ Nisâ 4/122.

⁴⁴⁸ Taberî, a.g.e, V, 184.

⁴⁴⁹ A’râf 7/42.

⁴⁵⁰ Taberî, a.g.e, VIII, 133.

⁴⁵¹ Tevbe 9/21-22.

⁴⁵² Taberî, a.g.e, X, 69.

*cennet ehlidirler. Onlar orada ebedi kalırlar.*⁴⁵³ Müellif ayet-i kerimenin tefsirini “İşte vasıfları böyle olanlar, cennette oturacaklar ve oradan hiç çıkmayacaklardır. Onlara ölüm de gelmeyecek ve sonsuza kadar orada kalacaklardır”⁴⁵⁴ şeklinde yapmaktadır.

Görüldüğü gibi Taberî, geçen ayet-i kerimelerin tefsirlerinde cennet ve ehlinin ebedi olduğunu açık bir şekilde vurgulamaktadır. Müellif aynı konuyu izâh sadedinde şu ayet-i kerimenin tefsirinde uzun izâhatlerde bulunması ise dikkat çekicidir:

“*Mutlu* وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْذُوزٍ *olanlar ise cennettedirler. Orada gökler ve yer durdukça duracaklar, ancak Rabbinin diledikleri başka. (Bu) ardi arası kesilmeyen bir ihsan olacak.*”⁴⁵⁵

Görüldüğü gibi âyet-i kerimede, gökler ve yeryüzü var oldukça müminlerin cennette kalacakları bildirilmekte ancak, Allah’ın dilemesinin müstesna olduğu haber verilmektedir. Bu istisnadan neyin kastedildiği hususunda Taberî şöyle demektedir: “Ehl-i te’vîl bu ayet-i kerimenin yorumu hakkında ihtilâf etmiştir.

Birinci görüşe göre, *إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ* “Ancak Rabbinin diledikleri başka” cümlesinde “Cehennem’den çıkıp cennete girecek olanlar, kastedilmiştir. Çünkü onlar Allah’ın dilediği kadar cehennem’de kalıp sonunda cennete girdirileceklerdir.” Bu görüşü müellifimiz Dahhâk’tan rivâyet etmiştir.⁴⁵⁶

İkinci görüş, *إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ* “Ancak Rabbinin diledikleri başka” yani, “Yeryüzü ve gökyüzünün devamı üzerine Yüce Allah’ın (koyduğu) fazlalığın dışında” anlamında olup, bu ise “Orada ebedi kalmak” demektir. Bu görüşü savunan Ebû Sinân “Yüce Allah’ın dileği onların cennette ebedi kalmalarıdır. Bundan dolayı, *عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْذُوزٍ (Bu) ardi arası kesilmeyen bir ihsan olacak*” buyurmuştur.⁴⁵⁷

Müellif, bu açıklamalardan ve *إِلَّا* (illâ) istisnâ edatının anlamını izâh ettikten sonra birinci görüşün daha isabetli olduğunu ifade ederek, kendisinin bu görüşü tercih ettiğini

⁴⁵³ Hûd 11/23.

⁴⁵⁴ Taberî, a.g.e, XII, 16.

⁴⁵⁵ Hûd 11/108.

⁴⁵⁶ Taberî, a.g.e, XII, 82.

⁴⁵⁷ Taberî, a.g.e, XII, 82.

belirtmektedir.⁴⁵⁸ Ayrıca müellifimiz, bu konudaki diğer ayet-i kerimelerin⁴⁵⁹ tefsirinde de cennet ve ehlinin ebedi olduğunu belirtmiştir.

Bir mukayese yaparsak, İbn Kuteybe, خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ “Orada gökler ve yer durdukça duracaklar”⁴⁶⁰ ayet-i kerimesi hakkında şöyle söylemektedir: “Araplar ebediyet ifade etmek için bazı deyimler kullanmaktadırlar: Mesela şöyle derler; “Gece ve gündüz ardarda birbirini takip ettiği müddetçe, deniz yükseldikçe, dağ yerinde durduğu sürece ve yeryüzü ve gökyüzü devam ettikçe ben bu işi yapmayacağım.” Yani onların devamı müddetince demektir. Bu da âlemin müddeti demektir. Hem yeryüzünün hem de gökyüzünün şeklinin değişme zamanı vardır. Zira Yüce Yaratıcı şöyle haber vermektedir:

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ “O gün yeryüzü bir başka yere, gökler, başka göklere çevirilecek”⁴⁶¹ يَوْمَ نُطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجْلِ لِلْكِتَابِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدَّا عَلَيْهَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ “Göğü, kitap dürer gibi dürdüğümüz zaman, yaratmaya ilk başladığımız gibi, katımızdan verilmiş bir söz olarak onu tekrar var edeceğiz. Doğrusu biz bunları yaparız.”⁴⁶² Cennet ehlinin cennette âlem var olduğu müddetçe kalacaklarını belirtmek istemektedir. Bir de âlemin varlığı müddetine Yüce Allah’ın ilave müddet vermesi vardır ki, Yüce Allah şöyle bildirmektedir: عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُودٍ “(Bu) ardı arası kesilmeyen bir ihsan olacak.”⁴⁶³ Yani “Kesintisiz bir ihsân” demektir.”⁴⁶⁴

İbn Kuteybe, daha sonra اِلَّا (illâ) edatının buradaki muhtemel manalarını şöyle izâh etmektedir:

Birinci görüş; سَوِي (sivâ=dışında) manasına gelmektedir. Şu cümlede bu manada gelmiştir. لَأَسْكُنَنَّ فِي هَذِهِ الدَّارِ حَوْلًا إِلَّا مَا شِئْتُ “Bu evde senin isteğinin dışında bir sene oturacağım.” Bu cümlenin manası, “Senin bana ek süre vermenin dışında bu evde bir sene oturacağım” demektir.

İkinci görüşe göre, yeryüzü ve gökyüzü bazen değişseler de bunların devamlılığını, Arapların anladığı ve kullandığı şekliyle ebediyet manasına kullanılması ve Yüce Allah’ın bunların devamlılığını dilemesinin istisnâ kılınmasıdır. Çünkü cennet ehli gökyüzü ve yeryüzü

⁴⁵⁸ Bkz. Taberî, a.g.e, XII, 82.

⁴⁵⁹ Bkz. Kehf 18/3; Enbiyâ 21/102; Mü’minûn 23/11; Tegâbün 64/19.

⁴⁶⁰ Hûd 11/108.

⁴⁶¹ İbrahim 14/48.

⁴⁶² Enbiyâ 21/104.

⁴⁶³ Hûd 11/108.

⁴⁶⁴ İbn Kuteybe, a.g.e, s. 53.

devam ederken cennette değil, dünyadadırlar. Sanki Yüce Yaratıcı “Rabbinin dilemesi hâriç, onlar cennet ve cehennemde gökyüzü ve yeryüzü devam ettiği müddetçe ebedi kalacaklardır” buyurmaktadır.

Üçüncü görüşe Taberî'nin tercih ettiği birinci yorumdur.⁴⁶⁵

Şerif Murtazâ, ayet-i kerimedeki işkâli çözmeye konusuna “Devam ve ebedilik kastedildiği halde burada الَّا (illâ) edatının manası nedir? Aynı zamanda fânî ve kesintili olan gökyüzü ve yeryüzü ile misal verilmesi ne anlam ifade etmektedir?” Şeklinde bir soru sorarak başlamaktadır. Ve o soruya “Bu ayet-i kerime hakkında çeşitli görüşler vardır” şeklinde cevap vermiş ve bu görüşleri şu şekilde sıralamıştır.⁴⁶⁶

Birinci görüşe göre, buradaki الَّا (illâ) istisnâ edatı gibi görünse de “ziyadelik” ifade etmekte ve ayet-i kerime, “Gökyüzü ve yeryüzü devam ettiği ve Yüce Allah’ın dilediği kadar onlar orada kalıcıdırlar” anlamındadır.⁴⁶⁷

İkinci görüşe göre, الَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ “Ancak Rabbinin diledikleri başka” cümlesinde istisnâ tutulan zaman dilimi, cennet ehlinin cennete, cehennem ehlinin cehenneme girmezden evvelki, başta dünya hayatı olmak üzere, berzah (kabir) âlemi ve kıyamette hesap-kitap dönemlerinde geçen müddettir.⁴⁶⁸

Üçüncü görüş, الَّا (illâ) bu ayet-i kerimede istisnâ edatı değil, الواو (vâv), yani “ve” anlamındadır. Dolayısıyla ayet-i kerimenin manası, “Gökyüzü ve yeryüzü durduğu müddetçe ve Rabb’in dilediği süre içerisinde onlar orada kalıcıdırlar” demektir.⁴⁶⁹

Dördüncü görüş, buradaki الَّا (illâ) edatı ebedilik ifade eden حُلُودٌ (hulûd) kelimesinden değil, bir önceki ayet-i kerimede geçen لَّهُمْ فِيهَا زَافِرٌ وَشَافِقٌ “Onlar orada başka türlü soluyacak, başka türlü haykıracaklar”⁴⁷⁰ cümlesinden istisnâ olup, ayet-i kerimenin manası, “Onlara cehennemde başka türlü bir soluma ve başka türlü bir haykırış vardır. Bir de azapların dışında Yüce Allah’ın dilediği başka azaplar vardır” şeklindedir.⁴⁷¹

⁴⁶⁵ Bkz. İbn Kuteybe, a.g.e, s. 53.

⁴⁶⁶ Bkz. Şerif Murtazâ, a.g.e, II, 87.

⁴⁶⁷ Bkz. Şerif Murtazâ, a.g.e, II, 87.

⁴⁶⁸ Şerif Murtazâ, a.g.e, II, 87.

⁴⁶⁹ Şerif Murtazâ, a.g.e, II, 88.

⁴⁷⁰ Hûd 11/106.

⁴⁷¹ Şerif Murtazâ, a.g.e, II, 88.

Beşinci görüş, ayetteki istisnâ ebedilikten bir noksanlık ifade etmez. Bu istisnâdan maksat “Eğer Rabbin onları oradan çıkarmak ve ebedi olarak orada tutmamak isteseydi bunu yapardı” manasınadır. Bu tıpkı birisini dövme niyet etmiş bir kişinin, “Başka bir seçenek bulamazsam seni muklaka döveceğim” cümlesinde olduğu gibi. Zira burada dövme konusunda bir kararsızlık söz konusu değildir. Bilakis dövmek istemezse buna da gücü yeteceğini ifade için kullanmıştır.⁴⁷²

Altıncı görüş, cennet ve cehennemdekilerin ebediliği Yüce Allah’ın dilemesine bağlanması, ebediliği tekid etme ve oradan çıkarmayı uzaklaştırma içindir. Bunun misali Arapların kullandığı şu cümledir: “Yüce Allah’a yemin olsun ki, karga ve katran beyazlamadığı sürece seni terk edeceğim.”⁴⁷³

Yedinci ve son görüş ise, İbn Cerîr et-Taberî’nin savunduğu birinci yorumdur.⁴⁷⁴

Cehennem ebediliği konusunda da farklı görüşler vardır. Bu görüşleri Bekir Topaloğlu hocamız şöyle özetlemektedir: “İslam literatüründe konu ile ilgili olarak ileri sürülen görüşleri dört noktada toplamak mümkündür. 1. Cehenneme giren kişi hiçbir şekilde oradan çıkamayıp sonsuz olarak azap görür. 2. Cehennemlikler ebediyen orada kalırlar, fakat bir müddet azap gördükten sonra bir nevi bağışıklık kazanarak elem duymayacak hale gelirler. 3. Mü’minler çıktıktan sonra kâfirlerin azabı uzun zaman devam ederse de ebedî değildir, bir gün sona erecektir. 4. Mü’minler çıkar, kâfirlerin azabı sonsuza kadar sürer.”⁴⁷⁵

Üçüncü ve dördüncü görüşleri Ehl-i Sünnet âlimleri savunmakla beraber, cumhurun savunduğu görüş ise dördüncüsüdür. İbn Cerîr et-Taberî’nin de bu görüşte olduğunu söylemek mümkündür. Bu hususta Taberî’nin ilgili ayet-i kerimelere yaklaşımı şöyledir:

فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ “İşte öyleleri ateş ehlidirler ve orada ebedî kalıcıdırlar.”⁴⁷⁶
Müellif, bu ayet-i kerimenin tefsirine, kâfirlere أَصْحَابُ النَّارِ (ashâbü’n-nar=ateşin arkadaşları) denmesinin sebebini açıklayarak başlamaktadır. “Onları cehenneme arkadaş yapmasının sebebi, onların dünya hayatında kendilerini cehennem ve ateşe götürecek (amel ve davranışları) cennete götürecek amel ve davranışlara tercih etmeleridir. Tıpkı cennet ehlinin kendilerini

⁴⁷² Şerif Murtazâ, a.g.e, II, 89.

⁴⁷³ Şerif Murtazâ, a.g.e, II, 89.

⁴⁷⁴ Bkz. Şerif Murtazâ, a.g.e, II, 89.

⁴⁷⁵ Topaloğlu, Bekir, “Cehennem” *D.İ.A.*, İstanbul, 1993, VII, 231.

⁴⁷⁶ Bakara 2/81.

cennete götürecek amelleri cehenneme götürecek amellere tercih ettikleri için “cennetin arkadaşları” kılındığı gibi. İnsanın, bir kişiyi arkadaş edinmesi ve onunla beraber (sohbette bulunmayı) başkalarıyla olmaya tercih etmesi, sonuç olarak da onunla tanınır hale gelmesi gibi, onlar da cehennemde ebedi kalacaklar ve orada oturacaklardır. (Yani cehennemin bir parçası gibi, onlar cehennem ile tanınıp onun arkadaşları sayılacaktır.) Nitekim İbn Abbâs (r.a) bu ayet-i kerimeyi “Onlar, cehennemde ebedi olarak sonsuza kadar kalacaklardır,” Süddî ise, “Onlar orada ebedi olarak kalacaklar ve asla oradan çıkmayacaklardır” şeklinde tefsir etmiştir.”⁴⁷⁷

Taberî benzer ifadeleri;

“O inkâr edenler (var ya), onların ne malları, ne de evlatları, onlara Allah’a karşı hiçbir fayda sağlamayacaktır. Onlar, ateş halkıdır; orada ebedi kalacaklardır”⁴⁷⁸ ayet-i kerimesinin tefsirinde de dile getirmektedir. Ayet-i kerimenin baş kısmını açıkladıktan sonra, وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ “Onlar, ateş halkıdır; orada ebedi kalacaklardır”⁴⁷⁹ cümlesini şöyle izâh etmektedir: “Yüce Allah onların ateş ehli olduklarını haber veriyor. “Onlar, ateş halkıdır” tabiri ile onlar, “cehennemin arkadaşları” ilan edilmişlerdir. Onların böyle yapılmaları, cehennemden hiç çıkmayacakları ve oradan hiçbir zaman ayrılmayacakları içindir. Bir kimse ki, bir kişiyi hiç ayrılmayan arkadaş ve sürekli devam eden bir dost ediniyor, sonra bu arkadaş ve dostluğu iyice derinleştiriyor. İşte Yüce Allah’ın onlardan bu şekilde haber vermesi, onların cehennem ile olan beraberliklerinin kesintisiz ve ebedi olduğuna işaret etmektedir. Şayet birliktelikler bazen kesintiye uğrar ve bazı hallerde ayrılık vuku bulursa bu sohbet (arkadaşlık) olmaz. Kâfirlerin cehennem ile olan sohbetleri (birliktelikleri) kesintisiz, nihayetsiz ve sonu olmayan bir birlikteliktir.”⁴⁸⁰ Müellif aynı şekilde;

“Cehennem ateşinden çıkmak isterler. Ama oradan çıkacak değildir. Onlar için devamlı bir azap vardır”⁴⁸¹ ayet-i kerimesinin tefsirinde de şunları söylemektedir: “Rab’lerini inkâr eden o kâfirler, kıyamet günü ateşten çıkmak isterler, fakat oraya girdikten sonra çıkmaları mümkün değildir. Onlara devamlı bir azap vardır. Yani, sabit, devamlı, bitmeyen ve hiçbir zaman (başka bir yere) gitmeyen bir azap vardır.”

⁴⁷⁷ Taberî, a.g.e, I, 307.

⁴⁷⁸ Âlû İmrân 3/116.

⁴⁷⁹ Âlû İmrân 3/116.

⁴⁸⁰ Taberî, a.g.e, IV, 38.

⁴⁸¹ Mâide 5/37.

Müellif ayeti geçen مُقِيمٌ (mükîm) kelimesini bu şekilde açıklamış ve te'vîl ehlinin de böyle anladığını söyleyerek, Nâfi' İbnü'l-Ezrak ile İbn Abbâs (r.a) arasında geçen şu konuşmayı rivâyet etmiştir. Nâfi' İbnü'l-Ezrak, İbn Abbâs (r.a)'a “Ey gözleri ve kalbi kör olan (adam)! Sen cehenneme girenlerden bir kavmin oradan çıkacağını zannediyorsun. Halbûki Yüce Allah وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا “Ama oradan çıkacak değildir”⁴⁸² buyurmaktadır” deyince, İbn Abbâs ona şöyle cevap verdi: “Sana yazıklar olsun. Üsteki ayet-i kerimeyi okusana! O kâfirler için geçerlidir” dedi.⁴⁸³

Müellif konumuzla alakalı şu ayet-i kerimenin tefsirinde ise şöyle söylemektedir:

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابٍ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ لَا يُفَقَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ “Muhakkak ki mücrimler (suçlular), cehennem azâbında ebedi olarak kalıcıdır. Onlardan azâb hafifletilmez ve onlar orada ümitsizdirler.”⁴⁸⁴ “Yüce Allah buyuruyor ki, “Dünyada Allah (c.c)’ı inkâr ederek büyük suç işleyen günahkârlar, kıyamet günü cehennem azabında dâimi kalıcıdır. Onlar orada otururlar. Onlardan hiçbir şekilde azap hafifletilmez. الْفُتُورُ (Fütûr) kelimesinin aslı “zayıflık” demektir. Onlar cehennem azabında ümitsizdirler. Yani azaptan kurtulma ümitleri kalmamıştır. Azap ve belaya teslim olmuşlardır. Katâde de ayet-i kerimeyi böyle açıklamıştır.”⁴⁸⁵

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Müellif konumuzla ilgili ayet-i kerimelerin açıklamalarından anlaşılacağı üzere Taberî, cennet ve cehennem ebedî olacağına yönelik ayetlerde geçen خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا (hâlidîne fihâ ebedâ =orada sonsuza kadar) ifadesini Ehl-i Sünnet’ten olan bazı âlimlerin anladığı gibi bu kalışın sadece uzun süreli olacağı ve kâfirlerin günün birinde oradan çıkacakları şeklinde değerlendirmemekte; söz konusu ebedîlik kavramından maksadın, sonsuzluk şeklinde anlaşılması gerektiğini savunarak, inkârcıların cehennemden çıkma ihtimallerinin bulunmadığını, onların oradaki azaplarının kesintisiz, sınırsız ve nihayetsiz olacağını ifade etmektedir.

11. Cehennemdeki Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Ayetlerde Görülen Müşkiller

⁴⁸² Mâide 5/37.

⁴⁸³ Taberî, a.g.e, XXV, 58.

⁴⁸⁴ Zuhruf 43/74-75.

⁴⁸⁵ Taberî, a.g.e, VI, 146.

Kur’ân-ı Kerim’de cehennem ehlinin yiyecek ve içeceklerinden haber verilmektedir. Bu yiyecek ve içecekleri şöyle sıralamak mümkündür. 1. حَمِيمٌ (Hamîm=Kaynar su.)⁴⁸⁶ 2. عَسَاقٌ (Gassâk=İrin.)⁴⁸⁷ 3. صَدِيدٌ و غَسَلِينِ (Sadîd⁴⁸⁸ ve Gıslîn⁴⁸⁹=Kanlı ve irinli su). 4. ضَرِيْعٌ (Darî’=Kuru, acı ve zehirli diken.)⁴⁹⁰ 5. شَجَرَةُ الزُّقُومِ (Şeceratü’z-Zakkûm=Zakkûm ağacı.)⁴⁹¹

Dört maddede topladığımız cehennem’deki yiyecek ve içecekler hakkında iki şekilde işkâlden bahsetmek mümkündür. Birincisi, bunlar maddî midir? Yoksa manevî midir? İkincisi bunların bu kadar çeşitli olması ne anlama gelmektedir?

Müellif bu konudaki ayet-i kerimeleri şöyle tefsir etmektedir: İlk ayet-i kerime;

إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا لِلطَّاغِيْنَ مَا بَأْ لَا يَبْتَئِنَ فِيهَا أَحْقَابًا لَا يَدْخُلُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا إِلَّا حَمِيمًا وَعَسَاقًا
“Muhakkak cehennem gözetleme yeridir. Azgınlara varılacak son yer olmuştur. Onlar orada çağlar boyu kalacaklardır. Orada ne bir soğuk (serinlik) tadacaklar, ne de içecek bir şey. Ancak bir kaynar su ve irin (içecekler)⁴⁹² şeklindedir. Müellifimiz لَا يَدْخُلُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا “Orada ne bir serinlik tadacaklar, ne de içecek bir şey” ayet-i kerimesini şöyle tefsir etmiştir: “Onlara orada (cehennemde) irinden başka kendilerini ateşin hararetini soğutacak (söndürecek) ne bir serinletici, ne de kaynar sudan başka şiddetli hararetlerini (susuzluklarını) giderecek bir içecek vardır.”⁴⁹³

Müellif bazı ilim ehlinin, ayette geçen بَرْدًا (berd=soğuk, serinletici) kelimesine النوم (nevm=uyku) manasına geldiğini iddiâ ettiklerini, ancak bunun bilinen ve yaygın olan bir kullanım olmadığı için böyle yorumun yanlış olduğunu, Yüce Allah’ın kitabını Araplar tarafından en iyi bilinen ve en yaygın olarak kullanılan mana ile açıklamasının esas olduğunu belirterek kendi yorumunun doğru olduğunu ifade etmiş ve er-Rabî’ b. Enes’ten şöyle rivâyette bulunmuştur: “Burada içeceklerden حَمِيمٌ (hamîm=kaynar su), soğutucu ve serinleticilerden de عَسَاقٌ (gassâk=irin) istisnâ edilmiştir. Hamîm kelimesinin anlamı, “Yüzleri kavuran maden eriği gibi ısısı en son noktaya ulaşmış kaynar su” demektir.⁴⁹⁴

486 Nebe 78/25.

487 Nebe 78/25.

488 İbrahim 14/16.

489 Hakka 69/36.

490 Gâşiye 88/6.

491 Duhân 44/43.

492 Nebe 78/21-25.

493 Taberî, a.g.e, XXX, 9.

494 Taberî, a.g.e, XXX, 9.

“Hamîm” kelimesi hakkında Elmalılı şunları söylemektedir: “Hamîm, lugatte başlıca üç anlama gelir:

Birincisi, “veliyy-i hamîm” sözünde olduğu gibi yakın, candan hısım veya dost demektir. Burada bununla tefsir etmişlerdir. Yani o Allah’a imanı olmayan ve fakirleri gözetip korumayan imansız zalimin o gün kendisini koruyacak bir acıyanı bulunmaz. Çünkü dünyada kendisine yardıklık eden bütün yakınları, dostları o gün kendisinden sakınırlar, kaçarlar. Bundan sonraki sûrede “Hiçbir dost, hiçbir dosta halini sormaz”⁴⁹⁵ buyrulması da bu mânâdandır ve buna bir ipucu gibidir.⁴⁹⁶

İkincisi, “Kaynar su” Rahmân Sûresi’nde⁴⁹⁷ geçtiği gibi son derece sıcak su mânâsına gelir ki, cehennem suyunun denilmesi bundandır. Burada bu mânâda olmadığı açıktır.⁴⁹⁸

Üçüncüsü, Kâmus’ta anlatıldığı üzere “soğuk su” mânâsına da gelir. Bu, iki zıt mânâyı ifade eden kelimelerdendir. Zira soğuk kaynak suyu sıcakta buğulanır. Burada bir önceki ayette geçen ve biraz sonra geçecek olan “yemek” kelimesiyle olan ilgiden dolayı bu mânâ daha uygun görünüyor.⁴⁹⁹

Müellifi daha sonra te’vîl ehlinin غَسَّاقٌ (gassâk=irin) kelimesinin manası hakkında ihtilâf ettiklerini belirterek bu konudaki görüşleri şöyle dile getirmiştir:

Birinci görüş, cehennem ehlinin irinlerinden akan sıvı demektir. Atiyye b. Sa’d, “Onların derilerinden akan sıvı,” İkrime, “Gözlerinden çıkan kusmuk ve kan,” İbnü’l-Müsennî, “İrinlerinden sızan akıntı,” Katâde, “Derileri ile etleri arasından akan sıvı,” Dahhâk, “Gözyaşlarından akan sıvı veya gözyaşının kendisi” diye açıklamışlardır. İbn Zeyd ise حَمِيمٌ (hamîm) kelimesini, “cehennem ehlinin gözyaşlarıdır ki, çukurlarda toplanır ve su olarak kendilerine sunulur, غَسَّاقٌ (gassâk=irin) ise ateşin eritmesi sonucu derilerinden çıkan irindir ki, bu da bir havuzda biriktirilir ve kendilerine su olarak takdim edilir” demektedir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁵ Meâric 70/10.

⁴⁹⁶ Yazır, a.g.e, XIII, 319.

⁴⁹⁷ Bkz. Rahmân 55/44.

⁴⁹⁸ Yazır, a.g.e, XIII, 319.

⁴⁹⁹ Yazır, a.g.e, XIII, 319.

⁵⁰⁰ Taberî, a.g.e, XXX, 9-10.

İkinci görüşe göre, غَسَّاقٌ (gassâk) kelimesi, زَمْهَرِيرٌ (zemherîr=şiddetli soğuk) manasına gelmektedir. Müellif bu görüşünü, İbn Abbâs (r.a), Mücâhid, er-Rabî' b. Enes ve Ebu'l-Âliye'ye isnât etmektedir.⁵⁰¹

Üçüncü görüşe göre, çok pis kokan içecek manasındadır. Bu görüşün sahibi Abdullah b. Büreyde'dir.⁵⁰²

Taberî bu rivâyetleri naklettikten sonra kendi görüşünü “Bana göre bu kelime, “İçinde çok pis koku bulunan şiddetli soğuk” anlamına gelmektedir” sözleriyle dile getirmektedir.⁵⁰³

Fahredden Râzî, müellifimizin naklettiği üç rivâyeti aynen aktarmaktadır. Ancak birinci görüş olarak Ebû Muâz'ın şöyle dediğini nakletmektedir: “Hocalarımdan bu kelimenin aslının Farsça olduğunu, Arapça'ya oradan geçtiğini, Fârisiler'in bu kelimeyi pis şeyler için kullandıkları şeklinde konuştuklarını duydum.”⁵⁰⁴

Cehennem ehlinin içecekleri konusunda başka bir ayet-i kerimede Yüce Yaratıcı şöyle haber vermektedir:

مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ “Ardından da cehennem vardır, orada kendisine irinli su içirilecektir.”⁵⁰⁵ Müellifimiz ayet-i kerimede zikredilen صَدِيدٍ (sadîd) kelimesini “irin ve kan” olarak açıklamaktadır ve bu görüşü Mücâhid, Katâde ve Dahhâk'dan nakletmektedir.⁵⁰⁶

Râzî de, bu kelimeye “Cehennem ehlinin derilerinden akan irindir” ve ayet-i kerimenin açılımının “Kendilerine irin gibi su içirilecektir” şeklinde olduğu da söylenmektedir” diyerek, şöyle bir yorumda bulunmuştur: “Yani Yüce Allah cehennemde pis koku, kabalık ve kirlilikte irine benzeyen bir su yaratmış olabileceği gibi, bizzat irin de olabilir.”⁵⁰⁷

Cehennem ehlinin yiyecekleri ile alakalı olarak da Allah Teâlâ şöyle haber vermektedir:

وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ “Bir irinden başka yiyecek de yok.”⁵⁰⁸

⁵⁰¹ Taberî, a.g.e, XXX, 10.

⁵⁰² Taberî, a.g.e, XXX, 10.

⁵⁰³ Taberî, a.g.e, XXX, 10.

⁵⁰⁴ Râzî, a.g.e, XXXI, 14-15.

⁵⁰⁵ İbrahim 14/16.

⁵⁰⁶ Taberî, a.g.e, XIII, 130-131.

⁵⁰⁷ Râzî, a.g.e, XIX, 82.

⁵⁰⁸ Hâkka 69/36.

Müellifimiz غِسلين (gıslîn) kelimesini de “Cehennem ehlinin irinlerinden akan sıvı” şeklinde açıklamıştır. O bu konuda İbn Abbâs (r.a)’ın “Cehennem ehlinin irinlerinden ve etlerinden çıkan sıvı,” Katâde’nin, “En kötü, en pis ve tadı en bozuk yemek,” İbn Zeyd’in “Gıslîn ve zakkumun ne olduğunu kimse bilmez” dediğini bildirmektedir.⁵⁰⁹

Konumuzla ilgili başka bir ayet-i kerimede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ “Onlar için kuru bir dikenden başka yiyecek de yoktur.”⁵¹⁰

Müellif âdeti üzere önce ayet-i kerimenin genel tefsirini şöyle yapmaktadır: “(O gün bazı yüzler vardır ki, eğilmiş, zillete düşmüştür. Çalışmış, yoğrulmuşlardır ki) onların kıyamet günü yiyebileceği ضَرِيع (darî’=kuru bir diken) den başka yiyecekleri yoktur.”⁵¹¹

Müellif bu tefsirden sonra ضَرِيع (darî’) kelimesinin anlamı üzerinde durarak onun hakkında üç görüşü şöyle izâh etmektedir:

Birinci görüş, “ضَرِيع (darî’) şibrik isimli bir bitkidir. Hicâz ehli kuruyunca buna “ضَرِيع (darî’) derler. Diğerleri “şibrik” olarak isimlendirirler. Onun aslı ise zehirdir.”⁵¹² Müellifimiz bu görüşü İbn Abbâs (r.a), İkrime, Mücâhid ve Katâde’den rivayet etmektedir.⁵¹³

İkinci görüş, o bir taştır. Bu görüşü ise Saîd savunmaktadır.⁵¹⁴

Üçüncü ve son görüşe göre ise cehennemde bir ağaçtır. Bu görüşü müellifimiz İbn Abbâs (r.a)’dan başka bir rivâyet olarak zikretmektedir. Ayrıca İbn Zeyd’den şu şekilde bir rivâyet vardır: “O Cehennem’de bir dikendir. Dünyada ise yapraksız ve Araplar’ın ضَرِيع (darî’) diye isimlendirdiği bir dikendir.”⁵¹⁵ Müellifimiz bu üç görüşü zikretmekle yetinmekte, kendi görüş ve tercihini belirtmemektedir.

Konumuzla ilgili başka bir ayet-i kerimede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

⁵⁰⁹ Taberî, a.g.e, XXIX, 41.

⁵¹⁰ Gâşiye 88/6.

⁵¹¹ Taberî, a.g.e, XXIX, 103.

⁵¹² Taberî, a.g.e, XXIX, 103.

⁵¹³ Taberî, a.g.e, XXIX, 103.

⁵¹⁴ Taberî, a.g.e, XXIX, 103.

⁵¹⁵ Taberî, a.g.e, XXIX, 103.

“Gerçekten zakkum ağacı. İNَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ طَعَامُ الْإِثْمِ كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ كَغَلِي الْحَمِيمِ Günahkârların yemeğidir. O pota gibi karınlarda kaynar. O, kızgın bir sıvının kaynaması gibidir.”⁵¹⁶

Müellif ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmektedir: “Yüce Allah cehennem dibinde bittiğini haber verdiği,⁵¹⁷ (zakkum ağacı) meyvalarının dünyada Rab’lerine karşı günahkâr olanların cehennemde yiyeceği olacağını bildirmektedir. اٰثِمٌ (Esîm), günah sahibi, günahkâr anlamına gelmektedir. Buradaki manası, diğer günahların dışında Yüce Allah’ı inkâr etme (küfür) günahıdır.”⁵¹⁸

Taberî, bu ayet-i kerime ile ilgili İbn Abbâs (r.a)’dan şöyle rivâyet etmektedir: “Şayet cehennem zakkumundan bir damla dünyaya düşseydi, bütün insanların hayatları altüst olurdu.” Ayrıca müellif, طَعَامُ الْاٰثِمِ (taâmü’l-esîm) terkiibini doğru telaffuz edemeyerek طَعَامُ الْاٰثِمِ (taâmü’l-yetîm) şeklinde okuyan bir kişiye, Ebû’d-Derdâ (r.a)’nın “(Hiç olmazsa) طَعَامُ الْفٰجِرِ (taâmü’l-fâcir) şeklinde söyle!” dediğini zikretmektedir.⁵¹⁹

Müfessir ilgili ayet-i kerimelerde yapmış olduğu yorumlara bakıldığında bu ayetlerde bahsi geçen yiyecek ve içeceklere zahirî/hakîkî manalar yüklediğini, dolayısıyla bunları manevî ve ruhânî değil maddî nesnelere olarak algıladığına şahit olmaktayız.

İkinci müşkilin çözümü hususunda müellifimiz açık bir ifade kullanmamakla birlikte, ayet-i kerimelerde ismi geçen yiyecek ve içeceklere yakın anlamlar vererek, isimleri farklı olmasına rağmen mahiyetleri aynı veya birbirlerine yakın olduklarını belirtmektedir.

İbn Kuteybe ise farklı bir yorumla cehennemdeki yiyecek ve içeceklerin çeşitli olmasını şöyle değerlendirmektedir:

“Cennette dereceler olduğu gibi, cehennemde de dereceler, daha doğrusu dereceler⁵²⁰ vardır. Netice olarak kişiler günah ve sevapları ölçüsünde karşılık görecekları için cehennem ehlinin bazılarının yiyeceği zakkûm, bazılarının ki, gıslîn, bazılarının içeceği hamîm ve bazılarının ki ise sadîd olmaktadır.”⁵²¹

⁵¹⁶ Duhân 44/43-46.

⁵¹⁷ Saffat 37/64.

⁵¹⁸ Taberî, a.g.e, XXIV, 78.

⁵¹⁹ Taberî, a.g.e, XXIV, 78.

⁵²⁰ Arapça’da üstünlük ve fazilet ifade eden mertebelere derece denildiği gibi, aşağılık ifade eden mertebelere de derece denilmektedir.

⁵²¹ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, a.g.e, s. 48.

II. KEVNÎ AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER

Kur'ân-ı Kerim'de bazı kevnî (yaratılış, yaratma ile ilgili) ayet-i kerimeler arasında sanki işkâller varmış gibi görülmektedir. Gökyüzü ile yeryüzünün hangisinin önce yaratıldığı, gökyüzünde kendisini tutan bir direğin bulunup bulunmadığı, insan tabiatının aceleci oluşu ve buna benzer bazı ayet-i kerimelerin kendi aralarında veya vakîâ ile tenâkuz halinde oldukları görülmektedir. Kevnî ayetleri, kâinat ve insanla ilgili ayet-i kerimeler olarak ikiye ayırmamız mümkündür. Zira Kur'ân-ı Kerim'de âfâkî ve enfûsî olmak üzere iki türlü ayetten (bilgiden)⁵²² haber verilmektedir. Yani kâinat ve insan. Zaten de kâinat büyük insan, insan küçük kâinat olarak tanımlanmamış mıdır?

A. KÂİNAT

Kur'ân-ı Kerim'de, insanlara etrafında bulunan varlıklardan, onların yaratılış ve hikmetlerinden ibret almaları, onlar üzerinde tefekkür, tedebbür ve tezekkürde bulunmaları, akıl yürütmeleri, mahlûktan Hâlik'a ulaşmaları, Kur'ân-ı Kerim üzerinde düşünmelerini emreden ayet-i kerimelerin sayısı oldukça fazladır.⁵²³ Ancak bu ayet-i kerimeler arasında bazı çelişkiler göze çarpmaktadır. Bu ayet-i kerimelerden bazılarını şu şekilde zikretmemiz mümkündür.

1. Yeryüzü ile Gökyüzünün Yaratılış Sırası

Yeryüzü ile gökyüzünün hangisinin daha önce yaratıldığı hususu da “Müşkilü'l-Kur'ân” konularından birisidir. Çünkü bunların yaratılış sırasıyla ilgili ayet-i kerimelerde ilk etapta tenâkuz varmış gibi intiba uyandırmaktadır. Zira konumuzla ilgili olarak Yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle haber vermektedir:

“O ki, هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّيْنَهُنَّ سَمَوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ”
yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı . Sonra göğe yöneldi, onları yedi gök olarak düzenledi. O,

⁵²² Fussilet 41/53.

⁵²³ Bkz. Bakara 2/165; Âlü İmrân 3/190-191; Gâşiye 88/17-20; Nisâ 4/82; En'âm 6/126.

her şeyi bilir.”⁵²⁴ Başka bir ayet-i kerimede ise;

قُلْ أَنْتُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَندَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِي مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ “De ki: “Siz yeri iki günde yaratanı gerçekten inkâr edip duracak mısınız? Bir de O’na eşler koşuyorsunuz ha? O bütün âlemlerin Rabbidir.” O, yeryüzünün üzerinde sabit dağlar yarattı. Orada bereketler meydana getirdi. Orada araştırıp soranlar için rızıkları dört günde belli bir düzeyde takdir edip, düzene koydu. Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi. Ona ve yeryüzüne: “İsteyerek veya istemeyerek buyruğuma gelin” dedi. Her ikisi de: “İsteyerek geldik” dediler”⁵²⁵ buyrulmaktadır. Bu iki ayete baktığımızda yeryüzünün gökyüzünden daha önce yaratıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Nâziât Sûresi’nde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

ءَأَنْتُمْ أَشَدُّ خُلُقًا أَمْ السَّمَاءُ بَنِيهَا رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّيَهَا وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحِيهَا وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحِيهَا “Yaratılışça siz mi daha çetinsiniz, yoksa gök mü? Onu Allah bina etti. Tavanını yükseltti, onu bir düzene koydu. Gecesini kararttı, kuşluğunu çıkardı. Bundan sonra da yeryüzünü döşedi.”⁵²⁶ Bu ayete göre ise sanki gökyüzü yeryüzünden önce yaratılmış gibi anlaşılmaktadır.

Taberî, bu müşkilin çözümü konusunda şöyle demektedir: “Bundan sonra da yeryüzünü döşedi”⁵²⁷ ayet-i kerimenin te’vîlinde ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre, yeryüzü gökyüzünün yaratılmasından sonra döşenmiştir. Böyle söyleyenlerin delili şu rivâyettir: İbn Abbâs (r.a)’dan gelen rivâyete göre, burada yeryüzünün yaratılması, gökyüzünden önce, gökyüzünün yaratılması da yeryüzünden önce zikredilmiştir. Buna göre Yüce Allah yeryüzünü döşemeksizin gıdaları ile beraber gökyüzünden önce yaratmış, sonra semâya yönelip onu yedi kat olarak düzenlemiş, daha sonra da yeryüzünü döşemiştir. وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحِيهَا “Bundan sonra da yeryüzünü döşedi”⁵²⁸ ayetinin manası budur.”⁵²⁹

Müellif, İbn Abbâs ve İbn Ömer (r.a)’den konumuzla ilgili yani yeryüzünün gökyüzünden önce yaratıldığına dair başka rivâyetlerde bulunmaktadır. Bu nakillerden anlaşılacak şudur: Yüce Allah önce yeryüzünü yarattı, sonra gökyüzünü yarattı. Gökyüzünü

⁵²⁴ Bakara 2/29.

⁵²⁵ Fussilet 41/9-11.

⁵²⁶ Nâziât 79/27-30.

⁵²⁷ Nâziât 79/30.

⁵²⁸ Nâziât 79/30.

⁵²⁹ Taberî, a.g.e, XXX, 29.

yarattıktan sonra da yeryüzünü döşedi.⁵³⁰

Müfessir ikinci görüşü ise şöyle açıklamaktadır: Bazıları ise, وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحِيهَا “Bundan sonra da yeryüzünü döşedi”⁵³¹ ayet-i kerimesinde geçen بَعْدَ (be’de=sonra) edatına مَعَ (mea=beraber) manası vererek yeryüzünün yaratılması ve döşenmesi semânın yaratılmasından öncedir, zira Allah (c.c);

“O ki, هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّيْنَهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra göğe yöneldi, onları yedi gök olarak düzenledi. O, her şeyi bilir”⁵³² buyurmaktadır. Bu iddiada bulunanlar şöyle söylemektedirler: “Allah (c.c) yeryüzünü ve yeryüzündeki her şeyi yarattıktan sonra, semâvâtı yaratmış ve düzene koymuştur. Durum böyle olunca وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحِيهَا “Bundan sonra da yeryüzünü döşedi”⁵³³ ayet-i kerimesini ancak bizim söylediğimiz gibi anlamaktan başka çaremiz yoktur.”⁵³⁴

Bu görüşlerini yani, بَعْدَ (be’de=sonra) edatının مَعَ (mea=beraber) manasına geldiğini şu ayetlerle ispatlamaktadırlar: عُنَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ رَبِّمِ “Kaba ve haşin, sonra da kötülükle damgalı.”⁵³⁵ Yani “Kaba ve haşin bununla beraber, aynı zamanda kötülükle damgalı.” İkinci ayet ise şöyledir: وَلَقَدْ بَعْدَ “And olsun ki, Tevrat’tan sonra Zebûr’da da yazmıştık”⁵³⁶ ayetinde بَعْدَ (ba’de=sonra) edatını قَبْلَ (gable=önce) manasına geldiğini, dolayısıyla “Kur’ân’dan önce Zebûr’da yazmıştık” anlamında olduğunu, aynı şekilde “Bundan sonra da yeryüzünü döşedi”⁵³⁷ ayetini de “Bundan önce de yeryüzünü döşedi” şeklinde anlamak gerektiğini belirtmektedirler. Ve bu görüşün sahipleri, delillerini Mücâhid’den gelen rivâyetlere dayandırmaktadırlar.⁵³⁸

Müfessir Taberî bu görüşleri aktardıktan sonra, İbn Abbâs (r.a)’dan gelen rivâyetin, yani önce yeryüzünün yaratıldığı, sonra semânın yaratılıp tesviye edildiği, daha sonra da yeryüzünün döşendiği şeklindeki yorumun Kur’ân’ın zâhirine daha uygun olduğunu, zira; بَعْدَ (ba’de=sonra) edatı ile قَبْلَ (gable=önce) edatının zıt anlamlar içerdiğini, birbirlerinin yerine

530 Taberî, a.g.e, XXX, 29.
531 Nâziât 79/30.
532 Bakara 2/29.
533 Nâziât 79/30.
534 Taberî, a.g.e, XXX, 29.
535 Kalem 68/13.
536 Enbiyâ 21/105.
537 Nâziât 79/30.
538 Taberî, a.g.e, XXX, 30.

kullanılmayacağını belirtmektedir.⁵³⁹

Bu şekilde müellifimiz, yeryüzü ile gökyüzünün yaratılış sırası ile ilgili ayet-i kerimeler arasındaki müşkili gidermiştir.

Benzer ifadeleri Râzî de dile getirmektedir. Ayet-i kerimeler arasında tenâkuz olduğunu iddiâ eden bazı inançsızların varlığından bahseden Râzî onlara cevap kabilinden şunları arz etmektedir:

Âlimler onlara şöyle cevap verdiler. “Yeryüzünün gökyüzünden önce yaratılması mümkündür. Ancak onun döşenmesi gökyüzünün yaratılmasından sonradır. Çünkü döşemek yaymak anlamına gelmektedir. Burada birisi bunun böyle olması iki yönden müşkiledir: Birincisi, yeryüzü çok büyük bir cisimdir. Dolayısıyla onun yaratılmasıyla döşenmesini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Yani onun döşenmesi gökyüzünün yaratılmasından sonra idiye, yaratılması da gökyüzünden sonradır.⁵⁴⁰

İkincisi, *هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّيْنَهَا سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ* “O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra göğe yöneldi, onları yedi gök olarak düzenledi. O, her şeyi bilir”⁵⁴¹ ayet-i kerimesi, yeryüzünün yaratılmasının gökyüzünden önce olduğuna işâret etmektedir. Fakat yeryüzündeki eşya ancak onun döşenmesinden sonra yaratılmış olması gerekmektedir. Zikri geçen ayete göre yerkürenin döşenmesi, semânın yaratılmasından sonra olmuştur. O halde burada tenâkuz söz konusudur.⁵⁴² Buna cevaben deriz ki; “Yüce Allah’ın “*Yeryüzünü bundan sonra yaydı*”⁵⁴³ ayeti, semânın yaratılışının, yerkürenin yaratılışından önce olmasını gerektirir, ama onun düzenlenmesinin yerkürenin yaratılmasından önce olmasını gerektirmez. O zaman tenâkuz (çelişki) ortadan kalkar.⁵⁴⁴

Doğru cevap ise şudur: *ثُمَّ* (Sümme=sonra) lafzı, burada sıralama ifade etmez, yalnız nimetleri saymak için getirilmiştir. Bu “Bir kimsenin başka birisine “Sana büyük nimetler verip sonra senin değerini yükseltip, sonra düşmanlarını senden def etmedim mi?” şeklinde söylemesi gibidir. Bu kişinin daha sonra dile getirdiği şeylerin, daha önce yapmış olması ihtimal

⁵³⁹ Taberî, a.g.e, XXX, 31.

⁵⁴⁰ Râzî, a.g.e, II, 143.

⁵⁴¹ Bakara 2/29.

⁵⁴² Râzî, a.g.e, II, 143.

⁵⁴³ Nâziât 79/30.

⁵⁴⁴ Râzî, a.g.e, II, 143.

dâhilindedir. Yine de en iyisini Allah bilir.⁵⁴⁵

2. Gökyüzünün Direkli veya Direksiz Yükseltilmesi

Konumuzla ilgili Kur'ân-ı Kerim'de Yüce Allah bize şöyle bildirmektedir:

اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا “Allah O’dur ki, gökleri direksiz yükseltti, onu görüyorsunuz.”⁵⁴⁶ Bu ayet-i kerimeden Yüce Allah’ın gökyüzünü direksiz olarak yükselttiği manasının anlaşıldığı gibi, تَرَوْنَهَا (teravnehe=siz onu görüyorsunuz) cümlesini عَمَدٍ (amed) kelimesine sıfat yapılarak sizin göremediğiniz direklerle yükseltmiştir şeklinde anlamak da mümkündür.

Taberî, bu ayetle alakalı olarak iki te’vîl zikretmektedir.

Birincisine göre ayet-i kerimenin yorumu “Allah (c.c) gökyüzünü sizin göremediğiniz direklerle yükseltti” şeklindedir.⁵⁴⁷ Müellif, bu yorum hakkında İkrime’den şu rivâyeti aktarmaktadır: “İbn Mes’ûd (r.a)’e, falan “Gökyüzü direkler üzerindedir” diyor, dedim. Bunun üzerine İbn Mes’ûd: بَعِيرٍ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ayet-i kerimesini oku, yani “Sizin görmediğiniz direklerle yükseltti” demektir” dedi.⁵⁴⁸ Müellif, Mücâhid, Katâde ve İkrime’nin de aynı görüşte olduklarını rivâyet etmektedir.⁵⁴⁹

Taberî, ikinci yorumu şöyle aktarmaktadır: Başkaları ise, “Gökyüzü direksiz olarak yükseltilmiştir” dediler. Bu görüşü savunanların delili şu rivâyettir: İyâs b. Muâviye’nin اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا “Allah O’dur ki, gökleri direksiz yükseltti, onu görüyorsunuz”⁵⁵⁰ ayet-i kerimesi hakkında “Gökyüzü yeryüzünün üstüne bir kubbe gibi örtülmüştür” dediğini aktarmıştır.⁵⁵¹ Müellif Katâde’den ikinci bir görüş olarak da bunu dile getirdiğini rivâyet etmektedir.⁵⁵²

Müfessir bu rivâyetleri aktardıktan sonra kendi görüşü olarak “Bu hususta en uygun

⁵⁴⁵ Râzî, a.g.e, II, 143.

⁵⁴⁶ Ra’d 13/2.

⁵⁴⁷ Taberî, a.g.e, XIII, 61-62.

⁵⁴⁸ Taberî, a.g.e, XIII, 62.

⁵⁴⁹ Bkz. Taberî, a.g.e, XIII, 62.

⁵⁵⁰ Ra’d 13/2.

⁵⁵¹ Taberî, a.g.e, XIII, 62.

⁵⁵² Taberî, a.g.e, XIII, 62.

olan ikinci görüştür. Ayetten net olarak anlaşılan gökyüzünün direksiz olarak yükseltildiği gerçeğidir. Bunun dışındaki haber ve deliller ise kabul edilecek rivâyetler değildir”⁵⁵³ demektedir.

Diğer müfessir ve âlimlerin yorumuna bakarsak, Şerif Murtazâ, ayeti şöyle tefsir etmektedir: “Eğer orada gökyüzünü tutan bir direk olsaydı, siz onu görürdünüz. Direği görmek mümkün olmadığına göre, yok anlamına gelmektedir.”⁵⁵⁴

Fahredden Râzî, bu ayetin tefsirinde, “Dünyanın zebercedden yapılmış ve bütün dünyayı kapsayan Kaf Dağı üzerine konulan bir direk üzerinde yükseltilmiştir” tezinin son derece yanlış olduğunu ifade etmektedir. O’na göre, “تَرَوْنَهَا (teravnehe=onu görüyorsunuz) cümlesi, عَمَدٍ (amedin=direkler) kelimesinin sıfatıdır. Ve bu konuda en uygun te’vîlin “Dünyanın bizim göremediğimiz bir direk ile yükseltildiği, bu direğin ise, Yüce Allah’ın kudreti olduğu gerçeğidir” şeklindeki yorum olduğunu söylemektedir.”⁵⁵⁵

3. Gökyüzü ve Yeryüzünün Ağlaması

Yüce Allah Firavun ve ordusunu Kızıldeniz’de helâk ettikten sonra gökyüzü ve yeryüzünün onlara ağlamadığını şöyle haber vermektedir:

فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ “Gök ve yer onların üzerine ağlamadı. Onlara mühlet de verilmedi.”⁵⁵⁶ Birer gayr-i âkil olan gökyüzü ve yeryüzünün, helâk olan ya da ölenler için ağlamadığının haber verilmesi müşkil olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira böyle bir ifadeden, “Sanki bunlar birileri öldüğü zaman ağlarlardı, ancak Firavun, avenesi ve askerlerinin boğulup helâk olmaları karşısında (onlara bir ceza olarak) ağlamadılar” şeklinde bir anlam çıkarmak mümkündür. Gökyüzü ve yeryüzünün birilerinin ölümü üzerine ağlamaları hadisesi ise vâkıa ile çelişkilidir.

Taberî bu ayeti şöyle tefsir etmektedir: “Yüce Allah’ın denizde boğarak helâk ettiği Firavun ve kavmi için ne gökyüzü, ne de yeryüzü ağladı. “Gökyüzünün ağlaması, onun etrafının kırmızılaşmasıdır” denilmiştir. Süddî’den rivâyet olunduğuna göre “Hüseyin b. Ali (r.a) şehîd

⁵⁵³ Taberî, a.g.e, XIII, 62.

⁵⁵⁴ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 231.

⁵⁵⁵ Râzî, a.g.e, XVIII, 186.

⁵⁵⁶ Duhân 44/29.

edilince gökyüzü ağladı. Onun ağlaması etrafının kıpkırmızı olmasıdır.” Atâ’dan da bu şekilde rivâyet gelmiştir. Ve şöyle denilmiştir: “Mü’min bir kimse vefat edince gökyüzü ve yeryüzü kırk sabah onun için ağlar. Firavun ve kavmi için ağlamadılar. Çünkü onların Yüce Allah’a yükselen salih amelleri yoktu ki gökyüzü onlara ağlasın. (İçinde namaz kıldıkları) mescidler de yoktu ki, yeryüzü onlara ağlasın.⁵⁵⁷

Saîd b. Cübeyr şöyle rivâyet etmektedir: “Bir adam İbn Abbâs (r.a)’a gelerek bu ayet-i kerimeyi okudu ve “Ey İbn Abbâs! Gökyüzü ve yeryüzü herhangi bir kişi için ağlar mı? Diye sordu. İbn Abbâs (r.a) “Evet ağlar. Herbir yaratık için bir kapı vardır. O kapıdan rızık iner, salih ameli de oradan yükselir. Mü’min birisi vefat edince gökyüzündeki rızıkının indiği ve amelinin yükseldiği bu kapı kapanır. Bunun üzerine gökyüzü ağlamaya başlar. Aynı şekilde namaz kıldığı ve Yüce Allah’ı zikrettiği yerler de onu kaybedince ağlamaya başlar. Firavun’un salih amelleri ve yeryüzünde ibadet ettiği yerleri olmadığı için ne gökyüzü ne de yeryüzü o ve kavmi için ağlamamıştır” dedi.⁵⁵⁸

Konumuzla ilgili Ubeydü’l-Hadramî Rasûlullah (s.a.v)’dan şöyle bir hadis-i şerif rivâyet etmiştir: “Şüphesiz İslam garip başlamıştır ve garip olarak dönecektir. Fakat unutmayın ki, mü’mine gariplik yoktur. Zira bir mü’min kendisine ağlayacak hiç kimsenin bulunmadığı gurbet diyarında vefat etse, gökyüzü ve yeryüzü ona ağlar” dedi. Arkasından bu ayet-i kerimeyi okuyup, “Şüphesiz gökyüzü ve yeryüzü kâfirler için ağlamaz” dedi.⁵⁵⁹

Görüldüğü gibi müellif gökyüzü ile yeryüzünün mü’min kullar için ağladığını bildiren gerek Rasûlullah (s.a.v)’dan ve gerekse te’vîl ehlinden rivâyetlerde bulunmakta ve bu konuyla ilgili herhangi bir başka yorumda bulunmamaktadır.

Diğer Müşkilü’l-Kur’ân yazarlarına bir bakacak olursak, İbn Kuteybe bu ayet-i kerimenin te’vîli hususunda şunları söylemektedir: “Araplar bir kişinin başına gelen musibetin büyüklüğünü ifade etmek için, “Güneş onun için karardı, onun yokluğundan dolayı ay tutuldu, rüzgâr, şimşek, gökyüzü ve yeryüzü onun için ağladı” derler. Böylece o kişinin başına gelen musibetin büyüklüğünü, çok kapsamlı ve geniş olduğunu ifade ederler ki, bu da yalan değildir. Çünkü Araplar (bu tip ifadeleri kullanmada) mutabıktırlar ve bu sözleri duyan herkes bunu

⁵⁵⁷ Taberî, a.g.e, XXV, 74.

⁵⁵⁸ Taberî, a.g.e, XXV, 74.

⁵⁵⁹ Taberî, a.g.e, XXV, 75; Ayrıca hadis-i şerif için bkz. Beyhakî, *Şuabü’l-Îmân*, 9888; *Keşfü’l-Hafâ*, I, 282.

söyleyenin sözünü (ne maksatla söylediğini) bilir.⁵⁶⁰

Şerif Murtazâ da, gökyüzü ve yeryüzünün ağlamalarını kabul etmek nasıl mümkün olur? Şeklinde bir soru irad etmiş ve soruya kendisi dört çeşit cevap vermiştir:

Birincisi, ayet-i kerimede geçen gökyüzü ve yeryüzünün ağlamasından maksat gökyüzü ve yeryüzü ehlinin ağlamasıdır.⁵⁶¹

İkincisi, bu ifadede mubelağa vardır. Onların konumlarının son derece düşük olduğu, mevkilerinin hakir olduğu Yüce Allah tarafından dile getirilmiş olmaktadır.⁵⁶²

Üçüncüsü, onların cesetlerinin hiçbir kişi tarafından alınmadığı ve onlara hiçbir kimsenin yardımcı olmadığının Yüce Allah tarafından haber verilmesidir. Çünkü Araplarda şöyle bir âdet vardı. Onlar ölülerinin cesetlerini almadan hiçbir ölülerine ağlamazlardı.⁵⁶³

Dördüncüsü, onların yeryüzünde kendilerine gökyüzüne yükseltecek herhangi salih bir amellerinin olmadığını kinâyeli bir şekilde anlatılmasıdır.⁵⁶⁴

B. İNSAN

Kâinatı bir daire kabul edersek, şüphesiz ki, onun merkezine insanı yerleştirmemiz gerekir. Zira herşey insan için,⁵⁶⁵ insan ise Yüce Allah'a kulluk için yaratılmıştır.⁵⁶⁶ Halife olarak yaratılan insan,⁵⁶⁷ akıl ve nefis sahibi olması nedeniyle hem melekî, hem de hayvânî yönü olan bir varlıktır. Gökyüzü, yeryüzü ve dağların kabul etmekten kaçındığı İlâhî emaneti üstlenmiş olan insan,⁵⁶⁸ dünyaya imtihan için gönderilmiş mükemmel bir varlıktır.⁵⁶⁹ Kur'ân-ı Kerim'de insan ile ilgili birçok ayet-i kerimeler vardır. Ve bazı ayet-i kerimeler arasında sanki

⁵⁶⁰ İbn Kuteybe, a.g.e, s.107.

⁵⁶¹ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 49.

⁵⁶² Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 49.

⁵⁶³ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 53.

⁵⁶⁴ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 53.

⁵⁶⁵ Bakara 2/29.

⁵⁶⁶ Zâriyât 51/56.

⁵⁶⁷ Bakara 2/30.

⁵⁶⁸ Ahzâb 33/72.

⁵⁶⁹ Bakara 2/155; Mülk 67/2.

çelişki varmış gibi görülmektedir. Bu bölümde bu ayet-i kerimelerden bazılarına işaret edilecektir.

1. İnsanın Yarattılması

İnsanın yaratılışı ve tabiatı ile ilgili Kur'ân-ı Kerim'de birçok ayet-i kerime mevcuttur.⁵⁷⁰ Ve onun yaratılış maddesi hakkında çeşitli isimler zikredilmektedir. Bunları, toprak,⁵⁷¹ yapışkan çamur,⁵⁷² süzölmüş çamur,⁵⁷³ pişmiş kuru çamur⁵⁷⁴ ve kara balçık,⁵⁷⁵ ve pişmiş çamura benzeyen bir balçık⁵⁷⁶ şeklinde sıralamak mümkündür. Bu maddelerin isimlerinin değişik olması bir müşkil olarak görünmektedir. Ancak ayet-i kerimelerde geçen bu hammaddenin toprak ve toprağın herhangi bir şekli olduğu kesindir. İhtimal ki, bundan dolayı müellif bunu bir müşkil görmemekte ve konu üzerinde herhangi bir yorum yapmamaktadır.

Öte yandan Yüce Allah insanların bir erkek ve kadından yaratıldığını şöyle haber vermektedir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا “Ey insanlar! Muhakkak ki, biz sizi bir erkekle (Âdem (a.s)) ve bir dişiden (Havvâ) yarattık. Ve birbirinizle tanışasınız diye sizi halklara ve kabilelere (aşiretlere) ayırdık.”⁵⁷⁷ Bu ayet-i kerime ile insanın toprak ve toprağın herhangi bir şeklinden yaratıldığını haber veren ilk ayetler arasında bir tenâkuz (çelişki) varmış gibi görülmektedir. Zira son ayet-i kerimeye göre insanların yaratılış menşei bir erkek ve kadın olduğu halde, ilk ayet-i kerimelere göre, toprak ve toprağın çeşitleridir.

مُؤَلِّفٍ هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمُرُّونَ “Sizi çamurdan yaratan, sonra size bir ecel takdir eden O’dur. Tayin edilen bir ecel de (kıyamet zamanı) O’nun katındadır. Sonra bir de şüphede ediyorsunuz”⁵⁷⁸ ayet-i kerimesinin tefsirinde şunları aktarmaktadır:

“Yüce Allah “O Allah sizi çamurdan yarattı. Semâyı ve yeryüzünü yaratan, geceyi

⁵⁷⁰ Bkz. Bakara 2/30; A’râf 7/11-12; İnsan 76/1; Târik 86/5-7; Tîn 95/4-5.

⁵⁷¹ Hac 22/5; Rûm 30/20; Fâtır 35/11; Gâfir 40/67.

⁵⁷² En’âm 6/2; Secde 32/7; Sâd 38/71.

⁵⁷³ Mü’minûn 23/12.

⁵⁷⁴ Hicr 15/33.

⁵⁷⁵ Hicr 15/26, 28, 33.

⁵⁷⁶ Rahmân 55/14.

⁵⁷⁷ Hucurât 49/13.

⁵⁷⁸ En’âm 6/2.

karanlık, gündüzü aydınlık yapan O'dur. Bütün bu nimetlere rağmen kâfirler, O'nu inkâr edip, hiçbir fayda ve zararı olmayan (putları) O'na eşit tutuyorlar. Ey insanlar! O sizi çamurdan yarattı" buyurmaktadır. Yüce Allah bu sözü ile şunu kasetmektedir: Bütün insanlar O'nun çamurdan yarattığı Âdem (a.s)'in çocuklarıdır. Dolayısıyla Yüce Allah onları Âdem (a.s) konumunda değerlendirerek böyle hitap etmektedir. Müellifimiz bu görüşünü, Katade, Mücâhid, Süddî ve Dahhâk'tan yapmış olduğu rivâyetlere dayandırmaktadır. Dahhâk şöyle söylemektedir: "Âdem (a.s) çamurdan, insanlar ise süzölmüş bir özden, değersiz bir sudan yaratılmışlardır."⁵⁷⁹

Göröldüğü gibi, müfessir insanların Âdem (a.s) in çocukları olması sebebiyle, onun yaratılış şeklini bütün insanlara şâmil ederek insanların yaratılış hammaddesinin çamur olduğunu belirtmektedir. Fahrüddin Râzî bu görüşü ifade ettikten sonra, "Bana göre başka bir yorum daha vardır" diyerek kendi görüşünü şöyle dile getirmektedir: "İnsan menî ve hayız kanından yaratılmıştır. Bu ikisi ise kandan, kan da ya hayvansal ya da bitkisel gıdalardan meydana gelmektedir. Şayet hayvansal gıdalardan meydana geldiyse, netice itibariyle hayvanların yaratılması durumu insanın durumuna benzemektedir. Geriye sadece bitkiler kalmaktadır. Bitkilerin menşei ise hiç şüphesiz çamurdur (topraktır)."⁵⁸⁰

Taberî'nin benzer ifadeleri şu ayet-i kerimenin tefsirinde de kullandığı görölmektedir: *“Hem Allah sizi bir topraktan, sonra bir damla sudan yarattı. Sonra sizi çiftler kıldı.”*⁵⁸¹ “Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Ey insanlar! Yüce Yaratıcı sizi topraktan yarattı. Yani, onların babası Âdem (a.s)'i topraktan yarattı. Babalarının yaratılma şeklini onların yaratılma şekli olarak kıldı. Sonra (sizi) bir nutfeden yani, bir erkek ile bir kadının nutfesinden yarattı.”⁵⁸²

Konumuzla ilgili, *“And olsun biz insanı, çamurdan, bir sülâleden (süzölüp çıkarılmış çamurdan) yarattık,”*⁵⁸³ ayet-i kerimesini ise müellifimiz şöyle tefsir etmektedir: “Muhakkak ki, biz insanı çamurdan, süzölüp çıkarılmış çamurdan yarattık. Onu topraktan süzöp çıkardık. *سُلَالَةٍ* (Sülâle), bütün topraklardan süzölüp çıkartılan demektir. Zira Âdem (a.s) yeryüzünden alınan topraktan yaratılmıştır”⁵⁸⁴ dedikten sonra te'vîl ehlinin ayet-i

⁵⁷⁹ Taberî, a.g.e, VII, 93-94.

⁵⁸⁰ Râzî, a.g.e, XII,126.

⁵⁸¹ Fâtır 35/11.

⁵⁸² Taberî, a.g.e, XXII, 81.

⁵⁸³ Mü'minûn 23/12.

⁵⁸⁴ Taberî, a.g.e, XIII, 6.

kerimeyi böyle anladığını, ancak ayet-i kerimde zikri geçen insandan maksadın kim olduğu konusunda iki farklı görüşün bulunduğunu belirterek bu görüşleri şu şekilde rivâyet etmektedir.⁵⁸⁵

Birinci görüşe göre, burada insandan maksat Âdem (a.s)'dir. Bu görüşü savunan Katâde şöyle demektedir: “Âdem (a.s) çamurdan süzülüp çıkartılan (topraktan), onun zürriyetleri ise süzölmüş bir özden, değersiz bir sudan yaratılmıştır.”⁵⁸⁶

İkinci görüş, “Burada zikredilen Âdem (a.s)'in çocukları yani insandır. سُلَالَةٍ (Sülâle) den maksat, topraktan yaratılmış Âdem (a.s)'den olan erkeğin belinden süzölerek çıkıp gelen nutfedir. Bu görüşü İbn Abbâs (r.a) ve Mücâhid dile getirmektedir.”⁵⁸⁷

Müellif tercihini ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ “Sonra onu emin ve sağlam bir karargâhta (rahimde) nutfe (sperma) haline getirdik,” ayet-i kerimesini delil göstererek ikinci görüşten yana kullanmaktadır.⁵⁸⁸

Netice itibariyle müellifimizin topraktan yaratılanın Âdem (a.s), bir anne-baba veya nutfe, süzölmüş bir öz, değersiz bir su v.b...den yaratılanların ise Âdem (a.s) in zürriyeti ve çocukları olan diğer insanlar olduğunu ifade etmek suretiyle buradaki işkâli çözümlendiği görölmektedir ki, bizim kanaatimizde bu şekildedir.

2. İnsanın Aceleden Yaratılması

Kur'ân-ı Kerim'de insanoğlunun yaratılışı ve diğer bir takım meziyetlerini bildiren ayet-i kerimelerin oldukça çok olduğu daha önce ifade edilmişti. Bu ayet-i kerimelerden birisi de, “insanın aceleden yaratıldığını” haber veren;

خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأُرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ “İnsan aceleci olarak yaratılmıştır. Size yakında (azaba dair) alametlerimi göstereceğim. Şimdi siz acele etmeyin”⁵⁸⁹ ayet-i kerimesidir. Konumuzla ilgili ikinci ayet-i kerimde ise “insanın aceleci bir tabiata sahip olduğunu” bildiren;

⁵⁸⁵ Taberî, a.g.e, XIII, 6.

⁵⁸⁶ Taberî, a.g.e, XIII, 7.

⁵⁸⁷ Taberî, a.g.e, XIII, 7.

⁵⁸⁸ Bkz. Taberî, a.g.e, XIII, 7.

⁵⁸⁹ Enbiyâ 21/37.

وَيَذُغُ الْإِنْسَانَ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا “İnsan, hayrın gelmesine dua ettiği gibi kötölüğün gelmesine de dua eder. İnsan pek acelecidir”⁵⁹⁰ ayet-i kerimesidir.

Taberî خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأْرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ “İnsan aceleci olarak yaratılmıştır. Size yakında (azaba dair) alametlerimi göstereceğim. Şimdi siz acele etmeyin”⁵⁹¹ ayet-i kerimesini tefsir ederken burada insandan maksadın Âdem (a.s) olduğunu belirttikten sonra, “Bu ayet-i kerimenin yorumu hakkında ilim ehli ihtilaf etmişlerdir” demiş ve bu ihtilafları şöyle sıralamıştır:

Birinci görüşe göre, insan bünye ve yaratılış itibariyle aceleci bir tabiata sahiptir. Bunun delili Saîd’den şöyle rivâyet edilmiştir: “Âdem (a.s) rûh ayaklarından üflenip dizlerine kadar ulaşınca hemen ayağa kalkmaya çalıştı. Bunun üzerine Allah (c.c) “İnsan aceleci olarak yaratılmıştır”⁵⁹² buyurmuştur.”⁵⁹³

Müellif bu görüş ile ilgili ikinci rivâyeti Süddî’den şöyle aktarmaktadır: “Âdem (a.s) rûh üflenince ilk olarak rûh kafasına girdi ve Hz. Âdem hapsirdi. Melekler kendisine “elhamdülillâh” demesini telkin ettiler ve o da “elhamdülillâh” dedi. Bunun üzerine Yüce Allah “Rabbin sana rahmet etsin” dedi. Rûh gözlerine ulaşınca cennet meyvelerini gördü. Rûh karnına girince yemek iştahı geldi ve rûh henüz ayaklarına ulaşmadan cennet meyvelerine doğru acele bir şekilde sıçradı. Bunun üzerine Allah Teâlâ: “İnsan aceleci olarak yaratılmıştır”⁵⁹⁴ buyurmuştur.⁵⁹⁵

Bu yoruma göre, acelecilik Âdem (a.s)’ın tabiatından kaynaklanan bir olgudur. Günlük hayatta da onun soyundan gelen insanoğlunun aceleciliğe meyilli olduğuna, beklemekten hoşlanmadığına şâhit olmaktayız. Dolayısıyla bu yorum vakıa ile de uyuşmaktadır.

Müfessirin aktardığı ikinci yorum ise şöyledir: “Diğerleri ise şöyle söylemektedirler: “İnsan aceleyle yaratılmıştır. Yani Yüce Allah insanı (Âdem’i) alelacele yaratmıştır. Ve şöyle dediler: “Allah (c.c) Âdem (a.s) cuma gününün sonlarına doğru, güneş batmazdan az önce, güneşin kaybolmasına ramak kala yaratmıştır.” Bunların delili ise, Mücâhid’den gelen şu rivâyettir: “Yüce Allah her şeyi günün sonuna doğru yarattı. Âdem (a.s)’ın gözlerine, diline ve

⁵⁹⁰ İsrâ 17/11.

⁵⁹¹ Enbiyâ 21/37.

⁵⁹² Enbiyâ 21/37.

⁵⁹³ Taberî, a.g.e, XVII, 19.

⁵⁹⁴ Enbiyâ 21/37.

⁵⁹⁵ Taberî, a.g.e, XVII, 20.

başına rûh verilip canlılık başlayınca, henüz daha bedenine rûh ulaşmadan Âdem (a.s): “Yarabbi! Beni güneş batmadan önce yaratmada acele et” diye duâ etti.⁵⁹⁶

Bu yoruma göre ise, insanın acele yaratılması tamamen yaratıcı ile alakalıdır. Yani insanın yaratılışı Yüce Allah tarafından acele bir şekilde gerçekleşmiştir.

Taberî üçüncü olarak Basra Lügat Ekolü’nün görüşlerini sunmaktadır. Bu ekol şöyle demektedir: “*إِنَّمَا قَوْلُنَا* “*İnsan aceleci olarak yaratılmıştır*”⁵⁹⁷ ayetinin manası *لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَا أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ* “*Biz bir şeyi dilediğimiz zaman, ona sözümüz sadece “Ol,” dememizdir. O da hemen olur*”⁵⁹⁸ ayetinde de ifade edildiği gibi, Yüce Allah’ın كُنْ (kün=ol) emrine uyarak insanın çabuk olarak yaratılmasıdır.” Ancak müellifimiz bu görüşe, her şey bu şekilde yaratıldığı halde sadece insanın zikredilmesinin sebebi nedir? Diyerek itiraz etmektedir.⁵⁹⁹

Müfessir dördüncü yorumu “Başka birileri de şöyle dedi” demek suretiyle düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: “Bu ayet-i kerimede kelimelerin yer değiştirmesi söz konusudur. Yani ayet-i kerimenin aslı *خُلِقَتِ الْعَجَلَةُ مِنَ الْإِنْسَانِ* “*Acele insandan yaratılmıştır (çıkıştır)*” şeklindedir” demektedirler. Bu şekilde kullanım Arapça’da meşhurdur. Mesela *وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ* “*İnkâr edenler ateşe arz olunacakları gün*”⁶⁰⁰ ayetinde olduğu gibi.⁶⁰¹

Müfessir doğru görüş olarak ikinci yorumu yani “İnsan aceleyle yaratılmıştır. Yani Yüce Allah insanı (Âdem’i) alelacele yaratmıştır. Ve şöyle dediler: “Allah (c.c) Âdem (a.s)’ı cuma gününün sonlarına doğru, güneş batmazdan az önce, güneşin kaybolmasına ramak kala yaratmıştır” görüşünün doğruya en yakın olduğunu ifade etmekte ve *سَأْرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ* “*Siz yakında (azaba dair) alametlerimi göstereceğim. Şimdi siz acele etmeyin*”⁶⁰² ayetini delil olarak sunmaktadır.⁶⁰³

Mukayese yaparsak, İbn Kuteybe müellifimizin aktarmış olduğu dördüncü yorumu yani ayet-i kerimede kelimeler arası yer değiştirme vardır. Buna göre ayet-i kerimenin aslı *خُلِقَتِ الْعَجَلَةُ مِنَ الْإِنْسَانِ* “*Acele insandan yaratılmıştır (çıkıştır)*” şeklindedir” diyenlerin görüşünün doğru

⁵⁹⁶ Taberî, a.g.e, XXVII, 20.

⁵⁹⁷ Enbiyâ 21/37.

⁵⁹⁸ Nahl 16/40.

⁵⁹⁹ Bkz. Taberî, a.g.e, XXVII, 20.

⁶⁰⁰ Ahkâf 46/34.

⁶⁰¹ Taberî, a.g.e, XXVII, 20.

⁶⁰² Enbiyâ 21/37.

⁶⁰³ Bkz. Taberî, a.g.e, XXVII, 21.

olduğunu söylemektedir.⁶⁰⁴

Şerif Murtazâ bu ayetteki işkâlin halli konusunda müfessirimizin aktardığı dört yorumla beraber, dört yorum daha ilave etmiştir. Bu dört yorum ise şunlardır:

Birincisi, insanın acele etmede, iyilikleri elde edip, zararlı şeylerden kaçma konusunda fazla aceleci olduğunu mübelağalı olarak anlatmak maksadıyla böyle bir ifade kullanılmıştır.⁶⁰⁵

İkinci yoruma göre ayette geçen عَجَلٍ (acel) kelimesi ضعف (zaaf=zayıflık) manasına gelmekte, o zaman ayetin anlamı “İnsan zayıflıktan yaratılmıştır” şeklinde olmaktadır.⁶⁰⁶

Üçüncü yorum ise عَجَلٍ (acel) kelimesi طين (tîn=çamur) manasına gelmekte ve insanın çamurdan yaratıldığı haber verilmiş olmaktadır.⁶⁰⁷

Dördüncüsü, burada zikrolunan insandan maksat Hz. Âdem'dir. Çünkü Âdem (a.s) diğer insanların aksine meni, kan pıhtısı ve embriyo gibi aşamalardan geçmeden doğrudan yaratılmıştır.⁶⁰⁸

3. İnsanın Sıkıntı ve Zorluklar İçinde Yaratılması

Yüce Allah bir ayet-i kerimede insanın yolunu kolaylaştırdığını haber verirken, başka bir ayet-i kerimede ise zorluk ve sıkıntı içinde yarattığını bildirmektedir. Dolayısıyla bu iki ayet-i kerime arasında tenâkuz (çelişki) varmış gibi görünmektedir.

Taberî نُتْمَ السَّبِيلِ يَسَّرَهُ “*Sonra ona yolunu kolaylaştırdı*”⁶⁰⁹ ayet-i kerimesi hakkında şunları aktarmaktadır: “Te’vîl ehli ayet-i kerimede ifade edilen السَّبِيلِ (sebîl) kelimesi hususunda ihtilâf etmişlerdir” demekte ve bu görüşleri şu şekilde dile getirmektedir:

Birinci görüşe göre, bundan maksat, insanın annesinden doğarkenki çıkış yoludur. Bu

⁶⁰⁴ Bkz. İbn Kuteybe, a.g.e, s. 125.

⁶⁰⁵ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 465.

⁶⁰⁶ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 469.

⁶⁰⁷ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 469.

⁶⁰⁸ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 470.

⁶⁰⁹ Abese 80/20.

görüşü Katâde iddiâ etmektedir.⁶¹⁰

İkinci görüşe göre ise hak ve batıl yoludur. Yani ayet-i kerimenin manası “Biz ona hak ve batıl yolunu açıkladık, onu kolaylaştırarak yapılabilir hale getirdik” şeklindedir. Bu görüşün sahibi Mücâhid, “Bu ayet-i kerime “إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا” *“Kuşkusuz biz ona yolu gösterdik; ister şükredici olsun, ister nankör”*⁶¹¹ ayet-i kerimesi gibidir” demektedir. Katâde, insanın kendisine kolaylaştırılan yolun hayır yolu, İbn Zeyd ise bunun İslam yolu olduğunu belirtmektedir.⁶¹²

Müellif birinci görüşü benimsemekte ve sebebinin şöyle açıklamaktadır: “Ayet-i kerimenin zâhiri buna daha uygundur. Zira bu ayet-i kerimeden bir önceki ve sonraki ayet-i kerimelerde Yüce Allah kendi sıfatından, yaratmasından ve insanın bedenini sevk ve idare etmesinden haber vermektedir. Bundan ötürü bu şekilde mana vermek en uygun olanıdır” demektedir.⁶¹³

Geçen ayet-i kerimeye muârizmiş gibi görünen bir ayette Yüce Yaratıcı şu şekilde bildirmektedir:

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ “Biz insanı gerçekten bir sıkıntı içinde yarattık.”⁶¹⁴ Öncelikle ayet-i kerimede anahtar kelime olan كَبَدٍ (kebed) lafzının anlamına bakmamız gerekmektedir.

كَبَدٍ (Kebed), şiddet, meşakkat, güçlük manasına gelmektedir. Ve bu ayet-i kerimede bu manadadır. Yani “Dünya ve ahiret işleri insanı zorluk ve meşakkate soktu” anlamında kullanılmıştır. Yine, “İnsan diğer canlıların aksine dik olarak yaratıldı” şeklinde anlamak da mümkündür” denilmiştir. İbn Arefe, فِي كَبَدٍ (fi kebed) cümlecini, “darlık içinde” diye izâh etmiştir. İnsanın dünya ve ahiret işleri için çektiği bunca zahmet, bitmek bilmeyen meşakkat ve acılar, sonu gelmeyen ızdırıp ve çileler ve arkasından ölüm. Sonu cennet veya cehennem ile bitecek olan uzun bir yolculuk. Bu yolculuk anındaki endişe, ümit ve korku dolu bir bekleyiş.⁶¹⁵

Müellif, كَبَدٍ (kebed) kelimesinin anlamı konusunda ihtilâf olduğunu beyan ederek bu

⁶¹⁰ Taberî, a.g.e, XXX, 35.

⁶¹¹ İnsan 76/3.

⁶¹² Taberî, a.g.e, XXX, 35-36.

⁶¹³ Taberî, a.g.e, XXX, 36.

⁶¹⁴ Beled 90/4.

⁶¹⁵ Fîrûzâbâdî, a.g.e, IV, 322.

ihtilâfları şu şekilde bildirmektedir:

Birinci görüş, كَبَدٌ (kebed) kelimesinin anlamı, “şiddet, zorluk ve yorgunluk” demektir. Bu görüşü, İbn Abbâs (r.a), Hasan el-Basrî ve Katâde savunmaktadır.⁶¹⁶

İkinci görüşe göre ayet-i kerimenin manası, “İnsan öyle yaratıldı ki, onun gibi başka bir şey yaratılmadı” demektir. Hasan el-Basrî ayet-i kerimeyi “İnsanoğlu kadar meşakkat ve zorluklara göğüs geren başka varlık yaratmadık. Dünyanın musibetlerini, ahiretin şiddetlerini yaşar olduğu halde insanı yarattık” şeklinde tefsir etmiştir. İbn Abbâs (r.a), Mücâhid ve İkrime’ye göre, “Şiddet içinde yaratıldı” anlamına gelmektedir. İbn Abbâs’tan başka bir rivâyete göre ise “Geçim derdi, üstlenmiş olduğu sorumluluk, yaşam kavgası ve dışleri çıkarken çektiği acı ve ızdıraplar içinde yarattık” anlamına gelmektedir. Mücâhid’e göre de “Dışleri çıkarken çektiği şiddet” kastedilmiştir.⁶¹⁷

Üçüncü görüşe göre, bunun manası “O (iki ayak üzere durabilen) dik, ölçülü ve orta boylu olarak yaratıldı” demektir. Bu görüşü yine İbn Abbâs (r.a), İkrime, İbrahim, Abdullah b. Şeddâd ve Ebû Sâlih savunmaktadır. Dahhâk ise şöyle söylemektedir: “İnsan iki ayağı üzerinde yaratılmıştır. Yeryüzünde hiçbir canlı bu şekilde yaratılmamıştır.”⁶¹⁸

Dördüncü görüşe göre ise ayet-i kerimenin anlamı “İnsan gökyüzünde yaratılmıştır. Bu görüşü de İbn Zeyd ileri sürmektedir.⁶¹⁹

Müellif bu nakillerden sonra, en doğru görüş “İnsan işlere göğüs gerebilecek ve onlara çözüm üretebilecek yetenek ve kabiliyette yaratıldı” şeklinde mana verenlerin görüşüdür, demektir. Ve كَبَدٌ (kebed) kelimesinin şiddet anlamına geldiğini ifade ederek, Arapça’da bu kelimenin en yaygın ve bilinen manasının bu olduğunu belirtmektedir.⁶²⁰

Sonuç olarak müellifimiz birinci ayet-i kerimede bahsi geçen “yolun insana kolaylaştırılması hâdisesinin, annesinden doğarken gerçekleştiğini, yani doğumda Yüce Allah’ın kendisine kolaylıklar sağladığını, ikinci ayet-i kerimede ise insanın doğumundan sonraki aşamalarda meydana geldiğini belirtmek suretiyle iki ayet-i kerime arasında varmış gibi

⁶¹⁶ Taberî, a.g.e, XXX, 125.

⁶¹⁷ Taberî, a.g.e, XXX, 126.

⁶¹⁸ Taberî, a.g.e, XXX, 126.

⁶¹⁹ Taberî, a.g.e, XXX, 126.

⁶²⁰ Taberî, a.g.e, XXX, 126.

görünen işkâli çözüme kavuşturmaktadır.

4. Yeryüzünün Vârisleri (Hâkimleri) Meselesi

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de yeryüzüne sâlih kulların vâris olacaklarını şöyle haber vermektedir:

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ “*And olsun ki, Tevrat'tan sonra Zebûr'da da yeryüzüne ancak iyi kullarımın mirasçı olduğunu yazmıştık.*”⁶²¹ Bu ayet-i kerime ile vâkıa arasında ilk bakışta tenâkuz (tezat, çelişki) varmış gibi görülmektedir. Çünkü gerek geçmişe ve gerekse günümüzdeki duruma baktığımızda, yeryüzüne salih olmayan, hatta zâlim ve kâfir olanların da vâris (hâkim) olduklarını görüyoruz. Zira Yüce Allah Nemrûd'a mülk verdiğini şöyle haber vermektedir:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَيْهُ اللَّهُ الْمُلْكَ “*Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye, Rabbi hakkında İbrahim'le tartışanı görmedin mi?*”⁶²² Bu ayet-i kerimede zikri geçen ve kendisine hükümdarlık verilenin Nemrûd b. Ken'ân olduğunu ve kendisinin yeryüzünde insanlar üzerinde diktatörlük ve rablik iddiâ eden ilk kişi olduğunu Mücâhid bildirmektedir.⁶²³

Bu ayet ve vâkıa ile çelişkili gibi görünen yukarıdaki ayet-i kerimenin tefsirinde müellifimiz öncelikle الْأَرْضَ (arz=yer) kelimesi üzerinde durmakta ve bundan maksadın cennet olduğunu belirterek ayet-i kerimeyi şöyle açıklamaktadır: “Muhakkak cennet yurduna, Allah'a karşı emir ve yasakları sonuna kadar yerine getiren kullarım vâris olacaktır. Buna mukabil Şeytan'a itaâti Yüce Allah'a itaâte tercih eden günah ehli ise oradan mahrum kalacaktır.” Bu görüşünü ise İbn Abbâs (r.a)'a dayandırmaktadır.⁶²⁴

Bu yoruma göre, yeryüzünde küfrün simgesi haline gelmiş Nemrud, Firavun ve buna benzer kişi ya da kişilerin dünyada hükümrân olmaları ile geçen ayet arasında tenâkuz (çelişki) yoktur. Çünkü ayette zikredilen arzdaki maksat cennet iken, onların hükümdarlığı tamamen dünyevîdir. Bu şekilde çelişki ortadan kalkmış olmaktadır.

⁶²¹ Enbiyâ 21/105.

⁶²² Bakara 2/258.

⁶²³ Râzî, a.g.e, VII, 20.

⁶²⁴ Taberî, a.g.e, XVII, 81.

İbn Abbâs (r.a)'dan gelen ikinci bir rivâyet ise şöyledir: “Yüce Allah yeryüzü ve gökyüzünü yaratmazdan önceki ilminde, Tevrat'ta ve Zebûr'da Ümmet-i Muhammed'in yeryüzüne vâris olacaklarını ve salihler olarak cennete gireceklerini haber verdi. Ayrıca müellif, Saîd b. Cübeyr, Ebu'l-Âliye ve Mücâhid'in de bu görüşte olduklarını bildirmektedir.⁶²⁵

Taberî'nin الْأَرْضَ (arz) kelimesi hakkında bize aktardığı ikinci görüş ise “Buradaki arzdan maksat yeryüzüdür ve Yüce Allah mü'minleri oraya vâris yapacaktır” diyenlerin görüşüdür. Başka bir görüşe göre, oraya vâris olacak olanlar İsrâîloğullarıdır. Çünkü Mevlâ Teâlâ onlara bunu va'd etmiş ve bu va'dini yerine getirmiştir. Bu görüşlerini وَأُورَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَّرْنَا مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ فِرْعَوْنَ وَقَوْمَهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ “*Ve o hırpalanıp ezilmekte olan kavmi de yeryüzünün, bereketle donattığımız doğusuna ve batısına mirasçı yaptık. Ve böylece Rabbinin, İsrâîloğullarına olan o güzel vaadi, sabırları yüzünden gerçekleşti. Biz de Firavun ile kavminin yapageldikleri sanat eserlerini ve diktikleri binaları yerle bir ettik*”⁶²⁶ ayet-i kerimesiyle ispatlamaktadırlar.⁶²⁷

Fahrüddin Râzî bu ayeti delil göstererek burada zikri geçen arz ile kastedilenin “el-Ardu'l-Mukaddese” olduğunu söylemektedir.⁶²⁸

Müellif bu ayet ile ilgili sözlerini şu şekilde tamamlamaktadır: “Sâlih kulların vâris olacakları arzdan maksat, kâfir milletlerin yurduudur. Ve buraya Ümmet-i Muhammed vâris olacaktır. Bunu Ali b. Ebû Talha İbn Abbâs (r.a)'dan rivâyet etmiştir.”⁶²⁹

Bu ayet-i kerimeyi tarihi seyir içerisinde yani geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek bağlamında ele alan M. Hamdi Yazır onu şöyle tefsir etmektedir: “*And olsun ki, Tevrat'tan sonra Zebûr'da da yazdık*” yahut bu konudaki birtakım hatırlatmalardan sonra Zebur'da yazdık. *Ki yeryüzüne ancak iyi kulların mirasçı olur. Yeryüzü fitne, fesat çıkararlardan alınır, verâsete layık, halifelige ehil ve salahiyetli olan, Cenâb-ı Hakk'a kulluk yapanlara verilir. Yani uzunca yaşama sırrı, dürüst olma prensibine dayanır; bozuk olanların yaşama hakkı yoktur. Firavun ve diğer zorbaların boğulma ve yok olmaları, onların güçsüz gördükleri kulların kutsal yerin (Kudüs'ün) doğu ve batısına mirasçı kılınmaları, Dâvûd'un Câlût'u öldürüp;*

“*Ey Davud! Seni şüphesiz*” يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ

⁶²⁵ Bkz. Taberî, a.g.e, XVII, 81.

⁶²⁶ A'râf 7/137.

⁶²⁷ Taberî, a.g.e, XVII, 82.

⁶²⁸ Râzî, a.g.e, XXII, 199.

⁶²⁹ Taberî, a.g.e, XVII, 82.

yeryüzünde halife kıldık, o halde insanlar arasında adaletle hükmet, hevâ ve hevâse uyma”⁶³⁰ emriyle halifelik makamına getirilmesi gibi hâdiselerle bir hatırlatma yapıldıktan sonra, Zebûr’da da bu kanun belirtilmiş ve ahir zamanda Hz. Muhammed’in ümmetinin mirasçılığına işaret edilmiştir.⁶³¹

Elmalılı devamla şöyle demektedir: “Aslah veya elyak kanunu denilen bu kanunun hükmü iledir ki, önce genel olarak insanlık cemaati içinde, kitap ehli olan milletlerle diğerleri arasında meydana gelen sürtüşmede sonunda kitap ehli galip gelmiş; ikinci olarak kitap ehli olanların içinde önce Yahûdiler galebe etmiş, sonra Hıristiyanlar, daha sonra Müslümanlar üstün gelmiş ve liyâkatını koruduğu müddetçe yine gelecektir. Zebûr’da belirtildiği gibi burada Kur’ân ile de haber veriliyor ki, Hz. Muhammed’in peygamber olarak gönderilmesinden sonra yeryüzünün mirası, tevhid inancıyla mümin ve salih ameller işleyen biricik ümmet olarak ortaya çıkacak, putçuluk ve ayrılıktan, isyan ve anlaşmazlıktan korunarak en güzel işleri yapmaya gayret gösterip çalışacak olan Allah’ın salih kullarına aittir. Ta ki gökler dürülüp yeryüzü değiştikten sonra, cennet yerinin mirası da bunların olacaktır.”⁶³²

Elmalılı sözlerine şu şekilde devam etmektedir: “İnsanlar din konusunda aralarında bölüklere ayrıldılar”⁶³³ âyet-i kerimesiyle işaret edildiği ve sahih hadislerde de bildirildiği üzere, bu ümmette de ayrılıklar çıkacak; aralarında emir (komuta zinciri) parçalanarak memleketler elden çıkacak; bununla beraber yine de Peygamber ve ashabının yolunda giden bir fırka-i nâciye (ehl-i sünnet ve’l-cemâat denilen kurtuluşa eren bir grup), bir iyiler grubu eksik olmayacak; zamanlar gelecek din garib olacak, iyi insanlar garib kalacak; sonra yine din, başlangıçta olduğu gibi dönüp yeniden ortaya çıkacak; peygamberlik iddiasında bulunacak olan otuz kadar Deccâl’dan sonra ilâhlık davasına kalkışacak olan büyük Deccâl, İsa Mesih’in yeryüzüne inmesiyle helâk olacak; derken Ye’cûc ve Me’cûc çıkacak, yeryüzünde görülmedik fesatlar, tasvire sığmaz savaşlar yaptıktan sonra Allah’ın emriyle yok olacaklar. Artık salib (haç) kırılacak, domuz öldürülecek, iyi insanlar hâkim olacak, Hz. Muhammed’in getirdiği şerîatın her tarafa yerleşmesiyle insanlık bir mutluluk dönemine girecektir. Nihayet küçük ve orta nice kıyametlerden sonra da Dâbbetü’l-Arz’ın (yerden çıkacak bir hayvanın) çıkması, güneşin batıdan doğması ve Sûr’un üflenmesiyle büyük kıyamet kopacak ve ikinci defa Sûr’a

⁶³⁰ Sâd 38/26.

⁶³¹ Yazır, a.g.e, V, 465-466.

⁶³² Yazır, a.g.e, V, 466.

⁶³³ Enbiyâ 17/93.

üflenmekle yaratıklar ilk yaratıldıkları gibi tekrar diriltilecek, haşir ve neşir olup, kıyamet günü mutlak surette gelecek, nihayet cennet salih kimselerin olacaktır.”⁶³⁴

“Kur’ân Yolu” isimli tefsirde bu ayet-i kerime şöyle yorumlanmıştır: “Allah Teâlâ, adı geçen kitaplarda ve Kur’ân’da, dünyada kötülerin ve kötülüğün sürekli olarak payidar olamayacağını; iyiliğin asıl, kötülüğün ise arızî olduğunu, hâkimiyetin eninde sonunda iyilerin eline geçmesinin mukadder bulunduğunu haber vermiştir.”⁶³⁵

Burada anahtar kelime *عِبَادِي الصَّالِحُونَ* (ibediye’s-sâlihun=salih kullarım) tamlamasıdır. Daha doğrusu “salih” kelimesidir. Aynı şekilde “Kur’ân Yolu”nda bu kelime hakkında “İyi diye tercüme edilen sâlih kelimesi, “iyi, düzgün, sağlam, erdemli, uygun” manasına gelmektedir. Yeryüzüne veya iyilerle kötülerin mücadelesine sahne olan bölgeye sonunda kimin hâkim olacağı, Allah’ın mülkünün nihayetinde kime kalacağı veya ebedî mülk olan cennete girmeyi kimlerin hak edeceği konusuna bu ayet-i kerime açıklık getirmiştir.”⁶³⁶

Sonuç olarak kanaatimize göre, cennet yurduna sâlih kullar vâris olacağı gibi, yeryüzüne de hem İslamî manada sâlih olan, hem de yönetim, idârî ve siyasî anlamda sâlih yani uygun ve elverişli kullar vâris (hâkim) olacaktır. Böyle bir yaklaşıma göre, vâkıa ile ayet-i kerimede haber verilen bilgiler bağdaşmış olmaktadır.

Benzer bir durum şu ayet-i kerime için de söz konusudur: *وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا* “Allah, müminlerin aleyhine kâfirlere hiçbir yol vermeyecektir.”⁶³⁷ Bu ayet-i kerimenin zahiri ile vakıa arasında bir müşkilin (çelişkinin) olduğu hemen göze çarpmaktadır. Çünkü gerek tarihte ve gerekse günümüzde kâfirlerin müslümanlara hâkim olduklarına ve onlara zulmettiklerine şahit olmaktadır.

Müellif geçen ayet-i kerimenin tefsirini, önceki cümle ile irtibatlandırarak şöyle izah etmektedir: “Yüce Allah’ın haber verdiği “Allah, müminlerin aleyhine kâfirlere hiçbir yol vermeyecektir” va’di, *فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ* “Allah, kıyamet gününde aranızda hükmünü verecektir”⁶³⁸ ayet-i kerimesiyle haber verdiği kıyamet gününününde gerçekleşeceği konusunda ihtilaf

⁶³⁴ Yazır, a.g.e, V, 466-467.

⁶³⁵ Karaman, Hayreddin ve diğerleri, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 20144, III, 703-704.

⁶³⁶ Karaman, a.g.e, III, 704.

⁶³⁷ Nisâ 4/141.

⁶³⁸ Nisâ 4/141.

yoktur.”⁶³⁹ Taberî daha sonra bu hususla ilgili rivâyeti şu şekilde nakletmektedir: “Nesi’ el-Hadramî şöyle dedi: “Ali b. Ebû Tâlib (r.a) yanında bulunduğum bir sırada bir adam ona: “Ey mü’minlerin Emiri! Bana *يَجْعَلُ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا* “Allah, müminlerin aleyhine kâfirlere hiçbir yol vermeyecektir.”⁶⁴⁰ ayet-i kerimeyle ilgili haber ver. Zira onlar (kâfirler) bizimle savaşıyorlar, bize galip gelip öldürüyorlar” dedi. Hz. Ali ona: “Yaklaş bakalım, yaklaş” dedi ve sonra *قَالَ اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا* “Allah, kıyamet gününde aranızda hükmünü verecektir. Allah, müminlerin aleyhine kâfirlere hiçbir yol vermeyecektir.”⁶⁴¹ ayet-i kerimesini okuyarak bunun kıyamet gününde gerçekleşeceğini haber verdi.”⁶⁴²

Râzî ise ayet-i kerime hakkında üç görüş olduğunu, birinci görüş olarak Taberî’nin zikrettiği görüş ki, bunu Hz. Ali ve İbn Abbâs (r.a)’a isnat etmektedir. İkinci görüşe göre, buradaki yoldan maksat hüccettir (delildir), dolayısıyla bu dünyada gerçekleşecektir. Bunun manası, “Müslümanların delili her zaman kâfirlerin deliline galip gelecektir. Hüccet ve delil ile hiçbir kâfir müslümanlara galip gelemeyecektir” demektir. Üçüncü görüş ise bu delilin belirlediği özel durumlar haricinde, her şey hakkında genel bir hükümdür.⁶⁴³

5. İnsanın İlahi Emanet Yükünü Kabul Etmesi, Zâlim ve Câhil Olması

Yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا “Biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik, onlar, onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular da onu insan yükledi. O gerçekten çok zalim ve çok cahildir.”⁶⁴⁴ Ayet-i kerimede zikri geçen emanetten maksat nedir? Birer gayr-i âkil varlık olan gökyüzü, yeryüzü ve dağlara bu teklif niçin yapıldı? Onların kabul etmekten çekindiği bu emaneti insanın taşımasından dolayı çok zâlim ve çok câhil olarak nitelendirilmesi ne anlama gelmektedir? Şüphesiz bu sorulara tasavvuf erbabı, müslüman filozof, kelâmcı ve fikir adamları kendi zâviyelerine göre cevap vermektedirler. Bu çalışmamızda onların görüş ve düşüncelerinden de istifade etmekle birlikte konumuz gereği müellifimiz ve diğer bazı müfessirlerin bu husustaki değerlendirmeleri

⁶³⁹ Taberî, a.g.e, V, 214.

⁶⁴⁰ Nisâ 4/141.

⁶⁴¹ Nisâ 4/141.

⁶⁴² Taberî, a.g.e, V, 214.

⁶⁴³ Râzî, a.g.e, XI, 66.

⁶⁴⁴ Ahzâb 33/72.

üzerinde durulacaktır.

Taberî, “Bu ayet-i kerimenin anlamı hakkında te’vîl ehli ihtilâf etmiştir” şeklinde başladığı açıklamasına zikri geçen bu ihtilâfları şöyle tasnif etmektedir:

Bazıları bu ayet-i kerimeyi şöyle açıklamaktadır: “Yüce Allah kendisine itâat edilmesini ve farzlarını, gökyüzü, yeryüzü ve dağlara arz (teklif) etti. (Ve onlara) bu teklifleri (sorumluluk ve yükümlülükleri) en güzel şekilde yerine getirirseniz, sevaba ulaşır ve mükâfatlandırılırsınız. (İhmal ederek bu fırsatı elinizden kaçırıp) kaybederseniz cezâsını çekersiniz” dedi. Bunun üzerine onların bu vecibeleri tam olarak yerine getirememeye korkusundan dolayı bu sorumluluğu üstlenmekten çekinip kabul etmediler. Ancak Âdem (a.s) bunu üstlendi. Zira o kendisine çok zulmeden ve bu tekliflerde (sorumluluk ve yükümlülüklerde) kendisinin ne kadar payı olduğunu çok az bilendir.”⁶⁴⁵

Müellif ayet-i kerimeyi bu şekilde tefsir edenlerin görüşlerini şöyle açıklamaktadır: “Ayet-i kerimede geçen “emanet”ten maksat Saîd b. Cübeyr ve İbn Abbâs (r.a)’a göre, Yüce Allah’ın kullara yazmış olduğu farzlardır.”⁶⁴⁶ Ayrıca Cüveybîr şöyle demektedir: “Bu teklifler Âdem (a.s)’a sunulunca Âdem (a.s) “Ey Rabbim! Emanet nedir? Diye sordu. Kendisine cevaben “Şayet yerine getirirsen mükâfatını alırsın, aksi takdirde cezalandırılırsın” denildi. O da hemen “O (emaneti) üstlendim” dedi. Ancak cennette ikindi ile akşam arası kadar bir zaman kaldı ve hemen bir ma’siyete bulaştı ve oradan çıkarıldı.”⁶⁴⁷ Benzer bir rivâyeti Saîd b. Cübeyr İbn Abbâs (r.a)’dan nakletmektedir. Aynı şekilde bu konuyla ilgili lafızları farklı ancak anlamların birbirine yakın başka rivâyetleri de müellifimiz zikretmektedir.⁶⁴⁸

Ebu’d-Derdâ (r.a)’ya emanet nedir? Diye soruldu. O da: “Cünüplükten yıkanmak bir emanettir” şeklinde cevap vermiştir. Ubeyy b. Ka’b bu hususta “Kadına ferici (namus ve iffeti) konusunda itimat edilmesi de emanettir” demektedir. İbn Zeyd ise ayet-i kerimeyi şöyle açıklamıştır: “Yüce Allah gökyüzü, yeryüzü ve dağlara sevap ve cezâ verilecek bazı farızaları din olarak kendilerine arz (teklif) etti. Onlar ise “Biz senin emrine hazır değiliz. Senden ne sevap ne de cezâ istiyoruz” dediler. Katâde’ye göre, “Onlara din, farzlar ve bazı hadlar emanet olarak teklif edildi. Onlar (yerine getirememek) korkusundan dolayı bu emanetleri kabul etmediler. Onlara “Bunları yüklenin ve hakkını verin” denildi. Onlar ise “Biz buna güç

⁶⁴⁵ Taberî, a.g.e, XXII, 38.

⁶⁴⁶ Taberî, a.g.e, XXII, 38.

⁶⁴⁷ Taberî, a.g.e, XXII, 38.

⁶⁴⁸ Bkz. Taberî, a.g.e, XXII, 38-39.

yetiremeyiz” dediler. Fakat bunları insan yükledi. Kendisine “Bunu yüklenir misin? Denilince “Evet” dedi. “Peki bunların hakkını yerine getirebilir misin?” Sorusuna da “Evet” diye cevap verince de Yüce Allah “O kendisine karşı son derece zâlim ve emanetin hakkını verme konusunda da çok câhil oldu” buyurdu.”⁶⁴⁹

Müellif ikinci görüşü şöyle belirtmektedir: “Bazıları “Buradaki emanet ile insanların emanetleri kastedilmiştir” dediler.” Abdullah b. Mes’ûd (r.a) Rasûlüllah (s.a.v)’ dan şöyle rivâyet etmektedir: “Allah yolunda öldürülmek bütün günahlara kefarettir. Veya emanetin dışındaki her günaha kefarettir.”⁶⁵⁰

Üçüncü yorum ise “Burada geçen emanetten maksat, Âdem (a.s)’in oğlu Kâbîl’e ailesini ve oğlunu emanet etmesi, Kâbîl’in ise kardeşini öldürerek babasına ihânet etmesidir.” Bu görüşü İbn Abbâs (r.a), İbn Mes’ûd (r.a) ve sahabeden bazıları dile getirmişlerdir.⁶⁵¹

Müellif bu nakillerden sonra kendi görüşünü şöyle ifade etmektedir: “Burada en uygun olan görüş, ayet-i kerimede zikredilen emanet, hem dini manada ve hem de insanlar arasındaki bütün emanetleri kapsamaktadır” diyenlerin sözüdür” demektedir. Sebebini de şu şekilde açıklamaktadır: “Zira ayet-i kerimede, Yüce Allah’ın “emanet” kelimesiyle herhangi özel bir yorumu ifade ettiğine dair açık bir delil yoktur.”⁶⁵²

Müellif, *إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا* “O gerçekten çok zâlim ve çok câhildir”⁶⁵³ ayet-i kerimesi hakkında da üç yorum zikretmektedir. Süddî’ye göre ayet-i kerimenin manası, “Kâbîl Âdem (a.s)’in emanetini üstlendiği zaman ailesini koruyamayarak çok zâlim ve câhil oldu” demektir. Dahhâk’a göre insandan maksat, Âdem (a.s), çok zâlim olmasından maksat, kendi nefesine zulmetmesi, çok câhil olmasından maksat ise Rabbi ile kendi arasında üstlenmiş olduğu yükümlülüğü tam olarak idrak edememesidir. Benzer ifadeleri İbn Abbâs (r.a) da kullanmaktadır. Katade’ye göre ise insan (üstlenmiş olduğu emanete karşı) ve onu hakkıyla yerine getirmede son derece zâlimdir.”⁶⁵⁴

Görüldüğü gibi müellifimiz ayet-i kerimeyi tefsir ederken “emanet” ve “insanın çok zâlim ve câhil olması” konuları üzerinde durmaktadır. Teklifin gerçek anlamda gerçekleştiğini

⁶⁴⁹ Taberî, a.g.e, XXII, 39-40.

⁶⁵⁰ Tabarânî, 10527.

⁶⁵¹ Taberî, a.g.e, XXII, 40.

⁶⁵² Taberî, a.g.e, XXII, 41.

⁶⁵³ Ahzâb 33/72.

⁶⁵⁴ Taberî, a.g.e, XXII, 41.

ve onların da gerçek anlamda bundan kaçındıklarını savunmaktadır.

İbn Kuteybe ise ayet-i kerimeyi müellifimizden farklı olarak şöyle yorumlamaktadır: “Yüce Allah Âdem (a.s)’i zürriyeti üzerine halife, yeryüzünde bulunan, evcil ve vahşi hayvanlar, kuşlar ve diğer bütün mahlukât üzerine de sultan yaptığı zaman ondan bazı sözler aldı, ona bir takım emir ve yasaklarda bulundu, bazı şeyleri helal, bazı şeyleri ise haram kıldı. Âdem (a.s) da bütün bunları kabullenip, hayatı boyunca bu şekilde yaşadı. Kendisine ölüm gelip çatınca, Yüce Allah ona kendisinden sonra bu yükümlülüğü üstlenecek olana bu emaneti bildirmesini istedi. Hakkıyla yerine getirene ecir, terk edene ise cezâ verileceği şartıyla bu emaneti göklere teklif etmesini emretti. Onlar (hakkıyla bu görevi yerine getirememek, dolayısıyla Yüce Allah’ın cezasına düşar olmak) korkusuyla bu teklifi kabul etmediler. Yeryüzü ve dağlara aynı teklifi götürdü. Onlar da (aynı gerekçeyle) bu teklifi reddettiler.”⁶⁵⁵

“Bu defa Yüce Allah aynı teklifi oğluna götürmesini emretti. O da teklifi oğluna götürdü. Oğlu gökyüzü, yeryüzü ve dağların korkularını kendisinde hissetmeksizin şartlarıyla beraber teklifi kabul etti ve yükümlülüğü üzerine aldı. Böylece nefesine karşı çok zulümkâr ve Rabbinin vereceği cezâ ve işin nasıl sonuçlanacağı konusunda çok câhil oldu.”⁶⁵⁶

Görüldüğü gibi İbn Kuteybe teklifin gökyüzü, yeryüzü ve dağlara bizzat yapıldığını kabul etmektedir. Ancak bu teklifin Yüce Allah’ın emriyle Âdem (a.s) vasıtası ile gerçekleştiğini savunmaktadır.

Şerif Murtazâ ise ayet-i kerimede mahzûf (zikredilmemiş) bir ifadenin olduğunu iddiâ ederek ayet-i kerimeyi şöyle yorumlamaktadır: “Gökyüzü, yeryüzü ve dağlar çekinme ve korkma gibi özelliklere sahip olsalardı ve biz de bu emaneti onlara teklif etseydik, bu teklifi üstlenmekten çekinirler ve korkarlardı.”⁶⁵⁷

Fahrudin Râzî, ayet-i kerimenin tefsirinde, gökyüzü, yeryüzü ve dağların emaneti üstlenme teklifini kabul etmemeleri ile Şeytan’ın “Secde edin” emrini kabul etmemesi konusunu şöyle değerlendirmektedir: “Onların kabul etmeyişi ile Şeytan’ın secdeyi kabul etmeyişi iki yönden farklıdır. Birincisi, Şeytan’a yapılan secde emri farzdı. Halbûki buradaki ise arz (tekliftir.) Şeytan’ın kabul etmeme sebebi kibrinden dolayı idi. Onların kabul etmeme

⁶⁵⁵ İbn Kuteybe, a.g.e, s. 245.

⁶⁵⁶ İbn Kuteybe, a.g.e, s. 245.

⁶⁵⁷ Şerif Murtazâ, a.g.e, II, 309.

sebebi acziyetleri yani kendilerini küçük ve yetersiz görmeleridir.”⁶⁵⁸

Konumuz ile ilgili başka bir değerlendirme şöyledir: “Âyet-i kerimeyi bazı tefsirciler hakiki manasıyla alarak “Allah’ın ezelde, göklere, yere ve dağlara şuur verdiğini, emaneti almayı onlara teklif ettiğini, onların bundan çekinerek yüklenmek istemediklerini, sonra insana teklif ettiğini, insanın ise tabiatı itibarıyla bilgisiz ve neyi nereye koyacağı konusunda genellikle başarısız olduğu için, başka bir deyişle dağlar taşlar kadar bile düşünemediği, bilemediği için emaneti yüklendiğini” söylemiş ve böyle anlamışlardır.”⁶⁵⁹

Bunu ifade eden yazarlar bu bilgileri aktardıktan sonra zikri geçen görüşü benimsemediklerini şöyle dile getirmişlerdir: “Ancak bizim tercihimiz burada bir temsili anlatımın söz konusu olduğudur. Anlatılmak istenen şudur: Emanet, ilk bakışta insandan daha büyük, güçlü ve dayanıklı gibi görünen göklerin, yerin ve dağların taşıyamayacağı kadar ağır ve önemlidir. Bu ağırlık ve önemdeki emaneti insan yüklenmiştir. Çünkü o, bir yandan bunu yüklenecek kabiliyet ve yetenektedir, ama öte yandan neyi yüklendiğinin farkında değildir, onu hakkıyla taşımada başarılı olamamaktadır. Yani insan şuarsuz ve câhil olmamalı, kimliğinin, kabiliyetinin ve yüklendiği emanetin farkında olmalıdır; bu konulardaki bilgisizlik büyük bir cehalettir. Taşdığı emanetin hakkını yerine getirmeye de gayret etmelidir, onun hakkını yerine getirmemek büyük bir zulümdür.”⁶⁶⁰

⁶⁵⁸ Râzî, a.g.e, XXV, 202.

⁶⁵⁹ Karaman, a.g.e, IV, 5.

⁶⁶⁰ Karaman, a.g.e, IV, 5.

İKİNCİ BÖLÜM
ÂİLEVİ VE TOPLUMSAL
KONULARDAKİ MÜŞKİLLER

I. ÂİLEVÎ KONULARLA İLGİLİ AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER

İslam'ın gayesi, insanların hem dünya hayatında hem de ahirette saadet ve selamet içerisinde yaşamalarıdır. Bu gayeyi gerçekleştirmek için de bazı emir ve yasaklar koymuş ve bu emir ve yasaklara uyanların dünya ve ahiret saadetine ulaşacakları⁶⁶¹ bildirilmiştir. Uymayanlara ise sıkıntılı bir dünya hayatı, arkasından âmâ olarak haşrolunmak⁶⁶² ve en şiddetli azaba düşürülecek bir ahiret hayatı va'd edilmiştir.⁶⁶³ Şüphesiz aile de insanın saadeti ve mutluluğu ile ilgili çok önemli bir kurumdur. Bu kurumun sağlam temeller üzerinde kurulması kişilerin saadet ve mutluluklarıyla doğru orantılıdır. Bundan dolayıdır ki, İslam aileye çok önem vermiş ve onun gerek oluşumu esnasında ve gerekse devamı konusunda bazı kural ve kaideler koymuştur. Ancak aile ile ilgili bazı ayet-i kerimeler arasında müşküller göze çarpmaktadır.

A. GENEL OLARAK MÜSLÜMANLARIN AİLE HAYATI

Aile, toplumun en küçük temel taşı olmasının yanında, kişi ve toplum açısından son derece önemli bir kurumdur. Zira fertler dünyada gözlerini ailede açmaları hasebiyle, aile onların ilk yuvası olduğu gibi, kendisinin eğitim, öğretim, kültür, sanat ve beceri kazandığı ilkokulu olma özelliği de vardır. Eğitim ve öğretimin anne karnında başladığı gerçeğinden hareket edersek bu düşüncemizde ne kadar haklı olduğumuz ortaya çıkacaktır.

Şüphesiz ki, aile denince ilk akla gelen evlilik yani nikâhtır. Yani aile bir erkek ile bir bayanın nikâhıyla başlayan bir süreçtir. Dolayısıyla evlilik dediğimiz bu nikâh ve eş seçme

⁶⁶¹ Bkz. Bakara 2/201

⁶⁶² Bkz. Tâhâ 20/124-125.

⁶⁶³ Bkz. Bakara 2/85.

hususunu, bu sürecin sağlam, huzurlu, güvenli ve uzun ömürlü olması bakımından oldukça önem arz etmektedir. Bu itibarla Kur'ân-ı Kerim'de aile ile ilgili ayet-i kerimelerin sayısı oldukça fazladır. Müslümanların aile hayatıyla ilgili bazı ayet-i kerimeler arasında da işkâller görülmektedir. Özellikle çok evlilikle ilgili ayet-i kerime gerek geçmişte ve gerekse günümüzde tartışmalara sebep olmuştur. Bu tartışmalar fertler arasında cerayan ettiği gibi mezhepler arasında da görülmektedir. Öte yandan eşler arasındaki adaletin tahakkuku ve müt'a nikâhı konularında vârit olan ayet-i kerimeler arasında bazı işkâllerin olduğu da bir gerçektir. Biz bu bölümde zikri geçen müşkillerin halli hususunda başta Taberî olmak üzere diğer müfessir ve müelliflerin görüşlerini arz etmeye çalışacağız.

1. Çok Eşlilik

Bir müslüman erkeğin aynı anda kaç hanım ile evlenebileceği hususunda Yüce Allah Nisâ Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır:

وَأِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثَلَىٰ وَثَلْتِ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ آدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا “Şayet yetim kızlarla evlendiğinizde onlara adaletli olamamaktan korku duyarsanız, beğendiğiniz kadınlardan iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz. Şayet adaleti yerine getirememekten korkarsanız, o zaman bir tane ile veya elinizin altındakiyle (sahip olduğunuz câriye ile) yetinin. Bu doğruluktan ayrılmamak için bu daha uygundur.”⁶⁶⁴

Taberî bu ayetin tefsiri hakkında te'vîl ehlinin ihtilâf ettiğini ifade ettikten sonra bu ihtilâfları şu şekilde dile getirmektedir:

Birinci görüşe göre ayet-i kerimenin manası; “Ey yetim velileri! Eğer yetimlere, mehirleri hususunda adaleti yerine getirememenizden ve emsallerine verilen kadar verememekten korkarsanız, sakın onlarla evlenmeyin. Yüce Allah'ın size helâl kıldığı başka kadınlardan birden dörde kadar evlenebilirsiniz. Bu yabancı kadınlara karşı adaletsizlikten korkmanız durumunda bir tane veya elinizin altındaki câriye ile yetinin.”⁶⁶⁵ Müellifimiz bu görüşü Âişe (r.a) ve Rabia (r.a)'ya dayandırmaktadır.⁶⁶⁶

⁶⁶⁴ Nisâ 4/3.

⁶⁶⁵ Taberî, a.g.e, IV, 155.

⁶⁶⁶ Bkz. Taberî, a.g.e, IV, 155-156.

İkinci görüşe göre ayet-i kerime, yetimlerin mallarının zâyi olmasını önlemek için dörtten fazla kadınla evlenmeyi yasaklamaktadır. Çünkü cahiliye döneminde bir adam on veya ondan fazla ve eksik olmak üzere çok evlilik yapardı. Malı bitince de evinde bulunan yetimin malına göz diker ve o malını kullanarak evlenirdi. Bu ayet-i kerime ile bu durum yasaklanmıştır. Yani onlara deniliyor ki, “Eğer çok evlilik adına ihtiyaçlarınızı karşılamak için yetimlerin mallarını harcayarak onlara haksızlık yapma endişesi içindeyseniz, çok evliliği terkedin. Dört evlilik de sizi aynı endişeye sevk ediyorsa, tek evlilikle ve eliniz altındaki câriyelerle yetinin.”⁶⁶⁷

İkrime bu konuda şöyle söylemektedir: “Kureys’ten bir adamın evinde yetimler varken çok evlilik yapardı. (Fazla evliliğinden dolayı) malı tükenince, yetimlerin mallarına yönelirdi. Ayet-i kerime bunun üzerine nâzil oldu.”⁶⁶⁸ İbn Abbâs (r.a)’ın görüşü de bu şekildedir.⁶⁶⁹

Üçüncü görüşe göre, insanlar yetimlerin mallarını muhafaza ve onlara haksızlık yapmama konusunda son derece titiz davrandıkları halde kadınlar hakkında bu titizliği göstermiyorlardı. İşte onlara “Yetimlere karşı haksızlık yapmaktan korktuğunuz gibi, kadınlarınıza karşı da haksızlık yapmaktan korkun ve birden dörde kadar evlenin. Sakın dördün üzerine çıkmayın. Şayet bu şekilde birden dörde kadar ki evlilikte de bir haksızlığa düşme korkunuz varsa bir evlilik ve eliniz altındaki câriyeler ile iktifâ edin” denilmektedir.⁶⁷⁰

Taberî bu görüş ile ilgili Said b. Cübeyr, Süddi, Katade, Abdullah b. Abbas, Dehhâk ve er-Rebi’ b. Enes’ten nakillerde bulunmaktadır.⁶⁷¹

Dördüncü görüşe göre ayet-i kerimenin manası, “Yetimler hakkında korktuğunuz gibi, kadınlarla zinâ etmekten de korkun. Ve size helâl olan kadınlarla evlenin” demektir.⁶⁷² Müellif bu görüşü Mücâhid’den rivâyet etmektedir.⁶⁷³

Beşinci ve son görüşü müellif Hz. Âişe (r.a) ve Hasan el-Basrî’den nakletmektedir ki, onlara göre ayet-i kerimenin manası, “Ey yetimlerin velileri! Şayet kendilerine haksızlık yapmaktan korkuyorsanız onları başkalarıyla evlendirmeyin. Onlardan size helâl olanlarla

⁶⁶⁷ Taberî, a.g.e, IV, 156.

⁶⁶⁸ Taberî, a.g.e, IV, 156.

⁶⁶⁹ Bkz. Taberî, a.g.e, IV, 156.

⁶⁷⁰ Taberî, a.g.e, IV, 156.

⁶⁷¹ Bkz. Taberî, a.g.e, IV, 156-157.

⁶⁷² Taberî, a.g.e, IV, 157

⁶⁷³ Bkz. Taberî, a.g.e, IV, 157-158.

kendiniz evlenin” anlamına gelmektedir.”⁶⁷⁴

Taberî, bu beş görüşü naklettikten sonra, kendi görüşünü şu şekilde ifade etmektedir: “Bu görüşlerin en uygun olanı “Yetimlere haksızlık yapmaktan korkuyorsanız, kadınlar hakkında da korkun da, onlardan haksızlık yapmayacağınızdan emin olduğunuz kadınlardan birden dörde kadar evlenebilirsiniz. Bir kadınla evlendiğiniz zaman da haksızlık yapmaktan korkarsanız onunla da evlenmeyin. Elinizin altında bulunan câriyeler ile yetinin. Adaletsizliğe düşmemeniz için en uygun olanı budur” diyenlerin sözüdür. Bunu en uygun olarak takdim ettim. Çünkü Yüce Yaratıcı bir önceki ayet-i kerimede, yetimlerin mallarını haksız olarak yemesi ve başka mallara karıştırılmasını yasaklayarak, *وَأْتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا الْخَيْبَتِ بِالطَّبِيبِ* “Öksüzlere mallarını verin ve kötüsünü (onlara vererek) iyisiyle değiştirmeyin. Onların mallarını, kendi mallarınıza karıştırıp yemeyin. Zira bu, büyük bir günahtır”⁶⁷⁵ buyurmaktadır.”⁶⁷⁶

Kıyas yaparsak, Taberî’den yaklaşık 35 yıl önce vefât eden çağdaşı İbn Kuteybe de kendisi gibi düşünmekte ve ayet-i kerimeyi şöyle izâh etmektedir: “Yüce Allah erkekleri dört kadın ile sınırlandırdı. Dörtten fazla evlenmeyi de haram kıldı. Şayet Yüce Allah câriyelerde olduğu gibi hür kadınlarla dörtten fazla evlenmeyi mübâh kılsaydı, erkekler kadınlar arasında adaleti sağlayamazdı. Allah (c.c) bize şöyle emretmektedir: “Üstlendiğiniz zaman yetimlere haksızlık yapmaktan nasıl korkuyorsanız, kendilerini nikâhladığınız zaman kadınlar arasında da adaletsiz davranmaktan korkun. İki, üç ve dört kadınla evlenin. Sakın bu sayıyı aşmayın. Yoksa aralarında adaleti sağlamaya gücünüz yetmez. Üç ve dört hanım arasında da adaleti sağlamaktan korkarsanız bir eş veya elinizdeki cariyelerle idâre edin. Böyle yapmanız haksızlık etmemek ve adaleti yerine getirmek konusunda daha uygundur.”⁶⁷⁷

Zemahşerî ise ayet-i kerimeyi şöyle açıklamaktadır: “Yetimlerin mallarını yemenin büyük günah olduğunu bildiren ayet-i kerime nâzil olunca, veliler yetimlerin haklarına riâyet edememe endişesi ile paniğe kapıldılar ve onlara velilik yapmaktan çekinmeye başladılar. Halbûki bir adamın on, sekiz ve altı tane hanımı olurdu da onların hukukuna riâyet etmediği gibi, aralarında adaleti de gözetmezdi. Bundan dolayı onlara “Nasıl ki, yetimlere haksızlık yapmaktan korkuyorsanız, eşlerinize de haksızlık yapmaktan ve aralarında adaleti terketmekten

⁶⁷⁴ Taberî, a.g.e, IV, 158.

⁶⁷⁵ Nisâ 4/2.

⁶⁷⁶ Taberî, a.g.e, IV, 158.

⁶⁷⁷ İbn Kuteybe, a.g.e, s.50.

korkun. Nikâhınız altındakilerin sayısını azaltın. Çünkü kim bir gûnahtan çekinir ve tevbe eder de tekrar aynı günahı işlerse, o gûnahtan çekinmemiş ve de tevbe etmemiş demektir. Günah çirkin olduğu için çekinmek ve ona tevbe etmek gerekir. Ve her günah çirkindir” denildi. Veya onlar yetimlere velilik yapmaktan çekiniyorlar da zinâdan çekinmiyorlardı. Onlara “Yetimlere haksızlık yapmaktan nasıl çekiniyorsanız, zinâ yapmaktan da öyle çekinin. O halde haramların etrafında dolaşıp durmayın da size helâl olan kadınlarla evlenin” denildi.⁶⁷⁸

Elmalılı M. Hamdi Yazır, Mücâhid’in ayet-i kerimeyi “Yetimler hakkında adalet yapamamaktan korkuyorsanız, zinâdan korkunuz da size helal ve hoşunuza giden kadınlardan ikişer, üçer, dörder alınız ki harama düşmek tehlikesine maruz olmayasınız” şeklinde tefsir ettiğini bildirdikten sonra şöyle devam etmektedir: “Bu tefsir, büyük bir hakîkatı kapsamaktadır ki, yetimlerin hakları ve kadınlara adaletle davranma mânâsı içinde, zinâdan sakınma manasının önemli bir esas teşkil ettiğini ve birden fazla kadınla evlenme müsaadesinin bu hikmet ile ilgili olduğunu ve bunda fuhuş ve zinâ aşâğılıklarına karşı köklü bir mücadele bulunduğunu gösterir. Bu şekilde görülüyor ki, bu rivâyetlerin bazıları ayetin iniş sebebinin, bazıları da iniş hikmet ve faydalarını göstermektedir.”⁶⁷⁹

Elmalılı şöyle devam etmektedir: “Buna göre her biri bir görüş açısından önem arz etmektedir. Ve bu rivâyetlerin toplamı, ayetin muhtemel olan veya içine aldığı manaları da göstermektedir. İniş sebebinin en açık olarak gösteren, Hz. Âişe (r.a) rivâyetidir. Yetimlerin veliler tarafından mal veya güzelliğine tamah edilerek başkaları ile evlenmelerine engel olunup, uygun olmayan bir mehir ile kendilerine zorla nikâhlanmaları ve can ve mal açısından zarara uğratılmaları ve bu şekilde mal ve güzelliği az olan yetimlere hiç rağbet edilmeyerek tamamen sefilliğe düşürülmeleri ayetin inmesinin esas sebebi olmuş ve bunun için ayet, emirden önce yasağı kapsamış ve bütün kadınlara adaletle davranma gayesi de inmesinin hikmeti olmuştur. Ve işte birden fazla kadınla evlenmeyi sınırlandırma, bu hikmetlerin ve faydaların bazıları olduğu gibi, birden fazla kadınla evlenmeye müsaade etmek de kadınların sefaletine meydan vermemek ve tarlayı (çocuk verecek anaları) artırma hikmet ve faydasını kapsamıştır.”⁶⁸⁰

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki, ayet-i kerimede de bildirildiği gibi, müfessirler adaletin yerine getirilmesi ve haksızlığın bertaraf edilmesini esas alarak ayet-i kerimeyi

⁶⁷⁸ Zemahşerî, a.g.e, I, 496.

⁶⁷⁹ Yazır, a.g.e, II, 508-509.

⁶⁸⁰ Yazır, a.g.e, II, 509.

yorumlamışlardır. Bizim de dile getirdiğimiz gibi, müslümanların Yüce Yaratıcı ile ilişkisi tevhid, gayr-i müslimlerle adalet ve müslümanlarla merhamet temeli üzere bina edilmiştir.

2. Eşler Arasında Adaleti Sağlama

Yüce Allah Nisâ Sûresi'nin üçüncü ayet-i kerimesinde eşler arasında adaleti yerine getirmeyi emrederken, aynı sûrenin 129. ayet-i kerimesinde;

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ فَتَدْرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا “Kadınlarınız arasında her yönden adaletli davranmaya ne kadar uğraşsanız buna güç yetiremezsiniz. Bari birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve haksızlıktan korunursanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir”⁶⁸¹ buyurmaktadır. Aynı sûrenin üçüncü ayet-i kerimesinde eşler arasında adaletle muâmele emredilirken, 129. ayet-i kerimesinde “Buna güç yetiremezsiniz” buyrulması, iki ayet-i kerime arasında bir çelişki varmış gibi görülmektedir. Ayrıca teklifü mâ lâ yütâk (güç yetmeyecek amelle sorumlu tutma) durumu karşımıza çıkmaktadır.

Müellif ve diğer müfessirlerin birinci ayet-i kerime hakkındaki görüşlerini önceki konumuzda görmüştük. Şimdi ikinci ayet-i kerimenin tefsiri hakkındaki görüşlere bakarak, onların buradaki işkâl ile ilgili düşüncelerine bir göz atalım.

Müellif ayet-i kerimeyi şu şekilde tefsir etmektedir: “Yüce Allah; “Ey erkekler! Sizin eşleriniz arasında adaletle muâmele etmenize gücünüz yetmez. Onlardan bazılarına olan kalbinizdeki sevginin, diğerleriyle aynı olamaması nedeniyle aralarında eşit davranmanız da mümkün değildir. Netice itibariyle aralarında adaleti sağlayamazsınız. Çünkü her ne kadar eşitliği istesenez de bu sizin elinizde olan bir durum değildir” buyurmaktadır.”⁶⁸²

Müellif bu tefsiri ile ilgili Mücâhid'den şöyle rivâyet etmektedir: وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ “Kadınlarınız arasında her yönden adaletli davranmaya ne kadar uğraşsanız buna güç yetiremezsiniz.”⁶⁸³ Eşleriniz arasında adaleti ikâme etmeye –ne kadar gayret etseniz de- buna gücünüz yetmez. O halde فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ “Bari birisine tamamen kapılmayın.” Bütün benliğinizle

⁶⁸¹ Nisâ 4/129.

⁶⁸² Taberî, a.g.e, V, 201.

⁶⁸³ Nisâ 4/129.

kendisine karşı aşırı sevgi beslediğiniz eşe olan ilginiz, sizi diğer eşlerinize karşı geceyi beraber geçirme, iyilik ve güzel geçinme gibi görevlerinizi yerine getirme hususunda haksızlık yapmaya sevketmesin. Onlara haksızlık yaparak askıda bırakmayın ve sanki kendilerinin hiçbir şeyi ve kocası yokmuş durumuna düşürmeyin.”⁶⁸⁴

Taberî, ayet-i kerimede ifade edilen adaletten maksadın İbn Abbâs (r.a)’a göre “şehvet, sevgi ve cimâ’da”, Ubeyde ve Süfyân’a göre “sevgi ve cimâ’da”, Dahhâk’a göre, “şehvet ve cimâ’da olduğunu belirtmektedir. Ayrıca müellifimiz Katâde’den Ömer b. Hattâb’ın “Ey Allah’ım! Kalbime mâlik olamıyorum. Bunun dışındakilerde ise âdil davranmak arzu ediyorum” dediğini rivâyet etmektedir. Aynı şekilde Ebû Kilâbe’den şu şekilde rivâyet etmektedir: “Rasûlüllah (s.a.v) eşleri arasındaki geceleme sırasında eşit davranmaya özen gösterir ve şöyle derdi: “Ey Allah’ım! Benim gücümün yettiği eşlerimle geceleme sırasına gösterdiğim itina budur. Bundan ve gücümün yetmediği konularda beni kınama.”⁶⁸⁵ İbn Zeyd şöyle söylemektedir: “Kişinin bedeni ve kalbindekine mâlik olması mümkün değildir.”⁶⁸⁶

Müellif, Ubeyde’nin *فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ* “Bari birisine tamamen kapılmayın” ayet-i kerime hakkında da “Cimâ’ ve sevgi hususunda bari birisine tamamen kapılmayın” şeklinde tefsir ettiğini bildirmektedir.⁶⁸⁷ Hasan el-Basrî’ye göre, beraber olma ve geceyi beraber geçirme anlamındadır. Mücâhid’e göre, “Bilerek kötü davranmaya yönelmek,” İbn Cüreyc’e göre, “Bilerek kötülük ve haksızlık etmek,” İbn Zeyd’e göre, “Bir eşin odasında geceleme anında kendisinden faydalanmada tamamen ona meyletmeyin” anlamında, Süddî’ye göre, “Nafaka hususunda ve günlerin taksiminde tamamen bir tarafa meyletmeyin” manasına gelmektedir.⁶⁸⁸

Görüldüğü gibi müellifimiz hem kendi tefsirinde hem de te’vîl ehlinde yapmış olduğu tefsirlerde ayet-i kerimede ifade edilen kişinin güç yetiremeyeceği adaletin, kalbindeki sevgi ve cimâ açısından olduğunu, birinci ayette emredilen eşler arasındaki adaletin ise, bunların dışındaki diğer muâmelerde olduğuna vurgu yaparak buradaki işkâli gidermiştir.

Benzer ifadeleri Şerif Murtazâ da kullanmaktadır. *وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ* “Kadınlarınız arasında her yönden adaletli davranmaya ne kadar uğraşsanız buna güç

⁶⁸⁴ Taberî, a.g.e, V, 201.

⁶⁸⁵ Tirmizî, Nikâh, 41.

⁶⁸⁶ Taberî, a.g.e, V, 202.

⁶⁸⁷ Bkz. Taberî, a.g.e, V, 202.

⁶⁸⁸ Bkz. Taberî, a.g.e, V, 202-203.

yetiremezsiniz”⁶⁸⁹ ayet-i kerimesi hakkında “Kalbi sevgi konusunda onlara âdil davranmanız mümkün değildir. Zaten hiç kimse de buna güç yetiremez. Eşlerin aralarında (istenen) adalet, odalarında geceleme sırasına riâyet etmek, giyindirme ve nafaka konularında eşitliği sağlama hakkındadır. Bu güç yetirilebilecek bir konudur. Bundan dolayı Yüce Yaratıcı كَلِّ الْمَيْلِ “فَلَا تَمِيلُوا كَلَّ الْمَيْلِ”⁶⁹⁰ buyurmaktadır. Yani, gücünüzün yettiği hususlarda böyle yapmayın. قَدَّرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ “Diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın.”⁶⁹¹ Hiçbir şeyi ve kocası yokmuş gibi bir duruma düşürmeyin.⁶⁹²

3. Müt’a Nikâhı

Kur’ân-ı Kerim’de müslümanların evlilikleriyle ilgili ayet-i kerimelerde genellikle “nikâh” kelimesi öne çıkmaktadır. Mesela Yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle emretmektedir: فَانكحوهنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَأَتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرِ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ “O halde sahiplerinin izni ile ve mehirlerini örfe göre vermek suretiyle cariyelerden iffetli olan, zina etmeyen, dost da edinmeyenlerle evlenin.”⁶⁹³

Ancak bu ayet-i kerimeden bir önceki ayette ise, Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً “O halde onlardan nikah ile faydalanmanıza karşılık mehirlerini kendilerine verin ki, bu farzdır.”⁶⁹⁴ Burada “nikâh” lafzı yerine “istimtâ” kelimesini kullandığı görülmektedir. Yani bu ayet-i kerimeye göre müt’â nikâhına cevaz veriliyormuş gibi anlaşılmaktadır. Halbûki nikâhta asıl olan evliliğin hayatın sonuna kadar devam etmesi niyetiyle gerçekleşmesidir. Zira İslam fıkında nikâhın tanımı şöyle yapılmaktadır: “Şer’an aranan şartlar çerçevesinde, aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının, hayatlarını geçici olmaksızın birleştirmelerini sağlayan akdi ve bu yolla eşler arasında meydana gelen evlilik ilişkisini ifade eder.”⁶⁹⁵ Öte yandan müt’â nikâhında geçici süre söz konusudur. Hatta onu normal nikâhtan ayıran en önemli özellik, belli bir vakit ile sınırlı olmasıdır.

⁶⁸⁹ Nisâ 4/129.

⁶⁹⁰ Nisâ 4/129.

⁶⁹¹ Nisâ 4/129.

⁶⁹² Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 170-171.

⁶⁹³ Nisâ 4/25; Diğer ayetler için bkz. Nisâ 4/3; Bakara 2/231-232; Nûr 24/332; Ahzâb 33/50.

⁶⁹⁴ Nisâ 4/24.

⁶⁹⁵ Atar, Fahreddin, “Nikâh” D.İ.A., İstanbul, 2006, XXXIII, 112.

Müt'â nikâhı, “Aralarında dinen evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının, erkeğin kadına vereceği bir bedel karşılığında belirli bir süre karı-koca hayatı yaşamaları hususunda anlaşmaları manasına gelir.”⁶⁹⁶

Müt'a nikâhını mubah kabul eden Ca'feriyye mezhebinin delili şu ayet-i kerimedir:

فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا “O halde onlardan nikah ile faydalanmanıza karşılık mehirlerini kendilerine verin ki, bu farzdır. O mehri takdir edip kesinleştirdikten sonra birbirinizi razı etmenizde bir mahzur yoktur. Şüphesiz ki Allah her şeyi çok iyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁶⁹⁷

Müellifimiz, فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً “O halde onlardan nikâh ile faydalanmanıza karşılık mehirlerini kendilerine verin ki, bu farzdır”⁶⁹⁸ ayet-i kerimesi hakkında te'vîl ehlinin ihtilâf ettiğini belirtmiş ve bu ihtilâfları iki maddede şu şekilde izâh etmiştir:

Birinci görüşe göre, فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ “Kendilerinden faydalanmanıza karşılık” cümlesinin manası, فَمَا نَكَحْتُمْ مِنْهُنَّ فَجَامَعْتُمُوهُنَّ “Kendilerini nikâhlamanız ve cimâda bulunmanıza karşılık” demektir. Yani o kadınlara ücretlerini yani mihirlerini verin. Bu bilinen bir farzdır.” Müellifimiz bu görüşle ilgili İbn Abbâs (r.a)’ın “Burada الْإِسْتِمْتَاغُ (istimtâ’) kelimesinden maksat nikâhtır” dediğini rivâyet etmektedir. Aynı şekilde müellif Hasan el-Basrî, İbn Zeyd ve Mücâhid’den bu yönde nakillerde bulunmaktadır.⁶⁹⁹

İkinci görüşe göre, ayet-i kerimede zikri geçen الْإِسْتِمْتَاغُ (istimtâ’) kelimesinden maksat, veli, şahitler ve mihr ile yapılan (malum) nikâh olmayıp, ücret karşılığında (gerçekleşen) geçici müt'â nikâhıdır. Müellif bu görüşü savunan Süddî’den şöyle rivâyet etmektedir: “Belirli bir sürede kendilerinden istifade ettiğiniz kadınlara farz olarak ücretlerini verin. Bu müt'â nikâhı olup, kişinin bir kadını belirli bir sürede, iki şahit ve velisinin izni çerçevesinde nikâhına almasıdır. Süre dolunca artık aralarında herhangi bir bağ kalmaz. Ve kadın ondan uzak olur. Ancak kadının rahminin temiz olduğunun (hamile olmadığına) anlaşılmasını beklemesi gerekir. Böyle bir nikâhla evlenenler birbirlerine mirasçı olamazlar.” Müellifimiz bu şekilde Mücâhid’den de nakilde bulunmaktadır.⁷⁰⁰

⁶⁹⁶ Dönmez, İbrahim Kâfi, “Müt'a”, D.İ.A, İstanbul, 2006, XXXII, 174.

⁶⁹⁷ Nisâ 4/24.

⁶⁹⁸ Nisâ 4/24.

⁶⁹⁹ Taberî, a.g.e, V, 8-9.

⁷⁰⁰ Taberî, a.g.e, V, 9.

Ayrıca müellifimiz Yahya'dan şu haberi nakletmektedir: “Nusayr’ın elinde bir Mushaf gördüm. O Mushaf’ta *فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ* ibaresinden sonra *إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى* “belirli bir vakte kadar” cümlesi vardı.”⁷⁰¹ O zaman mana ““*Kendilerinden belirli bir süre faydalanmanıza karşılık*” şeklinde olmaktadır. Aynı şekilde Ebû Nadra’dan gelen rivâyet şu şekildedir: “İbn Abbâs (r.a)’a müt’â nikâhını sordum. Bana “Nisâ Sûresi’ni okumuyor musun?” Dedi. Ben de “Tabii ki okuyorum,” dedim. O zaman bana *فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ* *إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى* ayet-i kerimesini okumuyor musun?” Dedi. Ben de “Şayet onu okusaydım bunu sana sormazdım” dedim. Bunun üzerine “Bu aynen bu şekildedir” dedi.” Müellifimiz, Umeyr’den İbn Abbâs (r.a)’ın bu ayet-i kerimeyi *فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ* *إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى* şeklinde okuduğunu rivâyet etmektedir.⁷⁰²

Öte yandan Katâde, Ubey b. Ka’b’ın kıraatinde bu ayet-i kerimenin aynı şekliyle bulunduğunu bildirmektedir. Başka bir rivâyet ise şöyledir: “Şu’be el-Hakeme “Bu ayet-i kerime neshedilmiş midir?” Diye sordum. O da bana “Hayır” dedi. Ve bana Hz. Ali (r.a)’nin “Eğer Ömer (r.a) müt’â nikâhını yasaklamasaydı, ancak şaki olanlar zinaya düşerdi” dediğini nakletti.”⁷⁰³

Müellifimiz birinci görüşü yani, *فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ* “*Kendilerinden faydalanmanıza karşılık*” cümlesinin manası, *فَمَا نَكَحْتُمْ مِنْهُنَّ فَجَامَعْتُمُوهُنَّ* “*Kendilerini nikâhlanan ve cimâda bulunmanıza karşılık*” şeklinde olan görüşü tercih ettiğini belirttikten sonra sebebini şöyle açıklamaktadır: “Rabî’ b. Sebratü’l-Hecemî babasından Rasûlüllah (s.a.v)’ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir. “Bu kadınlardan faydalanınız. Bu gün bize göre onlardan faydalanmak onlarla evlenmektir.”⁷⁰⁴ Bu hadis-i şerif, bize sahih nikâhın dışındaki müt’ânın haram olduğuna açık olarak işaret etmektedir. Ubey b. Ka’b (r.a) ve İbn Abbâs (r.a)’dan rivâyet edilen *فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ* *إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى* şeklindeki kıraat müslümanların mushafına muhâlifdir. Kesin bir habere dayanmayan ibarelerin Yüce Allah’ın kitabına eklenmesi de câiz değildir.”⁷⁰⁵

Müellifimiz bu ayet-i kerime ve müt’â nikâhı hakkında daha fazla teferruata girmeksizin bu bilgiler ile yetinmektedir. Netice olarak da *الِاسْتِمْتَاعُ* (istimtâ’) kelimesinin “nikâh” anlamına geldiğini belirterek iki ayet-i kerime arasında varmış gibi görülen işkâli ortadan kaldırmış ve müt’â nikâhının haram olduğunu açık bir dille ifade etmiştir.

⁷⁰¹ Taberî, a.g.e, V, 9.

⁷⁰² Bkz. Taberî, a.g.e, V, 9.

⁷⁰³ Taberî, a.g.e, V, 9.

⁷⁰⁴ Müslim, Nikâh, 21.

⁷⁰⁵ Taberî, a.g.e, V, 10.

B. RASÛLULLAH (S.A.V)'İN AİLE HAYATI

Rasûlüllah (s.a.v) Efendimiz'in vahye muhatab olması ve kendisine verilen risâlet görevi nedeniyle ilâhî bir yönü olduğu gibi, aynı zamanda beşerî yönü de vardı. Yani diğer insanlar gibi yer, içer ve pazarlarda dolaşırdu.⁷⁰⁶ Aslında bu insanlar için bir rahmet idi. Yüce Allah müşriklerin iddiâ ettiği gibi,⁷⁰⁷ insanın dışında bir varlığı insanlara peygamber olarak gönderseydi, insanların onlara tâbi olmaları oldukça güç olurdu.⁷⁰⁸ Yüce Allah insanlara merhamet etmiş ve onlara kendi cins ve kendi kavimlerinden, aynı zamanda kavminin lisanı ile peygamberler göndermiştir.⁷⁰⁹ Rasûlüllah (s.a.v) Efendimiz aynı zamanda beşer olması münasebetiyle o da evlenmiş ve onun da aile hayatı olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de Efendimiz (s.a.v) in aile hayatını konu alan bazı ayetlerde müşkil görülmektedir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür.

1. Rasûlüllah (s.a.v)'in Çok Kadınla Evliliği

Kur'ân-ı Kerim, mü'minlere dörtten fazla evliliği yasaklağı⁷¹⁰ halde, Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in dörtten fazla hanımla evlenmesine izin vermiştir. Tabii ki bu iznin toplumsal, idârî, siyasi, talim ve terbiye ile ilgili yakın sebepleri vardır. Konumuzla ilgili Allah Teâlâ Ahzâb Sûresi'nde Rasûlüllah (s.a.v)'a hitaben şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَعْلَمْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ الَّتِي أَتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا آفَاءَ اللَّهِ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ خَالَكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ الَّتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبْتَ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

Ey Nebi! Mehirlerini vermiş olduğun hanımlarını, Allah'ın sana ganimet olarak verdiği sahip olduğun cariyeleri, seninle hicret eden amcalarının kızlarını, halalarının kızlarını, dayılarının kızlarını, teyzelerinin kızlarını bir de mü'min bir kadın şayet kendini (mihirsiz olarak) peygambere hibe ederse, peygamber onunla evlenmek istediği takdirde, onu başka mü'minlere değil de yalnızca sana mahsus olmak üzere helâl kıldık. Onlara hanımları ve sahip oldukları cariyeleri hakkında neyi farz kıldığımızı

⁷⁰⁶ Bkz. Mü'minûn 23/33; Furkân 25/7; 20; İbrahim 14/11; Kehf 18/110.

⁷⁰⁷ Tegâbün 64/6; İsrâ 17/94; Mü'minûn 23/34.

⁷⁰⁸ Ahzâb 33/21.

⁷⁰⁹ Bkz. Bakara 2/151; Âlü İmrân 3/164; Mü'minûn 23/32; İbrahim 14/4; Tevbe 9/128.

⁷¹⁰ Bkz. Nisâ 4/3; Ayrıca bkz. s. 110 "Çok Evlilik" isimli başlık.

biliyoruz. Bütün bunlar sana bir zorluk olmaması içindir. Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”⁷¹¹

Görüldüğü üzere Yüce Allah bu ayet-i kerimede Rasûlüllah (s.a.v)’a mahsus dörtten fazla evliliği helâl kılmaktadır. Ancak bir ayet-i kerime sonra Yüce Yaratıcı yine Efendimiz (s.a.v) hitaben şöyle buyurmaktadır:

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا “Bundan başka kadınlarla evlenmen sana helâl olmaz. Bunları başka hanımlarla değiştirmek de olmaz. Güzellikleri hoşuna gitse bile. Ancak elinin altında bulunan cariyeler hariç. Her şey Allah’ın gözetimi altında bulunuyor.”⁷¹²

Bu ayet-i kerimede ise Rasûlüllah (s.a.v)’ın mevcut hanımlar ile câriyelerin dışındaki kadınlarla evlenmesinin kendisine helâl olmadığı haber verilmektedir. Dolayısıyla iki ayet-i kerime arasındaki tenâkuz (çelişki) açık olarak müşâhede edilmektedir.

Müellifimiz ikinci ayet-i kerime ile ilgili üç te’vîl nakletmektedir:

Birinci te’vile göre, ayet-i kerimenin manası; “Kendilerine (Yüce Allah’ı, Rasûlünü ve ahiret yurdu ile dünya hayatı ve zinetini) seçme hakkı tanıdığın ve Yüce Allah, Rasûlü ve ahiret yurdunu tercih eden kadınlardan başkasıyla evlenmen sana helâl olmaz” demektir. İbn Abbâs (r.a) “Rasûlüllah (s.a.v)’a ilk hanımlarından sonra evlenmesi yasaklanmıştır” demektir. Ayet-i kerime hakkında Katâde’nin yorumu şöyledir: “Rasûlüllah (s.a.v) eşlerine tercih hakkı tanıyınca Yüce Allah, Rasûlü ve ahiret yurdunu dünya ve zinetine tercih eden dokuz hanımın dışındakilerle Efendimiz (s.a.v)’in evlenmesine izin verilmemiştir.”⁷¹³

İkinci te’vile göre, ayet-i kerimenin manası; “Bizim sana يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ “Ey Nebi! Özellikle şu eşleri sana helâl kıldık”⁷¹⁴ ayet-i kerimesiyle helâl kıldıklarımızdan başkası helâl değildir” şeklinde olmaktadır. Sanki mana şu şekildedir: “Sana ancak bizim helâl kıldığımız hanımlar helâldir.” Muhammed b. Ebû Musa şöyle rivâyet etmektedir: “Ziyâd, bu ayet-i kerimeyi okuyarak Ubey b. Ka’b’a “Rasûlüllah (s.a.v)’ın eşleri ölseydi bu ayet-i kerimeye göre, O’nun evlenmesi câiz miydi? Diye” sordu. O da şöyle cevap verdi: “Kadınlardan bir kısmı ona

⁷¹¹ Ahzâb 33/50.

⁷¹² Ahzâb 33/52.

⁷¹³ Taberî, a.g.e, XXI, 21.

⁷¹⁴ Ahzâb 33/50.

helâl kılındı. Bunların dışındakiler ise haram kılındı. Mihrini verdiği her kadın, Yüce Allah'ın ganimet olarak verdiği (câriyeler), dayı, teyze, amca ve hala kızları ile -eğer Rasûlüllah nikâhlamak isterse- kendisini Rasûlüllah (s.a.v)'a hibe eden her bir hanım ile -mü'minlerin haricinde ona özel olarak- evlenmesi câizdir." Katâde, İkrime ve Dahhâk da bu görüştedirler.⁷¹⁵

Üçüncü görüşü savunan Mücâhid'e göre ayet-i kerimenin anlamı, "Müslüman olmayan tüm yahûdî, hıristiyan ve müşrik kadınlar sana helâl olmaz" demektir.⁷¹⁶

Müfessirimiz rivâyetleri bu şekilde sıraladıktan sonra kendine göre doğruluk bakımından en uygun olanın ikinci görüş olduğunu dile getirmekte ve sebebini şöyle izâh etmektedir: "Çünkü لَآ يَجِلُّ لَكَ التَّيْسَاءُ " *Bundan başka kadınlar sana helâl olmaz*"⁷¹⁷ ifadesi, يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحَلَّلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ " *Ey Nebi! Özellikle şu eşleri sana helâl kıldık*"⁷¹⁸ ayet-i kerimesinden sonra vârid olmuştur. "Bunları sana helâl kıldım" dedikten sonra, "Onlara sana helâl kılmadım" şeklinde söylenilmesi doğru olmaz. Ancak bu birinin öbürünü neshetmesiyle mümkün olabilir. Böyle bir neshe dair herhangi bir delil de söz konusu değildir. Aynı zamanda bu zikri geçen ayetlerden biri daha önce nâzil olmuş değildir. Netice olarak burada nesh söz konusu değildir."⁷¹⁹

Müellifimiz bu iki ayet-i kerime arasındaki müşkili nesh yoluyla değil, tahsis yoluyla gidermiş ve ayet-i kerimeyi ellinci ve elli birinci ayetler ile bu şekilde bağdaştırarak ayet-i kerimeler arasında varmış gibi görülen müşkili ortadan kaldırmıştır.

2. Rasûlüllah (s.a.v)'ın Zeyneb Bint-i Cahş ile Evlenmesi

Rasûlüllah (s.a.v)'ın aile hayatıyla ilgili olarak Zeynep bint-i Cahş ile evliliğinin zikredildiği ayet-i kerimede peygamberlerin ismet sıfatıyla çelişir gibi görülen bir müşkil söz konusudur. Zira Ahzâb Sûresi'nde Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmaktadır:

وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا " *(Rasûlüm!) Hatırla. Allah'ın kendisine nimet verdiği ve senin de*

⁷¹⁵ Taberî, a.g.e, XXI, 21-22.

⁷¹⁶ Taberî, a.g.e, XXI, 22.

⁷¹⁷ Ahzâb 33/52.

⁷¹⁸ Ahzâb 33/50.

⁷¹⁹ Taberî, a.g.e, XXI, 22.

(hürriyetine kavuşturmak suretiyle) iyilikte bulunduğun kişiye: “Eşini yanında sıkı tut ve Allah’tan kork” diyordun da Allah’ın açacağı şeyi içinde saklıyordun. İnsanlardan korkuyordun. Oysa esas korkman gereken Allah’tır. Zeyd o kadından ilişkisini kesince biz onu sana hanım yaptık. Ta ki, evlat edindiklerinin ilişkilerini kestikleri eşleriyle evlenmede mü’minlere bir zorluk olmasın. Allah’ın emri de yerine getirilmiştir.”⁷²⁰

Öncelikle Taberî ayeti şöyle tefsir etmektedir: “Yüce Allah’tan bir kınama olarak Peygamberine şöyle buyruluyor: “Ey Muhammed! Hani hatırla. Sen Yüce Allah’ın hidâyet nasip ederek kendisine ikramda bulunduğu, senin de azat etmek suretiyle ikramda bulunduğun kişiye –ki o Rasûlüllah (s.a.v)’ın azatlı kölesi Zeyd b. Hârise (r.a)’dır- “Eşini yanında tut (onu boşamaya kalkışma) ve (eşinin haklarını koruma konusunda) Yüce Allah’tan kork!” diyordun. Anlatıldığı veçhile Rasûlüllah (s.a.v) Zeyneb bint-i Cahş (r.a)’ı görmüş ve hoşuna gitmiştir. Zeyneb bint-i Cahş (r.a) ise azatlı kölesinin (Zeyd b. Hârise (r.a)’nin) nikâhı altındaydı. Yüce Allah Peygamberi’nin içinde olanı bilince Zeyd’in içine Zeynep’ten soğuma hissi attı. Zeyd b. Harise (r.a) Zeyneb (r.a)’den ayrılmak isteyince de Rasûlüllah (s.a.v) ona yukarıda geçen sözü söyledi. Halbûki Rasûlüllah (s.a.v) Zeyneb (r.a)’in Zeyd (r.a)’den ayrılmasını ve kendi nikâhına almayı istiyordu.”⁷²¹

Yüce Allah Rasûlüllah (s.a.v)’a “İçinde Yüce Allah’ın açığa çıkaracağı şeyi gizliyordun” buyurmaktadır. Rasûlüllah (s.a.v)’ın içinde gizlediği ise, ikisinin boşanıp Zeyneb (r.a) ile evlenme arzusu idi. İşte Yüce Allah onu açığa çıkardı. Yüce Allah وَتَخَشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ “İnsanlardan korkuyordun. Oysa esas korkman gereken Allah’tır”⁷²² buyurmaktadır. Yani sen insanların sana “Hanımıyla evlenmek için adama hanımını boşamasını emretti” demelerinden korkuyordun. Halbûki Yüce Allah’tan korkman daha layık olacaktır.⁷²³

Taberî ayet-i kerimeyi bu şekilde izâh ettikten sonra ayet-i kerime hakkında ehl-i te’vîlin görüşlerini şöyle rivâyet etmektedir:

“Katâde’ye göre, Rasûlüllah (s.a.v) içinde Zeyd b. Hârise (r.a)’nin Zeyneb bint-i Cahş (r.a)’ı boşaması arzusunu gizlemekte idi. Hasan el-Basrî “Rasûlüllah (s.a.v)’a Kur’ân-ı Kerim’den en şiddetli gelen, وَتَخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ “Allah’ın açacağı şeyi içinde saklıyordun.

⁷²⁰ Ahzâb 33/37.

⁷²¹ Taberî, a.g.e, XXII, 10.

⁷²² Ahzâb 33/37.

⁷²³ Taberî, a.g.e, XXII, 10.

*İnsanlardan korkuyordun. Oysa esas korkman gereken Allah'tır*⁷²⁴ ayet-i kerimesidir” demektedir. Rasûlüllah (s.a.v) vahiyden bir şey gizleseydi bu ayet-i kerimeyi gizlerdi. O insanların sözlerinden çekiniyordu.⁷²⁵ Bu son sözü Hz. Âişe (r.a) de söylemektedir.⁷²⁶

Müellif İbn Zeyd'den ise şöyle rivâyet etmektedir: “Rasûlüllah (s.a.v) Zeyd b. Hârise (r.a) ile halasının kızı Zeyneb bint-i Cahş (r.a)'ı evlendirdi. Birgün Zeyd b. Hârise (r.a)'yi ziyaret için onun evine gitti. Evinin kapısında kıldan bir örtü vardı ki, bu örtüyü rüzgâr kaldırdı. Zeyneb bint-i Cahş odasında açık bir şekilde bulunuyordu. Rasûlüllah (s.a.v) onu gördü ve kalbinde bir hoşnutluk hâsıl oldu. Bu vakîadan sonra Zeneb bint-i Cahş (r.a) da (Zeyd b. Hârise'ye karşı) soğukluk duymaya başladı. Zeyd b. Hârise (r.a) Rasûlüllah (s.a.v)'e geldi ve “Ben eşimden ayrılmak istiyorum” dedi. Rasûlüllah (s.a.v), “Ondan şüphelendiğin bir durum mu var?” Diye sordu. O da, “Yüce Allah'a yemin olsun ki, ondan şüphelendiğim hiçbir şey olmadığı gibi, ondan hayırdan başka bir şey de görmedim” şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine ona, *أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ* “Eşini yanında sıkı tut ve Allah'tan kork” buyurdu. İşte ayet-i kerimede zikri geçen olay budur. Rasûlüllah (s.a.v)'ın içinde gizlediği ve Yüce Allah'ın açığa çıkaracağı şey Zeyd b. Hârise (r.a)'nin Zeyneb bint-i Cahş (r.a)'dan ayrılıp, Hz. Peygamber (s.a.v)'ın onunla evlenme isteği idi⁷²⁷

Taberî Ali b. Hüseyin'den şöyle rivâyet etmektedir: “Yüce Allah Rasûlüllah (s.a.v)'a Zeyneb bint-i Cahş (r.a)'ın eşi olacağını bildirdi. Zeyd b. Hârise (r.a) kendisine gelip, hanımından şikâyet edince ona, *أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ* “Hanımını kendine sıkı tut ve Allah'tan kork” dedi. Yüce Allah da *وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ* “Nefsinde Allah'ın açacağı şeyi gizliyordun. İnsanlardan çekiniyordun” buyurdu.⁷²⁸ Burada Rasûlüllah (s.a.v)'ın içinde gizlediği, Yüce Allah'ın kendisine vermiş olduğu Zeyneb bint-i Cahş (r.a) ile evleneceği bilgisi idi. Bundan dolayı Zeyd b. Hârise (r.a)'ye *أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ* “Eşini yanında sıkı tut ve Allah'tan kork” diyordun” buyurmuştur.⁷²⁹

Bu ayet-i kerimede ki müşkil, Rasûlüllah (s.a.v)'ın içinde gizleyip insanların (bilmesinden) korktuğu ve Yüce Allah'ın açığa çıkaracağını bildirdiği şey ile Yüce Allah'tan değil de insanlardan korkması hakkındadır. Zira bu ayet-i kerimede Rasûlüllah (s.a.v) sanki

⁷²⁴ Ahzâb 33/37.

⁷²⁵ Taberî, a.g.e, XXII, 10.

⁷²⁶ Bkz. Taberî, a.g.e, XXII, 11.

⁷²⁷ Taberî, a.g.e, XXII, 10-11.

⁷²⁸ Taberî, a.g.e, XXII, 11.

⁷²⁹ Taberî, a.g.e, XXII, 11.

insanlardan korktuğu için bazı gerçekleri gizlediği gibi bir mana anlaşılmaktadır. Eğer Rasûlüllah (s.a.v)’ın içinde gizlediği, müellifimizin birinci ve ikinci rivâyetlerde belirttiği “Zeyneb bint-i Cahş (r.a)’ın Zeyd b. Hârise (r.a)’den boşanıp, kendisiyle evlenme arzusu” idiye bu durum Peygamberlerin (a.s) ismet sıfatına muârızdır. Dolayısıyla burada bir müşkil söz konusudur. Eğer müellifimizin üçüncü rivâyetine dile getirilen, Rasûlüllah (s.a.v)’ın içinde gizlediği “Yüce Allah’ın kendisine bildirdiği Zeyneb bint-i Cahş (r.a) ile evleneceği gerçeği” ise burada işkâl yok demektir.

Nedense bu hususta Taberî tercih ve yorumunu belirtmeksizin sadece rivâyetlerle yetinmiştir. Bu konuyla ilgili tartışmalara girmediği gibi, herhangi bir açıklama da yapmamıştır.

Diğer müfessir ve yazarlarla kıyaslarsak, Şerif Murtazâ ayet-i kerimedeki işkâli giderme sadedinde şunları söylemektedir: “Araplarda şöyle bir adet vardı. Bir adam bir erkek çocuğunu evlat edinirse, onun eşinin boşanması durumunda onunla evlenmeyi kendi oğlunun hanımıyla evlenmek gibi haram sayarlardı. Maslahat gereği Yüce Allah bu uygulamayı kaldırmak isteyince, Rasûlüllah (s.a.v)’a Zeyneb bint-i Cahş (r.a)’ın Zeyd b. Hârise (r.a)’den ayrılmazdan önce, onun kendisinin eşi olacağını haber verdi ve eşinden ayrılınca onunla evlenmesini emretti. Bir süre sonra Zeyd b. Hârise (r.a) ile Zeyneb bint-i Cahş (r.a) arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Zeyd b. Hârise (r.a) Rasûlüllah (s.a.v)’a (eşinden) şikâyet için geldi. Efendimiz (s.a.v) Zeyneb bint-i Cahş’ın ondan ayrılması durumunda Yüce Allah’ın kendisini onunla evlendireceğini ve o zaman da münâfıkların dedikodu yapacaklarını bildiği için endişeye düşmüş ve Zeyd b. Hârise (r.a)’yi bu kararından vazgeçirmeye çalışmıştır. Ancak Yüce Allah bu yanlış âdeti kaldırmak için Zeyneb bint-i Cahş (r.a) eşinden boşanınca onu Rasûlüllah (s.a.v) ile evlendirmiştir. Burada bir itâb söz konusu yoktur. Sadece haber vermektir ibarettir.”⁷³⁰

Görüldüğü gibi Şerif Murtazâ, Taberî’nin yapmış olduğu üçüncü rivâyeti esas alarak ayet-i kerimede peygamberlerin (a.s) ismet sıfatıyla çelişir gibi görünen müşkili çözüme kavuşturmuştur.

Ali Arslan’a göre ayet-i kerimenin tefsiri şöyledir: “Zeyd bin Harise (r.a) Hz. Peygamber’e varıp; “Ey Allah’ın Rasûlü! Zeyneb, bana diliyle çok şiddetli saldırıyor. Ben onu boşamak istiyorum” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona; “Hanımından ayrılma, Allah’tan kork. Onun işi hakkında Allah’ı gözet. Onun sana karşı böbürlenmesini, şiddetli dil

⁷³⁰ Şerif Murtazâ, a.g.e, II,400.

kullanmasını ve hücum etmesini bahane edip de onu boşamak suretiyle Zeyneb'i zarara uğratma!" dedi. Rasûlüllah bunu söylediği zaman Zeyd'in Zeyneb'i boşayacağını ve bundan sonra da Allah tarafından Zeyneb'in kendisine zevce olarak verileceğini biliyordu. Fakat buna rağmen halkın itirazından korkarak ve "Muhammed oğlunun hanımıyla evlendi" demelerinden çekinerek ona "Hanımını boşama" dedi."⁷³¹

"Nâs" kelimesinden maksat, bütün insanlar ve münafıklardır. Fakat Allah kendisinden korkmana daha lâyıktır. Yani doğru olan, senin Allah'tan korkmandır. Her hususta Allah'ın sana mubah kıldığını işlemeli, sana izin verdiği hususlarda yürümelisin."⁷³²

"Bu kınama, "Hanımını boşama!" dediği için Hz. Peygamber'e tevcih edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber Zeyd'in onu boşayacağını ve kendisinin de Allah tarafından onunla evlendirileceğini biliyordu. Yani evlâyı terkettiğinden dolayı Cenab-ı Hak burada peygamberi kınamaktadır. Çünkü evlâ olanı, bu meselede Rasûlüllah'ın sukut etmesi veya durumu Zeyd'in reyine bırakmasıydı."⁷³³

Ali Arslan da Taberî'nin naklettiği üçüncü rivâyeti ve Şerif Murtazâ'nın savunduğu görüşü kabul etmektedir. Ve Yüce Allah tarafından kınanmanın hulâsasını şöyle dile getirmektedir: "Sen Zeyneb'in senin hanımlarından olacağını bildiğin halde, niçin Zeyd'e "Hanımını boşama" dedin?"⁷³⁴

Ali Arslan ayrıca bu olay hakkında vârid olan başka rivâyetleri uydurma olarak değerlendirmekte ve onlara inanılmaması gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir: "Kıssacıların bu kıssa hakkında iltifat edilmeyecek, kabul gözüyle bakılmayacak derecede çirkin, düşük, peygamberlik yoluna yakışmayan ve uydurma rivayetlerle dolu kıssaları vardır ki, bunlara iltifat edilmez."⁷³⁵

⁷³¹ Arslan, Ali, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Arslan Yayınları, İstanbul, Ty, XIII, 210.

⁷³² Arslan, Ali, a.g.e, XIII, 210.

⁷³³ Arslan, Ali, a.g.e, XIII, 210.

⁷³⁴ Arslan, Ali, a.g.e, XIII, 210.

⁷³⁵ Arslan, Ali, a.g.e, XIII, 211.

II. TOPLUMSAL KONULARLA İLGİLİ AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER

İnsanın önemli özelliklerinden birisi de sosyal bir varlık oluşudur. İnsan ailede doğar ve toplum içerisinde yaşar. Hayatını idame ettirebilmesi için diğer insanlara yani topluma ihtiyaç duyar. Yani insan diğer birçok canlının aksine tek başına yaşaması mümkün olmayan bir varlıktır.

Yeryüzünde hiçbir toplum yoktur ki, kuralsız, kâidesiz olsun. İslam, fertleri eğitip-öğrettiği gibi, aynı şekilde toplumun islâhı ve müslümanların toplum içinde huzurlu bir hayat sürmeleri için onlara bazı vecibeler yüklemiştir. İslam toplumunda hiç kimse, yeryüzünde iyiliğin hâkim ve kötülüğün yok olması konusunda çalışmaktan muaf değildir. Müslüman Yaradanına, ailesine ve kendisine karşı bazı yükümlülükleri olduğu gibi, çevresine ve topluma karşı da sorumlulukları vardır. Kur'ân-ı Kerim'de müslümanın topluma karşı olan vazifelerini bildiren ayet-i kerimelerin adedi oldukça fazladır. Ancak bu ayet-i kerimeler arasında da bazı müşküller olduğu görünmektedir.

A. MÜSLÜMANLARIN KENDİ ARALARINDAKİ MUÂMELELERİ DÜZENLEYEN AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER

Kur'ân-ı Kerim bin dört yüz küsür sene önce bütün insanların bir anne ve babanın çocukları olduğunu,⁷³⁶ insanoğlunun en güzel bir şekilde yaratıldığını,⁷³⁷ şan ve şeref sahibi yapıldığını⁷³⁸ bildirmiş ve mü'minleri de kardeş⁷³⁹ ilan etmiştir. Bu kardeşliğin temelini ise adalet,⁷⁴⁰ merhamet⁷⁴¹ ve îsâr⁷⁴² gibi ahlâki ilkeler oluşturmaktadır.

⁷³⁶ Hucurât 49/13.

⁷³⁷ Tîn 95/4.

⁷³⁸ İsrâ 17/70.

⁷³⁹ Hucurât 49/9.

⁷⁴⁰ Nahl 16/90.

⁷⁴¹ Fetih 48/29.

⁷⁴² Haşr 59/9.

1. Müslümanların Birbirlerine Karşı Sorumluluğunun Sınırı

İslam toplumunda mü'minler birbirlerine kenetlenmiş bir binanın tuğlalarına,⁷⁴³ kendi aralarında son derece duyarlı bir bedeninin organlarına⁷⁴⁴ benzetilmiştir. Aynı zamanda mü'minler Kur'ân-ı Kerim'de hayırda yarışan,⁷⁴⁵ iyilikte ve takvâ yardımlaşan,⁷⁴⁶ günah ve düşmanlıkta ise yardımlaşması yasaklanan⁷⁴⁷ bir toplum olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla mü'minler “Her koyun kendi bacağından asılır” veya “Beni sokmayan yılan bin yaşasın” mantığıyla değil, ma'rufun (iyiliğin) -velev ki kendisine faydası olmasa dahi- iyilik olduğu için hâkimiyeti, münkerin (kötülüğün) –velev ki kendisine zararı dokunmasa dahi- kötülük olduğu için yok edilmesi için çalışır. Bununla ilgili ayet-i kerimeler aşağıda gelecektir. Ancak bu ayet-i kerimelere muârizmiş gibi görünen Mâide Sûresi'nde bir ayet-i kerime vardır ki, Yüce Allah bu ayette şöyle buyurmaktadır:

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *Ey iman edenler! Siz kendi kendinize dikkat edin. Siz hidâyet üzere olduğunuz zaman doğru yoldan sapan kişiler size herhangi bir zarar veremezler. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O size yaptıklarınızı haber verecektir.*”⁷⁴⁸

Ayet-i kerimeye yüzeysel olarak baktığımızda, mü'minlerin sadece kendilerinden sorumlu oldukları, başkalarının yaptıklarından mes'ul olmadıkları, kendileri hidâyet üzere bir yol tuttukları zaman dalâlete düşmüş, küfre düşer olmuş kişilerin, kendilerine herhangi bir zarar veremeyeceği şeklinde anlamak mümkündür. Ancak başka ayet-i kerimelerde mü'minlerin başkalarına karşı bir takım sorumluluk ve yükümlüklerinin olduğu ifade edilmektedir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *Sizden hayra davet eden, iyiliği emredip kötülükten engelleyen bir ümmet (cemaat, topluluk) bulunsun. İşte bunlar kurtuluşa erenlerdir.*”⁷⁴⁹ Başka bir ayet-i kerimde ise;

“وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ *Ve öyle bir fitneden korkun ki,*

⁷⁴³ Saf 61/4.

⁷⁴⁴ Buhârî, Edeb, 37; Müslim, Birr, 66.

⁷⁴⁵ Bakara 2/148; Fâtr 35/32; Mü'minûn 23/61.

⁷⁴⁶ Mâide 5/2.

⁷⁴⁷ Mâide 5/2.

⁷⁴⁸ Mâide 5/105.

⁷⁴⁹ Âlû İmrân 3/104.

*sizden sadece zulme düçar olanlara ulaşmaz. Allah'ın azabının şiddetli olduğunu bilin*⁷⁵⁰ buyurmaktadır. Bunlar ve benzer ayet-i kerimelere⁷⁵¹ bakıldığında, mü'minlerin başkalarına karşı bazı yükümlülüklerinin olduğu görülmektedir. O zaman bu ayet-i kerimeler arasındaki tenâkuz çok bâriz olarak karşımıza çıkmaktadır.

Taberî, yukarıda geçen birinci ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmektedir: “Ey iman edenler! Siz nefislerinizden sorumlusunuz. Onları ıslâh etmeye ve Yüce Allah'ın azabından kurtarmaya çalışın. Nefsiniz için Yüce Allah'a yakınlaştıracak (ameller) gözetin. (Bilin ki) dalâlete düşenler (sapıtanlar) size herhangi bir zarar veremez. Yüce Allah buyuruyor ki, eğer siz hidâyete erer, Yüce Yaradan'a hakkıyla iman eder, emrettiği ve yasakladıkları konusunda O'na itâat eder ve haramlarını haram, helâllerini helâl sayarsanız, küfre giren ve hak yoldan ayrılan hiçbir kimse size zarar veremez.”⁷⁵²

Müellif genel olarak ayet-i kerimeyi bu şekilde tefsir ettikten sonra te'vîl ehlinin ayet-i kerime hakkındaki görüşlerini şöyle nakletmektedir: Te'vîl ehli bu ayet-i kerimenin izâhı hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Birinci görüşe göre onun manası; “Ey iman edenler! Siz ma'rufu (iyiliği) emreder ve münkerden (kötülükten) men eder de onlar bunu kabul etmezlerse o zaman siz ancak kendinizden mes'ûl olursunuz” şeklindedir. Hasan el-Basrî şöyle rivâyet etmiştir: “Bu ayet-i kerime Abdullah b. Mes'ûd'a okundu. O da “Şimdi bunun sırası değil. İnsanlar sizden kabul ettikleri zaman siz onlara anlatın. Eğer insanlar emir ve yasakları kabul etmezlerse, o zaman siz başkalarını bırakıp kendinize bakın” dedi.”⁷⁵³

Müellif ikinci bir rivâyet olarak Süfyân'dan nakletmektedir: Abdullah b. Ömer (r.a)'a “Bu günlerde (yerinde) otursan, iyiliği emretmeyip, kötülükten nehyetmesen olmaz mı?” Zira Yüce Allah “*Ey iman edenler! Siz kendi kendinize dikkat edin. Siz hidâyete üzere olduğunuz zaman doğru yoldan sapan kişiler size herhangi bir zarar veremezler. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O size yaptıklarınızı haber verecektir*”⁷⁵⁴ buyuruyor” denildi. Bunun üzerine Abdullah b. Ömer “Bu benim ve arkadaşlarım için geçerli değildir. Çünkü Rasûlüllah (s.a.v) “Şâhit (burada bulunan), gâibe (burada bulunmayana) tebliğ etsin”⁷⁵⁵ buyurmaktadır. Biz şâhitler (orada bulunanlar),

⁷⁵⁰ Enfâl 8/25.

⁷⁵¹ Diğer ayetler için bkz. Âlu İmrân 3/110-114; Tevbe 9/71-112; Lokmân 31/17; Hac 22/41.

⁷⁵² Taberî, a.g.e, VII, 60.

⁷⁵³ Taberî, a.g.e, VII, 61.

⁷⁵⁴ Mâide 5/105.

⁷⁵⁵ Buhârî, İlim, 9-10-27.

siz ise gâibler (orada bulunmayanlarsınız). Bu ayet-i kerime ise bizden sonra gelip söylerlerse (sözleri) kabul edilmeyenler hakkındadır” dedi.⁷⁵⁶

Müellif bu ayet-i kerime ile ilgili Cübeyr b. Nüfeyr'den şöyle rivâyet etmektedir: “Rasûlüllah (s.a.v)’ın ashabının bulunduğu bir halkada oturuyordum. Onların en küçüğü ben idim. el-Emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehî ani'l-münker (iyiliği emir ve kötülüğü nehy) hakkında müzâkere ediyorlardı. Ben kendilerine “Yüce Allah Kur’ân-ı Kerim’de “*Ey iman edenler! Siz kendi kendinize dikkat edin. Siz hidâyet üzere olduğunuz zaman doğru yoldan sapan kişiler size herhangi bir zarar veremezler. Hepinizin dönüşü Allah’adır. O size yaptıklarınızı haber verecektir*”⁷⁵⁷ buyurmuyor mu?” Dedim. Bunun üzerine hepsi bana yönelerek söz birliği etmişçesine “Kur’ân-ı Kerim’den manasını bilmediğin ve te’vîlini tam olarak kavrayamadığın bir ayet-i kerime çıkarıp geldin” dediler. (Öyle mahcup oldum ki) keşke o sözü söylememiş olsaydım” diye temenni ettim. Daha sonra müzâkerelerine devam ettiler. Ayağa kalkmaya hazırlanırken bana “Sen henüz daha yaşı küçük bir çocuksun. (Buna rağmen) Kur’ân-ı Kerim’in manasının ne olduğunu bilmediğin ayetinden (hüküm) çıkarmaya kalkıştın. Senin o zamana ulaşman mümkündür. Cimriliğe tâbi olunduğu, hevâyaya (nefsin arzularına) uyulduğu ve herkesin kendi görüşünden hoşnut olduğunu gördüğün zaman sen kendine dikkat et. Sen doğru yolda olduğun zaman, doğru yoldan sapanlar sana zarar veremezler” dediler.”⁷⁵⁸

Ayet-i kerime hakkındaki ikinci görüşü müfessirimiz şöyle dile getirmektedir: “Başka bir görüşe göre bunun manası, “Bir kul Yüce Allah’a itâat ederse, sapanların sapması ve sonunda helâk olması ona zarar vermez” demektir. İbn Abbâs (r.a) ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmiştir: “Yüce Allah buyuruyor ki, “Kul, helâl ve haram konusunda yapmış olduğum emirlere riâyet ederek bana itâatte bulunursa ve emirlerim doğrultusunda hareket ederse, bazı sapkınlar hiçbir şekilde ona zarar veremez.”⁷⁵⁹

Üçüncü yoruma göre ayet-i kerimenin anlamı, “Yüce Allah’a itâatle amel ve ibadete devam edin. Siz hidâyet üzere olduğunuz, iyiliği emredip, kötülükten nehyettiğiniz zaman dalâlet ehli size zarar veremez” şeklindedir. Saîd İbnü'l-Müseyyeb ayet-i kerimenin tefsiri sadedinde “Sen iyiliği emredip, kötülükten nehyeder ve hidâyet üzere olursan, hiçbir sapkın sana zarar veremez” demiştir. Huzeyfe de ayet-i kerimeyi bu şekilde yorumlamaktadır. Kays b.

⁷⁵⁶ Taberî, a.g.e, VII, 61.

⁷⁵⁷ Mâide 5/105.

⁷⁵⁸ Taberî, a.g.e, VII, 62.

⁷⁵⁹ Taberî, a.g.e, VII, 63.

Ebû Hâzım Ebû Bekir (r.a)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Siz *لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ* “Ey iman edenler! Siz kendi kendinize dikkat edin. Siz hidâyet üzere olduğunuz zaman doğru yoldan sapan kişiler size herhangi bir zarar veremezler”⁷⁶⁰ ayet-i kerimesini okuyorsunuz. İnsanlar bir zâlimi görür de ona engel olmazlarsa Yüce Allah’ın umumî bir cezâ vermesi yakındır.”⁷⁶¹

Kays b. Ebû Hâzım başka bir rivâyetinde şöyle haber vermektedir: “ Ebû Bekir Rasûlullah (s.a.v)’ın minberine çıktı. Allah (c.c)’a hamdü senâdan sonra “Ey insanlar! Siz Yüce Allah’ın kitabından bir ayet-i kerime okuyor ve bunu bir ruhsat sayıyorsunuz. Kur’ân-ı Kerim’de *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ* “Ey iman edenler! Siz kendi kendinize dikkat edin. Siz hidâyet üzere olduğunuz zaman doğru yoldan sapan kişiler size herhangi bir zarar veremezler”⁷⁶² ayet-i kerimesinden daha şiddetli bir başka ayet yoktur. Yüce Yaratan’a yemin ederim ki, ya iyiliği emreder ve kötülükten nehyedersiniz, ya da Allah (c.c) umumî olarak hepinizi cezâlandırır” dedi. ⁷⁶³

Müellifin zikrettiği dördüncü yoruma göre ayet-i kerime “Siz hidâyet üzere olursanız Ehl-i Kitap’tan hak yoldan sapanlar size zarar veremez” anlamına gelmektedir. Bu görüşün sahibi Saîd b. Cübeyr’dir.

Beşinci ve son yoruma göre ayet-i kerime Yüce Allah’ın hak dininden sapan her ferdi kasetmektedir. Bu görüşü iddiâ eden İbn Zeyd yorumunu şu şekilde dile getirmektedir: “Bir kimse müslüman olduğu zaman kendisine “Sen babalarını sefih (akılsız) yerine koydun, onları sapık saydın ve onlara şöyle şöyle yaptın. Halbûki senin onlara sahip çıkman gerekirdi” şeklinde söylerlerdi. İşte ayet-i kerime bunun üzerine nâzil olmuştur.”⁷⁶⁴

Taberî bu yorumları naklettikten sonra kendi tercihini beyân sadedinde şunları zikretmektedir: “Bize göre bu sözlerin en uygunu ve görüşlerin en doğru olanı Ebû Bekir (r.a)’den rivâyet edilen yorumdur. “Ey iman edenler! Siz kendinize dikkat edin.”⁷⁶⁵ Yüce Allah’a itâate, iyiliği emr ve kötülüğü nehy emrine devam edin. *لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ* “Siz hidâyet üzere olduğunuz zaman doğru yoldan sapan kişiler size herhangi bir zarar veremezler”⁷⁶⁶ Yüce Allah buyuruyor ki, “Siz Yüce Allah’a itâat etmeye devam ederseniz ve Allah (c.c) sapıtanlar

⁷⁶⁰ Mâide 5/105.

⁷⁶¹ Taberî, a.g.e, VII, 64.

⁷⁶² Mâide 5/105.

⁷⁶³ Taberî, a.g.e, VII, 64.

⁷⁶⁴ Taberî, a.g.e, VII, 64.

⁷⁶⁵ Mâide 5/105.

⁷⁶⁶ Mâide 5/105.

hakkında emretmiş olduğu emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker farizasını bihakkın yerine getirirseniz, artık sapanların sapkınlıkları size zarar vermez (siz onlardan sorumlu olmazsınız.)”⁷⁶⁷

Müellif bu görüşü tercih etmesinin sebebini şöyle izâh etmektedir: “Çünkü Yüce Allah mü'minlere, adaleti ayakta tutmalarını ve birr (iyilik) ile takvâ üzerine yardımlaşmalarını emrediyor. Zâlimin zulmüne mani olmak adaleti ayakta tutmanın, iyiliği emretmek, iyilik ve takvâ üzerine yardımlaşmanın birer parçasıdır. Aynı zamanda Rasûlüllah (s.a.v)'dan marufun (iyiliğin) emredilmesi ve münkerin (kötülüğün) yasaklanması konusunda birbirini teyit eden birçok hadis-i şerifler vârit olmuştur. Şayet insanların iyiliği emretme ve kötülüğe engel olmayı terketmeye hakları olsaydı insanların bunları yerine getirmelerini Yüce Allah'ın emretmesinin bir manası olmazdı. İnsanlar ancak güçleri yetmediği zaman iyiliği emretme ve kötülüğe engel olma sorumluluğundan kurtulmuş olabilirler. O zaman fiilen emretme ve mani olmaktan yükümlü olmazlar, ancak içlerinden buğz etmekle mükellef olurlar.”⁷⁶⁸

Taberî sözlerine şöyle devam etmektedir: “Biz ayet-i kerimeyi bu şekilde te'vîl ettiğimiz zaman إِذَا اهْتَدَيْتُمْ “Siz doğru yolda olduğunuz takdirde” cümlesinin içine Huzeyfe ve Saîd İbnü'l-Müseyyib'in “İyiliği emredip, kötülükten nehyettiğiniz zaman” sözü ile Rasûlüllah (s.a.v)'dan bu konuda vârid olan hadisler de girmektedir.”⁷⁶⁹

Görüldüğü gibi, müellif يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ “Ey iman edenler! Siz kendi kendinize dikkat edin. Siz hidâyet üzere olduğunuz zaman doğru yoldan sapan kişiler size herhangi bir zarar veremezler”⁷⁷⁰ ayet-i kerimesinden bir müslümanın “Ben sadece kendimden sorumluyum, başkalarından bana ne, neme lâzım, başkaları beni ilgilendirmez, ben kendi nefsimi kurtarayım da başkaları ne olursa olsun” şeklinde ben merkezli, iyiliğin de kötülüğün de ferdî olduğu düşüncesinde olamayacağını ifade etmektedir. Aynı zamanda bu ayet-i kerime ile toplumsal bir fariza olan el-emri bi'l-ma'rûf ve'n-nehyi ani'l-münkeri emreden ayet-i kerimeler arasında varmış gibi görülen tenâkuzu, إِذَا اهْتَدَيْتُمْ “Siz doğru yolda olduğunuz takdirde” ibaresinin el-emri bi'l-ma'rûf ve'n-nehyi ani'l-münkeri emreden ayet-i kerimelere de şâmil olduğunu beyân ederek ortadan kaldırmaktadır.

Zemahşerî de ayet-i kerimeyi bu şekilde anlayarak şöyle yorum yapmaktadır: “Ayet-i

⁷⁶⁷ Taberî, a.g.e, VII, 64-65.

⁷⁶⁸ Taberî, a.g.e, VII, 65.

⁷⁶⁹ Taberî, a.g.e, VII, 65.

⁷⁷⁰ Mâide 5/105.

yemenizde bir mahsur yoktur. Topluca veya ayrı ayrı olarak (yemek) yemenizde de bir zorluk ve vebâl yoktur. Evlere girdiğiniz zaman Allah tarafından bereket ve mutlu bir yaşama dileği olarak kendi kendinize (yani birbirinize) selam verin. İşte Allah aklınızı kullanasınız diye size ayetlerini böyle beyan etmektedir.”⁷⁷⁴

Ayet-i kerimede geçen حَرَجٌ (harac) kelimesini İbn Kuteybe şöyle açıklamaktadır: “حَرَجٌ (Harac) kelimesinin aslı “darlık, sıkıntı” manasına gelen ضَيْقٌ “dayyik” anlamındadır. Bu da “şek, şüphe” demektir. Kur’ân-ı Kerim’de şöyle geçmektedir: فَلا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ “Göğsünde bir sıkıntı olmasın.”⁷⁷⁵ Yani “Göğsünde şüphe olmasın” demektir. Çünkü içinde şüphe, kuşku olan kimsenin göğsü daralır, sıkılır. İkinci manası ise, ism (günah, vebal, mahzur) demektir. لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ “Zayıflara, hastalara ve verecek herhangi birşey bulamayan yoksullara bir günah yoktur.”⁷⁷⁶ Bu ayet-i kerime de bu anlama gelmektedir.”⁷⁷⁷

Taberî bu ayet-i kerimenin tefsirine “Bu ayet-i kerimenin hangi manada nâzil olduğu, yani, birinci kısımda kimleri kastedtiği konusunda te’vîl ehli ihtilâfa düşmüşlerdir” diye başlayarak bu ihtilâfları şu şekilde sıralamaktadır.

Birinci görüşe göre, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ “Ey inananlar! Mallarınızı aranızda rızaya dayanan ticaretin dışında haksızlıkla yemeyin”⁷⁷⁸ ayet-i kerimesi nâzil olunca, müslümanlar, bu ayet-i kerimede yasaklanan yiyeceklerden yeme korkusundan dolayı, a’mâ, topal, özürlü ve hastalar ile yemek yemiyorlardı. Müslümanlara bu konuda izin vermek için bu ayet-i kerime nâzil oldu. Bu görüşü İbn Abbâs (r.a) savunmaktadır. Dahhâk ise şöyle demektedir: “Rasûlullah (s.a.v) Medine’ye gelmezden önce Medineli’ler a’mâ ve hastalarla beraber yemek yemezlerdi. Kimileri onlardan tiksindiklerini söyler, kimileri de, hastalar sağlıklılar kadar yiyemez, topallar yemeğe ulaşmaya güç yetiremez ve a’mâlar yemeğin güzelliğini göremez derlerdi. Bundan dolayı Yüce Allah, hasta, a’mâ ve topal ile beraber yemek yemenizde size zorluk (günah, vebal) yoktur ayet-i kerimesini indirdi. Bu şekilde te’vîl edenlere göre ayet-i kerimenin manası “Ey insanlar! A’mânın, topalın ve hastanın mallarından ve onlar

⁷⁷⁴ Nûr 24/61.

⁷⁷⁵ A’râf 7/2.

⁷⁷⁶ Tevbe 9/91.

⁷⁷⁷ İbn Kuteybe, a.g.e, s. 264.

⁷⁷⁸ Nisâ 4/29.

ile beraber yemenizde size bir mahzur yoktur” şeklinde olmaktadır. Ve buradaki عَلَى (alâ) harfi cerrini فِي (fi) manasında kabul etmişlerdir.⁷⁷⁹

İkinci görüş ise şöyledir: Bu ayet-i kerime özürülere burada adı geçenlerin evlerinden yemek yemelerine ruhsat için nâzil olmuştur. Zira Ashâb-ı Rasûl'den özürlü durumda olanlar, evlerinde yiyecek bir şey bulamazlarsa, babalarının, annelerinin veya ayet-i kerimede zikri geçen bazı kişilerin evlerine gidip yerlerdi. Ve onlar kendi mülkleri olmadığı için bunların evlerinde yemek yemekten korkarlardı. Bu görüşü ise Mücâhid iddiâ etmektedir.⁷⁸⁰

Üçüncü görüşe göre ayet-i kerime, cihada çıkan mücâhidlerin kendilerine evlerini teslim ettiği özürülülerin bu evlerden yemelerine ruhsat için nâzil olmuştur. Ma'mer şöyle demektedir: “Zührî'ye bu ayet-i kerime hakkında “A'mâ, topal ve hasta niçin burada zikredilmektedir?” Diye sordum. O da şöyle cevap verdi: “Bana Ubeydullah b. Abdullah şöyle bildirdi: “Müslümanlar cihada çıktıkları zaman, özürülüler geride kalırlardı. Onlara evlerinin anahtarlarını teslim ederler ve şöyle derlerdi: “Bizim evlerimizde yiyip içmeniz helâldir.” Ancak onlar “Ev sahipleri burada yokken bizim onların evlerine girmemiz uygun değildir” derlerdi. Onlara izin mahiyetinde bu ayet-i kerime nâzil oldu” dedi.”⁷⁸¹

Dördüncü görüşe göre عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ *“A'maya herhangi bir zorluk yoktur; topala herhangi bir zorluk yoktur; hastaya da herhangi bir zorluk yoktur”*⁷⁸² ayet-i kerimede zikri geçen, a'mâ, topal ve hastaya güçlük yokturun manası; bunların cihattan geri kalmalarında yani Yüce Allah yolunda cihada katılmamalarında güçlük (günah mahzur) yoktur, demektir. *“Sizin için de gerek kendi evlerinizden, ...”* cümlesi kendinden önceki cümleden bağımsız bir cümledir. Bu görüşü savunan İbn Zeyd şöyle söylemektedir: “Ayet-i kerimenin ön tarafı Yüce Allah yolundaki cihatla ilgilidir. وَلَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ. Ayet-i kerimesinden أَوْ صَدِيقِكُمْ ayetine kadar bölüm ise ayrı bir cümledir. Bu durum evlerin kapıları yokken ve evlerde hiç kimsenin bulunmadığı bir zamanda kişiler karınları aç olarak izin istemeksizin yakınlarının evlerine girerler ve orada yemek bulurlardı. Yüce Allah onlara bu yemeklerden yemelerine izin verdi. Fakat o günler geçti. Bu gün insanlar evlerinden çıkarken kapılarını kilitliyor.”⁷⁸³

⁷⁷⁹ Taberî, a.g.e, XVIII, 128-129.

⁷⁸⁰ Taberî, a.g.e, XVIII, 129.

⁷⁸¹ Taberî, a.g.e, XVIII, 129.

⁷⁸² Nisâ 4/29.

⁷⁸³ Taberî, a.g.e, XVIII, 129.

Beşinci görüş ise, müslümanlar özürllüler ile yemek yemekten çekiniyorlardı. Bu konuda onlara izin verme gayesiyle bu ayet-i kerime nâzil oldu. Bu görüşün sahibi Miksem şöyle demektedir: “Müslümanlar a’ma ve topal ile yemek yemeğe korkuyorlardı ki Yüce Allah; لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا “*Topluca ya da ayrı ayrı (yemek) yemenizde de bir zorluk ve vebâl yoktur*” buyurdu.”⁷⁸⁴

Müellif أَوْ مَا مَلَكَتُمْ مَفَاتِحَهُ “*Veya anahtarlarına sahip olduğunuz yerlerden*” cümlesinin tefsirinde de ihtilâf olduğunu vurgulayarak, bu ihtilâfları şu şekilde dile getirmektedir:

Birinci görüşe göre ayet-i kerimeden maksat, kişinin, evini kendisine emanet ettiği vekili veya kayyumudur. Bunların, ev sahibinin yokluğunda yiyecek, hurma veya meyvalarından yemesinde bir mahzur yoktur, manasına gelmektedir. Bu görüşün sahibi İbn Abbâs (r.a) “(Burada kastedilen) kimse, ev sahibinin yokluğunda evini kendisine emanet ettiği şahıstır. Yüce Allah onun yemek ve hurmalardan yemesine ve süttten içmesine (bu ayet-i kerime ile) izin verdi” demektedir.⁷⁸⁵

İkinci görüş, bu kişinin bizzat kendi evi anlamında olup, kendisinin oraya girerek yemek yemesinde bir mahzur yoktur anlamı taşımaktadır. Dahhâk, “Kişinin sahip olduğu ev ve kölesi de onun mülkü altındadır,” Katâde, “Ey Âdemoğlu! Sevdiklerinizin anahtarlarına sahip olduklarınız,” Mücâhid, “Başkalarına değil, bizzat kendinize ait hazinelerin anahtarlarına sahip olduğunuz” şeklinde açıklamışlardır.⁷⁸⁶

Taberî, ayet-i kerimenin te’vîli hakkında bu nakilleri aktardıktan sonra şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: “Bizim, لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ “*A’mâya güçlük yoktur*” cümlesinden أَوْ صَدِيقِكُمْ “*yahut dostlarınızın*” cümlesine kadar kısım hakkındaki tefsirlerden naklettiğimiz rivâyetler genel olarak Zührî’nin Ubeydullah b. Abdullah’tan rivâyet ettiği tefsire benzemektedir. Zira لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ “*A’maya güçlük yoktur; topala güçlük yoktur*”⁷⁸⁷ ayet-i kerimesinde zikri geçenlerin, isimleri zikredilenlerin evlerinde bulunan yiyeceklerden yemelerinde mahzur olmadığı ve Yüce Allah’ın bunlardan yemelerinin kendilerine mubah kılındığını ifade edilmektedir. Ayet-i kerimenin en açık anlamı budur. En

⁷⁸⁴ Taberî, a.g.e, XVIII, 129.

⁷⁸⁵ Taberî, a.g.e, XVIII, 129-130.

⁷⁸⁶ Taberî, a.g.e, XVIII, 130.

⁷⁸⁷ Nisâ 4/29.

açık manası bu olunca ve en galip ve en bilinen manaya yönelmek, en belirsiz olan manaya yönelmekten daha evlâdır.⁷⁸⁸

Taberî, konunun izâhı sadedinde uzun açıklamalar yaptıktan sonra Zührî'nin Ubeydullah b. Abdullah'tan yapmış olduğu rivâyeti tekrar dile getirerek şöyle yorumlamaktadır: “Müslümanlar cihad için yollara düştüklerinde, özürülüler yerlerinde kalıyorlardı. Cihada çıkan müslümanlar evlerinin anahtarlarını bu geride kalan özürülülere teslim ederlerdi. Özürülüler, sahipleri olmadığı için onların evlerinde bulunan yiyeceklerden yemeğe korkarlardı. Yüce Allah onların bu yiyeceklerden yemelerinde bir mahzur olmadığını onlara haber verdi”⁷⁸⁹ demek suretiyle burada görülen işkâli gidermiştir.

İbn Kuteybe Taberî'nin aktardığı birinci görüşü zikretmektedir. Ayrıca Taberî'nin Zührî'den naklettiği üçüncü görüşü Hz. Âişe (r.a)'den naklettikten sonra bazıları bu görüştedir ve Zührî de onlardan birisidir demektedir.⁷⁹⁰

Zemahşerî, müellifimizin rivâyet ettiği birinci ve üçüncü görüşü naklettikten sonra o da, üçüncü görüşün doğru olduğunu savunmaktadır.⁷⁹¹

3. Kasten Bir Mü'mini Öldüren Müslümanın Tevbesi

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de Nisâ Sûresi'nin iki ayet-i kerimesinde şirkten başka bütün günahları affedebileceğini şöyle bildirmektedir:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ “*Muhakkak Allah, kendisine şerik (ortak) koşulmasını kesinlikle affetmez. Bunun (şirkin) dışındakileri (diğer günahları) ise, istediği kimseler için af ve mağfiret eder.*”⁷⁹² Başka bir ayet-i kerimede ise Yüce Allah şöyle haber vermektedir:

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا “*Ve yine onlar, Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı*

⁷⁸⁸ Taberî, a.g.e, XVIII, 130.

⁷⁸⁹ Taberî, a.g.e, XVIII, 130.

⁷⁹⁰ İbn Kuteybe, a.g.e, s. 199-200.

⁷⁹¹ Bkz. Zemahşerî, a.g.e, III, 76-77.

⁷⁹² Nisâ 4/48, 116.

nefsi haksız yere öldürmezler ve zinâ etmezler. Bunları yapan kimse günahının (karşılığını) bulur. Ahirette azabı katlanır ve orada zelil bir şekilde ebedi olarak kalır. Tevbe tevbe edip ve inanarak güzel amellerde bulunanlar müstesna; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok af edici, çok acıyıcıdır.”⁷⁹³

Yüce Allah’ın rahmet ve mağfiretinin genişliğini ifade eden başka bir ayet-i kerime ise şöyledir:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ
“De ki: “Ey nefislerine karşı sınırı aşarak aşırıya giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi yitirmeyin. Zira Allah, bütün günahları affeder. Gerçekten O, çokaffedici, çok acıyıcıdır.”⁷⁹⁴

Bu ve benzeri ayet-i kerimelere baktığımızda, Yüce Allah’ın kendisine eş koşulması dışındaki bütün günahları affedebileceği gerçeğini görürüz. Bununla beraber Nisâ Sûresi’nin 93. ayetinde şöyle buyurmaktadır:

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمَّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا
“Kim bir müminin bilerek (hata olmaksızın) canına kıyarsa, onun cezası, içinde temelli kalacağı cehennemdir. Allah ona gazabetmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azab hazırlamıştır.”⁷⁹⁵ Bu ayet-i kerimeye göre ise müteammiden (kasten) bir mü’mini öldüren müslümanın Yüce Allah tarafından affedilmeyip ebedi olarak cehennem azabında kalacaktır. O halde ayet-i kerimeler arasında tenâkuz (çelişki) söz konusudur.

Burada üzerinde durulması gereken son ayet-i kerimedir. Zira orada teammüden (kasten) bir mü’mini öldüren müslümanın ebedi olarak cehennemde azaba düşer olacağı bildirilmektedir. Müellifimiz öncelikle ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmektedir: “Yüce Allah buyuruyor ki: “Kim bir mü’mini bile bile öldürmek ve kendisini ortadan kaldırmak kastıyla (hareket ederek teşebbüse geçer de) onu öldürürse, onun cezâsı cehennemdir.” Yüce Allah “Onu öldürmesinin karşılığı cehennemdir” diyor. Bir diğer tabirle cehennem azabıdır ki, orada ebedi kalacaktır.”⁷⁹⁶

Müellif ayet-i kerimeyi bu şekilde tefsir ettikten sonra, te’vîl ehlinin, bir kişinin başkasına keskin bir demir ile vurması sonucu yaralaması veya (bir uzvunu) koparması ve

⁷⁹³ Furkân 25/68-70.

⁷⁹⁴ Zümer 39/53.

⁷⁹⁵ Nisâ 4/93.

⁷⁹⁶ Taberî, a.g.e, V, 136.

kesmesi ve de bu hareketine o şahsı öldürmek niyyeti ile ve öldürünceye kadar devam etmesi durumunda teammüden (kasden) sayılacağı konusunda icmâ' ettiklerini belirtmektedir. Bunun dışındaki öldürmelerin teammüden (kasten) öldürme sayılıp sayılmayacağı konusunda ihtilâf ettiklerini bildirerek, bu ihtilâfları şöyle sıralamaktadır:⁷⁹⁷

Birinci görüşe göre, yukarıda nitelikleri belirtilen öldürmenin dışındaki bütün öldürmeler kasten öldürmenin dışındadır. Bu konuda Atâ “Kasten (öldürme) silah ve demir (ile yapılan öldürmedir),” Saîd İbnü'l-Müseyyeb, “Silahla yapılandır,” İbrahim en-Nehâî, “Demir parçası ile yapılan öldürme kasten öldürmedir. Bunun dışındakiler kasten öldürmeye benzeyen öldürme sayılır ve bu tür öldürmelerde kısas yoktur” demektedir. İbrahim en-Nehâî'den gelen başka bir rivâyet ise “Demir parçası ile yapılan öldürme kasten öldürmedir. Tahta ile yapılan öldürme kasten öldürmeye benzeyen bir öldürmedir. Tâvûs ise şöyle demektedir: “Bir kişi sinirlendiği için taş atarak, kırbaçlayarak veya sopa vurarak başka birisini öldürürse hataen öldürme sayılır ve diyeti hataen öldürme diyetidir. Kim de kasten öldürürse ona kısas uygulanır.” Hars ve arkadaşları “Bir kişi başka bir kişiyi hasta edinceye kadar döver ve bu kişi bu hastalığı sonucu ölürse, bu dövme işi silahla gerçekleştiyse kısas gerekir. Silahsız gerçekleştiyse kasta benzeyen bir öldürmedir” demektedir.⁷⁹⁸

İkinci görüşe göre, bir kişinin karşısındakine öldürmek niyeti ve genellikle ölümle sonuçlanan bir vurma şekliyle vurması kasten öldürme sayılmaktadır. Ubeyd b. Umeyr şöyle demektedir: “Bir kimsenin karşısındakine sopa ile ölünceye kadar vurması kasten öldürmedir.” İbrahim en-Nehâî'nin görüşü ise şöyledir: “Bir mü'minin bir müslümanı ip ile boğarak veya sopa ile döverek öldürmesi kısası gerektirir.”⁷⁹⁹

Müellif her iki görüşün delillerini şöyle izâh etmektedir: “Demir kullanılarak öldürmenin dışındaki her öldürme hataen (kasıtsız) öldürmedir” diyenlerin delili, el-Numân b. Beşir'in Rasûlüllah (s.a.v)'dan rivâyet ettiği “Kılıç ile yapılanın dışındaki bütün öldürmeler hataen (kasıtsız) öldürmedir”⁸⁰⁰ hadis-i şerifidir. İkinci görüşün dayandığı delil ise Katâde'nin Enes b. Mâlik (r.a)'den rivâyet ettiği şu haberdir: “Bir Yahûdî, cariyesinin elinde bulunan gümüşten yapılmış süs eşyalarını almak maksadıyla (başını) iki taş arasında (ezerek) öldürdü. Kâtil, Rasûlüllah (s.a.v)'e getirildi. Peygamberimiz (s.a.v) de o Yahûdî'yi iki taş arasında

⁷⁹⁷ Bkz. Taberî, a.g.e, V, 136.

⁷⁹⁸ Taberî, a.g.e, V, 136.

⁷⁹⁹ Taberî, a.g.e, V, 136.

⁸⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, IX, 344; Ahmed b. Hanbel, XXX, 342.

(başını ezdirerek) öldürttü.” Buradan şöyle bir çıkarımda bulundular: “Rasûlüllah (s.a.v) kılıcın haricinde taş ile öldüren kâtile kısas uyguladığına göre, teammüden (kasten) öldürmede demir (kılıç) şartı aranmamaktadır.”⁸⁰¹

Müellif ikinci görüşün doğruya daha yakın olduğunu ifade ettikten sonra فَجَزَّأُوهُ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا “Cezası, içinde ebedî olarak kalacağı cehennemdir” ayet-i kerimesiyle ilgili esas konumuz olan kasten öldürenin tevbesinin kabul edilip edilmemesi konusuna temas etmektedir. Aynı şekilde bu ayet-i kerimenin tefsirinde te’vîl ehlinin ihtilâf ettiklerini belirtmiş ve bu görüşleri şu şekilde sıralamıştır:⁸⁰²

Birinci görüşe göre ayet-i kerimenin anlamı “Şayet Yüce Allah, onu cezalandırmak isterse onun cezası cehennemdir.” Bu görüşü savunan Ebû Miclez ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmektedir: “Onun cezâsı cehennemdir. (Bununla beraber) Yüce Allah isterse (onu cezalandırmaktan) vazgeçer.” Ebû Sâlih de aynı görüşü savunmaktadır.⁸⁰³

İkinci görüşe göre ayet-i kerimede kastedilen önce müslüman olmuş, sonra irtidâd ederek bir mü’mini öldürmüş kimsedir. Yani ayet-i kerimenin manası, “Kim bir mü’mini öldürmeyi helâl sayarak öldürürse, onun cezâsı ebedi cehennemdir” şeklinde olmaktadır. Bu görüşü dile getiren İkrime, İbn Cüreyc’den şöyle rivâyet etmektedir: “Ensâr’dan bir adam Mikyas b. Dabebe’nin kardeşini öldürmüştü. Rasûlüllah (s.a.v) (karşı taraftan diyet olarak) Mikyas’a verdi. O da bunu kabul etti. Daha sonra Mikyas kardeşinin kâtiline saldırıp öldürdü. İbn Cüreyc ve başka (bir râvinin) anlattığına göre, Rasûlüllah (s.a.v) (maktûl için) Neccâröğulları’na diyet vermeleri emretti. Mikyas ve beraberinde Fihroğulları’ndan bir kişiyi (diyeti almak için) Neccâröğullarına gönderdi. Yolda Mikyas (şeytana uyararak) yanındaki adamın kafasını iki taş arasında ezerek öldürdü. Develeri aldı ve irtidâd ederek Mekke’ye kaçtı. Ayet-i kerime bunun üzerine nâzil oldu.”⁸⁰⁴

Bu rivâyet ve görüşe göre, ebedi olarak cehennemde kalacak olan şahıs cinâyetle beraber irtidâd (dinden dönme) suçu da işlemiştir.

Üçüncü görüşe göre, tevbe eden istisnâdır. Yani bir müslüman bu cinayetten sonra tevbe eder ve tevbesi kabul edilirse, o cehennemde ebedi kalmaktan kurtulur. Bu görüşü Mücâhid

⁸⁰¹ Taberî, a.g.e, V, 136.

⁸⁰² Bkz. Taberî, a.g.e, V, 137.

⁸⁰³ Taberî, a.g.e, V, 137.

⁸⁰⁴ Taberî, a.g.e, V, 137.

savunmaktadır. Konumuzla ilgili Saîd b. Cübeyr şu şekilde rivâyet etmektedir: “Bu ayet-i kerimenin hükmünü İbn Abbâs (r.a)’a sordum. Bana “Bir kişi İslam’ı ve İslam’ın hükümlerini tanıdıktan sonra bir mü’mini kasden öldürürse artık onun için tevbe yoktur” dedi. (İbn Abbâs’ın bu sözünü) Mücâhid’e aktardım. Mücâhid “Ancak pişman olan bunun dışındadır” dedi.”⁸⁰⁵

Dördüncü görüşe göre, “Bu, Yüce Allah’ın, Kur’ân-ı Kerim’de belirtildiği şekliyle bir mü’mini kasden öldüren müslümâna bir vâdidir (tehdididir.) Artık onun için tevbe söz konusu olmadığı gibi, Yüce Allah onu cehennem azabı ve ebedi olarak ateşte kalmakla tehdit etmiştir. Ona tevbe kapısı kapanmıştır. Bu görüşte olanlar bu ayet-i kerimenin Furkân Sûresi’nde geçen,

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا “*Ve yine onlar, Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah’ın haram kıldığı nefsi haksız yere öldürmezler ve zinâ etmezler. Bunları yapan kimse günahının (karşılığını) bulur. Ahirette azabı katlanır ve orada zelil bir şekilde ebedi olarak kalır. Tevbe tevbe edip ve inanarak güzel amellerde bulunanlar müstesna; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok af edici, çok acıyıcıdır*”⁸⁰⁶ ayetinden sonra nâzil olduğunu, dolayısıyla neshedilmediğini de ifade etmektedirler.”⁸⁰⁷ Müellif bu dördüncü görüşün sahibinin Abdullah b. Abbâs (r.a) olduğunu belirtmiş ve konuyla ilgili uzun uzun rivâyetlerde bulunmuştur.⁸⁰⁸

Bu rivâyetlerden birisi de şöyledir: “Sâlim b. Ebi’l-Ca’d şöyle bildirmektedir: “Biz, Abdullah b. Abbas (r.a) gözlerini kaybettikten sonra yanında oturuyorduk. Ona bir adam geldi ve “Ey Abdullah b. Abbas, bir mü’mini kasten öldüren müslüman hakkındaki görüşün nedir?” Diye sordu. Abdullah b. Abbâs (r.a) “Onun cezası cehennemdir ve orada ebedi olarak kalacaktır. Allah ona gazap ve lanet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır” diye cevap verdi. Adam, “Peki, tevbe etse, iman edip sâlih amel işlese ve de hidâyete erse durumu ne olur?” Diye sordu. Bunun üzerine Abdullah b. Abbas (r.a) “Vay annesiz kalasıca, ona tevbe ve hidâyet nereden gelsin? Nefsim, kudret elinde olan Yüce Allah’a yemin olsun ki, Rasûlüllah (s.a.v) Efendimiz’in şöyle buyurduğunu işittim: “Vay annesiz kalasıca, o öyle bir kişidir ki, kasıtlı olarak birini öldürmüştür. Öldürdüğü kimse kıyamet gününde öldürenin kâküllerinden yakalamış bir şekilde tutup getirir. Onun kendi başı elindedir. Damarlarından kan fişkırmaktadır. Öldürülen kişi der ki: “Ey Rabbim! İşte beni öldüren budur. Onu arşa kadar

⁸⁰⁵ Taberî, a.g.e, V, 137.

⁸⁰⁶ Furkân 25/68-70.

⁸⁰⁷ Taberî, a.g.e, V, 137.

⁸⁰⁸ Bkz. Taberî, a.g.e, V, 137-139.

çekip götürür.” Abdullah b. Abbas, sözlerine devamla diyor ki: “Abdullah’ın ruhu kudret elinde olan Allah’a yemin olsun ki, bu âyet-i kerime nâzil oldu ve Peygamberimiz (s.a.v)’in ruhu alınana kadar bu âyet-i kerimeyi nesheden başka herhangi bir âyet-i kerime nâzil olmadı.”⁸⁰⁹

Taberî bu görüşleri naklettikten sonra “Ebû Ca’fer şöyle dedi” diyerek kendisinin birinci görüşü tercih ettiğini belirtmiş ve sebebini de şu şekilde izâh etmiştir: “Yüce Allah bu ayet-i kerimede kasten bir mü’mini öldüren müslümanın cezâsının ebedi cehennem olacağını belirtmiştir. Ancak onu affetmesi ve imanı sebebi ile ve Rasûlüllah (s.a.v)’ın (şefaâtı ile) ona fazlından ihsan etmesi, dolayısıyla cezâlandırmaması veya onu cehennemde ebedi olarak tutmaması da mümkündür. Yani Yüce Allah kasten bir mü’mini öldüren müslümanı tamamen affedip hiç cehenneme sokmaz. Ya da onu cehenneme sokar (bir müddet orada kaldıktan sonra) *يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ* “De ki: “Ey haddi aşarak nefislerine karşı israf etmiş olan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümid kesmeyin. Çünkü Allah, bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir”⁸¹⁰ ayetiyle vad etmiş olduğu müjde gereği kendisinden bir fazl olarak onu oradan çıkarır.”⁸¹¹

Görüldüğü gibi Taberî, ayet-i kerimenin manasını, birinci görüşü savunanların anladığı şekliyle değerlendirmek suretiyle Yüce Allah’ın af, mağfiret ve rahmetinin sonsuz ve sınırsız olduğunu bildirdiği ayet-i kerimeler ile aralarında görülen çelişkiyi çözüme kavuşturmuştur.

Müfessir Zemahşerî, bu ayet-i kerimenin tefsirinde, İbn Abbâs (r.a)’ın sözünü, Süfyân-ı Sevrî’den vârid olan “İlim ehline bu konuda sorulduğunda onlar, “Tevbesi makbul değildir” şeklinde cevap verirlerdi” sözünü, Rasûlüllah (s.a.v)’ın “Dünyanın yok olması, Yüce Allah’a göre bir müslümanın öldürülmesinden daha hafif kalır”⁸¹² ve benzer hadis-i şeriflerini⁸¹³ zikrederek kasten bir mü’mini öldüren müslümanın tevbesinin kabul olmayacağını iddiâ etmekte ve aksini savunanlara da sitemde bulunmaktadır.⁸¹⁴

Ancak Zemahşerî’nin tefsirindeki hadis-i şerifleri tahrîc eden Zeyleî, Atâ’dan şöyle bir rivâyette bulunmaktadır: “İbn Abbâs (r.a)’a bir adam “Bir mü’mini (kasten) öldüren için tevbe imkânı var mı?” Diye sordu. O da “Hayır” dedi. Sonra (aynı soruyu) başka birisi sorduğunda

⁸⁰⁹ Taberî, a.g.e, V, 137; Ayrıca hadis için bkz. İbn Ebî Şeybe, X, 356; Ahmed b. Hanbel, IV, 44

⁸¹⁰ Zümer 39/53.

⁸¹¹ Taberî, a.g.e, V, 139.

⁸¹² Tirmizî. Tahrîm, 3; İbn Mâce, Diyet, 1.

⁸¹³ Bkz. Zemahşerî, I, 554.

⁸¹⁴ Bkz. Zemahşerî, I, 554.

ona “Evet” diye cevap verdi. Kendisine “(Aynı soruya hem hayır hem de evet şeklinde cevap veriyorsun) Bu nasıl iştir böyle?” Denildiğinde, “Birinci kişi henüz cinâyet işlememiştir. Cinâyete bulaşmaması için kendisine böyle cevap verdim. İkinci soran ise bizzat cinâyeti işlemiştir. Ona da kendi eliyle nefsinin tehlikeye atmasını, diye “Evet tevbe vardır” şeklinde cevap verdim” demiştir.⁸¹⁵

Fahrüddin Râzî de kasten bir mü’mini öldüren müslümanın tevbesinin kabul edileceği görüşünü savunmakta ve bu görüşün aksini iddiâ eden Abdullah b. Abbâs (r.a)’a üç cevap vermektedir. Bu üç cevap şöyledir:

Birincisi, Yüce Allah’ı inkâr etmek, kasten bir mü’mini öldürmek günahından daha büyük bir günahdır. Bunun tevbesi kabul edildiğine göre, öbür günahın tevbesinin kabul edilmesi daha evladır.⁸¹⁶

İkincisi, Yüce Allah Furkân Sûresi’nde diğer günahlarla beraber kasten insan öldürme günahının da tevbesinin makbul olduğunu haber vermiştir.⁸¹⁷ Bu ayet-i kerimede ise sadece kasten insan öldürme günahı zikredilmektedir. O halde bu günahın tevbesinin kabul olması yine daha evladır.⁸¹⁸

Üçüncü cevap ise إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ “Doğrusu Allah, kendisine ortak koşulmasını asla affetmez. Ondan başkasını (diğer günahları) ise, dilediği kimseler için bağışlar ve mağfiret buyurur”⁸¹⁹ ayet-i kerimesinde bildirilen müjdedir. Burada Yüce Allah şirkin dışındaki bütün günahları affedebileceğini haber verdiği göre, kasten bir mü’mini öldüren müslümanın tevbesini kabul etmesi aynı şekilde daha evladır.⁸²⁰

4. Zinâ Suçunun Cezâsı

⁸¹⁵ Zeyleî, Cemalüddin, *Kitabü Tahrîci'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâri'l-Vâkiati fi'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Davet ve Usûluddîn Fakültesi, Şer'î Yüksek Lisans Kısmı, Araştırma ve Tah. Ali Ömer Ahmed Bâdahdah, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. 1417h, I, 1098.

⁸¹⁶ Râzî, a.g.e, X, 191.

⁸¹⁷ Bkz. Furkân 25/68-70.

⁸¹⁸ Râzî, a.g.e, X, 191.

⁸¹⁹ Nisâ 4/48; 116.

⁸²⁰ Râzî, a.g.e, X, 191.

Kur’ân-ı Kerim’de zinâ fiili çok ağır ve keskin bir ifade ile yasaklanmıştır. Çünkü İslam’ın hedeflediği toplumda kişilerin malı, canı, dini, akli ve ırz ile nesli muhteremdir (dokunulmazdır.) Bundan dolayıdır ki, aklın korunması için içki ve uyuşturucu kullanmayı yasaklamış,⁸²¹ malı korumak için sirkati (el kesmeyi) emretmiş,⁸²² canı korumak adına kısası meşru kılmış,⁸²³ kişilerin din ve inanç özgürlüğünü garanti altına almak için de dinde zorlamayı yasaklamıştır.⁸²⁴ Irz ve neslin korunması için de *وَلَا تَقْرُبُوا الزَّوْجَىٰ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا* “*Ve zinâya da yaklaşmayın, zira o çok çirkin bir hayasızlık ve pek kötü bir yoldur*”⁸²⁵ ayet-i kerimesiyle haram kıldığı gibi, bu suçun fâillerine de çok ağır cezâ-i müeyyedeler koymuştur.

Konumuzla ilgili Yüce Allah Nisâ Sûresi’nde şöyle buyurmaktadır:

وَالَّذِي يَأْتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَقَّعِيَهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا “*Kadınlarınızdan fuhuş edenlerin aleyhine, sizden olan dört şahit getirin. Şayet onlar (dört şahit onların aleyhine), şahitlikte bulunurlarsa, bu kadınlara ölüm gelinceye kadar ya da Allah onlara bir çıkış yolu açıncaya kadar evlerde tutun (hapsedin.) İçinizden fuhuş yapanların her birine de eziyet edin. Şayet onlar tevbe edip hallerini düzeltirlerse onlara (cezâ vermekten) vazgeçin. Çünkü Allah tevbeleri çok kabul eden ve çok actıyandır.*”⁸²⁶ Nûr Sûresi’nde ise Allah Teâlâ;

الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ “*Zinâ eden kadın ve erkekten her ikisine de yüz deynek vurun*”⁸²⁷ buyurmaktadır. Öte yandan kıraati mensûh ancak hükmü bâki olduğu rivâyet edilen ayet-i kerime de ise; *الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنِيَا فَارْجُمُوهُمَا* “*Yaşlı erkek ile yaşlı kadın zinâ ettikleri zaman kendilerini hemen recmedin (taşlayarak öldürün)*” buyurmaktadır.

Konumuzla ilgili rivâyet şöyledir: Abdullah b. Utbe, Abdullah b. Abbâs’ı şunu söylerken işittiğini bildirmektedir: Bir gün Ömer b. Hattâb (r.a) Allah Rasûlü (s.a.v)’ın minberinde otururken şu şekilde söyledi: “Muhakkak ki Yüce Allah, Peygamberimiz (s.a.v)’ı hak (din) ile gönderdi ve kendisine kitap verdi. O kitapta indirilen (ayetlerden) birisi de recm ayet-i kerimesidir. Biz bu ayeti okuyorduk, ezberledik ve kavradık. Allah Rasûlü (s.a.v) recmi uyguladı, ondan sonra biz de uyguladık. Fakat insanlar uzun zaman geçtiğinde korkarım ki birisi kalkar da: “Biz Allah’ın kitabında recm (hükmünü) bulamıyoruz” der ve böylece Allah’ın

821 Mâide 5/90.

822 Mâide 5/38.

823 Bakara 2/178.

824 Bakara 2/256.

825 İsrâ 17/32.

826 Nisâ 4/15-16.

827 Nûr 24/2.

indirdiği bir farzı terk etmekle sapıklığa düşerler. Gerçekten erkek ve kadınlardan zinâ eden kimseye —evli olmak, açık delil veya hamilelik ya da i'tirâf etmek şartı ile— recm (hükmü) Allah'ın kitabında haktır.”⁸²⁸

Yukarıda geçen ayet-i kerimelere baktığımız zaman zinâ eden kişilere şu cezâların verilmesi emredilmektedir: Birinci ayet-i kerimeye göre, zinâ eden kadın ölünceye kadar evinde hapsedilir, hiç dışarıya çıkarılmaz. İkinci ayet-i kerimeye göre, zinâ eden ikiliye eziyet edilir. Üçüncü ayet-i kerimede celde (kırbaç=sopa) emrederken, kıraati neshedilmiş olan ayet-i kerime recm (taşlayarak öldürülmesini) emretmektedir. O halde ayet-i kerimeler arasındaki tenâkuz (çelişki) açık bir şekilde kendisini göstermektedir.

Taberî, birinci ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmektedir: “Evli olsun veya evli olmasın, kadınlarınızı yapmış olduğu bu fuhşiyatlarını sizden olan (müslüman) dört erkek ile şahitlendirin. Şayet bu dört (müslüman) erkek onların aleyhine (yapmış olduklarını fuhşiyata) şahitlik yapacak olurlarsa, onları evlerde tutun. Kendilerine ölüm gelinceye veya Yüce Allah onlara yapmış oldukları bu kötü fiillerinden bir çıkış yolu (kurtuluş) verinceye kadar evlerde hapsedin.” Müellifimiz, te'vîl ehlinin bu ayet-i kerimeyi bu şekilde tefsir ettiğini belirtmekte ve şu rivâyetleri aktarmaktadır: Mücâhid'in tefsiri, “Kadınlarınızdan fuhşu irtikâb edenleri (zinâ edenleri), dört müslüman erkek ile şahitlendirin. Eğer onlar bu şekilde bir şahitlikte bulunurlarsa ölünceye veya Yüce Allah kendilerine bir çıkış (kurtuluş) yolu —ki o da had cezasıdır- verinceye kadar onları evlerinde hapsedin.” Aynı şekilde Mücâhid, fuhşun zinâ, Yüce Allah'ın vereceği çıkış yolunun da had cezâsı anlamına geldiğini belirtmektedir.⁸²⁹

İbn Abbâs (r.a) ayet-i kerimeyi şu şekilde açıklamaktadır: “Bir kadın zinâ edince ölünceye kadar evlerde hapsedilirdi. Daha sonra Yüce Allah الرَّانِيَّةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةً جَلْدَةً “Zinâ eden kadın ve erkekten her birine yüz kırbaç vurun”⁸³⁰ ayet-i kerimesini inzâl etti. Şayet bu fuhşiyatı yapanlar evli iseler recm edilmelerini (taşlanarak öldürülmelerini) emretti ki işte bu Yüce Allah'ın vereceğini bildirdiği onlar hakkındaki çıkış yoludur.” Başka bir rivâyette Yüce Allah'ın onlar hakkındaki açacağı bildirdiği çıkış yolu (bekârlar için) celde (kırbaç, sopa), (evliler için) recm (taşlanarak öldürme) olduğunu haber vermektedir.⁸³¹

⁸²⁸ Müslim, Hudûd, 15.

⁸²⁹ Taberî, a.g.e, IV, 197-198.

⁸³⁰ Nûr 24/2.

⁸³¹ Taberî, a.g.e, IV, 198.

Katâde Nisâ Sûresi'ndeki ayet-i kerimeleri okudu ve şöyle dedi: “Bu şekilde cezâ vermek celde ve recm cezâlarını bildiren ayet-i kerimeler nâzil olmadan önce idi. Her ikisine de söz ile ezâ, sıkıntı verilir ve aynı zamanda kadın ev hapsine mahkûm edilirdi. Sonra Yüce Allah onlara verilecek cezanın yolunu açıkladı. Şayet zinâ eden evli ise yüz sopa vurulması, sonra taşlanması, bekâr ise yüz sopa vurulması ve bir sene sürgüne gönderilmesi şeklinde olduğunu beyân etti. Aynı şekilde Atâ b. Ebî Rabâh ve Abdullah b. Kesîr aynı görüştedirler. Süddî şöyle demektedir: “Evli ve iffet sahibi bir kadın zinâ ettiği zaman, evde hapsedilir ve kocası mihrini (geri) alırdı. Bakara Sûresi'nde kadınların mihrlerinin kocaları tarafından zorla alınması;

“*Onlara vermiş olduklarınızdan herhangi bir şey almanız da size helâl değildir*”⁸³² ayet-i kerimesiyle yasaklanırken, yukarıda geçen ayetten iki sonraki ayette şöyle buyruldu:

“*Ancak açık bir edepsizlik yapmış olurlarsa bu müstesnâdır. Onlarla iyi geçinmeye bakın.*”⁸³³ Daha sonra zinâ edenlere verilecek cezâları bildiren ayet-i kerimeler geldi ve bu hükümleri neshetti. Yeni hükme göre onların cezâsı (bekâr için) celde (kırbaç, sopa vurma) evliler için recm (taşlanarak öldürme) şeklinde oldu.” Dahhâk (sonradan gelen cezâ) burada zikredilen cezâyı neshetmiştir” demektedir.⁸³⁴

Ubâde İbnü's-Sâmit şöyle rivâyet etmiştir: Peygamber (s.a.v) üzerine vahy indirildiği zaman bundan dolayı yüzünün rengi değişirdi. Yine bir gün kendisine vahy geldi ve böyle oldu. (Daha sonra) açılınca: “Benden öğreniniz! Zira Yüce Allah onlara (kadınlara) bir (çıkart) yol gösterdi. Evli ve bekâr. “Evli olup da zinâ edene yüz kırbaç, sonra da taşlarla recm cezâsı. Bekâr iken zinâ edene yüz kırbaç ve bir sene bulunduğu yerden sürgün” buyurdu.⁸³⁵ İbn Zeyd, “Ölüm onları alıp götürünceye kadar evlerde hapsedin” ayet-i kerimesini “Onları ölünceye kadar evlendirmeyin ve onları dinden çıkarmayın” şeklinde tefsir etmiş ve bu ayet-i kerimenin neshedildiğini belirterek, Yüce Allah'ın bu konudaki açıkladığı yolun, zinâ eden evli kadının cezasının recm, bekâr bir kadının cezasının ise yüz sopa olduğunu bildirmiştir. Bu yolun yüz sopa ve recm olduğunu Dahhâk da kabul etmektedir.⁸³⁶

⁸³² Bakara 2/229.

⁸³³ Nisâ 4/19.

⁸³⁴ Taberî, a.g.e, IV, 198.

⁸³⁵ Müslim, Hudûd, 13.

⁸³⁶ Taberî, a.g.e, IV, 199.

Taberî bu rivâyetleri çeşitli şekillerde aktardıktan sonra kendi tercihini, “Ebû Ca’fer şöyle dedi” sözüyle şu şekilde dile getirmektedir: “أَوْ يَجْعَلُ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا” “Ya da Allah onlara bir çıkış yolu gösterinceye kadar evlerde alıkoyun (hapsedin)” ayetinde geçen yoldan maksat evli ve hür olan kadın zinâ ederse, onun cezâsı recm (taşlanarak öldürülmesi), bekâr bir kadın zinâ ederse ona yüz sopa vurulması ve bir yıl boyunca sürgüne gönderilmesidir” diyenlerin sözü en isabetli görüştür. Çünkü hadis-i şerifte böyle geçmektedir.⁸³⁷

Zemahşerî ayet-i kerimenin yorumu hakkında iki görüş beyan etmektedir: Birincisi, zinâ eden kadınlara verilen ev hapsi İslam’ın ilk dönemlerinde uygulanmış, daha sonra Nûr Sûresi’nin ikinci ayeti ile neshedilmiştir. İkinci görüşe göre, hâd cezâsı kitap ve sünnette bilindiğinden dolayı bunun zikri terkedilmiş, onlara hâd cezası uygulandıktan sonra ihtiyaten onların evlerden çıkması durumunda başlarına gelebilecek kötülükler ve erkeklerin taarruzundan korumak için ev hapsi emredilmiştir ki, bu durumda ayet-i kerime neshedilmemiştir.⁸³⁸

Şinkîfî, zikri geçen ayetle ilgili olarak şöyle demektedir: “Bu ayet-i kerimeye göre, zinâ eden kadınlar ölünceye veya Yüce Allah kendilerine bir çıkış yolu gösterinceye kadar ev hapsinde tutulurlar. Celde (kırbaç, sopa) cezâsına maruz kalmazlar. Halbûki başka ayet-i kerimelere göre, ev hapsi değil, bekâr iseler celde (kırbaç sopa),⁸³⁹ evli iseler kıraâti mensûh hükmü bâkî olan ayet-i kerime mucibince recm (taşlanarak öldürülme) cezâsına çarptırılırlar. Buradaki müşkil şu şekilde izâh edilir. Ev hapsi cezâsı celde ve recm ayet-i kerimleri ile neshedilmiş veya o kadınların evlerde tutulmalarının, Yüce Allah’ın onlara bir yol açmasına kadar süreceğine delâlet etmektedir. Yüce Allah’ın onlara açacağı yol ise hâd cezâsı yani celde ve recmdir.”⁸⁴⁰

Taberî, وَالَّذَانِ يَأْتِيَانَهَا مِنْكُمْ “Sizlerden zina edenlerin her ikisi” ayet-i kerimesini şöyle tefsir etmektedir: “Sizden onu (yerine) getiren (zinâ eden) ikiliye yani zinâ fiilini işlemiş olan erkek ve kadına eziyet edin. يَأْتِيَانَهَا fiilindeki هَا (he=onu) zamiri مِنَ نِسَائِكُمْ وَالَّتِي يَأْتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ (fâhişe=zinâ) kelimesine dönmektir. “Kadınlarınızdan zina edenler” ayet-i kerimesindeki الْفَاحِشَةَ (fâhişe=zinâ) kelimesine dönmektir. Te’vîl ehli ayet-i kerimede geçen ikili hakkında ihtilâf etmişlerdir”⁸⁴¹ demiş ve bu ihtilâfları şu

⁸³⁷ Taberî, a.g.e, IV, 199.

⁸³⁸ Zemahşerî, a.g.e, I, 511.

⁸³⁹ Nûr, 24/2.

⁸⁴⁰ Şinkîfî, a.g.e, s. 179.

⁸⁴¹ Taberî, a.g.e, IV, 199.

şekilde sıralamıştır:

Birinci görüşe göre, “Bunlar, bir önceki ayet-i kerimede zikri geçenlerin dışında henüz evlenmemiş olan erkek ve kadınlardır. وَالَّذِي يَأْتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ “Kadınlarınızdan zina edenler” ayet-i kerimesinde ifade edilenler ise evli olan kadınları kapsamaktadır” demektedirler. Bu görüşü Süddî ve İbn Zeyd savunmaktadır.”⁸⁴²

İkinci görüşe göre, burada kastedilen ikiliden maksat bu çirkin fiili yapan iki erkektir. (Yani buradaki fuhuştan murat livâtadır.) Bu görüşü Mücâhid savunmaktadır.⁸⁴³

Üçüncü görüşe göre, bu ikiliden murat, evli veya bekâr zinâ eden erkek ile kadındır. Bu görüşü de Atâ, İkrime ve Hasan el-Basrî dile getirmektedirler.⁸⁴⁴

Müellif, “Bu görüşlerin en doğrusu, ayet-i kerimede kastedilen ikiliden maksat, bekâr olarak zinâ eden erkek ve kadındır” demektedir.⁸⁴⁵

Müellif, *İçinizden fuhuş yapanların her birine de eziyet edin. Şayet onlar tevbe edip hallerini düzeltirlerse onlara (cezâ vermekten) vazgeçin. Çünkü Allah tevbeleri çok kabul eden ve çok acıyandır*⁸⁴⁶ ayet-i kerimesinin tefsirinde, Yüce Allah’ın kendilerine verilecek cezâ konusunda bir çıkış yolu açmazdan önce zinâ eden ikiliye yapılacak ezâ hakkında te’vîl ehlinin ihtilâf ettiğini ifade ederek bu ihtilâfları şöyle sıralamaktadır:

Birinci görüşe göre, onlara verilecek olan ezâ, yaptıkları çirkin fiile karşı ayıplamak ve kınamak şeklinde söz ve dil ile yapılır. Bu görüşü Katâde ve Süddî savunmaktadır.⁸⁴⁷

İkinci görüşe göre, dil ile cezâ verilir ve bu cezâ küfür (sövüp-sayma) şeklinde olmalıdır. Bu görüşü Mücâhid savunmaktadır.⁸⁴⁸

Üçüncü görüşe göre ise hem dil, hem de el ile ezâ edilir. Zira Ali b. Ebî Tâlha, İbn Abbâs (r.a)’dan şöyle rivâyet etmektedir: “Bir kişi zinâ ederse ona dil ile kınayıp ayıplayarak ve nalin

⁸⁴² Taberî, a.g.e, IV, 199-200.

⁸⁴³ Taberî, a.g.e, IV, 200.

⁸⁴⁴ Taberî, a.g.e, IV, 200.

⁸⁴⁵ Taberî, a.g.e, IV, 200.

⁸⁴⁶ Nisâ 4/15-16.

⁸⁴⁷ Taberî, a.g.e, IV, 201.

⁸⁴⁸ Taberî, a.g.e, IV, 201.

ile vurarak ezâ edilirdi.”⁸⁴⁹

Taberî, bu üç görüşü naklettikten sonra, kendi tercih ve görüşünü “Ebû Ca’fer dedi ki,” diyerek şu şekilde dile getirmektedir: “Yüce Allah, bu ayet-i kerimede o kötü fiili işleyen müslüman erkek ve kadına mü’minlerin bizzat ezâ etmelerini emretmiştir. Bu ezâ, insanı rahatsız edebilecek gerek dil, gerek el ve gerekse fiil ile olabilir. Mü’minlere emredilen ezâ şekli bu ayet-i kerimede açıklanmamıştır. Aynı şekilde bu hususta herhangi bir hadis-i şerif de vârid olmamıştır. Te’vîl ehli de bu konuda ihtilâf halindedir. O zaman bu ezânın el ile dil ile veya her ikisi ile de olması câizdir. Ezânın nasıl olacağını bilmemiz bize herhangi bir fayda sağlamayacağı gibi, bilmemiş olmamız da bize zarar vermez. Zira Yüce Allah’ın burada zikretmiş olduğu eziyet cezâsı, Nûr Sûresi’nde emredilen celde (sopa=kırbaç vurma) ve Rasûlüllah (s.a.v)’ın yaptığı recmetme (taşlayarak öldürme) cezalarıyla neshedilmiştir.”⁸⁵⁰

Taberî sözlerine şöyle devam etmektedir: “Te’vîl ehli, Yüce Allah’ın, zinâ eden erkek ve kadın hakkında verilecek cezanın had cezâsı olduğunu bildirmek suretiyle (çıkış) yolunu açmıştır” görüşünde icmâ etmişlerdir. Ve onlardan bir cemâat, “Yüce Allah الرَّانِيَّةُ وَالرَّانِي فَاجِدُوا “Zinâ eden kadın erkekten her ikisine de yüz kırbaç vurun”⁸⁵¹ ayet-i kerimesiyle وَالَّذَانَ يَأْتِيَانِيهَا مِنْكُمْ فَأَذُوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرَضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا İçinizden fuhuş yapanların her birine de eziyet edin. Şayet onlar tevbe edip hallerini düzeltirlerse onlara (cezâ vermekten) vazgeçin. Çünkü Allah tevbeleri çok kabul eden ve çok acıyandır”⁸⁵² ayet-i kerimesini neshetmiştir” demektedirler. Bu görüşü, Mücahid, İkrime, Süddî, Dahhâk, Katâde ve Hasan el-Basrî savunmaktadır. Abdullah b. Abbâs (r.a), aynı görüşü savunmakta ve “Eğer zinâ eden erkek ve kadın evli iseler onların cezâsı Rasûlüllah (s.a.v)’ın sünnetiyle recmdir (taşlanarak öldürmektir)” demektedir. İbn Zeyd de İbn Abbâs (r.a) gibi düşünmektedir.⁸⁵³

Görüldüğü gibi müellif Nisâ Sûresi’ndeki on beş ve on altıncı ayet-i kerimelerinin, Nûr Sûresi’nin ikinci ayet-i kerimesi ve kırâati nesh, hükmü bâkî olan recm ayet-i kerimleri ve Rasûlüllah (s.a.v)’ın sünnetiyle neshedildiğini ifade ederek ayet-i kerimler arasındaki müşkili gidermektedir.

Konumuzla ilgili başka bir müşkil, köle kadınların evlendikten sonra zinâ etmeleri

⁸⁴⁹ Taberî, a.g.e, IV, 201.

⁸⁵⁰ Taberî, a.g.e, IV, 201.

⁸⁵¹ Nûr 24/2.

⁸⁵² Nisâ 4/15-16.

⁸⁵³ Taberî, a.g.e, IV, 201-202.

durumunda kendilerine verilecek cezâyı emreden Nisâ Sûresi'ndeki;

فَإِذَا أَحْصَيْنَ فَإِنَّ آتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ “Evlendikten sonra bir fuhuş yaptıkları zaman, hür kadınlarla ilgili bulunan cezânın yarısı onlara gerekir”⁸⁵⁴ ayet-i kerimesi ile Rasûlüllah (s.a.v)’ın eşlerine verilecek cezayı bildiren;

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيَّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ “Ey Nebinin eşleri! İçinizden kim bir hayâsızlık yaparsa onun azabı ikiye katlanır”⁸⁵⁵ ayet-i kerimesinde görülmektedir. Zira recm cezasının ne yarısı, ne de iki katı vardır. Dolayısıyla bu iki ayet-i kerime ile recm ayet-i kerimesi arasında bir tenâkuz olduğu aşikârdır.

Müellif birinci ayet-i kerimeyi şöyle izah etmektedir: “Sizin cariyeleriniz olan genç kadınlarınız, müslüman olarak ya da evlenerek muhsan (namuslu, korunmuş) olduktan sonra zinâ fuhşunu işlerlerse, onlara hür kadınların evlenmezden önce zinâ ettiklerinde kendilerine verilen cezânın yarısı lazımdır. Yani hür kadınlara verilen had cezâsı yüz kırbacın yarısı elli kırbaç ve altı aylık sürgün gerekir. İşte bu Yüce Allah’ın koyduğu zinâ eden evli cariyelere uygulanacak olan cezadır.”⁸⁵⁶ Müellif, İbn Abbâs (r.a) ve Katâde’nin aynı görüşte olduklarını, ayrıca Katâde’nin “Onlara recm ve sürgün yoktur” dediğini ifade etmektedir.⁸⁵⁷

Taberî, ayet-i kerimede geçen hür kadınlardan maksadın bekâr hür kadınlar olduğunu belirterek, bu ayet-i kerime ile recm ayet-i kerimesi arasında varmış gibi görülen müşkili ortadan kaldırmaktadır.

Aynı şekilde müellif, Peygamber (s.a.v)’in hanımlarına verilecek cezânın diğer kadınlara verilen cezânın iki katı olması hususunda, bu cezânın kıyamet günü vuku bulacağını belirterek aynı şekilde recm ayet-i kerimesi ile arasındaki tenâkuzu ortadan kaldırmıştır.⁸⁵⁸

Öte yandan zinâ eden erkek ve kadınların kiminle evleneceği hususu da müşkil olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Yüce Allah yine Nûr Sûresi’nde şöyle buyurmaktadır:

الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ “Zinâ eden erkek, zinâ eden ya da müşrik bir kadından başkası ile nikâhlanamaz; zinâ eden bir kadınla da yalnız

⁸⁵⁴ Nisâ 4/25.

⁸⁵⁵ Ahzâb 33/30.

⁸⁵⁶ Taberî, a.g.e, V, 16.

⁸⁵⁷ Bkz. Taberî, a.g.e, V, 16.

⁸⁵⁸ Taberî, a.g.e, XXI, 101.

zinâ eden veya müşrik olan erkek evlenebilir. Bu, müminlere haram kılınmıştır.”⁸⁵⁹

Ayet-i kerimeye göre, zinâ eden bir erkek, zinâ eden veya müşrik olan kadından başkasıyla evlenemediği gibi, zinâ eden bir kadın da ancak zinâ eden veya müşrik olan erkekle evlenebilmektedir. Yani bunların namuslu mü’min erkek ve kadınla evlenmeleri yasaklanmıştır. Ancak aynı sûrenin otuz ikinci ayet-i kerimesinde şöyle buyrulmaktadır:

وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ “İçinizde bulunan bekârları, köleleriniz ve cariyelerinizden güzel davranışta bulunanları evlendirin.”⁸⁶⁰ Bu ayet-i kerimede zikredilen “aranızdaki bekârları” ifadesine zinâ eden müslümanlar da girmektedir.⁸⁶¹ Dolayısıyla bu iki ayet-i kerime arasında da müşkil (tenâkuz) olduğu görülmektedir.

Taberî birinci ayet-i kerimenin tefsiri sadedinde vârid olan rivâyetleri nakletmektedir. Bu rivâyetlerden ikisi şöyledir: “Saîd İbnü’l-Müseyyeb’e göre bu ayet-i kerimeyi yukarıda geçen ikinci ayet-i kerime neshetmiştir.”⁸⁶² Taberî’nin naklettiği ikinci rivâyet ise, Saîd b. Cübeyr ve İkrime’ye aittir. Onlara göre burada ifade edilen nikâhtan maksat cinsel ilişkidir.⁸⁶³

Müellif de bu ikinci görüşü tercih etmekte ve sebebini şu şekilde beyan etmektedir: “Ayet-i kerime (evlerinde işaret olarak özel) bayrak bulunan zinâkâr müşrik kadınlar hakkında nâzil olmuştur. Bu, zinâ eden bir müslüman kadının herhangi bir müşrik erkekle ve zinâ eden müslüman erkeğin de putlara tapan herhangi müşrik bir kadınla evlenmesinin haram olduğuna delâlet etmek içindir. Durum böyle olunca ayet-i kerime “Zinâ eden mü’min bir erkek, iffetli müslüman kadınlarla evlenemez, ancak zinâkâr veya müşrik bir kadınla evlenebilir” anlamını kasetmektedir. O zaman ayet-i kerimenin manası “Zinâkâr bir erkek ancak kendisine zinânın helâl olmadığı bir zinâkâr veya müşrik bir kadınla zinâ eder. Yüce Allah ve Rasûlüne iman eden mü’minlere zinâ haramdır” şeklinde olmaktadır.”⁸⁶⁴

Sonuç olarak müellif, Saîd İbnü’l-Müseyyep’ten yapmış olduğu nakle göre ikinci ayet-i kerimenin birinci ayetin hükmünü neshettiği ve Saîd b. Cübeyr’dan ayet-i kerimede geçen nikâh kelimesini cima anlamında olduğu görüşleri ile iki ayet-i kerime arasında varmış gibi

⁸⁵⁹ Nûr 24/3.

⁸⁶⁰ Nûr 24/32.

⁸⁶¹ Taberî, a.g.e, XVIII, 59.

⁸⁶² Bkz. Taberî, a.g.e, XVIII, 59.

⁸⁶³ Bkz. Taberî, a.g.e, XVIII, 58.

⁸⁶⁴ Taberî, a.g.e, XVIII, 59.

müşkili gidermektedir.

5. Fâiz

Fâiz İslam'ın şiddetle yasakladığı ve kebâirden (büyük günahlardan) saydığı, hatta Yüce Allah'a şirk koştuktan sonra ikinci büyük günah olarak gördüğü bir haramdır. Zira Ebû Hureyre (r.a)'den gelen bir rivâyete göre Rasûlüllah (s.a.v): “Helâk edici yedi (büyük) günahtan sakınınız” buyurmuştu. Sahabe-i Kiram, “Ey Allah'ın Rasûlü! Bu helâk edici yedi (büyük) günah nedir?” Dediler. Resûlüllah (s.a.v): “Bunlar; Yüce Allah'a şirk (eş, ortak) koştuk, büyü yapmak, -haksız olarak- Allah'ın öldürülmesini yasakladığı bir kimseyi öldürmek, fâiz yemek, yetim malını yemek, düşmana saldırı sırasında harpten kaçmak, zinâyı içinden bile geçirmeyen iffetli müslüman hanımlara zinâ isnâd etmek” buyurdu.⁸⁶⁵ Ebû Hureyre (r.a)'den rivâyet edilen başka bir hadis-i şerifte Rasûlüllah (s.a.v) şöyle haber vermektedir: “Fâiz yetmiş kısımdır. En hafifi kişinin annesini nikâhlanması (onunla zinâ etmesi) günahı gibidir.”⁸⁶⁶

Kur'an-ı Kerim'de fâiz hakkındaki en uzun ayet-i kerimeler Bakara Sûresi'nde şöyle geçmektedir:

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزْبِئُ الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُجِبُ كُلَّ كَفَّارٍ أَتَيْمٍ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنِ اتَّقُوا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنِ اتَّقُوا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنِ اتَّقُوا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Fâiz yiyenler, aynı şeytanın çarptığı kişinin kalktığı gibi kalkarlar. Onların bu durumu, “Alışveriş yani ticaret de fâiz gibidir” demelerindedir. Halbuki, Allah, alışverişi (ticareti) helâl, fâizi ise haram kılmıştır. Bundan sonra kim, Rabbinden kendisine gelen bir nasihattan dolayı fâiz ile muâmeleyi terk ederse, daha öncekiler kendisine ve hakkındaki hüküm de Allah'a kalmıştır. Ve kim de tekrar fâiz ile muâmeleye geri dönerse, işte onlar cehennem ashâbıdır ve onlar orada temelli kalacaklardır. Allah fâizi yok eder, sadakaları ise (berekletlendirerek) artırır. Allah günah ve küfürde isrâr eden hiç kimseyi sevmez. İman ederek güzel ameller işleyen, namazını en güzel şekilde ifâ edip zekâtı verenlerin Rabbleri katında elbette mükâfatları vardır. Onlar için herhangi bir korku olmadığı gibi, onlara üzülmek de yoktur. Ey iman edenler! Eğer gerçekten müminler iseniz,

⁸⁶⁵ Buhârî, Vasâye, 23; Hudûd, 44.

⁸⁶⁶ İbn Mâce, Ticârât, 58.

*Allah'tan korkun da bundan böyle fâizi terkedin. Şayet böyle yapmazsanız, o takdirde Allah ve Resulü tarafından size harp açılmış olduğunu idrâk edin.*⁸⁶⁷

Görüldüğü gibi fâiz yasağıyla ilgili ayetlerdeki bu sert ve çetin tarz, İslamı inkâr edenleri veli yani dost edinmenin dışında başka bir günah ve haram için kullanılmamıştır. Zira ayet-i kerimeye baktığımız zaman, diğer haramlarda olmayan ilginç ifadelerin burada zikredildiğini görmekteyiz. Öncelikle fâiz yiyenlerin kalkışlarını şeytan çarpmış kimsenin kalkışına benzetilmesi. Cahiliye Araplarının “Fâiz aynı alış-veriş gibidir” cümlesi yerine “Alış-veriş aynı fâiz gibidir” şeklindeki ifadeleri. Öte yandan fâiz konusuna –sanki ara verip- namaz kılan ve zekât verenlere verilecek mükâfatların müjdelenmesi. Yani konu bütünlüğüne riâyet edilmemesi. Fâizden şiddetle kaçınılmasının lüzumu, aksi takdirde Yüce Allah ve Rasûlü (s.a.v) tarafından kendilerine harp açılacağıının bildirilmesi. Başka haramlar hakkında vârid olmayan bu üslup ve tehditlerin “Müşkilü'l-Kur'ân” yönünden incelenmesi gerektiği kanaatimdir.

Müellif ayet-i kerimenin tefsirine “ribâ=fâiz” kelimesinin “artmak, çoğalmak, yükselmek” anlamına geldiğini belirterek, başlamakta ve bununla ilgili uzun izahlar yaptıktan sonra Mücâhid'den Yüce Allah'ın yasaklamış olduğu ribâ (fâiz) hakkında şöyle nakilde bulunmaktadır: “Cahiliyye döneminde bir kimse bir başkasından borç alırdı. (Borcun ödenme zamanı gelir de borçlu borcunu ödemeye imkân bulamazsa) alacaklıya “Borcumu şu kadar artırsam, sen de zamanı uzatsan olmaz mı?” Şeklinde teklifte bulunur, o da kabul ederdi. İşte Yüce Yaratıcı bunu yasakladı.” Katâde de ayet-i kerimeyi buna benzer açıklamıştır.⁸⁶⁸

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ
“Fâiz yiyenler, şeytanın çarptığı insanın kalktığı gibi kalkarlar” ayet-i kerimesi sanki vâkıa ile çelişkili gibi görünmektedir. Zira fâiz yiyenlerin günlük hayatlarında ayet-i kerimede ifade edildiği şekliyle yani Şeytan çarpmış veya saraya tutulmuş kimse gibi yerlerinden kalktıkları veya öyle davrandıkları görülmemektedir.

Müellif ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmektedir: “Yukarıda ifade edildiği gibi fâiz yiyenler, kıyamet günü kabirlerinden ancak Şeytan'ın çarptığı kişiler gibi kalkarlar. Yani Şeytan onların dünyada zihinlerini bulandırıp, ahmak hale getirdiği gibi (kıyamet günü de) onların akıllarına müdâhale edip onları epilepsi (sar'a) hastalığına tutulmuş kimseye çevirir ve onlar kabirlerinden bu şekilde kalkarlar.” Müellifimiz bu yorumu Mücâhid'e dayandırmaktadır.

⁸⁶⁷ Bakara 2/275-280.

⁸⁶⁸ Taberî, a.g.e, III, 67.

İbn Abbâs (r.a) ayet-i kerimede haber verildiği gibi kalkmanın kıyamet günü kabirlerden kalkarken gerçekleşeceğini bildirmektedir. Ayrıca Saîd b. Cübeyr, İbn Abbâs'tan şöyle rivâyet etmektedir: “Fâiz yiyenlere kıyamet günü, “Haydi savaş için silahını al” denilecektir, dedi ve yukarıdaki ayet-i kerimeyi okuyarak bunun kabirden kalkış sırasında olacağını bildirdi.” Saîd b. Cübeyr ayet-i kerime hakkında, “Fâiz yiyen kıyamet günü boğularak cinnet geçirmiş bir şekilde dirilir,” Katâde, “Fâiz yiyenler kıyamet günü Şeytan çarpması sonucu cinnet geçirmiş bir şekilde dirileceklerdir ki, bu da onların alameti olacaktır” demektedir. Ayrıca Katâde, bu durumu Şeytan'ın çarpması sonucu oluşan cinnet geçirme (akıl tutulması) şeklinde izâh etmektedir.”⁸⁶⁹

Görüldüğü gibi Taberî, ayet-i kerimede geçen “Şeytanın çarptığı insanın kalktığı gibi kalkarlar” hadisesinin kıyamet günü vuku bulacağını kabul etmektedir. Ayrıca müellifimiz er-Rabî' b. Enes'in “Bazı kıraatlerde لَا يَفُومُونَ cümlesinden sonra يَوْمَ الْقِيَامَةِ (kıyamet günü) terkinin yer aldığı”⁸⁷⁰ şeklinde ifade bulunduğunu dile getirerek bu cinnet, akıl tutulması, Şeytan çarpması gibi hallerin kıyamet günü kabirden kalkarken gerçekleşeceği tezini te'kit etmiştir. Aynı şekilde müellifimiz, Dakkâk, Süddî ve İbn Zeyd'den bu mealde nakillerde bulunmaktadır.⁸⁷¹

Müellif bu açıklamalardan sonra “Bir kimse ticaretinde fâiz ile muâmelede bulursa, fakat o fâizi yemese aynı cezâyı hak etmiş olur mu? Şeklinde birisi sorarsa” diyerek mukadder bir soruyu gündeme getirmekte ve cevap olarak da şunları söylemektedir: “Bu soruya evet olarak cevap verildi. Çünkü ayet-i kerimede yasaklanan sadece fâizi yemek değildir. Aynı zamanda fâiz ile muâmelede bulunmak da yasaklanmıştır. Zira kendileri hakkında bu ayet-i kerimenin nâzil olduğu insanların o gün ellerindeki bütün yiyecek ve içecekleri fâizden elde edilmişti. Bu itibarla özel olarak yemek lafzı ile zikredildi ki, durumun vehameti ve azameti daha iyi anlaşılın.”⁸⁷² İmam Fahrüddin Râzî de aynı görüşü paylaşmaktadır.⁸⁷³

İbn Kuteybe de müellifimiz gibi bu olayın kıyamet günü fâiz yiyenlerin kabirlerinden kalkarken gerçekleşeceğini dile getirmekte ve ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmektedir: “Bu kıyamet günü vuku bulacaktır. يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَى نُصْبٍ يُؤْفِضُونَ “O gün onlar

⁸⁶⁹ Taberî, a.g.e, III, 67-68.

⁸⁷⁰ Taberî, a.g.e, III, 68.

⁸⁷¹ Bkz. Taberî, a.g.e, III, 68.

⁸⁷² Taberî, a.g.e, III, 68.

⁸⁷³ Bkz. Râzî, a.g.e, VII, 75.

*adeta dikili putlara koşuyorlarmış gibi kabirlerden hızlı hızlı çıkararak fırlayacaklar*⁸⁷⁴ ayet-i kerimesinde haber verildiği gibi, insanlar kabirlerinden hızlı bir şekilde çıkacaklardır. Ancak dünyada fâiz yiyenler böyle olmayacaklar. Onlar ayağa kalkacaklar, fakat dünyada fâiz yedikleri için Şeytan'ın çarptığı (sar'a hastası) insanlar gibi yere düşeceklerdir. Çünkü onlar dünyada fâiz yediler. Yüce Allah da o gün onların karınlarını öyle büyütecek ki, ağırlığını taşıyamaz hale gelecekler ve yere yığılıp kalacaklardır. Onlar ayağa kalkacaklar, hemen yere düşecekler, koşmak isteyecekler fakat buna güç yetiremeyeceklerdir.⁸⁷⁵ Yani İbn Kuteybe'ye göre onların yere düşmelerinin sebebi Şeytan'ın çarpması değil, karınlarının büyüyüp, taşınmaz hale gelmesidir. Benzer ifadeleri Zemahşeri'de de bulmak mümkündür.⁸⁷⁶

Fahrudin Râzî, konumuzla ilgili geçen iki görüşü naklettikten sonra üçüncü bir görüş olarak şunu zikretmektedir: “Bu, Yüce Allah'ın *إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ* “*Muttakî kullar kendilerine şeytandan bir arıza (vesvese) dokunduğu vakit, hemen düşünceye dalarlar ve hakikati görürler*”⁸⁷⁷ âyet-i kerimesinde haber verdiği gibidir. Zira Şeytan, kulları lezzet ve nefsanî istekleri elde etmeye ve de YüceAllah'dan başkalarıyla oyalanmaya çağırır. İşte onun dokunmasının manası budur. Bu şekilde olan kimse dünya işleri konusunda tıpkı cin çarpmışa döner. Kimi zaman onu Şeytan, nefsanî hevâî duygulara doğru, kimi zaman da Melek din ve takva yoluna doğru çeker. Böylece o insanın hareketlerinde bir çarpışma, bir bocalama, dalgalanma ve bozulmalar oluşur, kendisinde birbirine muhâlif çeşitli işler ve tezatlıklar meydana gelir. Ayet-i kerimede ifade edilen Şeytan'ın dokunma ve vesvese vermesi neticesinde meydana gelen çarpmadan gaye budur. Zira fâiz yiyen bir insanda dünya sevgisi çok ileri dereceye ulaşmış, adeta onu serhoş etmiş demektir. Bu sevgi onu büyük tehlikere atar. Ve o kimse bu dünya ve mal sevgisi ile öldüğünde, bu sevgi kendisi ile Allah arasında bir perde oluşturur. İnsandaki bu aşırı dünya sevgisi nasıl ki, dünyada bir takım (ruhsal) sarsıntılara, tutarsız hareket ve fiillere, dengesizliklere ve psikolojik kriz ile deprasyonlara sebep olduysa ahirette de bu durum devam edecektir. Bu yorumun ilk iki yorumdan daha doğru olduğu kanaatimdeyim.⁸⁷⁸

Görüldüğü gibi Râzî, fâiz yiyenlerin Şeytan'ın çarptığı kimselerin kalktığı gibi kalkmaları hadisesinin kıyamet günü tecelli edeceği gibi, aşırı dünya ve mal sevgisi nedeniyle

⁸⁷⁴ Meâric 70/43.

⁸⁷⁵ İbn Kuteybe, a.g.e, s. 245.

⁸⁷⁶ Zemahşeri, a.g.e, I, 398-399.

⁸⁷⁷ A'râf 7/201.

⁸⁷⁸ Râzî, a.g.e, VII, 79.

dünyada da gerçekleşeceğini, dolayısıyla ahiretteki bu durumun dünyadakinin devamı şeklinde tezâhür edeceğini ifade etmektedir.

Elmalılı M. Hamdi Yazır da Râzî gibi bu hadisenin hem dünya hayatında ve hem de ahirette gerçekleşeceğini söylemekte, ancak dünyadaki gerekçesini Râzî'den farklı izâh ederek ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmektedir:

“Esasen dokunmak demek olan مَسُّ (mess) kelimesi Arap dilinde “delirmek” anlamına da gelir, mecnûna ve saralıya مَمْسُوسٌ (memsûs) yani dokunulmuş, çarpılmış denilir. Bunlar anlaşılmaz gizli sebeplerden ileri gelen fena hastalıklar olduğu için cinlere ve Şeytan’a nisbet edilerek “cin tutmuş”, “Şeytan çarpmış” denile geldiği de herkesçe bilinen bir şeydir. Bunların böylece şeytana nisbet edilmesi hakikat mı, mecaz mı olduğu meselesi ayrıca tartışma konusu yapılmış ise de, burada asıl mana aşikârdır ki, fenalığın dehşetini ve gizli sebeplere dayandığını göstermektedir. Bunlar ribâ ile emek ve iş sahiplerinin çalışmalarının ürünü olan şeyi alıp, onunla geçindiklerinden tembellik içinde yatar, rahat ve hızlı bir şekilde uyanamazlar, hemen kalkamazlar; pekçoğu yataklarında şeytan çarpmış gibi saatlerce gerinerek, ağzını, yüzünü buruşturarak, sendeleye sendeleye kalkarlar. Bütün hayatları ribâ düşüncesi ile ve onun dedikodusu ile geçer, düştükleri zaman da bellerini doğrultamazlar. Fakat asıl mesele bu değil, bunlar karınlarını ribâ ile doldurduklarından dolayı bir hadis-i şerifte de beyan buyurulduğu üzere, kabirlerinden kalkarken genellikle saralı veya deli halinde kalkacaklar ve bu hal onların belirgin özellikleri olacaktır.”⁸⁷⁹

Câhiliyye dönemi Arapları fâizi o kadar benimseyip içselleştirmişler ve onu hayatlarının bir parçası, yaşamlarının bir gereği olarak kabullenmişler, aynı zamanda fâiz ile alış-verişi o kadar birbirlerine benzetmişlerdir ki, onu kendi kafalarına göre meşrulaştırma gayretiyle “Fâiz de aynı alış-veriş gibidir” demeleri gerekirken onlar, إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا “*Alışveriş de faiz gibidir*” demişlerdir. Tabi ki bu sözleri sebebiyle de yukarıda geçen cezâyâ müstahak olmuşlardır.

Taberî bu ayet-i kerimeyi şu şekilde tefsir etmektedir: “Yüce Allah şöyle haber vermektedir: “Onların yukarıda geçtiği şekliyle cezâlandırılmalarının sebebi, dünyada iken yalan söylemeleri ve iftirada bulunmaları ve Yüce Yaratıcı'nın kullarına helâl kıldığı alış-verişe fâiz gibidir demeleridir. Onların Cahiliyyede fâiz yemeleri ise şöyle olmaktadır: Borçlunun borcu ödeme vakti gelir de (ödemeye gücü yetmezse) kendisinden borç aldığı kişiye, “Sen

⁸⁷⁹ Yazır, a.g.e, II, 241.

ödeme müddetini uzat, ben de senin malını (paranı) yükseltiyim” derdi. Onlara, “Bu yaptığımız fâizdir ve helâl değildir” denildiğinde de, “Bizim bu şekilde mal alış-verişinde yapmamız ile para alış-verişinde yapmamız arasında bir fark yoktur. İkisi de eşittir” dediler ve bu sözlerine cevap olarak Yüce Allah da, وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ “Oysa Allah, alışverişi helal kalmıştır” buyurarak onları yalanlamıştır.”⁸⁸⁰

Fâiz ayetlerinde varmış gibi görülen başka bir işkâl ise Yüce Allah’ın fâizi yok edeceğini ve sadakaları ise artıracığını haber vermesidir. Zira fâiz, hiç emek ve alın teri olmaksızın oturduğu yerde mahza bir gelir olmasına rağmen, sadaka (maddi anlamda) hiçbir getirisi olmamasına karşı mahza bir giderdir. Yani gelirin yok olması, kişinin başkasına sadaka olarak verdiği mal ve paranın artması ilk etapta çelişki gibi görünmektedir. Ayet-i kerimede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيهِ الصَّدَقَاتِ “Allah faizi mahveder, oysa sadakaları artırır (berekletlendirir.)”⁸⁸¹

Taberî bu ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmektedir: “Yüce Allah fâiz (ile elde edilen mal ve parayı) noksanlaştırır (ve sonunda onu toptan yok edip) ortadan kaldırır.” Bu yorum İbn Abbâs (r.a)’a aittir. Aynı zamanda İbn Abbâs (r.a)’ın rivâyet ettiği şu hadis-i şerif de bu yorumu desteklemektedir: Rasûlüllah (s.a.v) buyuruyor ki: “Fâiz (görünüş itibariyle) çoğalıyor gibi olsa da, (sonucu) zillettir.”⁸⁸² Yani fâiz her ne kadar baştan çoğalıyor, kazandırıyor gibi görünse de sonucu iflas ve yok olmaya mahkûmdur.”⁸⁸³

Müellif وَيُزِيهِ الصَّدَقَاتِ “Oysa sadakaları artırır (berekletlendirir)” ayet-i kerimesinin tefsirinde şunları söylemektedir: “Yüce Allah sadaka verenin sevabını artırır, onu sahibine çoğaltır. Şayet birisi “Yüce Yaratıcı sadakaları nasıl çoğaltır” diye sorarsa ona, “Sadaka verenin sevaplarını kat kat artırarak” şeklinde cevap verilir. Zira Yüce Allah;

مَثَلُ الدِّينِ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ “Mallarını Allah yolunda infâk edenlerin misali, bir danenin misali gibidir ki, yedi başak bitirmiş ve her başakta yüz dane bulunur. Allah, dilediğine daha da fazla katlar. Allah’ın (rahmeti çok)

⁸⁸⁰ Taberî, a.g.e, III, 68-69.

⁸⁸¹ Bakara 2/276.

⁸⁸² İbn Mace, Ticârât, 2279; Ahmet b. Hanbel, Müsned, VI, 297-VII, 126.

⁸⁸³ Taberî, a.g.e, III, 69.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصِطُ وَإِلَيْهِ ۗ تُرْجَعُونَ ۗ”⁸⁸⁴ genişdir. O, her şeyi bilir. “Kim Allah’a güzel bir borç verirse, Allah da ona kat kat öder. Allah kısıtlı da verir, bol da verir. Hepinizin dönüşü O’nadır”⁸⁸⁵ buyurmaktadır.⁸⁸⁶

Müellif konuyla ilgili Ebû Hureyre (r.a)’den şu hadis-i şerifi nakletmektedir: “Yüce Allah yapılan infâkı kabul ederek onu sağ eliyle alır. Tıpkı sizin tayınızı besleyip büyüttüğü gibi bu infâkı sahibi için büyütür. Bu o kadar büyür ki bir lokma Uhud (dağı) kadar olur.”⁸⁸⁷ Bunun Kur’ân-ı Kerim’deki delili ise: هُوَ الَّذِي يُقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ”⁸⁸⁸ “Onlar, Allah’ın kullarının tevbesini kabul ettiğini ve sadakalarını da aldığını bilmediler mi? Allah tevbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir.”⁸⁸⁹ “Allah fâizi yok eder, oysa sadakaları ise artırır (bereketlendirir)”⁸⁹⁰ ayet-i kerimeleridir.”⁸⁹¹ Müellif bu konuda Ebû Hureyre (r.a)’den ve Hz. Âişe (r.a)’den başka rivâyetlerde de bulunmaktadır.⁸⁹¹ Kur’an-ı Kerim’de bu ayet-i kerimeye benzeyen başka bir ayet-i kerimede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رَبًّا لِيَرْبُؤَا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُضَعِفُونَ ۗ”⁸⁹² “İnsanların mallarında artış olsun gayesiyle vermiş olduğunuz fâiz, Allah katında çoğalmaz. Allah’ın rızasını gözeterek verdiğiniz zekâta gelince, işte (bu şekilde verenler) mallarını kat kat artırmış olanlardır.”⁸⁹²

Râzî, fâizin mahvolması ve sadakaların artmasının hem dünya da hem de ahirette gerçekleşeceğini ifade ederek, bu gerçekleşme şekillerini maddeler halinde şöyle tasnif etmektedir:

A. Fâizin Dünyada ve Ahirette Mahvolması

1. Fâizin Dünyada Mahvolması: a. Fâizle muâmele eden kişinin malı her ne kadar artsa da sonu fakirlik olması ve malından bereketin yok olmasıdır. Çünkü Rasûlüllah (s.a.s)

⁸⁸⁴ Bakara 2/261.

⁸⁸⁵ Bakara 2/245.

⁸⁸⁶ Taberî, a.g.e, III, 69.

⁸⁸⁷ Buhârî, Zekât, 6; Müslim, Zekât, 19.

⁸⁸⁸ Tevbe 9/104.

⁸⁸⁹ Bakara 2/276.

⁸⁹⁰ Taberî, a.g.e, III, 70.

⁸⁹¹ Bkz. Taberî, a.g.e, III, 70.

⁸⁹² Rûm 30/39.

“Fâiz, her ne kadar çoğalsa da neticede noksanlaşmaya mahkûmdur”⁸⁹³ buyurmuştur. b. Faraza malı eksilmese dahi sonuç gene kınanmak, noksanlık ve adaletin düşmesi, emanetin ortadan kalkması ve fasıklık, kasevet ve kabalığın meydana gelmesidir. c. Fâiz yoluyla mallarının gasp edildiğini gören fakirler, zenginlere, lanet, buğz ve beddua ederler. Bu ise onların nefis ve mallarından hayır ve bereketin alınmasına sebep olur. d. Bir kişinin bu yolla zengin olduğu insanlar arasında yaygınlaşınca, bütün tamahları üzerlerine çekerler ve ne kadar zâlim ve despot varsa ona yönelir ve gerçekte bunlar onun malı değildir, diyerek onun elinde bırakmazlar.⁸⁹⁴

2. Fâiz Belasının Ahirette Mahvolması: a. İbn Abbâs, “Onun ne sadakası, ne cihâdı, ne haccı ve ne de sıla-i rahmi kabul edilecektir” demektedir. b. Ölüm anında (ve sonrasında) mal değil, ancak cezâ kalır ki bu ise büyük hüsrandır (yıkımdır.) c. Bir hadis-i şerifte Rasûlüllah (s.a.v), “Zenginler, cennete fakirlerden beş yüz sene sonra gireceklerdir” buyurmaktadır. Helalinden kazanan zenginlik durumu bu ise, haramdan kazananın durumunu artık sen düşün.⁸⁹⁵

B. Sadakanın Hem Dünyada Hem de Ahirette Artırılması

1. Sadakanın Dünyada Artırılması: a. Kim Yüce Allah’ın (rıza ve hoşnutluğu) için çalışırsa Allah Teâla da onu râzı ve hoşnut eder. Bir insan kendisi fakir ve muhtaç halde iken Allah’ın kullarına yardım elini uzatırsa, şüphesiz Yüce Allah onu zâyî etmez ve dünyada aç bırakmaz. b. Onun (insanların yanında) her gün makamı ve şöhreti artar. Kalpler ona meyleder ve insanlar onda sükûnet bulur. Böyle bir konumda olmak, hiç şüphesiz bunların zıddıyla beraber olan maldan daha üstündür. c. Fakirler onlara hayır dualarla yardımda bulunurlar. d. İnsanların tamahı bu kişiden uzaklaşır. Zira o, muhtaç ve kimsesizlere yardım için gayret göstermekle şöhret kazandığından dolayı, herkes ona muhâlefetten çekinir, zâlim ve tamahkârların kendisinden bir şeyler elde etmeye çalışması hoş karşılanmaz. Bunun tersi ise, oldukça az görülür. İşte, sadakaların dünyada artmasının manası budur.⁸⁹⁶

2. Sadakanın Ahirette Artırılması: Bu hususta Râzi; “Yüce Allah yapılan infâkı kabul ederek onu sağ eliyle alır. Tıpkı sizin tayınızı besleyip büyüttüğü gibi bu infâkı sahibi için

⁸⁹³ İbn Mace, Ticârât, 2279; Ahmet b. Hanbel, Müsned, VI, 297-VII, 126.

⁸⁹⁴ Râzî, a.g.e, VII, 83.

⁸⁹⁵ Râzî, a.g.e, VII, 83.

⁸⁹⁶ Râzî, a.g.e, VII, 83.

büyüdür. Bu o kadar büyür ki bir lokma Uhud (dağı) kadar olur.”⁸⁹⁷ hadis-i şerifi ile Tevbe Sûresi 104. ayet-i kerimesini zikretmektedir.⁸⁹⁸

Fâiz ayetlerinde dikkat çeken başka bir müşkil ise Yüce Allah ve Rasûlü'nün fâiz yiyenlere savaş açacağıının bildirilmesidir. Şüphesiz bu çok sert ifade ve üslup, fâizin ne büyük bir günah olduğunu belirtirken, Yüce Allah ve Rasûlü'nün fâizcilerle bizzat savaşaacağıının haber verilmesi veya bunu başkalarına bildirilmesinin emredilmesi konusu tefsir ilmi, daha doğrusu “Müşkilü'l-Kur'ân” açısından üzerinde durulması gereken bir husus olduğunu da göstermektedir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ
“Ey iman edenler! Eğer gerçekten mü'minler iseniz, Allah'tan korkun da bundan böyle fâizi terkedin. Şayet böyle yapmazsanız, o takdirde Allah ve Resulü tarafından size harp açılmış olduğunu idrâk edin.”⁸⁹⁹

Müellif ayet-i kerimenin tefsirine فَأْذَنُوا (fe'zenû=bilin) kelimesinin tahlili ile başlamakta ve bu konuda iki görüş olduğunu belirterek, bunları şu şekilde izâh etmektedir:

Birinci görüşte olanlar فَأْذَنُوا (fe'zenû=bilin) şeklinde okumuşlardır. O zaman ayet-i kerime “Şayet siz, bu emrolduğunuz şeyi yerine getirmezseniz, Allah ve Resûlü tarafından size harp açılmış olduğunu idrâk edin” anlamına gelmektedir. Medine ehli bu kelimeyi böyle okumuşlardır.⁹⁰⁰

İkincisi, Kûfe kurrâsının tümü aynı kelimeyi فَأْذَنُوا (feâzinû=ilan edin, bildirin) şeklinde okumuşlardır. O zaman ayet-i kerimenin manası şöyle olmaktadır: “Şayet siz, emrolduğunuz yerine getirmezseniz, Allah ve Resûlüne karşı savaştığınızı diğer insanlara haber verin, ilan edin.”⁹⁰¹

Yani birinci okuyuşa göre bu kelimenin anlamı, “Siz bilin,” ikincisine göre ise “Diğer insanlara bildirin” şeklinde olmaktadır. Müellifimiz birinci kıraati kabul etmekte ve ayet-i kerimeye şöyle mana vermektedir: “(Şayet siz emrolduğunuz yapmazsanız) Yüce Allah ve

⁸⁹⁷ Buhârî, Zekât, 6; Müslim, Zekât, 19.

⁸⁹⁸ Râzî, a.g.e, VII, 83.

⁸⁹⁹ Bakara 2/275-280.

⁹⁰⁰ Taberî, a.g.e, III, 71.

⁹⁰¹ Taberî, a.g.e, III, 71.

Rasûlü tarafından size savaş açılmış olduğunu yakinen bilin ve şeksiz şüphesiz idrak edin.”⁹⁰²

Müellif bu görüşü seçmesinin gerekçesini ise şöyle açıklamaktadır: “Tercihimizi bu şekilde yapmamızın sebebi şudur: Yüce Allah, Rasûlü (s.a.v)’ne hiç olmaması gereken şirkte ısrar edenlere harp ilan etmesi ve (İslam’a girdikten sonra) bu dinden çıkanlara da tekrar İslam’a dönenler hariç her halükârda öldürmesini emretti. Müşrikler harp ilan etmiş veya etmemiş olabilirler. O zaman bu emir ancak iki şekilden biri olabilir. Ya şirk üzere ısrar edenler ve müslüman olduktan sonra irtidât ettikten sonra savaş ilan etmiş olabilirler. Ya da savaş ilan etmemiş olabilirler. Her iki halde de onlara savaş açmaya izin verildi.”⁹⁰³

Müellif bu görüşünü İbn Abbâs (r.a)’a nisbet etmekte ve ondan şöyle rivâyette bulunmaktadır: “Kim fâiz ile muâmeleye devam eder ve ondan el çekmeyip (ona yoğunlaşırsa) müslümanların imamı (lideri) kendisini tevbe etmeye ve fâizi (en kısa zamanda) terk etmeye davet eder. Kabul ederse ne âlâ. Kabul etmeyip fâizle muâmele etmeye devam ederse boynunu vurdurması gerekir.” Başka bir rivâyette İbn Abbâs (r.a) şöyle buyurmaktadır: “Fâiz yiyen kişiye kıyamet günü harp için silahını al” denir.” Katâde “Duyduğunuz gibi Yüce Yaratıcı onları ölüm ile tehdit etmektedir. Nerede yakalanırlarsa (kanlarını) mubah kılmıştır.” er-Rebî’ b. Enes de Allah Teâlâ’nın bu âyet-i kerime ile fâiz yiyenleri öldürmekle tehdit ettiğini söylemiştir.⁹⁰⁴

Fâiz yiyenlere karşı savaş açılıp açılmayacağı konusunu bu ayet-i kerime ışığında değerlendiren İmam Fahrüddin Râzî şunları söylemektedir: *فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ* “Şayet böyle yapmazsanız, o takdirde Allah ve Resulü tarafından size harp açılmış olduğunu idrâk edin”⁹⁰⁵ ayet-i kerimesi kim ya da kimlere hitap ettiği hususunda iki ayrı görüş vardır, demiş ve bu görüşleri şu şekilde açıklamıştır:⁹⁰⁶

“Birinci görüşe göre buradaki hitap, fâiz ile muâmeleye devam eden ve (bütün ikaz ve uyarılara rağmen) bunda ısrarcı olan mü’minleredir. İkinci görüşe göre ise “Alış-veriş de fâizdir diyerek fâizi helal sayan kâfirleredir. Kâdî Abdulcebbar’a göre birinci görüş daha uygundur. Çünkü ayet-i kerime “Ey iman edenler!” diye başlamaktadır.”⁹⁰⁷

⁹⁰² Taberî, a.g.e, III, 71.

⁹⁰³ Taberî, a.g.e, III, 71.

⁹⁰⁴ Taberî, a.g.e, III, 71-72.

⁹⁰⁵ Bakara 2/279.

⁹⁰⁶ Taberî, a.g.e, III, 71.

⁹⁰⁷ Râzî, a.g.e, VII, 87.

Râzî, “Yüce Allah müslümanlara karşı nasıl savaşı emreder?” Şeklinde birisi soru sorarsa” diyerek akıllara gelebilecek mukadder bir soruya şöyle cevap vermektedir: “Bu şekildeki ifadeler (haramı) helal saymadığı halde Yüce Allah’a âsi (günahkâr) olan mü’minler için de geçmektedir. Meselâ, bir hadis-i kudsî şöyledir: “Kim benim bir dostumu hor-hâkîr görürse, şüphesiz ki, o bana açıkça savaş açmış demektir.”⁹⁰⁸ Cabir (r.a) Rasûlüllah (s.a.v)’dan şöyle rivâyet etmiştir. “Her kim muhabereyi terk etmezse, bilsin ki o, Allah ve Resûlüne bir harb açmış demektir.”⁹⁰⁹ Aynı şekilde nice müfessir ve fakih, *إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ* “Allah ve Resulüne karşı savaşanların cezası”⁹¹⁰ ayetinde bahsi geçenlerin yol kesen müslümanlar olduğunu bildirmişlerdir. Demek ki, hem Kur’ân-ı Kerim hem de hadislerde bu tür ifadeler müslümanlara tehdit ve caydırıcılık olarak zikredilmektedir.”⁹¹¹

İkinci görüşe göre ayet-i kerime kâfirlere hitap etmekte ve o zaman ayet-i kerimenin anlamı şöyle olmaktadır: *وَدَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ* “*Ve fâizin peşini bırakın, eğer gerçekten müminler iseniz.*”⁹¹² Yani siz fâizin haram olduğunu itiraf ediyorsanız. *فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا* “Eğer böyle yapmazsanız” yani onun haram olduğunu itiraf etmezseniz, *فَأَذِّنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ* “O takdirde Allah ve Rasûlü tarafından size harp açılmış olduğunu idrâk edin.”⁹¹³

Fâiz yasağı ile ilgili başka bir ayet-i kerimede “*Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin*” buyrulmakta ve sanki kat kat olmayan tek kademeli fâizin yasaklanmadığı gibi yanlış anlama konusudur. Konumuzla ilgili ayet-i kerime şöyledir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ “*Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin. Allah’tan korkun ki kurtulasınız.*”⁹¹⁴

Müellif ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmektedir: “Ey Allah ve Rasûlüne iman edenler! Yüce Allah sizi hidâyete erdirdikten sonra cahiliyye döneminde yediğiniz gibi, İslam döneminde fâizi kat kat yemeyiniz.” Cahiliyye döneminde bir kişi başka birisine belirli bir müddet zarfında borç para verirdi. Paranın ödeme zamanı dolduğu halde borçlunun ödemeye gücü yetmezse borçlusuna “Sen vadeyi uzat, ben de malın (paranın) miktarını artırayım” derdi

⁹⁰⁸ İbn Mâce, Fiten, 16.

⁹⁰⁹ Ebu Davud, Buyû’, 33. Muhabere, çıkacak ürünün yarısı veya üçte biri veyahut da dörtte birini almak üzere bir tarlayı başkasına kiraya vermektir.

⁹¹⁰ Mâide 5/33.

⁹¹¹ Râzî, a.g.e, VII, 87-88.

⁹¹² Bakara 2/278.

⁹¹³ Bakara 2/279.

⁹¹⁴ Âlû İmrân 3/130.

ve ikisi bu şekilde anlaşılırdı. İşte fâizin kat kat yenmesinin anlamı budur. Yüce Yaratıcı müslümanlık döneminde bunu onlara yasakladı.”⁹¹⁵ Müellifimiz bu görüşünü Atâ, İbn İshâk, Mücâhid ve İbn Zeyd’e dayandırmaktadır.⁹¹⁶

Müellif ayet-i kerimeyi bu şekilde tefsir ederek, zâhiren kendisinde varmış gibi görünen, yasaklanan sadece kat kat yenen fâiz olduğu, bunun dışında az miktardakinin ise haram olmadığı gibi bir anlayışın hatalı olduğunu ispat etmiş ve böylece ayet-i kerimedeki işkâli çözümlenmiştir.

6. Hâbil ve Kâbil Kıssası

Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Âdem (a.s)’in iki oğlunun kıssası anlatılmaktadır. Müfessirlerin çoğunluğuna göre bu kıssada zikri geçen Hz. Âdem’in iki oğlundan maksat zürriyetinden değil bizzat kendi sulbünden olan iki çocuğudur ki, bunlar Hâbil ve Kâbil’dir.⁹¹⁷ Konumuzla ilgili ayet-i kerimede Yüce Yaratıcı şöyle buyurmaktadır:

وَإِثْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأُ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ لَئِن بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسٍ بِيَدَيْكَ لِأَتُوكَ إِلَهِي أَخَافُ اللَّهُ رَبَّ الْعَالَمِينَ *“Âdem’in iki oğlunun haberini onlara gerçək olarak oku. Hani her ikisi de birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğëerinden ise kabul edilmemişti. (Kurbanı kabulolunmayan, diğëerine kıskandığı için): “Mutlaka seni öldüreceğim” demişti. Diğëeri ise şöyle söylemişti: “Allah, sadece kendisinden sakınanlardan kabul eder. Allah’a and olsun, sen beni öldürmek gayesiyle bana elini uzatsan bile, ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim, gerçekten ben âlemlerin Rabb’i olan Allah’tan korkuyorum.”*⁹¹⁸

Ayet-i kerimeye baktığımız zaman şöyle bir manzara ile karşılaşmaktayız. Kardeşini öldürmekle tehdit eden Kâbil ve bu tehdide karşı kendisini müdafaa etmeyeceğini bildiren Hâbil. Halbûki Kur’ân-ı Kerim’de affetmenin daha faziletli olduğu haber verilmekle birlikte, kişinin kendisine yapılan kadar karşısındakine yapma ruhsatı verilmektedir.⁹¹⁹ Hâbil’in böyle

⁹¹⁵ Taberî, a.g.e, IV, 59.

⁹¹⁶ Bkz. Taberî, a.g.e, IV, 59.

⁹¹⁷ Bkz. Taberî, a.g.e, VI, 122.

⁹¹⁸ Mâide 5/27-28.

⁹¹⁹ Nahl, 16/126.

bir ruhsatı kullanmayı kendisini müdafaa etmeyeceğini bildirmesi bir müşkil olarak görülmektedir.

Müellif ayet-i kerimede ifade edilen Hâbil'in "*Allah'a and olsun, sen beni öldürmek gayesiyle bana elini uzatsan bile, ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim, gerçekten ben âlemlerin Rabb'i olan Allah'tan korkuyorum*"⁹²⁰ sözü hakkında te'vîl ehlinin ihtilâf ettiklerini belirttikten sonra bu ihtilâfları şöyle dile getirmektedir:

Birinci görüşe göre, Hâbil'in bu ifadesi, kâtil kardeşine öldürmenin helal olmadığını, dolayısıyla Yüce Allah'ın izin vermediği (bu kötü fiile) kendisinin elini uzatmayacağını bildirmesidir. Bu görüşü Abdullah b. Ömer (r.a) ve İbn Abbâs (r.a) savunmaktadırlar.⁹²¹

İkinci görüşe göre ise, ölümlle tehdit edilen birisinin böyle cevap vermesinin nedeni, Yüce Allah o zaman öldürülmekle tehdit olunan bir insanın kendisine bu tehdidi yapan kişiye böyle davranmasını farz kılmış olmasıdır. Bu görüşü Mücâhid dile getirmektedir.⁹²²

Müellif kendi görüşünü ise şöyle ifade etmektedir: "Yüce Allah kısas olmaksızın bir insanın öldürülmesini haram kılmıştır. Burada öldürülen (Hâbil) kardeşine "Sen bana elini uzatırsan ben sana elimi uzatmam" demiştir. Çünkü kardeşinin kendisini öldürmesi haram olduğu gibi, onun da kardeşini (Kâbil'i) öldürmesi kendisine haram idi. Kardeşinin kendisini öldürmeye azmettiği zaman, o kardeşinin kendisini öldürme niyetinde olduğunu bildiğine dair de elimizde bir delil yoktur. Dolayısıyla kendisini müdafaa etmemiştir. Hatta bazı ilim ehli demişlerdir ki, o uyurken kardeşi suikast düzenlemiş ve taş ile başını yararak onu öldürmüştür. Yani onun kendisini müdafaa etme imkânı olmamıştır. Bundan dolayı da ayet-i kerimede kardeşinin kendisine kastettiği zaman kardeşine mani olmasını yasaklayan bir ifade ayet-i kerimede yoktur."⁹²³

Bir kıyaslama yapacak olursak, Şerif Murtazâ ayet-i kerime ile ilgili iki rivâyet zikretmektedir:

⁹²⁰ Mâide 5/27-28.

⁹²¹ Taberî, a.g.e, VI, 123.

⁹²² Taberî, a.g.e, VI, 123.

⁹²³ Taberî, a.g.e, VI, 124.

Birinci rivâyete göre, o dönemde nefs-i müdafaa için öldürmek mubah değildi. Bundan dolayı Yüce Allah ona sabrı emretti. Ve bu şekilde imtihan olundu. Adaleti yerine getirmeyi ise Yüce Allah kendi üzerine almıştır.⁹²⁴

İkinci rivâyete göre ise ayet-i kerimenin manası “Eğer sen ortada hiçbir sebep yokken, zâlimane bir şekilde beni öldürmek için elini bana uzatırsan, ben böyle bir zulme ortak olarak seni öldürmek için elimi uzatmam” demektir. Böylece haksız yere öldürme işini kendisinden nefyetmiştir. Çünkü bu şekildeki öldürme zulümden başka bir şey değildir.⁹²⁵

Şerif Murtazâ'nın ayet-i kerimenin zahirine daha uygun dediği kendi görüşü ise şöyledir: “Yüce Allah şöyle haber verdi: “Şayet kardeşi onu öldürmek için elini ona uzatırsa, o kardeşini öldürmek için ona elini uzatmayacak. Yani onu öldürmek istememektedir. Çünkü لَاقْتُلَكَ fiilindeki ل (li), istek ve maksat ifade eden كَى (key) manasındadır. Buradaki tehlike ve kötülükte şüphe yoktur. Çünkü müdafaa öldürmek ve zarar vermek maksadı olmaksızın sadece zâlimden kurtulmak için olursa güzeldir. Aksi halde o da zâlim konumuna düşmüş olur.”⁹²⁶

Râzî, yukarıda geçen üç görüşü zikretmektedir. Dördüncü bir görüş olarak da şöyle demektedir: “Bazıları da şöyle demektelerdir: “Öldürülmek istenen kişi, eğer kendisi isterse, öldürmek isteyenine isteğine boyun eğmesi câizdir. Zira Hz. Osman (r.a) da bu şekilde davranmıştı. Rasûlullah (s.a.s), Muhammed İbn Mesleme (r.a) ye “Kolunu yüzüne tut (kadere boyun eğ). Allah'ın öldürülen kulu ol, fakat sakın öldüren kulu olma”⁹²⁷ buyurmuştur.⁹²⁸

7. Kısas

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ “Ey iman edenler!

Öldürmede kısas size farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın.”⁹²⁹ Görüldüğü gibi ayet-i

⁹²⁴ Şerif Murtazâ, a.g.e, II, 49.

⁹²⁵ Şerif Murtazâ, a.g.e, II, 49.

⁹²⁶ Şerif Murtazâ, a.g.e, II, 49.

⁹²⁷ Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 110, 292.

⁹²⁸ Râzî, a.g.e, XI, 163.

⁹²⁹ Bakara 2/178.

kerimede kısasın farz kılındığı açık olarak ifade edildiği halde aynı ayet-i kerimenin devamında Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبَاعُ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ “Her kim de, öldürülenin kardeşi tarafından bir şey karşılığında affedilirse, o vakit örfe uyması, ona diyeti iyiliklikle vermesi gerekir.”⁹³⁰ Ayet-i kerimeye baktığımız zaman bu iki cümle arasında tenâkuz (çelişki) varmış gibi bir intiba söz konusudur. Dolayısıyla karşımıza müşkil olarak çıkmaktadır. Zira birinci cümleye göre kısas kesin olarak emredilirken, ikinci cümlede ise ölenin kardeşinin (velisinin) istemesi durumunda diyetin yeterli olacağı bildirilmektedir.

Müellif, ayet-i kerimeyi “Öldürmede kısas size farz kılındı” şeklinde tefsir ettikten sonra “Birisini çıkar da öldürmede, ölenin velisinin öldürene kısas uygulatması mutlaka farz mıdır? Şeklinde bir soru yöneltirse, ona, “Hayır. Onun kısas, affetmek veya diyet seçeneklerinden birisini seçmesi mubahtır” denilir.” O şahıs “O halde neden kısas size farz kılındı” buyruldu?” Derse, ona, “Ayet-i kerimenin manası, “Kısas size hürre hür, köleye köle, kadına kadın olarak farz kılındı” demektir. Yani bir hür, başka bir hürrü öldürdüğü zaman öldürenin kanı öldürülenin kanına eşittir. Kısas ancak o öldürene uygulanır. Öldürmeye iştirak etmemiş ve onunla hiçbir alakası olmayan diğer insanlara uygulanmaz. Kâtillerinizin dışındakileri öldürmeniz size haramdır. Kısasta Yüce Allah’ın bize farz kıldığı, ölene karşı sadece öldürenin kısas edilmesi, diğer insanların da kısasa dâhil edilmemesidir. Yoksa buradaki farziyet namaz ve oruçtaki gibi mutlak manada terketmememiz gereken bir farziyet değildir. Zaten öyle olsaydı, onu terk etmemiz câiz olmazdı. Ve Yüce Allah;

فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبَاعُ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ “Her kim de, öldürülenin kardeşi tarafından bir şey karşılığında affedilirse, o vakit örfe uyması, ona diyeti iyiliklikle vermesi gerekir”⁹³¹ buyurmazdı.”⁹³²

Müellif akla gelebilecek ikinci bir soru ve cevabını şöyle dile getirmektedir: “Bir kişi “Ayet-i kerimede hür bir insana karşı yine hür bir insanı, kadına karşı da kadını kısas yapabileceğimizi bildirilmektedir. Buradan, kadının karşılığı olarak erkeğe, kölenin karşılığı olarak da hür insana kısas yapamayacağımız, anlamı çıkmaz mı?” Diye sorulacak olursa, kendisine şöyle cevap verilir: “Biz, köleye karşı hürrü, kadına karşı erkeği, وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ

⁹³⁰ Bakara 2/178.

⁹³¹ Bakara 2/178.

⁹³² Taberî, a.g.e, II, 60.

جَعَلْنَا لَوْلِيَهُ سُلْطٰنًا “Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine bir yetki verdik”⁹³³ ayet-i kerimesi ve Rasûlüllah (s.a.v)’ın “Müslümanların kanları birbirlerine eşittir”⁹³⁴ hadis-i şerifine göre kısas yaparız.” O kişi “O halde bu ayet-i kerimenin te’vîli nasıl olur”? Şeklinde bir soru yöneltirse, kendisine şöyle cevap verilir diyen müellifimiz, ayet-i kerime hakkında te’vîl ehli ihtilâf ettiklerini bildirmekte⁹³⁵ ve bu ihtilâfları şu şekilde açıklamaktadır:

Birinci görüşe göre, bu ayet-i kerimenin nüzul sebebi, bir kavimden bir köle diğer kavimden hür bir insanı öldürürse, öldürülenin taraftarları onun kanına karşılık o kölenin köle olması nedeniyle öldürülmesine râzı olmayıp kölenin efendisinin öldürülmesini istiyorlardı. Aynı şekilde bir kadın diğer kavimden bir erkeği öldürürse, kadın olması nedeniyle kâtil kadının değil de, o kadının aşireti veya cemaatından bir erkeğin öldürülmesini istiyorlardı. Bundan dolayı Yüce Allah bu ayet-i kerimeyi indirerek, onlara kısasta farz olanın diğerlerinin değil, öldüren kişinin öldürülmesi, kadın öldürdüyse, öldüren kadının öldürülmesi, kâtil kadının yerine (cinâyetle hiçbir alakası olmayan herhangi bir) erkeğin öldürülmemesi, aynı şekilde öldüren köle ise, kölenin yerine efendisi veya herhangi hür bir kişinin öldürülmeyip, ancak o kölenin öldürülmesi gerektiğini bildirmiş ve onlara kâtilin dışındakileri öldürmek suretiyle haddi aşmayı yasaklamıştır. Bu görüşü, Şa’bî, Katâde, Mücâhid ve Atâ savunmaktadır. Katâde şöyle demektedir: “Bizden öncekilerde diyet yok idi. (Yahûdîlikte) kısas, (Hıristiyanlıkta) affetme vardı.”⁹³⁶

İkinci görüşe göre, ayetin sebab-i nüzûlü, Allah Rasûlü (s.a.v)’ın zamanında iki toplum erkekli kadınlı birbirleriyle harp ettiler. Peygamberimiz (s.a.v) kendilerine, kadınların diyetlerini birbirleriyle, erkeklerin diyetlerini birbirleriyle kölelerin diyetlerini de birbirleriyle takas yapmak suretiyle barış yapmalarını emretti. İşte ayet Rasûlüllah (s.a.v)’ın teklif etmiş olduğu bu barışa işaret etmektedir. Bu görüşü Süddî, Ebû Malik ve Şa’bî savunmaktadır.⁹³⁷

Üçüncü görüşe göre, bu âyet-i kerime, kasten öldürmelerde hür, köle, kadın ve erkeğin diyetlerinin karşılıklı olarak takas edilmelerinin Yüce Allah tarafından emredildiğini bildirmektedir. Bu şekildeki kısasta diyeti daha fazla olan kişi diyeti daha az olan bir kişiyi öldürürse ve kölenin velisi tarafından, hür olan kâtilin, kısas olarak öldürülmesi istenecek olursa, kısas icra edilir. Bununla birlikte aradaki diyet farkını maktûlün velisi, kısas olarak

⁹³³ İsrâ 17/33.

⁹³⁴ Buhârî, İlim, 39, Cihâd, 17, Diyât, 24, 31; Ebû Dâvûd, II, 147.

⁹³⁵ Taberî, a.g.e, II, 60.

⁹³⁶ Taberî, a.g.e, II, 60-61.

⁹³⁷ Taberî, a.g.e, II, 61.

öldürülenin velisine öder. Bu konuda er-Rabî' b. Enes Ali b. Ebî Tâlib'ten şöyle rivâyet etmektedir: “Herhangi bir hür kişi bir köleyi (kasten) öldürürse, kölenin efendisinin istemesi durumunda kısas olunur. Ve kölenin efendisi diyet farkını kâtilin velisine verir.”⁹³⁸

Aynı şekilde bir köle hür birisini öldürürse, öldürülenin velisinin istemesi durumunda bu köle öldürülür. Maktûlün velisi isterse ayrıca diyet farkını öldürülen kölenin efendisinden alır. Veya diyetin hepsini alarak köleyi sağ bırakabilir. Hür bir erkek eğer hür bir kadını öldürürse o erkeğe, öldürdüğü kadına karşılık kısas uygulanır. Bundan dolayıdır ki, eğer öldürülmüş olan kadının velileri istemeleri durumunda erkeğe kısas uygulatırlar. O zaman hür bir kişinin diyetinin yarısını erkeğin velilerine öderler. Aynı şekilde hür bir kadın şayet hür bir erkeği öldürmüş olsa o kadına öldürülen erkek karşılığında kısas gerekir. Öldürülen o hür erkeğin velilerinin istemesi durumunda kadına kısas uygulanır. O zaman erkeğin diyetinin yarısını kadının velilerinden alırlar. Veya öldürülen erkeğin diyetinin tamamını kadının velilerinden alarak o kadını serbest bırakırlar. Ya da herhangi bir şey almaksızın onu affedebilirler.⁹³⁹

Katâde ve Hasan el-Basrî'nin yapmış oldukları rivâyete göre, kasten karısını öldüren bir adam Hz. Ali (r.a)'nin huzuruna çıkarıldı. Hz. Ali kadının velilerine, “İsterseniz o adamı öldürün ve erkeğin kadından fazla olan diyetini ödeyin” dedi.⁹⁴⁰

Dördüncü görüşe göre ise bu ayet-i kerime nâzil olduğu zaman kadına karşı erkek kısas edilmezdi. Yani bir erkek bir kadını öldürdüğü zaman bu erkeğe kısas uygulanmazdı. Ancak erkek erkeği veya kadın kadını öldürürse kısas uygulanırdı. Yüce Allah;

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأَذْنَ بِالْأَذْنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصًا
“Biz Tevrat'ta onlara, cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşılıklı kısas (ödeşme) yazdık”⁹⁴¹ buyurarak onların arasında uygulanacak olan hükmü eşitledi. Bu görüşü İbn Abbâs savunmaktadır.⁹⁴²

Görüldüğü gibi Taberî ayet-i kerimede geçen “Ey iman edenler! Öldürmede kısas size farz kılındı” ifadesinden kısasın bizzat kendisinin değil, uygulanması durumunda hür, köle, erkek ve

⁹³⁸ Taberî, a.g.e, II, 61.

⁹³⁹ Taberî, a.g.e, II, 61-62.

⁹⁴⁰ Taberî, a.g.e, II, 62.

⁹⁴¹ Mâide 5/45.

⁹⁴² Taberî, a.g.e, II, 62.

kadınlar arasında ayırım yapılmaksızın eşit bir şekilde tatbik edilmesinin farz olduğunu belirterek ayet-i kerimedeki iki cümle arasında varmış gibi görünen müşkili gidermiştir.

Kıyas ayet-i kerimelerinde dikkati çeken başka bir ifade ise şudur. Yüce Allah takip eden ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır:

وَأَلَّكُم فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةً يَا اُولِي الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوْنَ “*Ey akıl sahipleri! Sizin için kıyasta hayat vardır. Umulur ki, korunursunuz.*”⁹⁴³

Kıyas, öldürmek manasına geldiği halde Yüce Allah kıyasta hayat olduğunu bildirmektedir. Bu ifade de ilk etapta sanki çelişki varmış gibi görülmektedir. Çünkü ölüm ve hayat birbirine tamamen zıt anlamlı kelimelerdir.

Müellif ayet-i kerimeyi öncelikle şöyle tefsir etmektedir: “Ey akıl sahipleri! Nefislerin öldürülmesi ve yaralanması durumunda size farz ve gerekli kıldığım kıyasta bazılarınızın bazılarınızı öldürmesine engel olması hasebiyle sizin için hayat vardır. Siz kıyas emri ile hayatta kalırsınız.”⁹⁴⁴

Taberî, ayet-i kerimeyi bu şekilde tefsir ettikten sonra te’vîl ehlinin bu ayet-i kerime hakkında ihtilâf ettiklerini belirterek bu ihtilâfları şu şekilde sıralamaktadır.

Birincisi bizim yukarıda açıkladığımız görüştür ki, bunu Mücâhid ve Katâde savunmaktadır. Katâde şöyle demektedir: “Yüce Allah kıyası, câhil, akılsız insanlar için hayat, cezâ ve ibret kıldı. Şayet kıyas korkusu olmasaydı, nice insanlar bu hataya ansızın düşerlerdi. Fakat Yüce Allah kıyası meşru kılarak insanların canlarını birbirlerine karşı korumuştur. Zaten Yüce Allah neyi emrettiyse onda insanlar için dünya ve ahirete mutaallık nice hayırlar vardır. Aynı şekilde neyi yasakladıysa da onda dünya ve din hususunda nice kötülükler vardır. Şüphesiz Allah yaratıkları için neyin daha hayırlı olduğunu en iyi bilendir.” Ayrıca Katâde şöyle demektedir: “Haddi aşan zâlimin kıyası hatırlaması onu cinayetten alıkoyar.” er-Rabî’ b. Enes, İbn Cüreyc ve İbn Zeyd de ayet-i kerimeyi benzer şekilde izâh etmektedirler.⁹⁴⁵

İkinci görüşe göre ise kâtilin kıyas edilmesi, diğerlerin hayatta kalmasıdır. Çünkü kıyasta ancak kâtil öldürülür. Halbûki câhiliyye döneminde kadının yerine erkek, köle yerine hür kıyasa

⁹⁴³ Bakara 2/279.

⁹⁴⁴ Taberî, a.g.e, II, 67.

⁹⁴⁵ Taberî, a.g.e, II, 68.

tabi tutulup öldürülüyordu. Bu görüşü savunan Süddî şöyle demektedir: “Yapmış olduğu cinayetten dolayı sadece kâtile kısas uygulanır. Diğerleri ise hayatta kalır.”⁹⁴⁶

Sonuç olarak müellif, kısas cezasının gerek ilk öldürmeye ve gerekse ilk öldürmeden sonraki, haddi aşan ve kan davalarına kadar gidecek olan öldürmelere engel olması nedeniyle kısasta hayat olduğunu ifade ederek ayet-i kerimede varmış gibi görülen müşkili bertaraf etmiştir.

B. MÜSLÜMANLAR İLE GAYR-İ MÜSLİMLER ARASINDAKİ MUÂMELELERİ DÜZENLEYEN AYETLERDEKİ MÜŞKİLLER

Müslümanlar ile gayr-i müslimler arasındaki sosyal, siyasî ve ticârî her türlü muâmelelerin hangi düzeyde olacağı konusu da Müşkilü'l-Kur'ân konularından biridir. Zira bu hususla ilgili ayetler arasında da ilk etapta sanki tenâkuz varmış gibi bir intiba söz konusudur. Özellikle kîtâl ayetleri ve o ayetlerden önce nazil olan ve de hususen Mekkî ayetler arasındaki çelişki ilk anda göze çarpmaktadır. İlk inen ayetlerde müşriklerin eziyet ve işkencelerine karşı müslümanlara sabır ve tahammül telkin edilirken, sonra ki ayetlerde müşrik ve ehl-i kitaba karşı kîtâl (cihâd) emredilmektedir. Bundan dolayıdır ki, geçmişte ve günümüzde bazı müslümanların hata ettiklerine, ifrât ve tefrîte kaçarak bir takım yanlış uygulamalara yöneldiklerine ve bu yanlışlıklarını Yüce Kitabımız'a dayandırdıklarına şahit olmaktayız. Bu başlık adı altında bu yanlış anlama ve uygulamalarının izâlesi ve müşkilin halli hususunda müellifimiz İbn Cerîr et-Taberî ve diğer müfessirlerin görüş ve düşünceleri aktarılacaktır.

1. Müslümanlar ile Gayr-i Müslimler Arasındaki Sosyal ve Hukukî İlişkileri Düzenleyen Ayetlerdeki Müşkiller

Şüphesiz ki insanoğlu sosyal bir varlık olması nedeniyle doğumundan ölümüne kadar diğer insanlara ihtiyaç duyar. Dolayısıyla ister kendi dindaşı olsun, isterse başka dine mensup kişi ya da kişiler olsun, mutlaka diğer insanlar ve hatta varlıklarla teşri-i mesaisi olacaktır. İslam toplumunun gayr-i müslimler ile nasıl bir sosyal ilişkide olacağı ve Rasûlüllah (s.a.v)'in

⁹⁴⁶ Taberî, a.g.e, II, 68.

kendisine aralarında hüküm vermesi için gelen gayr-i müslimlere karşı nasıl bir tutum sergileyeceğini bildiren ayet-i kerimeler arasında ilk bakışta bazı çelişkiler göze çarpmaktadır. Bu ayet-i kerimelerden bazıları şunlardır.

a. Müslümanlar ile Gayr-i Müslimler Arasındaki Evlilik Münasebetleri

Müslüman erkek ve kadınların müslüman olmayan (gayr-i müslim) birisiyle evlenmesiyle ilgili Kur'ân-ı Kerim'de üç ayet-i kerime mevcuttur. Bakara Sûresi'ndeki ayet-i kerimede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ وَلَا مَؤْمِنَةً حَيْرٍ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا
وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ
يَتَذَكَّرُونَ “*Putperest kadınlarla, iman etmedikçe evlenmeyin. Putperest bir kadını, beğenseniz bile, mü'mine bir cariyeye herhalde ondan daha iyidir. Putperest erkeklerle de mü'mine kadınları evlendirmeyin. Bir putperesti, beğenseniz bile, mü'min bir köle mutlaka ondan daha iyidir. Onlar sizi ateşe çağırırlar, Allah ise, kendi izniyle cennete ve mağfirete çağırıyor ve âyetlerini insanlara açıklıyor. Umulur ki onlar düşünüp, öğüt alırlar.*”⁹⁴⁷

Görüldüğü gibi, müslüman bir erkeğin müşrik bir kadın ile ve müslüman bir hanımefendinin müşrik bir erkekle evlenmesi bu ayet-i kerime ile yasaklanmıştır. Benzer bir ayette ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

لَا هُنَّ حِلٌّ لَكُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَاثُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا
بِعِصْمِ الْكُوفِرِ “*Bunlar da onlara helâl olmazlar. Onlar da bunlara helâl olmazlar. O kadınların (kocalarının) verdiklerini (mehirleri) geri iâde edin. Mehirlerini kendilerine verdiğiniz takdirde onlarla nikâhlanmanız size günah değildir. Kâfir eşleri nikâhınızda tutmayın.*”⁹⁴⁸ Bu ayet-i kerimeye göre de böyle bir nikâh câiz değildir.

Üçüncü ayet-i kerimede ise kısmen izin verildiğine şahit olmaktadır. Zira Mâide Sûresi'nde Allah Teâlâ şöyle haber vermektedir:

الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ
مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ

⁹⁴⁷ Bakara 2/221.

⁹⁴⁸ Mümtehine 60/10.

عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْأَخْزَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ “Bugün size güzel ve temiz şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilen (Yahûdî ve Hıristiyanların) yiyecekleri size helaldir. Sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Ve mü'minlerden namuslu hür kadınlar ve sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetini korumuş hür kadınlar, zinâ etmeksizin, gizli dost edinmeksizin, namuslu bir şekilde mehirlerini ödediğinizde, size helâldir. Her kim imanı kabul etmezse, ameli boşa gitmiştir. Ve o, ahirette hüsrana uğrayanlardandır.”⁹⁴⁹

Son ayet-i kerimeye göre, ehl-i kitabın yiyecekleri (kestikleri) müslümanlara helâl olduğu gibi, kadınlarının da müslüman erkeklere helâl kılındığını Allah (c.c) bizlere bildirmektedir. O halde sanki bu ayet-i kerime ile önceki ayet-i kerimeler arasında bir çelişki varmış gibi gözükmektedir. Bu müşkilin halli hususunda müellifimiz ve diğer bazı müfessirlerin görüşleri ise şöyledir.

Taberî “Müşrik kadınları, iman etmedikçe nikâhlayın”⁹⁵⁰ ayet-i kerimesi hakkında şunları söylemektedir: “Bu ayetin hükmü her müşriki kapsar mı? Yoksa sadece bazı müşrikleri mi kapsar? Aynı zamanda hükmün vucubiyetinden sonra onda herhangi bir nesh olmuş mudur? Konularında te’vîl ehli ihtilaf etmiştir. Müellifimiz bu konuda üç görüş sunmaktadır.

Birinci görüş, bu ayetin hükmü, ister putperest olsun, ister yahûdî ve hıristiyan olsun, ister mecûsî ve isterse bunların dışında her kim olursa olsun, bütün müşrikleri (gayr-i müslimleri) kapsar demektirler. Şirkin hangi çeşidine girerse girsün, bu kadınlar müslüman erkeklere haram kılınmıştır. Daha sonra;

الْيَوْمَ أُجِّلَ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ جُلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ جُلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْأَخْزَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ “Bugün size güzel ve temiz şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilen (Yahûdî ve Hıristiyanların) yiyecekleri size helaldir. Sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Ve mü'minlerden namuslu hür kadınlar ve sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetini korumuş hür kadınlar, zinâ etmeksizin, gizli dost edinmeksizin, namuslu bir şekilde mehirlerini ödediğinizde, size helâldir. Her kim imanı kabul etmezse, ameli boşa gitmiştir. Ve o, ahirette hüsrana uğrayanlardandır”⁹⁵¹ ayet-i kerimesiyle ehl-i kitab olan kadınlarla evlenmenin haramlığı neshedilmiştir, şeklinde izâh etmektedirler. Müellifimiz, bu görüşü İbn Abbâs (r.a), Hasan el-

⁹⁴⁹ Mâide 5/5.

⁹⁵⁰ Bakara 2/221.

⁹⁵¹ Mâide 5/5.

Basrî, Mücâhid ve er-Rabî'b. Enes'in savunduğunu aktarmaktadır.⁹⁵²

İkinci görüşe göre, bu ayetin hükmü umumiyet ifade etmez, sadece Arap müşrik kadınlarını kapsar. Dolayısıyla burada nesh yoktur, herhangi bir istisnâ söz konusu da değildir. Ayet-i kerime dış görünüşü itibariyle umumiyete işaret ettiği halde, yorum olarak hususiyet ifade etmektedir. Bu hususta Katâde'nin görüşü şöyledir: "Ayette geçen müşrik kadınlardan maksat elinde okuduğu kitabı olmayan Arap müşrik kadınlardır." Başka bir rivâyet göre Katâde şöyle demektedir: "Müşrik kadınlar tabiri, ehl-i kitap olmayan kadınlar anlamındadır. Zira Huzeyfe (r.a) yahûdî veya hıristiyan bir kadın ile evlenmiştir. Saîd b. Cübeyr'e göre ise müşrik kadınlar demek, putperest (puta tapan) kadınlar demektir."⁹⁵³

Üçüncü görüşe göre ise bu ayetin hükmü, ister putperest olsun, ister yahûdî ve hıristiyan olsun, ister mecûsî ve isterse bunların dışında her kim olursa olsun, bütün müşrikleri (gayr-i müslimleri) kapsar ve ayette herhangi bir nesh söz konusu değildir. Bununla ilgili olarak Abdullah b. Abbâs (r.a) şöyle demektedir: "Rasûlullah (s.a.v) hicret eden mü'min kadınların dışında bütün kadınlarla evlenmeyi yasaklamıştır. İslam'ın dışındaki bütün dinlerin mensuplarıyla evlenmek haramdır. Zira Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَتَدْحَيْطُ عَمَلُهُ "Her kim imanı kabul etmezse, ameli boşa gitmiş olur."⁹⁵⁴ Bundan dolayı Talha b. Ubeydullah (r.a) yahûdî bir kadınla, Huzeyfe el-Yemânî hıristiyan bir kadınla evlendiği için Ömer (r.a) onlara çok şiddetli bir şekilde kızmış ve onlara kamçı vurmaya yeltenmiştir.⁹⁵⁵

Müellif, üç görüşü bu şekilde naklettikten sonra, kendi görüşünü şöyle beyân etmektedir: "Ayet-i kerimenin en uygun yorumu, Katâde'nin yorumu olan "Bu ayet-i kerimenin hükmü umumiyet ifade etmez, sadece Arap müşrik kadınlarını kapsar. Dolayısıyla burada nesh yoktur, herhangi bir istisnâ söz konusu da değildir. Ayet dış görünüş itibariyle umumiyete işaret ettiği halde, yorum olarak hususiyet ifade etmektedir" şeklindeki yorumdur" demektedir.⁹⁵⁶

Müellif, Ömer (r.a) ile Talha b. Ubeydullah ve Huzeyfe (r.a) arasında geçen rivâyeti zayıf görmekte ve Zeyd b. Vehb'ten daha sağlam olduğunu söylediği rivâyeti şu şekilde aktarmaktadır: "Hz. Ömer (r.a) "Müslüman bir erkek hıristiyan bir kadın ile evlenebilir. Fakat hıristiyan bir erkek müslüman bir kadın ile evlenemez" demektedir. O'nun Talha ve

⁹⁵² Taberî, a.g.e, II, 221.

⁹⁵³ Taberî, a.g.e, II, 221-222.

⁹⁵⁴ Mâide 5/5.

⁹⁵⁵ Taberî, a.g.e, II, 222.

⁹⁵⁶ Taberî, a.g.e, II, 222.

Huzeyfe'nin ehl-i kitap kadınlarla evlenmelerini çirkin görmesi, diğer insanların kendilerine uyup, ehl-i kitap kadınlarla evlenmeleri ve müslüman kadınlara rağbet etmemeleri korkusundan dolaydır. Veya başka bir sebepten ötürü onlara ehl-i kitap kadınları terk etmelerini emretmiştir.”⁹⁵⁷

Görüldüğü gibi müellif, *“Müşrik kadınları, iman etmedikçe nikâhlamayın”*⁹⁵⁸ ayet-i kerimesi ile *“وَ الْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ”* *“Ve mü'minlerden namuslu hür kadınlar ve sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetini korumuş hür kadınlar, zinâ etmeksizin, gizli dost edinmeksizin, namuslu bir şekilde mehirlerini ödediğinizde, size helâldir”*⁹⁵⁹ ayet-i kerimesi arasında varmış gibi görünen işkâli (tenâkuzu=çelişkiyi) işkâli giderme yollarından biri olan tahsis ile çözmektedir.

Aynı şekilde müellif *“Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın”*⁹⁶⁰ ayet-i kerimesi hakkında şunları söylemektedir: Yüce Allah, Rasûlüllah (s.a.v)'ın ashabı olan mü'minlere şöyle buyurmaktadır: “Kâfir kadınların ip ve sebeplerini (nikâh akit ve sebeplerini) eliniz altında tutmayın. Bu ayet-i kerime puta tapan müşrik kadınlarla müslüman erkeklerin nikâh akdinde bulunmasını yasaklamakta ve onlarla evli olanların da ayrılması için bir emirdir. Te'vîl ehlinin yorumu da böyledir. Mervân İbnü'l-Hakem şöyle rivâyet etmektedir: “Rasûlüllah (s.a.v) Kureyşlilerle antlaşma yaptıktan sonra mü'min kadınlar Rasûlüllah (s.a.v) a geldiler. Ve Yüce Allah şu ayet-i kerimeyi indirdi:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَاذْجُرُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَأَتَوْهُنَّ مَا نَفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكُوفِرِ” *“Ey iman edenler! Mü'mine kadınlar hicret ederek size geldikleri zaman, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Siz onların inanmış olduklarını öğrendiğiniz zaman onları kâfirlere geri döndürmeyin. Bunlar onlara helâl olmaz. Onlar da bunlara helâl değildirler. Onların (kocalarının) verdiklerini (mehirleri) geri iade edin. Mehirlerini kendilerine iade ettiğiniz zaman onlarla nikâhlanmanız size bir günah değildir. İnkârcı hanımları nikâhınızda tutmayın.”*⁹⁶¹ Bunun üzerine Ömer (r.a) müşrik olan iki hanımını hemen boşadı.”⁹⁶²

⁹⁵⁷ Taberî, a.g.e, II, 222.

⁹⁵⁸ Bakara 2/221.

⁹⁵⁹ Mâide 5/5.

⁹⁶⁰ Mümtehine 60/10.

⁹⁶¹ Mümtehine 60/10.

⁹⁶² Taberî, a.g.e, XXVIII, 47.

Bu ayet-i kerime hakkında Mücâhid şöyle demektedir: “Rasûlüllah (s.a.v)’ın ashabı Mekkeli müşriklerle oturmayı tercih eden kâfir kadınları boşamakla emrolundular.” Katâde’nin yorumu ise “Müslüman erkekler, İslâm’a girmeyi kabul etmeyen Arap müşrik kadınları boşamakla emrolundu.”⁹⁶³

Görüldüğü üzere müellif, ayet-i kerimede geçen الْكَوَافِرِ (kevâfir= kâfir kadınlar) kelimesini müşrik Arap kadınları şeklinde yorumlayarak ehl-i kitap kadınlarını ayet-i kerimenin kapsamı dışında, dolayısıyla yasak kapsamı dışında tutmuştur. Böylece bu ayet-i kerime ile Mâide Sûresi’ndeki ayet-i kerime arasındaki tenâkuz giderilmiş, ehl-i kitap kadınlarının müşrik kadınların aksine müslüman erkeklere mubah olduğunu ifade etmiştir.

Fahrüddin Râzî, وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ “Müşrik kadınları, iman etmedikçe nikâhlamayın”⁹⁶⁴ ayet-i kerimesi ile وَلَا تُنْسِكُوا بِعَصَمِ الْكَوَافِرِ “Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın”⁹⁶⁵ ayet-i kerimesinin aynı manaya geldiğini ifade etmektedir.⁹⁶⁶ Daha sonra da nikâh ve ehl-i kitabın müşrik olup-olmadığı hususunda uzun izâhlar yapmaktadır.⁹⁶⁷

Elmalılı M. Hamdi Yazır müşrik kelimesini Kur’ân-ı Kerim’e göre şöyle izâh etmektedir: “Müşrik, Kur’ân dilinde iki anlama gelir ki biri zahirî, diğeri hakikîdir. Zahirî müşrik, açıktan açığa Allah’a ortak koşan, birden fazla ilâh olduğu kanaatinde olanlardır. Bu anlama göre, kitap ehline müşrik denmez. Hakikî müşrik de gerçekten tevhidi ve İslâm dinini inkâr edenler, yani mü’min olmayan gayr-i müslimlerdir. Bu anlama göre, kitap ehli olan yahudiler ve hıristiyanlar da müşriktirler. Çünkü bunlar, dıştan tevhide inandıklarını ileri sürmelerin rağmen, gerçekte Allah’ın çocuğu olduğu kanaatindedirler. Hıristiyanlar, teslise (Allah’ın baba, oğul ve Rûhu’l-Kudüs olmak üzere üç olduğuna) inanırlar. Ve “Mesih, Allah’ın oğludur” derler. Yahudiler de “Üzeyr Allah’ın oğludur” demişlerdir. Böyle demekle birlikte onlar tevhide inandıklarını da iddia ederler. Demek ki her ikisi de dıştan dışa müşrik değillerse de, gerçekte müşriktirler.”⁹⁶⁸

Daha sonra Elmalılı Yazır, ayet-i kerimede geçen الْمُشْرِكَاتِ (müşrikât=müşrik kadınlar) kelimesinin hem putperest hem de ehl-i kitap kadınlarını ihtivâ ettiğini şöyle ifade etmektedir:

⁹⁶³ Taberî, a.g.e, XXVIII, 47.

⁹⁶⁴ Bakara 2/221.

⁹⁶⁵ Mümtehne 60/10.

⁹⁶⁶ Râzî, a.g.e, VI, 47.

⁹⁶⁷ Bkz. Râzî, a.g.e, VI, 47-52.

⁹⁶⁸ Yazır, a.g.e, II, 94-95.

“Bu âyette de, “müşrikat” (müşrik kadınlar) ve “müşrikin” (müşrik erkekler) mü’min karşılığı olarak mutlak ve elif-lamlı olarak içine aldığı fertleri daha çok kapsayan, genellik ifade eden bir sözcükle söylenmiş bulunduğundan zahirî ve gerçek, bütün müşrikleri yani bütün kâfirleri içine alır. Şöyle ki: Ey iman ehli, gerek dıştan dışa ve gerekse gerçek müşrik olan yani mü’min olmayan kadınlardan hiç birini nikâhınıza almayınız. Onlarla evlenmeyiniz.”⁹⁶⁹

Sonuç olarak Yazır, Taberî’nin aksine ehl-i kitap kadınlarını da müşrik olarak değerlendirmekte ve onların da müslüman erkeklere haram olduğu görüşünü savunmaktadır.

Taberî, *“Putperest erkeklerle de mü’min hanımları nikâhlamayın. Putperest birisini beğenseniz bile, mü’min bir köle elbette ondan daha iyidir”*⁹⁷⁰ ayet-i kerimesini şöyle tefsir etmektedir: “Yüce Allah’ın bu buyruğunun manası, Mevlâ Teâlâ mü’min kadınları şirkin hangi çeşidinden olursa, bütün müşrik erkeklere haram kılmıştır. Ey Mü’minler! Kadınlarınızı o müşriklerle kesinlikle evlendirmeyin. Bu size haramdır. Mü’min kadınları, Yüce Allah’a ve Rasûlü’nün O’nun katından getirdiği her şeye inanan bir köle ile evlendirmeniz, hür bir müşrik ile evlendirmenizden -velev ki bu müşrikin nesebi şerefli, aslı iyi dahi olsa- sizin için daha hayırlıdır.”⁹⁷¹

Müellif ayet-i kerimeyi bu şekilde tefsir ettikten sonra Katâde ve Zührî’den şöyle rivâyette bulunmaktadır: “Senin bir yahûdî, bir hıristiyan, bir müşrik veya senin dininden olmayan herhangi biriyle (mü’min bir kadını) evlendirmen helâl olmaz.” İbn Cüreyc, İkrime ve Hasan el-Basrî den de bu şekilde rivâyetler vardır.⁹⁷²

Netice olarak, müellif mü’min bir hanımefendinin İslâm dini dışında herhangi bir dine mensup olan (gayr-i müslim) birisiyle evlenmesinin haram olduğunu ifade etmektedir.

Elmalılı M. Hamdi Yazır mü’min bir hanımefendinin gayr-i müslim bir erkekle evlenmesinin haram oluşunun hikmetini beyân hususunda şunları dile getirmektedir:

“Ancak Maide Sûresi’nde, “Sizden önce kitap verilen ümmetlerin hür ve iffetli kadınları da iffetlerinizi koruyarak, zinâ etmeksizin, gizli dost tutmaksızın, kendilerine mehirlerini verip nikâhladığınız takdirde size helâldir”⁹⁷³ âyeti uyarınca bu âyetin birinci fıkrasından kitap ehlinin

⁹⁶⁹ Yazır, a.g.e, II, 95.

⁹⁷⁰ Bakara 2/221.

⁹⁷¹ Taberî, a.g.e, II, 223.

⁹⁷² Taberî, a.g.e, II, 223.

⁹⁷³ Maide 5/5.

kadınları istisna olunarak, kitap ehlinen kız almaya mekruh olarak ruhsat verilmiş, fakat ikinci fikra muhkem olarak kalmış ve kız vermeye hiçbir şekilde izin verilmemiştir. “*Erkekler, kadınları yönetmeye yetkilidirler*”⁹⁷⁴ ilâhî kânunu gereğince kadınlar kocalarının yönetimi altında bulunurlar. Dolayısıyla bir mü’min kadını, bir kâfir ile evlendirmek onu, o kâfirin yönetimi altına bırakmak ve onun davasına mahkûm etmek olacağından, o mü’min kadını kesinlikle ateşe atmaktır. Ancak bu ilâhî kânunu bilen ve kendini ona göre idare edebilecek olan erkekler hakkında bu yönetim altına giriş ve çağrıya mahkûm oluş zorunlu ve kesin değildir. Bu şartlar altında, müslüman erkekler için ihtiyaç hâlinde bir ruhsata imkân vardır. Bunun için bu âyetle yol gösterme ve hatırlatmadan sonra, “*Kitap verilen ümmetlerin hür ve iffetli kadınları*” ayetiyle gereğinde yalnız kitap ehlinen kız almaya ruhsat verilmiş ve zureterler kendi miktarlarınca takdir olunacağından, bunun dışındakiler yine haramlıkta bırakılmıştır.”⁹⁷⁵

Elmalılı devamında şöyle söyler: “Şunu da hatırlayalım ki, “*O yerde ne varsa hepsini sizin için yaratandır. Sonra semaya doğrulmuş iradesini göklere yöneltmiştir*”⁹⁷⁶ ayeti gereğince mallarda ve eşyada asıl kural, onların mübah olduğu ve haramlığına dair delil bulunmadıkça mübahlık ile amel olunacağı; fakat “*sizin için*” buyrulduğundan dolayı bu mübahlıkta insanların canlarının ve ırzlarının dâhil olmadığı ve aksine mallardaki asıl kural olan mübahlık insanların canlarını, ırzlarını, haklarını ve yararlarını korumak için bulunduğudur. Kısacası can ve ırzda haramlık asıl kural olunca bir mübahlık ve izin delili bulunmadıkça can gibi ırzda da tasarrufta bulunmak haram olacağından nikâh kıyma izni, mutlaka bir delile dayalı olacaktır. Mübahlığına delil bulunmayan yerlerde nikâh kıymak haramdır. Yani o nikâh, nikâh değil zinâdır. Bu nokta üzerinde iyi düşünülünce anlaşılır ki bu ayetteki kadın ve erkek müşrikler, kadın ve erkek mü’minlerin karşılığı olmasaydı da, zahirî müşrik anlamında olabilseydi, o zaman da müslüman kadınlarının diğer kâfirlere nikâh edilmeleri aslî haramlıkla haram olacaktı. Çünkü “*hür ve iffetli kadınlar*” ifadesiyle müslüman erkeklerin kitap ehlinin kadınlarıyla evlenmelerine izin verilmiş olduğu halde; müslüman kadınların kitap ehlinin erkekleriyle evlenmelerinin caiz olacağına dair ne ayet, ne hadis hiçbir mübahlık delili gelmemiştir.”⁹⁷⁷

Elmalılı M. Hamdi Yazır cümlelerini şöyle özetlemektedir: “Özet olarak, yakında geleceği üzere müslümanların kadınları, İslâm tohumları için şerefli bir tarladır. Ve müslümanlar genellikle tarlalarından ve ekin ektikleri yerlerden hiçbirini yabancılara

⁹⁷⁴ Nisa 4/34.

⁹⁷⁵ Yazır, a.g.e, II, 96-97.

⁹⁷⁶ Bakara 2/29.

⁹⁷⁷ Yazır, a.g.e, II, 97.

çiğnetmemek, cinsel birleşmelerine izin vermemekle yükümlüdürler. Mal tarlası olan vatan toprağını yabancılara çiğnetmek büyük bir felaket olduğu gibi, can ve din tarlası olan İslâm kadınlarını başkalarına çiğnetmek de felaketlerin felaketidir. Bunlar nikâh değil, onların çağrısına uyup canları ateşe atmaktır.”⁹⁷⁸

b. Müslümanlar ile Gayr-i Müslimler Arasındaki Sosyal İlişkiler

Yüce Allah müslümanlar ile gayr-i müslimlerin arasındaki sosyal ilişkileri tanzim sadedinde Âlû İmrân Sûresi’nde şöyle buyurmaktadır:

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقْيَةً
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ “*Mü’minler, mü’minleri bırakıp da kâfırları dost edinmesin ve onu her kim yaparsa Allah’dan ilişiği kesilmiş olur, ancak onlardan bir korunma yapmanız başkadır. Bununla beraber Allah sizi kendisinden korunmanız hususunda uyarır. Nihâyet gidiş Allah’adır.*”⁹⁷⁹

Mâide Sûresi’nde şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ “*Ey inananlar! Yahûdî ve huristiyanları dost edinmeyin. Çünkü onlar birbirlerinin dostudurlar. İçinizden kim onları dost edinirse, şüphesiz o onlardan olur. Şüphesiz Allah, zâlim kavmi doğru yola iletmez.*”⁹⁸⁰

Aynı şekilde Mümtehine Sûresi’nde ise şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ
حَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا الرُّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُوْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ
أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ “*Ey inananlar! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr ettikleri, Rabbiniz Allah’a inandığınızdan dolayı Rasûlü ve sizi (yurdunuzdan sürüp) çıkardıkları halde siz onlara sevgi ulaştırıyorsunuz. Eğer benim yolumda savaşmak ve benim rızâmı kazanmak için çıktınızsa içinde onlara sevgi mi gizliyorsunuz? Oysa ben sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz her şeyi bilirim. Sizden kim bunu*

⁹⁷⁸ Yazır, a.g.e, II, 97.

⁹⁷⁹ Âlû İmrân 3/28.

⁹⁸⁰ Mâide 5/51.

yaparsa doğru yoldan sapmış olur.”⁹⁸¹

Bu ayet-i kerimelere ve bunlara benzeyen diğer ayetlere yüzeysel olarak baktığımızda ilk olarak anladığımız mana, başta yahûdi ve hıristiyanlar olmak üzere, Allah’a, Rasûlüne ve müslümanlara düşman olan hiçbir kimseyi müslümanların dost edinmesi, onlara sevgi beslemesi, onlara yardımda bulunması ve onlarla sosyal ilişkide bulunması kesin olarak yasaklanmıştır.

Bununla beraber Mümtehine Sûresi’nin başka bir ayetinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

لَا يَنْهِيكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُفَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ
“Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan men etmez. Çünkü Allah adalet yapanları sever.”⁹⁸²

Bu ayet-i kerimede ise gayr-i müslim de olsa, bir kişiye, müslümanlara karşı hasmane bir tutum sergilemedikçe iyilik yapmak ve adaletli davranmak hususunda bir ruhsatın olduğunu görmekteyiz. Bu ayet-i kerime ile diğer ayet-i kerimeler arasındaki tenâkuzun hallini müellifimiz nasıl izah etmektedir?

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقْيَةً
“Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin ve onu her kim yaparsa Allah'dan ilişiği kesilmiş olur, ancak onlardan bir korunma yapmanız başkadır. Bununla beraber Allah sizi kendisinden korunmanız hususunda uyarır. Nihâyet gidiş Allah'adır”⁹⁸³ ayet-i kerimesinin tefsirinde Taberî şöyle demektedir: “Bu, Yüce Allah tarafından mü’minlerin kâfirleri yardımcı ve dost edinmelerinin yasaklanmasıdır. لَا يَتَّخِذِ (lâ yettehızı =edinmesin) nehiy (yasaklama) ifade eder. ذ (z) harfinin esre olmasının sebebi ise, iki sakinin yanyana gelmesinden kaynaklanmaktadır. Manası; “Ey mü’minler! Dinlerine sempati duyarak, müslümanlara karşı kendilerine destek vermek ve müslümanların sırlarını onlara bildirmek suretiyle sakın o kâfirlere yardım ve yataklık yapmayın. Sizden bunu kim yaparsa bilsin ki, Allah ile irtibatını kesmiş demektir. Yani o, dininden dönüp küfre girmesi sebebiyle Yüce Allah’tan uzak, Yüce Allah da ondan uzak olmuştur. Ancak o kâfirlerden çekinmeniz bunun dışındadır. Böyle hallerde dostluğunuzu dilinizle ifade edip, kalplerinizle onlara düşmanlık duyabilirsiniz. Allah

⁹⁸¹ Mümtehine 60/1.

⁹⁸² Mümtehine 60/8.

⁹⁸³ Âlû İmrân 3/28.

sizi, kendisinden sakındırır. Ona karşı âsi olmayın ve onun düşmanlarını da dost edinmeyin. Öldükten sonra dönüşünüz mutlaka Yüce Allah'a olacaktır. O, sizi amellerinize göre sorgulayacaktır.”⁹⁸⁴

Taberî ayet-i kerimeyi bu şekilde tefsir ettikten sonra İbn Abbâs (r.a)’dan şu rivâyeti nakletmektedir: “Bu ayet ile Yüce Allah, mü’minlerin, mü’minleri bırakıp kâfirlere iyilikte bulunmaları ve onları sırdaş edinmelerini yasaklamıştır. Ancak kâfirlerin kendileri üzerinde hâkim olmaları durumunda, onların dinlerine muhalefet etmek şartıyla iyilikte bulunmaları müstesnâdır.”⁹⁸⁵

Ayrıca Taberî, Suddî’den şöyle rivâyet etmektedir: “Onlara dost olmak demek, onların dinlerini sevmek (benimsemek), mü’minlerin sırlarını onlara ifşâ etmektir. Kim böyle yaparsa o müşrik olur ve Yüce Allah ondan berîdir (uzaktır.)”⁹⁸⁶

Taberî, *إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقْيَةً* “Ancak onlardan bir korunma yapmanız başkadır”⁹⁸⁷ ayet-i kerimesi hakkında iki tane yorum nakletmektedir. Birincisi, İbn Abbâs’ın (r.a) *تُقْيَةً* (tüğâh=takıyye) kelimesini “Dili ile (küfür) söylemek ve kalben tam olarak iman sahibi olmaktır” şeklinde tarif ettiğini bildirmektedir. İkrime’ye göre *تُقْيَةً* (tüğâh=takıyye), hiçbir müslümanın kanını dökmek ve malını helâl saymamak, Mücâhid’e göre, yapıyormuş gibi davranmaktır. Ebu’l-Âliye ise, *تُقْيَةً* (tüğâh=takıyye)’nin dil ile yapıldığını fiil ile olmadığını söylemektedir.⁹⁸⁸

İkinci yorumu Taberî şöyle zikretmektedir: “Bazılarına göre ise, bu ayetin manası, “Ancak onlarla aranızda bir yakınlık olması müstesnâdır” şeklindedir. Bu konuda Katâde’den şöyle rivâyet edilmiştir: “Yüce Allah mü’minleri, kâfirlere sevgi beslemekten ve mü’minleri bırakıp onları dost edinmekten men etmiştir. *إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقْيَةً* “Ancak onlardan bir korunma yapmanız başkadır”⁹⁸⁹ ayetinin manası ise, müşriklerle olan akrabalık bağının bulunmasıdır. Dolayısıyla dinlerine sevgi göstermeksizin onlarla akraba ilişkisinde bulunması müstesnâ anlamındadır. Müellif bu görüşü Katâde ve Hasan el-Basrî’den naklettikten sonra bu görüşe itiraz etmekte ve ayet-i kerimenin zâhir manasının birinci yoruma daha uygun olduğunu

⁹⁸⁴ Taberî, a.g.e, III, 152.

⁹⁸⁵ Taberî, a.g.e, III, 152.

⁹⁸⁶ Taberî, a.g.e, III, 152-153.

⁹⁸⁷ Âlû İmrân 3/28.

⁹⁸⁸ Taberî, a.g.e, III, 153.

⁹⁸⁹ Âlû İmrân 3/28.

bildirmektedir.⁹⁹⁰

Görüldüğü gibi müellif, gayr-i müslimlerle yasaklanan dostluğu, onların dinlerini sevmek, müslümanların sırlarını onlara ifşâ etmek ve müslümanların aleyhine onlara yardımda bulunmak şeklinde açıklamaktadır. Zira İmam Fahrüddin er-Râzî de, ayet-i kerimeyi bu şekilde anlamakta ve müslümanların kâfirleri dost edinmelerini üç kısma ayırarak bunları şöyle açıklamaktadır:

Birinci kısım, onların dinlerinden hoşnut olması ve bundan dolayı onları dost edinmesi. Bu, Yüce Allah tarafından yasaklanmış durumdur. Çünkü böyle yapan kişi onların dinini doğru kabul etmiş demektir. Küfrü doğru kabul etmek ve küfre rızâ göstermek ise küfürdür. Bir insanın bu sıfat ile mü'min kalması ise mümkün değildir. İkinci kısım, dünya hayatında görünüş itibariyle onlarla hoş geçinmektir ki, bu yasaklanmamıştır. Üçüncü kısım ise bu iki kısmın ortasında bir durumdur. Bunun manası ise, ya aradaki akrabalıktan ya da onların inançlarının batıl olduğuna inandığı halde onlara sevgi beslemesinden dolayı onlara meyletmek, onlara destek olmak ve onlara yardım etmektir. Bu küfre götürmez. Fakat bu şekilde hareket etmek de mü'minlere yasaktır. Zira kâfirler ile bu şekilde muâmelede bulunmak, kimi zaman mü'mini onun hayat tarzını güzel görmeye ve onun dininden râzı olmaya sevkedebilir. Bu da zamanla o mü'mini İslâm'dan çıkarır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah mü'minleri tehdit ederek, "*Kim bunu yaparsa, Allah ile onun ilişkisi kesilir*"⁹⁹¹ demektedir.⁹⁹²

Elmalılı M. Hamdi Yazır ise, bu ayet ile ilgili şunları kaydetmektedir: "Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri kendilerine dost edinmesinler. Mü'minler iman hasletine küfür hasletini karıştıracak, mü'minlere şimdiki zamanda veya gelecekte zararı dokunacak, İslâm'a zarar verecek ve ters düşecek bir sûrette kâfirlerle dostluk ilişkilerine girmesin. Sevgisini, muhabbetini ve buğzunu hep Allah için yapsın."⁹⁹³

Yazır, ayet-i kerimeyi böyle açıkladıktan sonra ayetin sebab-i nüzulü hakkında şöyle demektedir:

Bu âyetin nüzul sebebiyle ilgili olarak dört vecih nakledilmiştir: 1. Yahudilerden Haccâc b. Âmir, Kehmes b. Abdulhakik, Kays b. Zeyd, Ensar'dan bazılarının gizlice gelerek, dinlerini

⁹⁹⁰ Taberî, a.g.e, III, 153.

⁹⁹¹ Âlû İmrân 3/28.

⁹⁹² Râzî, a.g.e, VIII, 10-11.

⁹⁹³ Yazır, a.g.e, II, 339-340.

bozmak isterlerdi. Rifaa b. Münzir ve Abdurrahman b. Cübeyr ve Sa'd b. Hayseme (r. anhum) bu müslümanlara, o yahudilerden sakınmalarını ve uzak durmalarını tavsiye ettiler. Onlar dinlemediler. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu. 2. Müslümanlardan Hâtib b. Ebî Beltea gibi bazı zevat, Mekke kâfirlerine sevgi gösterisinde bulunuyorlardı. Allah Teâlâ bunu nehiy buyurdu, yasakladı. 3. Münafıkların başı Abdullah b. Übeyy ve adamları yahudilerle ve müşriklerle dost bulunuyor, onlara müslüman taraftan bilgi aktarıyor, havadis veriyorlardı. Rasûlüllah aleyhine zafer arzu ediyorlardı. Mü'minler bundan menedildiler. 4. Ubade b. Samit hazretlerinin yahudilerden dostları vardı. Ahzab günü Hz. Peygamber'e gelerek, "Ey Allah'ın Rasûlü, benim yanımda beş yüz yahudi vardır. Benimle beraber harbe çıkmalarını istiyorum" demişti. Ayet bunun hakkında nazil oldu.⁹⁹⁴

Taberî, Mâide Sûresi'ndeki;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ *“Ey iman edenler! Yahudileri ve hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onları dost edinirse, şüphesiz o onlardan olur. Şüphesiz Allah, zâlim kavmi doğru yola iletmez”*⁹⁹⁵ ayet-i kerimesinin nüzul sebebi hakkında birçok rivâyet zikrettikten sonra şöyle söylemektedir: “Kanaatimize göre bu ayet-i kerimenin manası konusunda doğru olan düşünce şudur: “Yüce Allah mü'minlere, yahudi ve hıristiyanları, başka mü'minlerin ve Rasûlüllah (s.a.v)'in aleyhine olacak dost edinmeyi ve onlarla bir takım antlaşmalar yapmayı yasaklamıştır. Yüce Allah, mü'min bir kişinin, kendisini, Rasûlünü ve mü'minleri bırakıp yahûdî ve hıristiyanları dost edinmesi durumunda, Yüce Allah, Rasûlü ve mü'minlere karşı olacağını ve Allah Teâlâ ve Rasûlü'nden uzaklaşarak, onun da yahûdî ve hıristiyanların bir ferdi haline geleceğini beyan etmiştir. Ayet, Ubâde b. Samit ve Abdullah b. Übey ile onların dost edindikleri yahûdîler hakkında veya Ebû Lübâbe ile hain Kureyzoğlu yahûdîleri hakkında nâzil olmuş olabilir. Ya da Süddî'nin rivâyet ettiği yâhûdî Dehlek'i ve Şamlı bir hıristiyanı dost edinmek isteyen iki kişi hakkında da nâzil olmuş olabilir. Zikri geçen bu rivâyetlerden herhangi birinin, iddiâsının delil kabul edilebilecek derecede sahit olduğu sabit olmadığından, ayeti bütün bu manalarda almak ve müfessirlerin görüşlerinin hepsini ihtivâ ettiğini söylemek daha doğru olacaktır. Ancak ayetin, başına bazı musibetlerin gelmesinden korktuğu için yahûdî ve hıristiyanları dost edinen bir münâfik hakkında nazil olduğu kesindir. Çünkü daha sonra gelen ayet-i kerimede;

⁹⁹⁴ Yazır, a.g.e, II, 339-340.

⁹⁹⁵ Mâide 5/51.

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَحْشَىٰ أَنْ تُصِيبَنَا دَآئِرَةٌ “Kalplerinde hastalık bulunanların onlara doğru koştuğunu görürsün”⁹⁹⁶ buyurulmaktadır.⁹⁹⁷

Fahrudin Râzî, nüzûl sebebini de göz önünde bulundurarak ayet-i kerimeyi şöyle izâh etmektedir: “Rivâyete göre Ubâde İbnü’s-Sâmit (r.a), Rasûlüllah (s.a.s)’a gelmiş ve kendisinin yanında bulunan yahûdîlerin dostluğundan uzak olduğunu yani, bütün ilişkilerini kopardığını bildirmiştir. Münâfık Abdullah İbn Übey ise başına belalar gelmesinden korktuğunu belirterek “Ben yahûdîlerden uzaklaşamıyorum” demişti. İşte bu ayet, bu sebeple nâzil olmuştur. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ “Ne yahûdileri, ne de hıristiyanları kendinize dost edinmeyin” ayetinin manası; “Onlardan yardım istemeye yönelmeyiniz ve onlara karşı sevgi, dostluk göstermeyiniz” demektir.⁹⁹⁸

Elmalılı M. Hamdi Yazır ise, “dost edinmek” ile “dost olmak” durumlarının farklı anlamda olduğunu, yasaklananın “dost edinmek” olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: Yahudi ve hıristiyanları dostlar edinmeyin. Onlara velî olmayınız değil, onları velî tutmayınız, itimat edip de yâr tanımayınız, yordaklık etmeyiniz. Velâyetlerine, hükümlerine yardımlarına müracaat etmek, mühim işlerin başına getirmek şöyle dursun, onlara gerçek bir dost gibi tam bir samimiyetle itimat edip de kendinizi kaptırmayınız. Özetle onları dost olur sanıp da yakın dostlarınız gibi sıkı fıkı beraberliklere dalmayınız, tuzaklarına düşmeyiniz, isteklerine iştirak etmeyiniz. Görülüyor ki “Yahudiler ve hıristiyanlara dostlar olmayınız” buyurulmamış, “Yahudi ve hıristiyanları dost edinmeyiniz” buyurulmuştur.⁹⁹⁹

Daha sonra Yazır bu görüşünü Mümtehine Sûresi’ndeki ayeti delil ile ispatlayarak sözlerine şu şekilde devam etmiştir: “Çünkü Yüce Allah başka bir ayette şöyle buyurmaktadır:

لَا يَنْهَيْكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ “Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan men etmez. Çünkü Allah adalet yapanları sever.”¹⁰⁰⁰ Şu halde mü’minler yahûdî ve hıristiyanlara iyilik etmekten, dostluk yapmaktan, onlara âmir olmaktan yasaklanmış ve men edilmiş değil, onları dost edinmekten, yordaklık etmekten yasaklanmışlardır. Çünkü onlar mü’minlere yâr olmazlar. Nihayet bazıları bazılarının dostları,

⁹⁹⁶ Mâide 5/52.

⁹⁹⁷ Taberî, a.g.e, VI, 178-179.

⁹⁹⁸ Râzî, a.g.e, XII, 15.

⁹⁹⁹ Yazır, a.g.e, III, 265.

¹⁰⁰⁰ Mümtehine 60/8.

birbirlerinin yârânı dostlarıdır. Yani yahûdîler birbirinin, hıristiyanlar da birbirinin dostlarıdır. Ne yahûdîler, kendilerinden olmayana dost olur, ne de hıristiyanlar. Bunların dostlukları kendilerine mahsustur. Bu da hepsi arasında değil, bazısı arasındadır. Ve siz mü'minlerden her kim onları dost tanır, veli edinirse, şüphe yok ki, o da onlardandır. Onlara benzemiş, onların huyunu kapmıştır. O artık hakka değil, onlara ve isteklerine hizmet eder. Netice itibariyle onlardan sayılır. Ahirette onlarla beraber haşr olunur. Çünkü: Allah zâlimler guruhunu her halde doğru yola çıkarmaz. Şu halde yahûdîleri ve hıristiyanları dost edinenler de onlardan olur, başlarını kurtaramazlar.¹⁰⁰¹

Taberî, bu ayet-i kerimelere muhâlifmiş gibi görünen Mümtehine Sûresi'ndeki;

لَا يَنْهَيْكُمْ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُفَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

“Allah size, din için sizinle savaşmayan ve sizi topraklarından çıkarmayanlara iyilik etmeyi, onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Zira Allah adaletli davrananları sever”¹⁰⁰² aynı ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmektedir: “Yüce Allah şöyle buyuruyor: “O, Mekke ehlinen sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara, iyilik yapmanızı ve onlara âdilane davranmanızı yasaklamaz. Onlara iyilik yapmak ve lütufta bulunmak suretiyle adaletli davranmış olursunuz.”¹⁰⁰³

Müellif ayet-i kerimeyi bu şekilde tefsir ettikten sonra burada kimin kastedildiği konusunda te'vîl ehlinin ihtilâf ettiğini belirterek bu ihtilâfları şöyle aktarmaktadır: “Bazıları “Burada kastedilenlerin Mekke’de iman edipte hicret etmeyen mü'minlerdir. Yüce Allah onlara iyilik yapmayı yasaklamamıştır” dediler. Bu ayet-i kerimeyi Mücâhid, “Onlar için istiğfarda bulunmanız, onlara iyilik etmeniz ve onlara adaletli davranmanız yasak değildir. Burada onlardan maksat Mekke’de iman edip henüz hicret etmeyenlerdir” demektedir. Bazıları ise “Burada söz konusu olan, Mekke ehlinin dışında olup hicret etmemiş olanlardır” demektedir.”¹⁰⁰⁴

Müellif bu görüşün kaynağı ve ayet-i kerimenin nüzûl sebebi hakkında Abdullah İbnü'z-Zübeyr'in babasından naklettiği şu rivâyeti aktarmaktadır: “Bu ayet Esmâ bintü Ebî Bekr (r.a) hakkında nâzil olmuştur. Esmâ bintü Ebi Bekir (r.a)'in cahiliyye döneminde Ebû Bekir (r.a)'in boşadığı Kuteyle bintü Abduluzâ adında bir annesi vardı. O, bir gün, keler, çökelek ve yağ ile beraber çıkageldi. Esmâ bintü Ebi Bekr (r.a) (annesi henüz müslüman olmadığı için) ona

¹⁰⁰¹ Yazır, a.g.e, III, 265-266.

¹⁰⁰² Mümtehine 60/8.

¹⁰⁰³ Taberî, a.g.e, XXVIII, 43.

¹⁰⁰⁴ Taberî, a.g.e, XXVIII, 43.

“Rasûlullah (s.a.v) izin verinceye kadar hediyelerini de kabul etmiyorum, içeriye girmene de izin vermiyorum” dedi. Hz. Âişe (r.a) durumu Rasûlullah (s.a.v)’a bildirince bu ayet-i kerime nâzil oldu.”¹⁰⁰⁵

Üçüncü görüşü de şöyle ifade etmektedir: “Bazıları ise, “Burada kastedilenler müslümanlarla savaşmayan ve onları yurtlarından çıkarmayan Mekke’li müşriklerdir. Fakat daha sonra nâzil olan kitâletiyile bu neshedilmiştir” demişlerdir. İbn Zeyd ve Katâde’den bu şekilde rivâyetler gelmiştir. İbn Zeyd, bu ayet hakkında şöyle demektedir: “Bu ayet-i kerime,

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَخْصِرُواهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ إِنَّا تَأْتُوا
هَر يَردِ ٱلدُّرِينِ، يَأْكَالُوا الصَّلَاةَ وَأَتُوا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَّحِيمٌ
“Şu haram aylar çıkınca o müşrikleri bulduğunuz her yerde öldürün, yakalayın, hapsedin ve tüm geçit başlarını tutun. Şayet tevbe eder ve namazı doğruca ifâ ederek zekâtı verirlerse onların yollarını serbest bırakın. Şüphesiz ki, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir”¹⁰⁰⁶ ayet-i kerimesiyle neshedilmiştir. Yüce Allah onlara dört ay müddet tanımış, daha sonra ya İslâm ya da ölüm olarak tercih sunmuştur. (Mü’minler) müşriklerle kılıç ile karşılayıp onları öldürmekle emrolunmuşlardır” demektedir.”¹⁰⁰⁷

Müellif bu rivâyetleri aktardıktan sonra kendi görüşü ve tercihi sadedinde şu bilgileri sunmaktadır: “İsabet bakımından bunların en uygun olanı şöyle diyenlerin sözüdür: “Bu ayetten maksat; hangi din ve mezhepten olursa olsun, müslümanlarla savaşmadığı müddetçe bir kişiye iyilik yapmayı, silâ-i rahimde bulunmayı ve âdil davranmayı Yüce Allah yasaklamamıştır. Yüce Allah;

الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوا فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُواكُم مِّن دِيَارِكُمْ
“Sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere” buyurarak, bu sıfatı taşıyan herkesi kapsayacak bir ifade kullanmıştır. Bu ayetin neshedilmiş olması da söz konusu değildir. Çünkü bir mü’minin gayr-i müslim birisine aralarında nesep bağı bulunsun veya bulunmasın, kendileri için bir rehberlik veya müslümanların sınırlarını harp ehline ifşâ ya da onlara silah ve mühimmat desteği dışında yardımda bulunması yasaklanmamıştır. Bunun delili ise, İbn Zübeyr’in naklettiği Esmâ Bintü Ebî Bekr ile annesi arasında geçen olaydır.”¹⁰⁰⁸

Önceki ayetlerin tefsirinde olduğu gibi, Taberî, müslümanlar ile gayr-i müslimlerin

¹⁰⁰⁵ Taberî, a.g.e, XXVIII, 43.

¹⁰⁰⁶ Tevbe 9/5.

¹⁰⁰⁷ Taberî, a.g.e, XXVIII, 43.

¹⁰⁰⁸ Taberî, a.g.e, XXVIII, 43.

arasındaki sosyal ilişkileri, müslümanların herhangi bir zarar görmemesi, karşı tarafın müslümanların aleyhine güçlendirilmemesi, müslümanların sırlarını kendilerine ifşâ edilmemesi ve onların dinine herhangi bir sempati ve meylin olmaması gibi kurallara dayandırmıştır. Bu kurallar dâhilinde bir müslümanın herhangi bir gayr-i müslimle sosyal ilişkide bulunması, akrabalık bağlarını koruması, ona yardım etmesi ve beşerî bazı faaliyetler içine girmesinin men edilmediğini dile getirmektedir.

Fahrudin er-Râzî ise İbn Abbâs (r.a), Mukâtil ve Kelbî'den naklen, “Bu ayet-i kerimde kastedilenler, Rasûlullah (s.a.v) ile savaşmamak, müslümanların düşmanlarına destek vermemek ve müslümanları yurtlarından çıkarmamak üzere barış imzalayan Huzaâ kabilesidir. Yüce Allah bu ayet-i kerime ile Rasûlullah (s.a.v)’a onlara iyilikte bulunmayı ve müddeti doluncaya kadar barışa vefâ göstermeyi emretmiştir. Onlardan maksadın kadınlar ve çocuklar olduğu da söylenmiştir”¹⁰⁰⁹ demektedir.

c. Rasûlullah (s.a.v)’ın Gayr-i Müslimlere Yapacağı Hakemlik

Konumuzla ilgili olarak Yüce Yaratıcı bir ayet-i kerimde şöyle buyurmaktadır:

فَإِنْ جَاؤَكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ “Şayet (hüküm vermen için) sana gelirlerse, ister aralarında hükmet, ister onlardan yüz çevir.”¹⁰¹⁰ Bu ayet-i kerimeye bakıldığında, Yüce Allah’ın Rasûlullah (s.a.v)’ı Gayr-i Müslimlere hakemlik yapıp yapmama konusunda muhayyer bıraktığı görülmektedir. Aynı sûrede yedi ayet sonra Rasûlullah (s.a.v) şöyle emrolunmaktadır:

وَأَنْ احْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ “Aralarında Allah’ın indirdiğiyle hükmet.”¹⁰¹¹ Bu ayet-i kerimeye göre ise Rasûlullah (s.a.v) kendisine hakemlik yapması için gelen gayr-i müslimler arasında Allah (c.c)’ın indirdikleri ile hüküm vermesi emredilmektedir. Ve bu iki ayet arasındaki çelişki hemen göze çarpmaktadır.

Müellif yukarıda geçen birinci ayet-i kerimenin tefsirinde şunları aktarmaktadır: “Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Zinâ eden bir kadın hakkında hüküm vermen için sana başka bir kavim gelirse, istersen aralarında hakemlik yapabilirsin. İstemezsen de yapmayabilirsin. Bu

¹⁰⁰⁹ Râzî, a.g.e, XXIX, 263.

¹⁰¹⁰ Mâide 5/42.

¹⁰¹¹ Mâide 5/49.

konuda seçim sana aittir.” Te’vîl ehlerinden bir cemaat de bu şekilde söylemektedir. Mücâhid’den rivâyet olundu ki, “Yahûdîlerden nesebi düşük bir insan zinâ ederse onu recmederlerdi. Ancak nesebi yüksek birisi zinâ etmesi durumunda (onu recm etmeyip cezâ olarak) yüzünü siyaha boyarlar ve (eşeğe ters bindirip) halk arasında dolaştırarak rezil ederlerdi. Bu hususta Rasûlüllah (s.a.v)’dan fetvâ istediler. Rasûlüllah (s.a.v) da recm ile fetvâ verince, hemen onu inkâr ettiler. Allah Rasûlü (s.a.v) onların din adamlarını çağırıldı. Onlara yemin ettirerek recm hükmünün Tevrât’ta bulunup bulunmadığını sordu. Onlar bunu gizlediler. Ancak gözleri şaşkınlıkla küçük bir adam “Onlar yalan söylüyorlar ey Allah’ın Rasûlü! O Tevrât’ta vardır” dedi.”¹⁰¹²

Müellif, İbn Şihâb, İbn Abbâs (r.a) ve İbn Abdullah b. İbn Kesîr’den değişik şekillerde buna benzer rivâyetlerde bulunduktan sonra, ikinci bir görüş olarak, bu ayet-i kerimenin Benû Kureyzâ ile Benû Nadîr Yahudîleri arasında vukuu bulan öldürme hadisesi sonunda ödenecek diyet hakkında Rasûlüllah (s.a.v)’a müracaat etmeleri sebebiyle nâzil olduğunu İbn Abbâs (r.a)’dan başka bir varyant olarak rivâyet etmektedir.¹⁰¹³

Taberî, sebab-i nüzûlü hakkında vârid olan bu rivâyetleri zikrettikten sonra, ayet-i kerimenin mensûh olup olmadığı hususuna temas etmekte ve şöyle aktarmaktadır: “Te’vîl ehli bu ayet-i kerimenin neshi konusunda ihtilâf etmişlerdir. Yani, bu gün ehl-i ahd ve zimme tıpkı Rasûlü Ekrem (s.a.v)’e aralarında hüküm vermesi için geldikleri gibi hâkimlere gelseler, hâkimlerin, muhâkeme etmeyi kabul ve ret tercihleri var mıdır, yok mudur? Sorusunun cevabında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bazılarına göre, bu ayet-i kerime neshedilmemiş, dolayısıyla Yüce Yaratıcı’nın Rasûlüllah (s.a.v)’a verdiği tercih etme hakkı her devirde hâkimler için de geçerlidir. Şa’bî, İbrahim, Atâ, İbn Cüreyc, Amr b. Şuayb ve Katâde’nin görüşü böyledir.”¹⁰¹⁴

Müellif bu konudaki ikinci görüşü şöyle sunmaktadır: “Bazılarına göre ise, bu ayet-i kerime *Aralarında Allah’ın indirdiğiyle hükmet*”¹⁰¹⁵ ayet-i kerimesiyle nesholunmuştur. Bundan dolayı, ehl-i zimme muhâkeme için hâkime başvurması durumunda, hâkim Cenâb-ı Hakk’ın indirdikleri ile aralarında hükmetmesi gerekir. Onun davaya bakmama insiyatifi yoktur. İkrime, Hasan el-Basrî, Süddî, Mücâhid, Ömer b. Abdulazîz ve Zührî bu

¹⁰¹² Taberî, a.g.e, VI, 156.

¹⁰¹³ Bkz. Taberî, a.g.e, VI, 157.

¹⁰¹⁴ Taberî, a.g.e, VI, 157-158.

¹⁰¹⁵ Mâide 5/49.

görüşü savunmaktadırlar.”¹⁰¹⁶

Müellif, bu görüşleri de naklettikten sonra kendi tercihini bana göre doğru olan, “Bu ayet-i kerime neshedilmemiştir” diyenlerin sözüdür, şeklinde ifade ederek belirtmektedir. Hâkimlerin, kendilerine zimmiler tarafından gelen davalara, tıpkı Yüce Allah’ın Rasûlüllah (s.a.v)’a verdiği muhayyerlik gibi, davaya bakma veya terk etme hakkı her zaman vardır. Bu ayet-i kerimenin neshedildiğini zannedenler, nesheden ayet-i kerimenin *وَأَن احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ* “Aralarında Allah’ın indirdiğiyle hükmet”¹⁰¹⁷ ayet-i kerimesi olduğunu düşünmektedirler. Halbûki “Kitabü’l-Beyân fî Usûli’l-Ahkâm” isimli kitabımızda neshin gerçekleşmesi için iki ayetin hükümlerinin birbirine tamamen zıt olması gerektiğine işaret etmiştik. Burada birbirlerini neshettiklerini söyledikleri ayetlerin kendi aralarında bağdaştırılmaları mümkün olduğundan birbirlerini neshettiklerini söylemek doğru değildir.¹⁰¹⁸

Taberî sözlerine şöyle devam etmektedir: “Çünkü bu ayeti neshettiği söylenen *“Aralarında Allah’ın indirdiği ile hüküm ver, sakın hevâ ve heveslerine uyma!”* ayet-i kerimesini, “Şayet yüz çevirmeyi değil de aralarında hükmetmeyi tercih edersen, o zaman (onların hevâ ve hevesine göre değil) bizzat Yüce Allah’ın indirmiş olduğu hükümlerle hükmet!” şeklinde tefsir edilerek iki ayet-i kerimeyi biribiriyle bağdaştırmak mümkün olmaktadır. Ayet-i kerimelerden birinin ikincisini nesh ettiği açıkça ifade edilmemiştir. O halde onlardan birinin hükmü diğer ayetle tamamen kaldırılmış sayılmaz ve birinin öbürünü neshettiği konusunda Peygamberimiz (s.a.v)’den sahih bir hadis rivâyet edilmemiş ve müslümanların da bu konuda icma ettikleri hakkında bir bilgi söz konusu değildir. Netice olarak iki ayet-i kerimeyi biribiriyle bağdaşacak şekilde tefsir ve te’vîl etmek suretiyle ayetler arasında nesh olmadığını söylemek, daha uygun bir görüş olacaktır.”¹⁰¹⁹

Görüldüğü gibi Taberî, iki ayet-i kerime arasındaki tenâkuzu bağdaştırma metoduyla gidermiştir. Birinci ayet-i kerimeye göre, gerek Rasûlüllah (s.a.v) ve gerekse müslüman hâkimler kendilerine gelen zimmîler arasındaki davalara bakma konusunda serbest bırakılırken, davalarına bakmaları durumunda da ikinci ayet-i kerimeye göre, aralarında Yüce Allah’ın indirdiklerine uygun hüküm vermekle emrolunmuşlardır, şeklinde izâh ederek buradaki işkâli halletmiştir.

¹⁰¹⁶ Taberî, a.g.e, VI, 158-159.

¹⁰¹⁷ Mâide 5/49.

¹⁰¹⁸ Taberî, a.g.e, VI, 159.

¹⁰¹⁹ Taberî, a.g.e, VI, 159.

2. Müslümanlar ile Gayr-i Müslimler Arasındaki Savaş ve Barış İlişkilerini Düzenleyen Ayetler Arasındaki Müşkiller

Kur'ân-ı Kerim'in bazı ayetlerinde müslüman olmayan çeşitli dinlere mensup kişilere ve müşriklere karşı müsamaha ve hoş görü ile muâmelede bulunulması, onların ezâ ve cefâlarına sabredilmesi ve onlara karşı herhangi baskı ve şiddet uygulanmaması emredilmektedir. Başka ayetlerde ise kâfirlere karşı cizye verip zimmiliği kabul edinceye kadar savaşılması emredildiği gibi, bazı ayetler de ise ya müslüman olmaları veya öldürülmeleri emredilmektedir. Öte yandan savaş esnasında bir müslümanın kaç kâfire karşı savaşabileceği konusundaki ayetler arasında ve başka konularda da bazı çelişkiler görülmektedir.

a. Kâfirlerle Savaş ve Barışı Emreden Ayetler

Konumuzla ilgili olarak Âl-i İmrân Sûresi'nde Rasûlüllah (s.a.v)'a hitâben ehl-i kitap ve ümmilerle (Mekke'li müşriklerle) münakaşaya girmemesi ve onlara karşı tebliğden başka herhangi bir sorumluluğu olmadığı şöyle haber verilmektedir:

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ ءَأَسْأَلْتُمُنَّ فَإِنْ سَأَلْتُمُوهُ فَقَدْ هَتَمْتُمْ وَإِنْ
فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ ءَأَسْأَلْتُمُنَّ فَإِنْ سَأَلْتُمُوهُ فَقَدْ هَتَمْتُمْ وَإِنْ
تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ *“Buna karşı seninle tartışılarsa onlara şöyle de: “Bana uyanlarla beraber ben kendi benliğimi Allah'a teslim ettim.” Kendilerine kitap verilenlere (yahûdî ve hıristiyanlara) ve ümmîlere (kendilerine kitap verilmeyenlere) şöyle de: “Siz de müslüman oldunuz mu?” Şayet İslâm'ı kabul ederlerse doğru yola ulaşmışlardır. Fakat yüz çevirirler (İslâm'ı kabul etmezlerse), senin vazifen yalnız tebliğdir. Allah kullarını görüp gözetendir.”¹⁰²⁰*

Aynı zamanda o kâfirlerin ilâhî davete icabet etmeyip, yüz çevirmeleri durumunda Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in sadece tebliğ ve öğüt ile mükellef olduğu, onların üzerine bir bekleme veya zorba olmadığı şu ayet-i kerimelerde ifade edilmektedir:

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا إِنَّ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ *“Şayet onlar yüz çevirirlerse biz seni onların üzerine bir bekleme olarak göndermedik. Senin vazifen yalnız tebliğdir.”¹⁰²¹*

¹⁰²⁰ Âlü İmrân 3/20.

¹⁰²¹ Şûrâ 42/48.

مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا
etmiş olur. Kim de yüz çevirirse, biz seni onlara bekçi olarak göndermedik.¹⁰²²

فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ
Onların üstünde bir diktatör değilsin.¹⁰²³

Ayrıca dinde herhangi bir zorlamanın olmadığı, hak ve bâtılın açık bir şekilde birbirinden ayrıldığı, insanların hür irâdeleri ile hakkı veya bâtılı seçme insiyatiflerinin olduğu, müslümanların iman ettikten sonra tekrar küfre dönmelerini arzulayan kitap ehline bile Yüce Allah'ın emri gelinceye kadar afv ve müsamaha ile karşılık verilmesi gerektiği şu ayet-i kerimeler ile bildirilmiştir:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ
لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ “Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk, sapıklıktan Artık her kim tâğutu inkâr edip, Allah'a iman ederse, sağlam bir kulpa yapışmıştır ki, o hiçbir zaman kopmaz. Allah, her şeyi işitir ve bilir.”¹⁰²⁴

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْتَصُوا
“Kitap ehlinden birçoğu, siz iman ettikten sonra sizi (geri) çevirip kâfir olmanızı istemektedirler. Gerçek tamamen ortaya çıktıktan sonra yalnız nefsanî düşüncelerinden ve hasetlerinden dolayı böyle davranırlar. Buna rağmen siz Allah'ın emri gelinceye kadar af ile hoşgörülle muâmele edin. Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir.”¹⁰²⁵

Görüldüğü gibi, bu ayet-i kerimelerde, müslüman olmayanlara karşı son derece mülayim ve barışçıl bir tutum emredilmektedir. Bununla beraber Yüce Allah bir ayet-i kerimede Rasûlüllah (s.a.v)'e hitâben kâfir ve münâfiklara karşı savaşmasını ve onlara karşı katı bir davır sergilemesini şöyle emretmektedir:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ
Onlara katı davran. Onların varacakları yer cehennemdir ve orası çok kötü bir (dönüş) yeridir.”¹⁰²⁶

¹⁰²² Nisâ 4/80.

¹⁰²³ Gaşiye 88/21-22.

¹⁰²⁴ Bakara 2/256.

¹⁰²⁵ Bakara 2/109.

¹⁰²⁶ Tevbe 9/73.

Aynı şekilde Yüce Allah müslümanların müşrikleri nerede bulurlarsa öldürmelerini, onları Mekke'den sürüp çıkarmalarını ve yeryüzünde fitne yok olup, din tamamen Yüce Allah'ın oluncaya kadar onlarla çarpışmalarını ve onlarla topluca savaşmalarını şöyle emretmektedir:

وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ “Onları yakaladığınız yerde öldürün ve sizi çıkardıkları yerden (siz de) onları çıkarın. O fitne, öldürmeden daha şiddetlidir. Yalnız Mescid-i Haram yanında onlar sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın. Fakat sizi öldürmeye kalkıştırlarsa, hemen onları öldürün. Kâfirlerin cezâsı böyledir. Artık şirkten (Yüce Allah'a eş koştuktan) vazgeçerlerse, şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir. Hem bir fitne kalmayıp, din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla çarpışın. Vazgeçerlerse, düşmanlık ancak zalimlere karşıdır.”¹⁰²⁷

“Putperestler sizinle topluca savaşmışlar gibi siz de onlarla topluca savaşın. Ve iyi bilin ki, Allah müttakîlerle beraberdir.”¹⁰²⁸

فَأَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا “Dünya hayatını, ahirete karşı satacak olanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Ve kim Allah yolunda savaşır da öldürülür ya da gâlip gelirse, biz ona (yakın bir zamanda) çok büyük bir ecir vereceğiz.”¹⁰²⁹

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ “Hoşunuza gitmese de savaş size farz kılındı. Bir şeyden hoşlanmadığınız halde o sizin için bir iyilik olabilir. (Aynı şekilde) hoşlandığınız bir şey de sizin için bir kötülük olabilir. Allah bilir ve siz bilmezsiniz.”¹⁰³⁰

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ “Kendilerine kitap verildiği halde Allah'a, kıyamet gününe iman etmeyen, Allah ve Resûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak dinini din edinmeyenlere zelil bir şekilde elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.”¹⁰³¹

1027 Bakara 2/191-193.

1028 Tevbe 9/36.

1029 Nisâ 4/74.

1030 Bakara 2/216.

1031 Tevbe 9/29.

Şimdi Taberî'nin bu ayet-i kerimeler arasında varmış gibi görülen tenâkuzlar hakkındaki görüşlerine bakalım. Müellifimiz;

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ “Dinde zorlama yoktur. Zira doğruluk, sapıklıktan ayırd edilmiştir. Artık her kim tâğutu inkâr edip, Allah'a inanırsa, sağlam bir kulpa yapışmıştır ki, o hiçbir zaman kopmaz. Allah, her şeyi işitir ve bilir”¹⁰³² ayet-i kerimesinin tefsirinde şu bilgileri paylaşmaktadır: “Bu ayet hususunda te’vîl ehli ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bu ayetin çocukları yahûdî veya hıristiyan olmuş ensâr’dan bir topluluk veya bir sahabi hakkında nâzil olmuştur. İslam dini gelince çocuklarının müslüman olmaları için zorlayan sahabeleri Yüce Allah bu davranışlarını yukarıda geçen ayet ile yasaklamıştır demişlerdir.”¹⁰³³

Müellif bu bilgilerle ilgili İbn Abbâs (r.a)’dan şu sözleri rivâyet etmektedir. “Cahiliye döneminde çocukları yaşamayan bir kadın, çocuklarının yaşaması halinde onları yahûdî yapacağına dair adakta bulunmuştu. (Yahudi olan) Nadîroğulları sürgün edilince ensâr, “Biz evladımızı onlarla bırakmayız” dediler de bu ayet-i kerime nâzil oldu.” Saîd b. Cübeyr ise, aynı olayı zikrettikten sonra ayeti “Dinde zorlama yoktur. Medine’de oturmak (kalmak) isteyen kalır, (yahûdîler’le) gitmek isteyen gider” şeklinde tefsir etmiştir. Âmir ise, ehl-i kitaba dâhil olan çocuklarına İslam’a girmeleri için baskı yapan ensâr hakkında nâzil olduğunu beyân etmektedir.¹⁰³⁴

Süddî’den gelen rivâyete göre ise, bu ayet-i kerime ensâr’dan Ebu’l-Husayn hakkında inmiştir. Bu zatın iki oğlu vardı. Şam’dan yağ satmak için gelen denizciler bu ikisini hıristiyanlığa davet ettiler. Onlar da daveti kabul edip hıristiyan oldular ve tüccarlarla beraber Şam’a gittiler. Babaları Rasûlüllah (s.a.v)’a gelerek oğullarını geri istemesi talebinde bulundu. Rasûlüllah (s.a.v) kendisine bu ayet-i kerimeyi okudu. Henüz daha ehl-i kitap ile savaş emredilmemişti. Adam “Yüce Allah ilk küfre düşen bunları (rahmetinden) uzak etsin” dedi. Rasûlüllah (s.a.v) onları geri getirmek için herhangi bir elçi göndermeyince Ebu’l-Husayn’ın içinde Rasûlüllah (s.a.v)’a karşı (bir kırgınlık) oluştu. Bunun üzerine;

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا “Hayır! Rabbine and olsun ki, aralarındaki anlaşmazlıklara karşı seni aralarında hâkem tayin edip,

¹⁰³² Bakara 2/256.

¹⁰³³ Taberî, a.g.e, III, 9-10.

¹⁰³⁴ Taberî, a.g.e, III, 10.

sonra da senin hükmüne karşı içlerinde herhangi bir zorluk hissetmeksizin tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar”¹⁰³⁵ ayet-i kerimesi nâzil olmuştur. Daha sonra bu ayet-i kerime Tevbe Sûresi’ndeki kıtâl ayetiyle neshedilmiştir. İbn Zeyd de bu ayet-i kerimenin neshedildiğini söylemiştir.¹⁰³⁶

Müellif, ayet-i kerime hakkındaki ikinci görüşü şöyle anlatmaktadır: “Bilakis bunun manası, cizyelerini tam olarak ödedikleri takdirde dinleri üzerine sabit kalan ehl-i kitab, İslam’a girmeleri hususunda zorlanmaz demektir. Ve bu hüküm kâfirlerden (ehl-i kitaba) özeldir. Dolayısıyla burada nesh söz konusu değildir. Bu konuda Katâde’den gelen rivâyet şöyledir: “Araplardan şu mahalle İslam’a girmeleri için zorlanır. Çünkü onlar (okuyup) bildikleri bir kitabı olmayan ve okuma-yazma bilmeyen bir topluluktur. Onlardan İslam’a girmeleri dışında başka bir şey istenmez. Ancak ehl-i kitap cizye veya haracı kabul ettikleri ve din hususunda bir fitne (problem) oluşturmadıkları müddetçe zorlanmazlar.” Katâde’den gelen başka bir rivâyet ise şöyledir: “Araplardan bu mahallin sakinlerinden İslam ve ölümden başka bir şey kabul edilmez. Ehl-i kitaba gelince, onlardan cizye kabul edilir ve onlar (İslam’a girmiyorlar diye) öldürülmezler.”¹⁰³⁷

Müellif, Dahhâk’tan bu ayet-i kerime hakkında şöyle rivâyette bulunmaktadır: “Rasûlüllah, putperest olan Arap yarımadası halkıyla savaşmak ve onların “Lâilâheillâh” demeleri veya onlarla savaş yapmaktan başka onlardan bir şey kabul etmemekle, bunların dışındakilerden ise cizye kabul etmesi Yüce Allah tarafından emrolundu.” Katâde ise, Arapların dini olmadığını, bundan dolayı onların kılıç zoru ile (İslam) dinine zorlanacaklarını, yahûdî, hıristiyan ve mecûsilerin ise cizye vermeleri durumunda kendilerine herhangi bir zorlamanın olmayacağını ifade etmektedir.¹⁰³⁸

Taberî bu ayet-i kerime ile ilgili başka bir görüşü şu şekilde arz etmektedir: “Başka bir görüşe göre bu ayet-i kerime mensûhtur. Zira bu ayet kıtâl farz edilmezden önce nâzil olmuştur. Zührî der ki: “Bu ayet-i kerime hakkında Zeyd b. Eslem’e sordum, o da bana “Rasûlüllah (s.a.v) on sene peygamber olarak Mekke’de kaldı. Bu esnada hiç kimseyi dine girmeye zorlamadı.

¹⁰³⁵ Nisâ 4/65.

¹⁰³⁶ Taberî, a.g.e, III, 10-11.

¹⁰³⁷ Taberî, a.g.e, III, 11.

¹⁰³⁸ Taberî, a.g.e, III, 11-12.

Müşrikler ise savaştan başka bir seçenek kabul etmediler. Rasûlüllah (s.a.v) onlarla savaşmak için izin istedi de Yüce Allah ona izin verdi.¹⁰³⁹

Müellif, bu görüşleri aktardıktan sonra kendi tercihini şöyle beyân etmektedir: “Yukarıda geçen görüşlerin en uygunu bu ayet-i kerimenin insanlardan bazı özel şahıslar hakkında nâzil olduğunu söyleyenlerin yorumudur. O özel şahıslardan maksat ise, yahûdî, hıristiyan, mecûsi ve hakk dine muhâlif bir dini ikrâr eden ve kendisinden cizye alınanlardır.¹⁰⁴⁰

Görüldüğü gibi müellif, bu ayet-i kerime ile kıtâl ayetleri arasında varmış gibi görülen işkâli âmm (genel), hâs (özel) ayrımı görüşü ile çözmüş ve ayet-i kerimede zikri geçen dinde zorlamayı yasaklayan ifadenin, kitap ehli ve kitap ehli olma ihtimali bulunan din mensuplarını kapsadığını ve onların da İslam idaresine boyun eğip, cizye vererek zimmiliği kabul etmesi şartına bağlamaktadır. Zira tahsis de, işkâlin giderilmesinde başvurulacak yollardan biridir.

Aynı şekilde müellif;

وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ “Mescid-i Haram yanında onlar sizinle savaşmadıkları müddetçe siz de onlarla savaşmayın”¹⁰⁴¹ ayet-i kerimesinin Katâde ve Rabî’ den naklettiği rivâyetlere göre daha sonra nâzil olan;

فَإِذَا أَسْلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمَ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْصُرُوهُمْ وَأَقْعُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ “Haram aylar çıktığı zaman artık o müşrikleri nerede bulursanız (hemen) öldürün, yakalayın, hapsedin ve bütün geçit başlarını tutun”¹⁰⁴² ayetiyle neshedildiğini, dolayısıyla Yüce Allah’ın Rasûlüllah (s.a.v)’a müşrikleri ister hıll bölgesinde, ister haremde ve ister Kabe’de, nerede bulursa iman edinceye kadar onlarla savaşmasını emrettiğini bildirmektedir. Müellif, Mücâhid’den ikinci bir görüş olarak bu ayet-i kerimenin muhkem olduğunu rivâyet etmekte, ancak tercihini birinci görüş yani mensûh olduğu yönünde kullanmaktadır.¹⁰⁴³

Yine diğer müfessirlerle bir kıyaslama yaparsak, Fahrüddin Râzî bu ayet-i kerimeyi tefsir ederken şunları anlatmaktadır: “(Dinde) ikrâh (zorlama); bir müslümanın kâfir birisine “Ya müslüman olursun ya da seni öldürürüm” demesidir. Yüce Allah bu hususta لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ

¹⁰³⁹ Taberî, a.g.e, III, 12.

¹⁰⁴⁰ Taberî, a.g.e, III, 12.

¹⁰⁴¹ Bakara 2/191.

¹⁰⁴² Tevbe 9/5.

¹⁰⁴³ Taberî, a.g.e, II, 112.

“Dinde zorlama yoktur”¹⁰⁴⁴ buyurmaktadır. Ancak ehl-i kitap ve mecusiler cizye verdikleri zaman öldürülmezler. Başka kâfirlerin yahûdî ve hıristiyan olmaları durumundaki hüküm hakkında fukahâ ihtilâf etmişlerdir. Bazıları “Onlardan cizye istenir. Kabul ederlerse onların öldürülmesi câiz olmaz” demişlerdir. Bu mezhebe göre, ayet bütün kâfirleri kapsamaktadır. İkinci bir mezhep ise, “Başka kâfirler yahûdî ve hıristiyan oldukları zaman onlardan cizye istenmez” demektedirler. Bu mezhebe göre ayet-i kerime ehl-i kitaba özeldir.”¹⁰⁴⁵

Görüldüğü gibi, Râzî de ayet-i kerimeler arasındaki işkâli tahsis yoluyla gidermekte, zorlamanın müşrik Araplara mahsus olduğunu, ehl-i kitabın zimmiliği ve cizyeyi kabul etmesi durumunda zorlama yapılmayacağı görüşünü benimsemektedir.

Âlûsî ise ayet-i kerimeye ilginç bir yorum getirerek şöyle demektedir: “İkrâh, kişiyi hayır görmediği bir şeye zorlamaktır. Halbûki din mahza hayırdır. O zaman bu ifade hem hakikat, hem de durum itibariyle bir haber cümlesidir. Bunun tersi gibi görülen ise hakiki manada bir zorlama değildir. Eğer bunu nehy (yasaklama) manasında, yani “Dinde zorlama ve mecbur etme yoktur” şeklinde kabul edilirse, ya bu geneli ifade ederek *يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوِيَهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ* “Ey Nebi! Kâfir ve münafiklarla savaş. Onlara katı davran. Onların varacakları yer cehennemdir ve orası ne kötü bir yerdir”¹⁰⁴⁶ ayet-i kerimesiyle mensûhtur. Ya da cizye vermeyi kabul eden ehl-i kitaba özel bir hükümdür. Bu, Hasan el-Basrî, Katâde ve Dahhâk’ın görüşüdür.”¹⁰⁴⁷

Aynı şekilde bu ayetin tefsirinde Elmalılı M. Hamdi Yazır buna benzer bir yorumda bulunarak ayet-i kerimeyi şöyle izâh etmektedir: “Bundan başka bir kimsenin, diğerine saldırıp da herhangi bir işi zorlama ile yaptırması da câiz değildir. Kısaca İslâm’ın hükmü altında herkes görevini isteyerek yapmalı, zorlama olmadan yapmalıdır. Cihad da bu hikmetle meşrudur. في (Fî) harfinde zarflık değil, sebeplik manası düşünülürse, mana şu olur: Zorlama, din için yoktur, yahut zorlama, din için, dine sokmak için yapılmaz. Çünkü zorlama, bir kimseye hoşlanmadığı bir işi, fiili bir tehditle zorunlu olarak yaptırmaktır. Halbûki din, hoşlanılmayacak bir şey değildir. Dinin aslı olan imanın kökü tasdik ve kalbden inanmaktır. Bu ise sırf bir rızâ ve seçenek işidir.”¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁴ Bakara 2/256.

¹⁰⁴⁵ Râzî, a.g.e, V, 14.

¹⁰⁴⁶ Tevbe 9/73.

¹⁰⁴⁷ Âlûsî, a.g.e, III, 12-13.

¹⁰⁴⁸ Yazır, a.g.e, II, 164.

Elmalılı M. Hamdi Yazır görüşlerini bu şekilde ifade ettikten sonra akıllara gelebilecek muhtemel bir soruyu sormakta ve şöyle cevaplamaktadır: “Fakat bu açıklamadan sonra bir soru kaldı. Yukarda, “*Fitne yok oluncaya ve din yalnız Allah’ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın*”¹⁰⁴⁹ ayetinde görüldüğü üzere Mekke ve hatta Arap yarımadası müşriklerine kitap ehli gibi din hürriyeti verilmemiş, bunlar hakkında, “Bana, Lâilâhe illallah (Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur) deyinceye kadar insanlarla savaşmam emredildi. Bu sözü söyledikleri zaman canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar”¹⁰⁵⁰ hadisiyle ya İslâm, ya ölüm ilan edilmiştir. Bu ise, “Dinde zorlama yoktur” hükmüne ters değil midir? Bunun cevabı şudur: “Eğer bunlar birbirine zıt ise iki ayet, birbirini nesh veya tahsis eder, onların buraya dâhil olmadığı anlaşılır. Bununla beraber şu da bilinmelidir ki, onlara din hürriyeti verilmemesi özellikle, “Dinde zorlama yoktur” hükmünün tatbiki içindir.”¹⁰⁵¹

Benzer ifadeleri Ömer Nasuhi Bilmen Hocamız da kullanmakta ve İslam’daki cihad emriyle ilgili görüşlerini şöyle ifade etmektedir: “Çünkü cihad, müslümanlıkta iyilik etmek vazifesidir. Cihattan maksat; mal kazanmak, başkalarının yurdunu elde etmek, başkalarını esir olarak yaşatmak değildir. Belki bütün insanlık âlemini hak ve hakikatten haberdar etmek, bütün insanları gerçek bir dine, bir hürriyet ve hidâyete kavuşturmaktır. Cihad, dışarıdan bir tecavüz gibi görünse de, haddi zatında bir korunmadır, bir korumadır, insanlığı sonsuz mes’ûliyetten ve felâketten kurtarma vesilesidir, bir nice akıllı kimseleri uyandırıp hak yoluna sevk etmeye sebeptir. Binaenaleyh böyle güzel bir niyetle yapılan bir cihad, haddizatında bütün insanlığa karşı bir iyilikten başka birşey değildir.”¹⁰⁵²

Bilmen sözlerine şöyle devam etmektedir: “Maamafih müslümanlara karşı sırf dünya menfaatları sebebiyle düşman bulunan birçok kavim mevcuttur. Artık bunlara karşı müslümanların uyanık olmaları mal ve bedenle fedakâr olarak cihada hazır bir halde bulunmaları lâzımdır. Bu da bir iyiliktir. Buna muhâlif hareket ise İslâm cemiyeti hakkında bir tehlike teşkil edeceğinden asla caiz değildir.”¹⁰⁵³

Taberî, فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ “Haydi sen hatırlat (öğüt ver); zira sen ancak bir öğütçüsün. Onların üstünde bir diktatör değilsin”¹⁰⁵⁴ ayet-i kerimesinin tefsirinde konumuz ile ilgili

¹⁰⁴⁹ Bakara 2/193.

¹⁰⁵⁰ Buhârî, İman 17, Zekât 1, Salat, 28; el-Müslim, İman 32, Cihad, 59; et-Tirmizî, İman, 1-2.

¹⁰⁵¹ Yazır, a.g.e, II, 167.

¹⁰⁵² Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınnevi, İstanbul, 1984, I, 192.

¹⁰⁵³ Bilmen, a.g.e, I, 192-193.

¹⁰⁵⁴ Gaşiye 88/21-22.

olarak şunları aktarmaktadır. “Te’vîl ehli bu ayeti şöyle açıklamaktadır: “Yüce Allah Rasûlü’ne “Ey Muhammed! Sen kullarıma ayetlerimi hatırlat. Onlara delillerimle nasihat et. Risâlet görevini onlara tebliğ et. (Unutma ki), sen sadece hatırlatıcısın. Ve biz seni ancak insanlara nimetimi hatırlatman, kendileri için lazım olan vecibeleri bildirmen ve onlara nasihat etmen için gönderdik. Sen onların üzerinde bir zorbacı olmadığın gibi, onları istediğin yere götürme gücüne sahip bir diktatör de değilsin. Onları bana havale et ve haklarında vereceğim hükmüm ile beni başbaşa bırak.”¹⁰⁵⁵ Müellif, مُصَيِّرٍ kelimesinin açıklama sadedinde şu cümleyi zikretmektedir: “Bir kimse kavminin başına zor kullanarak geçerse; عَلَى قَوْمِهِ “Falan kavmine diktatör oldu” denir.¹⁰⁵⁶

Müfessir ayet-i kerimenin anlamını te’vîl ehlinden naklettikten sonra, bu görüş sahipleri ve görüşlerini şu şekilde bildirmektedir: اَسْتَأْتِ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ ayet-i kerimesini “İbn Abbâs (r.a) ve Mücâhid “Sen onların üzerinde bir diktatör (zorbacı) değilsin,” Katâde “Sen kullarımı bana havale et (bırak)” şeklinde tefsir etmişlerdir. İbn Zeyd ise, ayetin tefsiriyle ilgili şunları söylemektedir: “Sen onları iman etmeye zorlayacak bir diktatör değilsin. Daha sonra يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ “Ey Peygamber! Kâfir ve münâfiklarla mücadele et (savaş). Onlara katı davran. Onların varacakları mekân cehennemdir ve orası çok kötü bir (dönüş) yeridir”¹⁰⁵⁷ ayet-i kerimesi ile وَأَحْصِرُوا لَهُمْ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُدُّوهُمْ وَأَحْصِرُوا لَهُمْ فَإِذَا أَسْلَخَ الْأَشْهُرَ الْحُرْمَ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُدُّوهُمْ وَأَحْصِرُوا لَهُمْ “Haram aylar çıktığında müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, yakalayın, hapsedin ve bütün geçit başlarını tutun. Eğer tevbe eder ve namaz kılıp, zekâtı verirlerse onları serbest bırakın. Şüphesiz ki, Allah çok afveden, çok acıyandır”¹⁰⁵⁸ ayeti nâzil oldu ve اَسْتَأْتِ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ “Onların üstünde bir diktatör değilsin”¹⁰⁵⁹ ayet-i kerimesini neshetti. Yani Yüce Allah “O, ya müslüman olur ya da onu öldür” buyurmaktadır. Fakat hatırlatma emri nesholmamıştır. Zira Yüce Allah وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ “Sen öğüt verip hatırlat. Çünkü hatırlatmak Mü’minlere fayda verir”¹⁰⁶⁰ buyurmaktadır.”¹⁰⁶¹

Görüldüğü gibi müellif, bu ayetler arasındaki işkâli, İbn Zeyd’in “Daha sonra nâzil olan kîtâl ayetleri bu ayeti neshetmiştir” yorumu ile gidermiştir. Gâşiye Sûresi’nin ilk inen sûrelerden ve Zâriyât Sûresi’nden sonra Mekke’de nâzil olması,¹⁰⁶² Tevbe Sûresi ve kîtâl

¹⁰⁵⁵ Taberî, a.g.e, XXX, 105.

¹⁰⁵⁶ Taberî, a.g.e, XXX, 105.

¹⁰⁵⁷ Tevbe 9/73.

¹⁰⁵⁸ Tevbe 9/5.

¹⁰⁵⁹ Gaşiye 88/21-22.

¹⁰⁶⁰ Zâriyât 51/55.

¹⁰⁶¹ Taberî, a.g.e, XXX, 106.

¹⁰⁶² Yazır, a.g.e, IX, 164.

ayetlerinin Medîne döneminde inmesi de¹⁰⁶³ bu görüşü desteklemektedir. Aynı şekilde Fahrüddin Râzî bu ayet-i kerimenin kıtâl ayetleri ile neshedildiğini ve bu konuda bütün müfessirlerin görüş birliğinde olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁶⁴

Öte yandan müellif;

مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا “Kim Rasûle itaat ederse Yüce Allah’a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse, biz seni onlara bekçi göndermedik”¹⁰⁶⁵ ayet-i kerimesinin tefsirinde şöyle demektedir: “Bu, Yüce Allah’tan kullara Peygamberi (s.a.v) hakkında bir uyarıdır. Yüce Yaratıcı kullara hitaben “Ey insanlar! Sizden kim Muhammed (s.a.v)’e itaat ederse, ona itaatiyle bana itaat etmiş olur. Onun sözünü dinleyin ve emrine itaat edin. Zira size neyi emrederse o benim emrimden ve neyi yasaklarsa o benim yasağımdandır. Sakın ha! Sizden birisi çıkıp “Muhammed bizim gibi insandır. Bizim üzerimize üstünlük sağlamaya çalışıyor” demesin buyurmaktadır. Daha sonra Peygamberine hitaben “Ey Muhammed! Kim de sana itaat etmekten yüz çevirirse, (bil ki) biz seni onlar üzerine bekçi olarak göndermedik. Yani yaptığı işleri hesaba çekecek bir koruyucu göndermedik. Bilakis kendilerine indirilenleri açıklaman için gönderdik. Onların amellerinin hesap görücüsü olarak biz yeteriz. Zaten onların üzerinde hesap görücüler (kirâmen kâtibin) mevcuttur.”¹⁰⁶⁶

Taberî, ayet-i kerimeyi bu şekilde tefsir etmekte ve sözlerini şöyle tamamlamaktadır: “Bu ayet-i kerime cihâd emredilmezden önce nâzil olmuştur.” Daha sonra da müellif konuyla ilgili şu rivâyeti aktarmaktadır: “İbn Vehb, bu ayet-i kerimeyi İbn Zeyd’e sordum da bana “Bu Yüce Allah’ın ilk (günlerde) gönderdiği dir. Daha sonra onlar müslüman oluncaya kadar onlarla cihâd etmeyi ve onlara karşı sert davranmayı emreden (ayetler) nâzil oldu” dedi.”¹⁰⁶⁷ Müellifin buradaki tenâkuzu da nesh yoluyla giderdiği görülmektedir.

Müellif, Câbir b. Abdullah’tan konumuzla ilgili olarak şu hadis-i şerifi de rivâyet etmektedir. Allah Rasûlü (s.a.v): “İnsanlarla “Lâ ilâhe illallah” deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Onlar “Lâ ilâhe illallah” dedikleri zaman kanlarını ve mallarını (belirli durumlar

¹⁰⁶³ Yazır, a.g.e, IV, 260.

¹⁰⁶⁴ Râzî, a.g.e, XXXI, 145.

¹⁰⁶⁵ Nisâ 4/80.

¹⁰⁶⁶ Taberî, a.g.e, V, 112.

¹⁰⁶⁷ Taberî, a.g.e, V, 112.

dışında) benden korumuş olurlar. Hesapları ise Yüce Allah'a aittir” buyurdu.”¹⁰⁶⁸ Daha sonra da yukarıda zikri geçen ayet-i kerimeyi okudu.¹⁰⁶⁹

Aynı şekilde müellifimiz, savaş hakkında nâzil olan ilk ayet hususunda ihtilaf olduğunu ifade etmiştir. Hz. Ebu Bekr es-Siddîk ve İbn Cüreyc'den, savaş hakkında nâzil olan ilk âyetin Hac Sûresi'ndeki:

أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ “Kendileriyle savaşılan müminlere savaş izni verildi. Zira onlara zulmediliyordu”¹⁰⁷⁰ ayet-i kerimesi olduğu rivâyet edilmiştir demektir. Katâde bu ayet-i kerime hakkında şöyle demektedir: “Bazıları şunu iddiâ etmektedirler. Hicretten önce müşrikler Mekke'de müslümanlara aşırı derecede işkence ederlerdi. Bunun üzerine ashaptan bazıları Rasûlüllah (s.a.v) a gelip gizli suikastlarla onları öldürmek için izin istiyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah şöyle buyurdu:

إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ “Muhakkak ki Allah inananları müdafâ eder (savunur). Çünkü Allah hâin ve nankörlerin hiçbirini sevmez.”¹⁰⁷¹ Rasûlüllah (s.a.v) ve ashabı, Medine'ye hicret edince onlarla savaşılmamasını ve onların öldürülmesini وَأَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا “Kendileriyle savaşılan müminlere savaş izni verildi. Zira onlara zulmediliyordu”¹⁰⁷² ayet-i kerimesiyle mubah kıldı.¹⁰⁷³

Başka bir görüş ise, ilk savaş ayeti Bakara Sûresi'ndeki;

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ “Sizinle savaşılanlarla Allah yolunda çarpışın. Fakat (sakın aşırıya kaçıp) haksız saldırıda bulunmayın. Çünkü Allah, haksız saldırıda bulunanları sevmez”¹⁰⁷⁴ ayet-i kerimesidir. Müellifimiz bu ayetle ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır: “Te'vîl ehli bu ayet-i kerimenin yorumu hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bunun şirk ehline karşı müslümanlara savaşmayı emreden ilk ayet olduğunu ve burada kendilerine karşı savaşılan müşriklerle müslümanların savaşıması, kendilerine karşı

¹⁰⁶⁸ Buhârî, İmân, 22, 26; el-Müslim, İmân, 17-28.

¹⁰⁶⁹ Taberî, a.g.e, XXX, 106.

¹⁰⁷⁰ Hac 22/39.

¹⁰⁷¹ Hac 22/38.

¹⁰⁷² Hac 22/39.

¹⁰⁷³ Taberî, a.g.e, XVI, 123.

¹⁰⁷⁴ Bakara 2/190.

savaşmayanlarla ise savaşılmaması emredilmiştir. Daha sonra Tevbe Sûresi'ndeki kâtâl ayeti ile bu ayet-i kerime neshedilmiştir.”¹⁰⁷⁵

Taberî, bu bilgileri aktardıktan sonra, bu görüşün delillerini şöyle sunmaktadır. “Ebû Ca’fer er-Rabî’nin bu ayet hakkında “Bu ayet kâtâl hakkında Medine’de nâzil olan ilk ayettir. Rasûlüllah (s.a.v) bu ayet nâzil olunca kendisi ile savaşanlarla savaşıyor, kendisi ile savaşmayanlara ise savaş açmıyordu. Bu durum Tevbe Sûresi nâzil oluncaya kadar böyle devam etti.” İbn Zeyd de aynı görüşü paylaşmaktadır.¹⁰⁷⁶

Müellif ayet-i kerime ile ilgili ikinci yorumu ise şöyle arz etmektedir: “Başkaları ise bu ayetin müslümanlara kâfirlere karşı savaşmayı emrettiğini ve neshedilmediğini, ayet-i kerimede Yüce Allah tarafından yasaklanan i’tidâ (haddi aşma, aşırı gitmenin) kadın, çocuk ve yaşlıların öldürülmesidir” demişlerdir. Dediler ki, “Onların öldürülmesinin yasak olması bu gün de geçerlidir. O halde ayetin hükmünde nesh söz konusu değildir. Bununla ilgili rivâyetler ise şöyledir: İbn Yahya el-Gassânî, “Ömer b. Abdülaziz’e bu ayetten sordum. Bana “Onlardan maksadın kadın, çocuk ve yaşlılardan savaşa iştirak etmeyenler olduğunu söyledi” demektedir. Mücâhid, “Bu ayet-i kerime ile Rasûlüllah (s.a.v)’ın ashabı kâtâl (savaş) ile emrolundu” demektedir. İbn Abbâs (r.a) ise ayet-i kerimeyi “Kadın, çocuk, yaşlı ve size barış teklif ederek elini savaştan çekenleri öldürmeyin. Eğer onları öldürürseniz i’tidâ etmiş (haddi aşmış) olursunuz” şeklinde açıklamıştır.¹⁰⁷⁷

Müellif, Ömer b. Abdülaziz’in Adî b. Ertâ’ya yazmış olduğu bir mektupta şunları bildirdiğini haber vermektedir: “Yüce Allah’ın kitabında;

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ “Sizinle savaşanlarla Allah yolunda çarpışın. Fakat (sakin aşırıya kaçıp) haksız saldırıda bulunmayın. Çünkü Allah, haksız saldırıda bulunanları sevmez”¹⁰⁷⁸ ayet-i kerimesini gördüm. Bunun manası “Seninle savaşmayan kadın, çocuk ve rahiplerle sen de savaşma” demektir.¹⁰⁷⁹

Müellif, Ömer b. Abdülaziz’in görüşünün tercihe şayan olduğunu söyleyerek sebebini şu şekilde izâh etmektedir: “Bu ayet-i kerimenin delil olmaksızın neshedilmeme ihtimali varken

¹⁰⁷⁵ Taberî, a.g.e, II, 110.

¹⁰⁷⁶ Taberî, a.g.e, II, 110.

¹⁰⁷⁷ Taberî, a.g.e, II, 110-111.

¹⁰⁷⁸ Bakara 2/190.

¹⁰⁷⁹ Taberî, a.g.e, II, 111.

bunun mensûh olduğunu iddia edenlerin görüşleri bir zorlamadır. Buna ise hiç kimse güç yetiremez. O halde ayet-i kerimenin tefsiri şöyle olmaktadır: “Ey mü’minler! Yüce Allah’ın rızâsı, açıklamış olduğu yolu ve kulları için meşru kıldığı dini uğrunda savaşın. Bana itaât adına ve size meşru kıldığım dinim için çarpışın. Benim dinimden yüz çeviren, elleri ve dilleri ile ona büyüklük taslayanları benim itaatime girinceye veya ehl-i kitap iseler zelil bir şekilde cizye verinceye kadar dinime davet edin. Yani Yüce Allah mü’minlere kendileriyle savaşanlarla savaşmalarını, kadın, yaşlı ve çocukların ise öldürülmemelerini emretmektedir. Çünkü onlar, mü’min savaşçılar galip geldikleri zaman, Yüce Allah’ın kendilerine ihsan edeceği nimettirler. وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ” *“Size savaş açanlarla Allah yolunda çarpışın”* ayet-i kerimenin manası ise, “Sizinle savaşmayan ve sizinle çarpışmayan putperest müşrikler ve zelil bir şekilde cizyesini veren ehl-i kitapla çarpışmamak mubahtır demektir.”¹⁰⁸⁰

Müellif, *وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ*, “*Fakat haksız saldırıda bulunmayın. Çünkü Allah, haksız saldırıda bulunanları sevmez*”¹⁰⁸¹ ayet-i kerimesinde zikri geçen “haksız saldırı” ifadesini, kadın, yaşlı ve çocukları veya cizyelerini eksiksiz ödeyen anlaşmalı ehl-i kitabı ve savaşmayan kâfirleri öldürmeyin şeklinde açıklayarak bu işkâli gidermektedir.

Konumuzla ilgili olarak Ebu’l-Hasan Habib el-Mâverdî, halifenin görevlerini anlatırken bu görevlerden birinin de “İslamiyetin bütün dinlere üstün olduğu konusunda gerekli ispatı yapmak, Yüce Allah’ın ve toplumun hakkının ayakta tutulması için davete rağmen müslüman olmayan kimselere karşı İslamiyet’e girinceye veya zimmiliği kabul edinceye kadar harbetmek” olduğunu bildirmektedir.¹⁰⁸²

Ayet-i kerimeyle ilgili olarak Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın tespitleri şöyledir: “Bu ayetin, kendisinden sonra gelen kısımla veya Berâe (Tevbe) Sûresi’ndeki: “*Putperestlerle topluca savaşın*”¹⁰⁸³ ayetiyle neshedilip edilmediğinde ihtilaf edilmiştir. Birincisinin, düşman hücumuna karşı savunma harbine mahsus bir emir olduğuna taraftar olanlar neshedildiğine; doğrudan harp ilanına da ihtimali olduğunu anlayanlar da muhkem olduğuna kânidirler. Gerçi Berâe (Tevbe) Sûresi’ndeki ayetlerde, doğrudan Allah yolunda harp ilanının ve taarruz savaşının da meşru ve icabına göre vacip olduğunda ihtilâf yoksa da; mesele birinci emrin, bugün mensuh mu, yoksa kendisiyle amel edilir mi olduğunu tayin etmektir. Halbûki ihtimal sabit ve kullanılması

¹⁰⁸⁰ Taberî, a.g.e, II, 111.

¹⁰⁸¹ Bakara 2/190.

¹⁰⁸² el-Mâverdî, Ebu’l-Hasan Habib, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, Ter. Ali Şafak, Bedir Yayınları, Ankara, 2016, s. 53.

¹⁰⁸³ Tevbe 9/36.

mümkün iken neshedildiğine hükmetmek caiz olamayacağından birçok müfessir muhkem olduğu görüşüne sahiptir ki biz de buna taraftarız.”¹⁰⁸⁴

Ayrıca Seyyid Kutub’un düşüncelerini aktaran Hilal Güngör konumuzla ilgili şunları dile getirmektedir:

Seyyid Kutub’un hâkimiyet fikriyle bağlantılı bir toplum anlayışı vardır. Buna göre toplumlar müslüman ve cahili olmak üzere ikiye ayrılır. Müslüman toplum sadece Allah’a kul olup hayatını O’nun hükümlerine göre düzenleyen insanların oluşturduğu toplum, cahiliye toplumu ise İslam inancı, düşüncesi ve değer hükümlerinin, İslam hukuk, ahlak ve davranış kurallarının hâkim olmadığı toplumdur. Onun düşüncesindeki diğer önemli bir kavram da cahiliyeye karşı verilen mücadelenin adı olan cihaddır. Aslında İslam’da barış fikri İslam’ın tabiatı ve onun âlem, insan ve hayat görüşüyle bağlantılı temel düşüncelerinden biridir. Fakat tebliğ engellenirse cihad kaçınılmaz hale gelir. İlan ve hareket, yani tebliğ ve cihad birbirinden ayrılamaz; yeryüzünde insanı özgürleştirme eylemine girerken bunların her ikisi de gereklidir. Seyyid Kutub, cihadı sadece müslümanların kendilerini savunma mücadelesi olarak görenleri sert bir dille eleştirir. Zulmün müslümanlara ya da müslümanlarla aralarında anlaşma bulunmayan halklara karşı olması bu yükümlülüğü değiştirmez; yeryüzündeki bütün insanları kurtarmayı hedefleyen bir çağrının cihada dayanması şarttır.¹⁰⁸⁵

b. Bir Müslümanın Kaç Kâfire Karşı Savaşacağını Bildiren Ayetler

Savaş esnasında müslümanlar ile kâfirlerin sayılarının oranı hakkında Kur’ân-ı Kerim’de çeşitli ayetler vardır. Bu ayetler arasında ilk etapta işkâl varmış gibi görülmektedir. Mesela Bakara Sûresi’nde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ “Nice az topluluklar, Allah’ın izniyle nice çok topluluklara galip gelmişlerdir. Allah, sabırlularla beraberdir.”¹⁰⁸⁶ Görüldüğü gibi bu ayet-i kerimede savaşanlar arasında sayısal bir oran belirtilmeksizin “nice az topluluk” ve “nice çok topluluk” şeklinde ifade edilmiştir.

¹⁰⁸⁴ Yazır, a.g.e, II, 29.

¹⁰⁸⁵ Güngör, Hilal, “Seyyid Kutub”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, XXXVII, 64.

¹⁰⁸⁶ Bakara 2/249.

Enfâl Sûresi'nde ise Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا
أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ أَلَنْ حَقَّقَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ
يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ “Ey Nebî! Mü'minleri cihâda teşvik et. Şayet sizden
sabreden yirmi kişi bulunursa iki yüze gâlip gelirler ve şayet (yine) sizden yüz kişi bulunursa kâfirlerden
bin kişiye gâlip gelirler. Zira onlar (gerçeği ve sonucu düşünmeyen) anlayışsız bir kavimdir. Şimdi Allah
sizden yükü hafifletti ve sizde bir zaafiyet olduğunu bildi. O halde sizden sabren yüz kişi bulursa iki yüz
kâfire galip gelirler, sizden bin kişi bulunursa Allah'ın izniyle iki bin kâfire gâlip gelirler. Allah
sabredenlerle beraberdir.”¹⁰⁸⁷ Bu ayet-i kerimelerin birincisinde müslümanların galip gelme
oranı bire on şeklinde belirtilirken, ikinci ayette bu sayı bire iki olarak ifade edilmiştir. Tabii
ki, ayetler arasındaki işkâl hemen göze çarpmaktadır.

Müellif ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmektedir. “Yüce Allah, Nebisi Muhammed (s.a.v)'e şu şekilde buyurmaktadır: “Ey Peygamber! Mü'minleri cihada teşvik et. Sana tâbi olan ve senin Hak'tan getirdiklerini tasdik edenleri, müşriklerden Hak'tan yüz çevirenlere karşı cihada heveslendir. Sizden nefislerini Yüce Allah için feda etmeye hazır, düşman karşısında direnip sabit kalan, sabırlı yirmi kişi, iki yüz kâfire galip gelir ve onları kahreder. Eğer sizden yüz kişi olursa, bin kişiye galip gelir. Çünkü onlar (gerçeği) anlamayan bir kavimdir. O müşrikler, sevap beklentisi olmadan, ecir istemeden ve Yüce Allah'ın rızasını gözetmeden savaşıyorlar. Çünkü onlar, Yüce Allah'ın kendi rızası ve kıyamet günü Allah yolunda savaşan mücâhitlere va'd etmiş olduğu (nimetleri) anlamazlar. Onlar doğru söylediklerinde öldürülüp dünyalarını kaybetme korkularından dolayı savaşta sebat edemezler.”¹⁰⁸⁸

Sonra Yüce Allah mü'minlerin zayıf olduğunu bildiği için hafifleterek أَلَنْ حَقَّقَ اللَّهُ عَنْكُمْ “Şimdi Allah sizden yükü hafifletti ve sizde bir zaafiyet olduğunu bildi” buyurdu. Yani, onlardan bir kişinin düşmanlarından on kişi ile savaşması zaaftır. Savaş anında sizden sebat eden yüz sabırlı mü'min, onlardan iki yüz kişiye, bin kişi ise iki bin kişiye Yüce Allah'ın izni yani, yardım ve inayeti ile galip gelir. Yüce Allah sabredenlerle beraberdir.¹⁰⁸⁹

Müellif, ayet-i kerimeyi bu şekilde tefsir ettikten sonra te'vîl ehlinin de böyle anladığını ifade ederek onlardan şöyle rivâyetlerde bulunmaktadır: Atâ şöyle demektedir: “Önce oran bire on idi. Sonra bire iki. O halde bir mü'minin iki kâfir ile savaşması durumunda kaçmaması

¹⁰⁸⁷ Enfâl 8/65-66.

¹⁰⁸⁸ Taberî, a.g.e, IX, 27.

¹⁰⁸⁹ Taberî, a.g.e, IX, 27.

gerekir.” İbn Abbâs (r.a) da bu şekilde izâh etmiş ve “Bunun hafiflemesini insanların bilmesi ne güzeldir” demiştir. Başka bir rivâyette İbn Abbâs (r.a) şöyle demektedir: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ “Ey Nebî! Mü’minleri cihâda teşvik et. Şayet sizden sabreden yirmi kişi bulunursa iki yüze gâlip gelirler ve şayet (yine) sizden yüz kişi bulunursa kâfirlerden bin kişiye gâlip gelirler. Zira onlar (gerçeği ve sonucu düşünmeyen) anlayışsız bir kavimdir”¹⁰⁹⁰ ayet-i kerimesi nâzil olunca, bu ayet mü’minlere ağır geldi ve on kişinin, yüz kişiyle, yüz kişinin bin kişiyle savaşacak olmasını (gözlerinde) büyüttüler. Daha sonra;

أَلَّنْ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ “Şimdi Allah sizden yükü hafifletti ve sizde bir zaafiyet olduğunu bildi. O halde sizden sabren yüz kişi bulunursa iki yüz kâfire gâlip gelirler, sizden bin kişi bulunursa Allah’ın izniyle iki bin kâfire gâlip gelirler. Allah sabredenerle beraberdir”¹⁰⁹¹ ayet-i kerimesi nâzil oldu ve önceki ayet-i kerimeyi neshetti. Böylece eğer mü’minler kâfirlerin yarısı kadar ise onlardan kaçmamaları gerekir. Bu sayıdan daha aşağı durumda olduklarında savaşmak onlara vacip olmaz ve başka bir yere geçmeleri câiz olur.”¹⁰⁹²

Görüldüğü gibi Taberî, İbn Abbâs (r.a)’tan yaptığı rivâyetle buradaki işkâli çözmektedir. Zira İbn Abbâs (r.a) ikinci ayet-i kerimenin birinci ayet-i kerimeyi neshettiğini bildirmektedir. Dolayısıyla bu iki ayet arasındaki işkâl nesh yoluyla izâle edilmiştir.

c. Haram Aylarda Savaş Ayetiyle Cihâd Ayetleri Arasındaki Müşkil

Cahiliye devri Arapları, kamerî esasa göre tesbit ettikleri yılın on iki ayını safer, rebü’l-evvel, rebü’l-âhir, cemâziye’l-evvel, cemâziye’l-âhir, şaban, ramazan, şevvâlden oluşan “olağan aylar” (eşhürün i’tiyâdiyye) ve zilkâde, zilhicce, muharrem, recebden oluşan “dört haram ay” (eşhürün erbaatün hurum) şeklinde ikiye ayırıyorlardı. Haram ayların üçü peşpeşe geldiği için “serd” (birbirini takip eden), diğeri de tek olduğu için “ferd” (münferid) diye adlandırılıyordu. Bu aylardan zilkâde on birinci, zilhicce on ikinci, muharrem birinci ve receb yedinci aydı.¹⁰⁹³

¹⁰⁹⁰ Enfâl 8/65.

¹⁰⁹¹ Enfâl 8/66.

¹⁰⁹² Taberî, a.g.e, IX, 27.

¹⁰⁹³ Algül, Hüseyin, “Haram Aylar”, D.İ.A. , İstanbul, 1997, XVI, 105.

Tefsir ve tarih kitaplarında, haram aylarla ilgili hükümlerin hac ibadetiyle birlikte Hz. İbrahim zamanında teşri' kılındığı, insanların bu aylarda sağlanan güven ortamı içinde hac ibadetini rahatça yaptıkları, Mekke ve çevresinde oturanların da bu vesileyle geçimlerini sağladıkları belirtilmektedir.¹⁰⁹⁴

Bu uygulamayı Hz. İbrahim ve İsmail'in şeriatından alan Cahiliye devri Arapları, haram aylar girdiği zaman bunların kutsallığına karşı gösterilmesi gereken saygının bir işareti olarak savaştan ve her türlü saldırıdan kaçınırlardı; hatta bir kişi babasının veya kardeşinin katiline dahi rastlasa ona saldırmaz, kötü bir söz bile söylemezdi. Bütün bunlar, geçimlerini kervanlardan haraç alarak, su ve otlak bulmak için zaman zaman birbirleriyle çarpışarak sürdüren bedeviler için de geçerliydi. Araplar bu aylara olan saygılarını nesi' ihdas edilinceye kadar sürdürmüşlerdir.¹⁰⁹⁵

Haram aylarda savaşmanın hükmü hakkında Bakara Sûresi'nde Yüce Yaratıcı şöyle haber vermektedir:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ *“Sana haram aydan ve o ayda yapılan savaştan soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak, büyük bir günahtır.”*¹⁰⁹⁶ Tevbe Sûresi'nde ise şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ *“Şüphesiz ki, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Gökleri ve yeri yarattığı günkü Allah yazısında böyledir. Bunlardan dört tanesi haram aydır. Bu da doğru olan dinin hükmüdür. Bundan dolayı bunlar hususunda kendi kendinize haksızlık yapmayınız. Putperestler sizinle topluca savaştıkları gibi siz de onlarla topluca savaşın. Ve iyi bilin ki, Allah müttakilerle beraberdir.”*¹⁰⁹⁷

Bakara Sûresi'ndeki ayet-i kerimede Yüce Allah, haram aylarda savaşmanın büyük bir günah olduğunu bildirirken, Tevbe Sûresi'ndeki ayet-i kerimede, müşriklere karşı topluca seferberlik ilan edilmesini emretmektedir. Dolayısıyla iki ayet-i kerime arasındaki işkâl hemen kendini göstermektedir.

¹⁰⁹⁴ Algül, Hüseyin, “Haram Aylar”, D.İ.A, XVI, 105.

¹⁰⁹⁵ Algül, Hüseyin, “Haram Aylar”, D.İ.A, XVI, 105.

¹⁰⁹⁶ Bakara 2/217.

¹⁰⁹⁷ Tevbe 9/36.

haram ve ma'siyetten insanların en uzak olanıdır. Öte yandan Hudeybiye'de Hz. Osman'ın müşrikler tarafından şehid edildiği haberi Rasûlüllah (s.a.v)'a ulaşınca, O, müşriklerle savaş yapmak için ashâbından bîat almıştır. Hz. Osman'ın sağ-salim geri dönmesi ve müşriklerle barış imzalanması sonucu savaştan vazgeçilmiştir. Bu bîatin zilkade ayında gerçekleştiği konusunda siyer âlimleri arasında ittifâk vardır. Bütün bu bilgiler, bizim bu ayet-i kerime neshedilmiştir, görüşümüzün doğru olduğuna delildir.”¹¹⁰²

Müellif, Bakara Sûresi'ndeki haram aylarda savaşmanın yasak olduğunu bildiren ayet-i kerimenin, Tevbe Sûresi'ndeki ayetlerle neshedildiğini ifade ederek bu ayetler arasındaki işkâli gidermektedir.

Zemahşerî de bu ayet-i kerimenin neshedildiğini bildirmektedir.¹¹⁰³ Fahrüddin Râzî ise *“De ki: O ayda savaşmak, büyük bir günahdır”*¹¹⁰⁴ ayet-i kerimesinin nekra olduğunu, dolayısıyla tek bir ferdi ifade ettiğini, bütün fertleri kapsamadığını ve bundan dolayı, mutlak olarak haram aylarda savaşmanın haram olduğuna delâlet etmediğini bildirdikten sonra, neshe de ihtiyacın olmadığını vurgulamaktadır.¹¹⁰⁵

d. Cihâd Ayetleriyle “Kendinizi Ellerinize Tehlikeye Atmayın” Ayeti Arasındaki Müşkil

Geçen bölümlerde Kur'ân-ı Kerim'deki gayr-i müslimlere karşı cihâd (kıtâli=savaşı) emreden ayetler üzerinde durmuştuk. Savaşın bizzat kendisi tehlike olduğu halde Yüce Allah bir ayet-i kerimesinde, hem de cihâd ayetlerinin¹¹⁰⁶ akabinde şöyle buyurmaktadır:

“وَأَنْفَقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ da kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın ve iyilik yapın. Zira Allah iyilik yapanları sever.”¹¹⁰⁷

Görüldüğü gibi Yüce Allah mü'minleri “Kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayın” buyurmaktadır. Öbür taraftan gayr-i müslimlerle cihadı (savaşmayı) emreden ayet-i kerimelerin

¹¹⁰² Taberî, a.g.e, II, 206.

¹¹⁰³ Zemahşerî, a.g.e, I,357.

¹¹⁰⁴ Bakara 2/217.

¹¹⁰⁵ Râzî, a.g.e, VII, 28.

¹¹⁰⁶ Bkz. Bakara 2/190-194.

¹¹⁰⁷ Bakara 2/195.

sayısı oldukça fazla olduğunu biliyoruz. O zaman bu ayetler arasındaki tenâkuz ortaya çıkmaktadır.

Müellif bu ayet-i kerimenin tefsirinde te'vîl ehlinin ihtilâf ettiğini belirterek bu ihtilafları şöyle sıralamaktadır:

“Birinci yoruma göre ayet-i kerimenin manası; “Allah yolunda O’nun düşmanlarına ve müşriklere karşı cihâd ve harp için infâkta bulunun. İnfâkı terkederek kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın, Yüce Allah size daha fazlasını verecek ve tez zamanda (ummadığınız yerden) sizi rızıklandırarak” demektir. Zira Huzeyfe (r.a) وَلَا تُلْفُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ “Kendinizi ellerinizle tehlikeye bırakmayın” ibaresini “İnfâkı terk ederek kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın” şeklinde açıklamıştır. İbn Abbâs (r.a) ayet-i kerimeyi böyle anlamış ve “Kişinin Yüce Allah’ın yolunda savaşması tehlike değil, bilakis infâktan geri kalması tehlikedir” demektedir. İkrime ise bu ayet-i kerimenin Yüce Allah yolunda infâk etme konusunda nâzil olduğunu bildirmiştir. Ka’bü’l-Kurazî, Âmir, Mücâhid, Katâde, Süddî, Hasan-ı Basrî ve Dahhâk bu görüştedirler.”¹¹⁰⁸

“İkinci görüşe göre ayet-i kerimenin manası; “Allah yolunda infâkı terk ederek düşmanın karşısına hazırlıksız, nevalessiz ve güçsüz çıkmayın. Yani, nevale ve gücü bulunmayan insan, düşmanın karşısına çıkarak kendisini tehlikeye atmasın” demektir. Bu görüş İbn Zeyd’e aittir.”¹¹⁰⁹

“Üçüncü görüşe göre ayet-i kerime; “İşlemiş olduğunuz günahlardan dolayı kendinizi tehlikeye atmayın. Günahlarınızın (af edilmesinden) ümidinizi keserek ve Yüce Allah’ın (sonsuz) rahmetinden ye’se düşerek kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayın, lakin Yüce Allah’ın rahmetini umarak hayırlı işler yapınız” anlamındadır. Bu görüşü el-Berâ b. Âzib savunmakta ve şöyle izâh etmektedir: “Bir insan birçok günaha bulaşır ve kendisini “Benim için tevbe söz konusu değildir (artık ben affedilmem)” diyerek kendi elleriyle kendisini tehlikeye atar.” Ubeydetü’l-Selmânî de aynı görüşü paylaşmaktadır.”¹¹¹⁰

“Dördüncü görüşe göre ayet-i kerimenin manası; “Allah Teâlâ yolunda infâkta bulunun ve sakın O’nun yolunda cihâdı terketmeyin” şeklindedir. Konumuzla ilgili Eslem Ebû İmrân şöyle rivâyet etmiştir: “İstanbul’un kuşatılması esnasında bir müslüman düşman saflarına karşı

¹¹⁰⁸ Taberî, a.g.e, II, 116-118.

¹¹⁰⁹ Taberî, a.g.e, II, 118.

¹¹¹⁰ Taberî, a.g.e, II, 118.

saldırıya geçti. İnsanlar “Dur! -Lâilâhe illallah- kendisini tehlikeye attı” dediler. Bunun üzerine Ebû Eyyûb el-Ensârî “Ya siz bu ayet-i kerimeyi böyle tefsir ediyorsunuz. Bir adam şehit olmak veya kendisini imtihan etmek gayesiyle (düşman saflarına) hamle yapıyor. (Ve bu kendisini elleriyle tehlikeye atıyor. Öyle mi?) Halbûki bu ayet-i kerime biz ensâr topluluğu hakkında inmiştir. Zira Yüce Allah Rasûlüne zafer verip, İslam dini galip olunca biz kendi aramızda Rasûlüllah (s.a.v)’dan gizli “Biz çoluk-çocuğumuzu ve mallarımızı (dini) ikâme etmek ve (ortalığı) ıslâh etmek uğruna Yüce Allah Rasûlüne zaferler verinceye kadar terkettilik. Şimdi de biraz mallarımızla ilgilenelim, dedik ki, hemen semâdan haber geldi. Ellerimizle kendimizi tehlike atmanın anlamı, mallar ile meşgul olup, cihâdı terketmemizdir. Ebû İmrân devamla “Ebû Eyyûb el-Ensârî (bizimle beraber) cihada devam etti ve (orada vefat ederek) İstanbul’a defnedildi” demektedir.”¹¹¹¹

Müellif bu dört görüşü naklettikten sonra, ayet-i kerimenin manasının hepsini kapsadığını ve Yüce Allah’ın herhangi birini tahsis etmediğini ifade etmektedir. Ayet-i kerimede zikri geçen “helâk” kelimesinin de azap manasına geldiğini, dolayısıyla ayet-i kerimenin manasının “Allah (c.c)’ın farzlarını yerine getirmemek suretiyle kendi ellerinizle kendinizi azaba atmayın” şeklinde olduğunu belirterek buradaki işkâli gidermektedir.¹¹¹²

Elmalılı M. Hamdi Yazır, Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin sözlerini naklettikten sonra şu açıklamaları yapmaktadır: “Sebebinin özel olması, hükmünün genel olmasına engel olmayacağından” ve bu mânâların toplanmasında da çelişki ve terslik bulunmadığından ayetin tamamına şâmil olması da câizdir. Bunun için İmam Muhammed, “Siyer-i Kebir”inde der ki: “Tek başına bir adam, bin kişiye hücum edecek olsa, eğer kurtulma veya düşmanı kırma ve tesir etme ümidi varsa, sakınca yoktur. Kurtulma veya düşmanı kırma ümidi yoksa mekruhtur. Çünkü müslümanlara bir faydası olmaksızın kendini ölüme atmış olur. Bunu yapacak olan kimse ya kurtulmak veya müslümanlara bir faydası bulunmak ümidi olursa yapmalıdır. Kurtulma ve düşmanı kırma ümidi olmadığı halde diğer müslümanlara cesaret versin ve böylece düşmanı tepelesinler diye misal gösterilecek bir örnek olmak üzere yaparsa sakınca yoktur.”¹¹¹³

Bu yasaklama sahihtir. Bundan dolayı dine veya mü’minlere hiçbir menfaati olmaksızın kendini öldürmek uygun değildir. Fakat kendini öldürmede dine ait bir menfaat varsa; o zaman da bunu yapmak, pek şerefli bir makam olur ki Cenâb-ı Allah, Resûlüllah’ın ashabını bununla

¹¹¹¹ Taberî, a.g.e, II, 119.

¹¹¹² Bkz. Taberî, a.g.e, II, 119-120.

¹¹¹³ Yazır, a.g.e, II, 40.

övmüştür: “Allah, mü’minlerden canlarını ve mallarını kendilerine cennet vermek üzere satın aldı. Onlar Allah yolunda savaşır ve öldürürler ve öldürülürler.”¹¹¹⁴ Yine: “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar diridirler. Rableri yanında rızıklandırılır.”¹¹¹⁵ buyurmuştur.¹¹¹⁶

Müslümanlara faydası olmadığı gibi aksine zararı bilirse, o zaman harbe atılmak ve kendini öldürmek hiç câiz olmaz. Fakat insanlık gafleti, harbi, mutlak bir tehlike zannedebileceği için; bu ayet mal kazanacağız, rahat edeceğiz diye dalıp, cihadı terketmenin tehlike olduğunu hatırlatma hususunda nâzil olmuş ve o şerefli makamı göstermiştir. Demek ki barış tehlikesi, ibare ile savaş tehlikesi de işaret ile hatırlatılmıştır.¹¹¹⁷

e. Müslümanların Gayr-i Müslimlere Karşı Topyekün Savaşa Katılması

Gayr-i müslimlere karşı yapılan bir savaşta mü’minlerin topyekün savaşa iştirak etmelerinin hükmü konusunda da bir takım müşküller görülmektedir. Zira Yüce Allah konumuzla ilgili iki ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır:

“Putperestler sizinle topluca savaşmaları gibi siz de onlarla karşı topluca savaşın.”¹¹¹⁸

“Şayet topyekün savaşmazsanız, O size elîm bir azap verir ve yerinizi başka bir kavim ile değiştirir ve siz O’na asla zarar veremezsiniz. Allah’ın herşeye gücü yeter.”¹¹¹⁹

Görüldüğü gibi bu iki ayet-i kerimeye göre savaşa her müslümanın katılması emredilmekte ve ikinci ayet-i kerimede ise katılmayanlar tehdit edilmektedir. Bununla beraber aynı sûrenin yüz yirmi ikinci ayet-i kerimesinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“Mü’minlerin topluca savaşa iştirak etmeleri uygun olmaz. Her kabileden bazıları dini

¹¹¹⁴ Tevbe 9/111.

¹¹¹⁵ Âlû İmrân 3/169.

¹¹¹⁶ Yazır, a.g.e, II, 40-41.

¹¹¹⁷ Yazır, a.g.e, II, 41.

¹¹¹⁸ Tevbe 9/36.

¹¹¹⁹ Tevbe 9/39.

ilimlerde derinleşmeli ve kavimleri savaştan geri dönünce onları uymalıdır ki, (böylece Allah'ın azabından) korunurlar.”¹¹²⁰

Görüldüğü gibi üçüncü ayet-i kerimede mü'minlerin topluca savaşa katılmalarının uygun bir davranış olmadığını, her kabileden bazı kimselerin ilmi faaliyetler yürüterek, savaştan dönen diğer müslümanları uymaları gerektiği vurgulanmaktadır. O halde ilk iki ayet-i kerime ile üçüncü ayet arasında bir müşkil olduğu ortaya çıkmaktadır.

Müellif öncelikle ikinci ayet-i kerimeyi şöyle tefsir etmektedir: “Yüce Allah Rasûlüllah (s.a.v)'ın ashabından olan mü'minlere, düşman olan Rumlara karşı savaşa çıkmamaları dolayısıyla tehdit ederek şöyle demektedir: “Rasûlüllah sizi savaşa çıkmaya davet ettiği zaman, şayet siz bu davete icabet etmeyip savaşa çıkmazsanız, Yüce Allah dünyada size büyük bir acı veren bir azap gönderir. Ve sizin yerinize sizden bedel olarak Rasûlüllah (s.a.v) savaşı için davet ettiği zaman bu davete hemen icabet eden ve Yüce Allah ile Rasûlüne itaat eden başka bir topluluk getirir. Siz savaşa iştirakı terk ederek ve de günahlara dalarak hiçbir şekilde Yüce Allah'a zarar veremezsiniz. Çünkü O'nun size değil, sizin O'na ihtiyacınız vardır. O her şeye kâdirdir. O sizi helâk etmeye ve de sizin yerinize ve sizden bedel olarak başka bir topluluğu getirmeye gücü yeter.”¹¹²¹

Müellif ayet-i kerimede adı geçen azaptan maksadın yağmurun kesilmesi olduğunu İbn Abbâs (r.a)'dan rivâyet etmektedir. Bu ayet-i kerimenin Tebûk Gazvesi hakkında nâzil olduğunu da Katâde'den nakletmektedir.¹¹²²

Müellif “İkrime ve Hasan el- Basrî'nin bu ayet-i kerime ile,

مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطَؤُونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوِّ نَيْلًا إِلَّا كُنِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ “Medine ahalisine ve etrafındaki bedevilere, Allah Rasûlü'nün emrine muhâlefet etmek uygun olmaz. Ve onun katlandığı zorluklara diğerlerinin katlanmaya yanaşmamaları da uygun değildir. Zira onların Allah için katlandıkları herbir susuzluk, yorgunluk ve açlık, ayrıca kâfirleri öfkeli edilecek ayak bastıkları herbir yer veya düşmana karşı elde ettikleri herbir zafer için kendilerine salih bir amel yazılmıştır. Çünkü Allah, iyi amel edenlerin ecrini zâyi etmez”¹¹²³ ayetinin,

¹¹²⁰ Tevbe 9/122.

¹¹²¹ Taberî, a.g.e, X, 94.

¹¹²² Bkz. Taberî, a.g.e, X, 94-95.

¹¹²³ Tevbe 9/120.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ أَلَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ “Mü’minlerin topluca savaşa iştirak etmeleri uygun olmaz. Her kabileden bazıları dini ilimlerde derinleşmeli ve kavimleri savaştan geri dönünce onları uymalıdır ki, (böylece Allah’ın azabından) korunurlar”¹¹²⁴ ayetiyle neshedildiğini zannetmektedirler” demektedir.¹¹²⁵

Ancak müellif bu görüşü sıhhatli bulmamaktadır. Sebebini ise şöyle izah etmektedir: “İkrime ve Hasan el-Basrî’nin ifade ettiği, bu ayet-i kerimenin hükmünün neshedildiğine dair (Rasûlüllah (s.a.v) den) herhangi bir haber gelmediği gibi, bu iddiayı doğrulayan bir delil de yoktur. Bilakis ayet-i kerimenin hükmünün sabit olduğu hususunda gerek sahabe-i kiram ve gerekse tabiinden azımsanmayacak kadar çok görüş gelmiştir. O halde ayet-i kerimede zikri geçen إِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا “Şayet topyekün savaşmazsanız, O size elim bir azap verir” ifadeden maksat, “Rasûlüllah (s.a.v)’ın savaşa katılmaları için davet ettiği halde bu davete icabet etmeyen kişilere özeldir. Zira İbn Abbâs (r.a)’a bu ayet-i kerime hakkında sorulduğunda o şöyle cevap vermiştir: “Rasûlüllah (s.a.v) bazı Arap kabileleri savaşa çıkmaları için davet etmiş, onlar da bu konuda ağırdan almışlardı. Bunun üzerine yağmurları kesilmişti. İşte onların azabı böyle oldu.”¹¹²⁶

Müellif “Mü’minlerin topluca savaşa iştirak etmeleri uygun olmaz” ayet-i kerimesi hakkında ise şöyle demektedir: “Bu ayet-i kerimeyle Yüce Allah İslam beldelerinin mü’minsiz kalmasını yasaklamaktadır. Aynı şekilde mü’minlerden savaşa katılmaları emredilenlerin bu emre uymaları, savaşa katılmaları emredilmemiş olanların ise savaşa katılmamaları gerektiğinin Yüce Allah tarafından bildirilmesidir. O halde bu ayet-i kerimeler arasında nesh söz konusu değildir. Ayet-i kerimelerin her ikisi de muhkemdir.”¹¹²⁷

Görüldüğü gibi müellifimiz iki ayet-i kerime arasındaki müşkili tahsis metodu ile gidermiştir. Zira kendilerine vaîd olunan azaba düçar olacakların, savaşa katılmaları emredildiği halde bu emre uymayan mü’minler olduğunu, bütün mü’minleri kapsamadığını ifade etmektedir.

¹¹²⁴ Tevbe 9/122.

¹¹²⁵ Taberî, a.g.e, X, 95.

¹¹²⁶ Bkz. Taberî, a.g.e, X, 94-95.

¹¹²⁷ Taberî, a.g.e, X, 95.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KUR'ÂN'IN EDEBÎ BİR KİTAP OLUŞUYLA
ÇELİŞİR GİBİ GÖRÜNEN AYETLERDEKİ
MÜŞKİLLER

I. AYETLERDE GÖRÜLEN HARF-İ CERRLERLE İLGİLİ MÜŞKİLLER

Arapça'da harf-i cerler konusu son derece önemlidir. Zira bir fiilin manası, aldığı harf-i cerre göre değişmektedir. Hatta öyle fiiller vardır ki, kullanıldığı harf-i cerrin değişmesiyle tam zıt anlam ifade etmektedir. Diğer taraftan bazı harf-i cerler birbirlerinin yerine kullanıldığı da görülmektedir. Bunların Kur'ân-ı Kerim'de örnekleri oldukça fazladır. Bazılarını açıklamaya gayret edeceğiz. Temimizin muhtevasını genişletmeden önemli gördüklerimizden bir kısmını şu şekilde sıralamamız mümkündür.

1. الی (ilâ) Harf-i Cerrinin ب (bi) Anlamında Kullanılması

Araştırmamıza konu olan eserde müellif Taberî,

وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤْنَ “Şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında: “Biz, gerçekten sizinle beraberiz, biz ancak (o Mü'minlerle) alay ediyoruz” derler”¹¹²⁸ ayet-i kerimesinin tefsirinde “وَإِذَا خَلَوْا بِشَيَاطِينِهِمْ” şeklinde değil de niçin وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ şeklinde gelmiştir? Yani خَلَوْا (halev=başbaşa kaldılar) fiili ب (bi=ilâ) harf-i cerri ile gelmedi de niçin الی (ilâ=e, a) harf-i cerri ile gelmiştir? Halbûki bu fiilin ب (bi=ilâ) harf-i cerri ile kullanımını الی (ilâ=e, a) harf-i cerri ile kullanımından daha çok ve daha yaygındır. Kur'ân-ı Kerim en fasih bir kitap olmasına rağmen niçin böyle gelmiştir? Şeklindeki soruya şöyle cevap verilebilir. “Bu hususta lugat âlimleri arasında ihtilâf vardır.”¹¹²⁹

¹¹²⁸ Bakara 2/14.

¹¹²⁹ Taberî, a.g.e, I, 101.

Basra ekolü nahivcilerinin bazıları “Bir kişi ile özel bir ihtiyaçtan dolayı başbaşa kalındığı zaman خَلَوْتُ إِلَى فُلَانٍ “Falan ile başbaşa kaldım” denilir. Bu durumda mana, “Falan kişi ile ancak bir ihtiyaçtan dolayı başbaşa kaldım” şeklinde olmaktadır. خَلَوْتُ بِفُلَانٍ “Falan ile başbaşa kaldım” şeklinde söylenirse o zaman bu cümle iki manaya gelmektedir. Birincisi “başbaşa kalmaktan maksat bir ihtiyaçtan dolayı” olduğu anlaşılır. İkinci ise “alay etmekten dolayı” manası anlaşılır. O zaman bu şekilde gelmesi fasahat yönünden daha uygundur” demişlerdir.”¹¹³⁰

İkinci görüş ise وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ “Şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında” cümlesinin aslı وَإِذَا خَلَوْا مَعَ شَيَاطِينِهِمْ “Fakat şeytanlarıyla beraber yalnız kaldıkları zaman” şeklindedir. Çünkü cerr harfleri birbirlerinin yerine kullanılabilirler. Mesela Yüce Allah İsa b. Meryem (a.s)’nın şöyle dediğini haber vermektedir: قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِّلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ: “Meryem oğlu İsa da havârilere: “Allah yolunda yardımcıları kimlerdir?” demişti.”¹¹³¹ Ayet-i kerimede geçen إِلَى (ilâ=e,a) harf-i cerri مَعَ (mea=beraber) edatı manasında gelmiştir. Bunun gibi bazen مِنْ (min=den, dan) harf-i cerri yerine عَلَيَّ (alâ= üzerine) harf-i cerrinin, عَنْ ve بِ harf-i cerlerinin yerine aynı şekilde عَلَيَّ (alâ= üzerine) harf-i cerrinin gelmesi gibi. Nitekim şair عَلَيَّ (alâ= üzerine) harf-i cerrini, عَنْ (an=den, dan) manasında şöyle kullanmıştır:

لَعَمْرُ اللَّهِ أَعْجَبَنِي رِضَاهَا

إِذَا رَضِيَتْ عَلَيَّ بَنُو قُضَيْرٍ

“Benû Kuşeyr benden râzı olursa, Allah’a yemin olsun ki, onların bu rızâsı beni sevindirir (memnun eder).”¹¹³²

Kûfe ekolünün bazı nahivcileri ise وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ “Şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında” ayet-i kerimesini, وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا, “Onlar inananlarla karşılaştıkları zaman: “İman ettik” derler” ayet-i kerimesi bağlamında değerlendirerek ayet-i kerimeye, “Onlar başbaşa kalmayı şeytanlarına çevirdikleri zaman” şeklinde mana vermişlerdir. Onların iddiasına göre burada إِلَى (ilâ) harf-i cerrinin gelmesi خَلَوْا (halev=başbaşa kaldılar) fiilinden değil, mü’minler ile karşılaştıktan sonra şeytanlarıyla başbaşa kalmalarına yöneldiklerini ifade etmek maksadıyladır. O zaman başka bir edatın gelmesiyle mananın değişeceğinden dolayı burada ancak إِلَى (ilâ) harf-i cerrinin gelmesi gerekir” demektedirler.¹¹³³

¹¹³⁰ Taberî, a.g.e, I, 101.

¹¹³¹ Saf 61/14.

¹¹³² Taberî, a.g.e, I, 101-102.

¹¹³³ Taberî, a.g.e, I, 102.

Müfessirimiz bu iki ekolün görüşlerini aktardıktan sonra Kûfe ekolü nahivcilerinin görüşünün daha isabetli olduğunu dile getirmekte ve gerekçesini şöyle izah etmektedir: “Çünkü her harf kendisine özel bir mana ifade etmektedir. Makul bir delil olmadan o mananın dışına çıkarmak doğru olmaz. Aynı şekilde إِلَى (ilâ) harf-i cerrinin de cümle içerisinde anlamı vardır ki, o anlamın dışında bir anlam yüklemek yanlıştır.”¹¹³⁴

2. ل (li) Harf-i Cerrinin فِي (fi) Harf-i Cerri Anlamında Kullanılması

Yüce Yaratıcı Yahûdîlerin kıyamet hallerini haber verdiği bir ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır:

فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ وَوَقَّيْتُ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ “O geleceğinde hiç şüphe olmayan günde kendilerini bir araya topladığımız ve hiç kimseye haksızlık edilmeden herkese kazancının tastamam verildiği zaman onların halleri nasıl olacak?”¹¹³⁵ Bu ayet-i kerimede يَوْمٍ (yevm=gün) kelimesinin başına zaman ve mekân için kullanılan (fi) harf-i cerri gelmesi beklenirken, görüldüğü gibi daha çok sebep ifade eden ل (li) harf-i cerrinin gelmiştir.

İbn Cerîr et-Taberî bu konuda şöyle demektedir: “Burada ل (li) harf-i cerrinin (fi) harf-i cerrinin yerine gelmesi hususunda şöyle söylenir: “Eğer burada ل (li) harf-i cerrinin yerine (fi) harf-i cerri gelseydi, o zaman ayet-i kerimenin manası “O geleceğinde hiç şüphe olmayan kıyamet gününde kendilerini bir araya topladığımızda azap edilmeleri ve azarlanmalarından dolayı (onların halleri) ne olacak?” Şeklinde olmaktadır. Halbuki يَوْمٍ (yevm=gün) kelimesinin başına ل (li) harf-i cerrinin gelmesi durumunda ayet-i kerimenin anlamı şöyle olmaktadır: “Bir takım vakîâların yaşanacağı ve Yüce Allah’ın yaratıkları arasında hüküm vereceği ve o geleceğinde hiç şüphe olmayan günde onları topladığımız zaman, onların sorgulanmaları ve azaptan duydukları acılar karşısında durumları ne olacaktır?” Burada ل (li) harf-i cerrinin يَوْمٍ (yevm=gün) kelimesiyle beraber getirilmesi, fiil ve istenilen haberi bildirme içindir. ل (Li) harf-i cerrinin يَوْمٍ (yevm=gün) kelimesinin başına gelmesi buna işaret etmesi münasebetiyle bunun zikri terkedilmiştir. Bu şekilde bir manayı (fi) harf-i cerri ile elde etmek mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki, ل (li) harf-i cerri tercih olunmuştur.”¹¹³⁶

¹¹³⁴ Taberî, a.g.e, I, 102.

¹¹³⁵ Âlû İmrân 3/25.

¹¹³⁶ Taberî, a.g.e, III, 147.

Aynı konuyu Râzî şöyle izah etmektedir: “Yüce Allah “Onları o gün için topladığımızda” şeklinde haber vermiştir. Ayet-i kerimede geçen ifade bu şekildedir. “O günde topladığımız vakit” şeklinde değildir. Zira ayet-i kerimede verilmek istenen mesaj, “Cezalandırılacakları veya hesaba çekilecekleri o gün için” şeklindedir. Böylece, muzâf olan kelime düşürülmüş, lam harf-i cerri, düşen bu kelimeye delâlet etmiştir.”¹¹³⁷ Râzî, Ferrâ’dan şöyle nakilde bulunmaktadır: “Lam harf-i cerrinin, gizli (zikredilmeyen) bir fiil için olduğunu” söylemektedir. Sen جَمَعُوا لِيَوْمِ الْخَمِيسِ “Onlar perşembe günü için toplandılar” dediğinde, bu cümlenin mânası “Onlar, perşembe günü olan bir fiil (iş) için toplandılar” demektir. Fakat جَمَعُوا فِي يَوْمِ الْخَمِيسِ “Perşembe günü bir araya geldiler” olarak ifade ettiğin zaman bir fiil (iş) takdir etmiş sayılmazsın. Halbûki hesap gününün faydası, ancak insanlara hakettiklerini vermek ve sevaba nâil olanlar ile cezâyı hak edenler arasındaki farkı ortaya koymakla açığa çıkacağı bilinen bir gerçektir.”¹¹³⁸

II. TEKİL, İKİL VE ÇOĞUL İFADELERLE İLGİLİ MÜŞKİLLER

Kur’ân-ı Kerim’de bazı ayet-i kerimelerde çoğul sigasıyla gelmesi beklenirken, tekil olarak geldiği veya bunun tersi olduğu görülmektedir. Aynı şekilde ikil gelmesi gereken yerde çoğul, çoğul gelmesi gereken yerde de tekil geldiği gözlenir. Bunun gibi bazı müşküller göze çarpmaktadır. Müşkil gibi görünen bu ayet-i kerimeler şöyle çözülebilir.

1. Bir Ayette Çoğul Gelmesi Gereken سَمِعَ Kelimesinin Müfret Gelmesi

Yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır:

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ ¹¹³⁹ “Allah isteseydi duymalarını da, görmelerini de giderirdi”¹¹³⁹ ayet-i kerimesinde أَبْصَارٌ (ebsârun) kelimesi cemî’(çoğul) geldiği halde, daha önceki سَمِعَ (sem’un) kelimesi müfret olarak gelmiştir. Bu durum Kur’ân-ı Kerim’in edebî bir kitap oluşuyla çelişir gibi görülmektedir.

¹¹³⁷ Râzî, a.g.e, VII, 190.

¹¹³⁸ Râzî, a.g.e, VII, 190-191.

¹¹³⁹ Bakara 2/20.

Taberî bu ayet-i kerimenin tefsirinde “Birisi bize “Bu ayet-i kerimede أَبْصَارٌ (ebsâr=gözler, görmek) kelimesi cemî’ (çoğul) geldiği halde, سَمِعَ (sem’u=kulak, işitmek) kelimesi müfred gelmiştir. Halbûki burada kendisinden haber verilen سَمِعَ (sem’u=kulak, işitmek) kelimesi de (mana itibariyle) cem’i (çoğul)’dir. Bunun sebebi nedir?” Şeklinde sorarsa” diyerek akla gelebilecek bir müşkili dile getirmiş ve bu müşkilin halli sadedinde şunları söylemiştir: “Denilmektedir ki, Arap dili âlimleri bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Kûfe ekolü nahivcilerinin bazıları “Burada سَمِعَ (sem’u=kulak) kelimesi müfred gelmiştir. Çünkü masdar manası kastedilerek, yırtmak, yarmak anlamında kullanılmıştır.”¹¹⁴⁰ Râzî de bu görüşü zikretmekte ve “Mastarlar cemî (çoğul) yapılmazlar” diyerek şu misalleri delil olarak sunmaktadır: رَجُلٌ صَوْمٌ (Oruç tutan adam), رَجُلَانِ صَوْمٌ (Oruç tutan iki adam) رَجَالٌ صَوْمٌ (Oruç tutan adamlar.)¹¹⁴¹

Basra ekolü nahivcilerinin bazıları ise bu kelime lafız olarak müfred (tekil) olmakla beraber, mana olarak cem (çoğul)’dir. Bu görüşlerini لَا يَزِيدُ الْيَهُمَ طَرْفُهُمْ “Gözleri kendilerine bile dönmeyecek”¹¹⁴² ayet-i kerimesinde geçen طَرْفُهُمْ (tarfuhüm) kelimesi أَطْرَافُهُمْ (etrâfuhüm) anlamına geldiğini, aynı şekilde سَيُهْرَمُ الْجَمْعُ وَيُؤْتُونَ الدُّبْرَ “Her halde o topluluk bozulacak ve geriye dönüp kaçacaklardır”¹¹⁴³ ayet-i kerimesindeki الدُّبْرَ (dübür) kelimesinin ادْبَارٌ (edbâr) anlamında olduğunu ifade etmektedirler.¹¹⁴⁴

Taberî bu iki görüşü naklettikten sonra kendi görüşünün Basra ekolü nahivcilerinin görüşü olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Çünkü cümle içerisinde müfret (tekil) olan bu kelimenin cem’a (çoğula) işaret ettiğine deliller vardır. Dolayısıyla burada cem’ (çoğul) kastedilmesine rağmen cem’ (çoğul) getirmeye gerek duyulmaksızın müfred (tekil) getirilmiştir.”¹¹⁴⁵

Râzî, Basra ekolü nahivcilerinin görüşünü Sibeveyh’in görüşü olarak nakletmektedir. Kûfe ekolü nahivcilerinin görüşünü isnatsız olarak dile getirmekte, ayrıca kaynak belirtmeksizin iki görüşü daha ilave etmektedir: 1. “Bu lâfzın müfret getirilmesinin sebebi, bunlardan herbirinin tek işitmesi olması nedeniyledir. Nitekim “Bana, iki koçun başını getirdi” denildiği gibi. Yani, onlardan herbirinin başını getirdi. Bunun gibi “Karnınızın bazısını

¹¹⁴⁰ Taberî, a.g.e, I, 124.

¹¹⁴¹ Râzî, a.g.e, II, 49.

¹¹⁴² İbrahim 14/43.

¹¹⁴³ Kamer 54/45.

¹¹⁴⁴ Taberî, a.g.e, I, 124.

¹¹⁴⁵ Taberî, a.g.e, I, 124.

doldurun ki, çok yaşayasınız” sözünde karın (mide) kelimesinin müfret getirilmesi gibi. Arablar, bir karışıklıktan emin olduklarında, kelimeyi müfret getirirler. Ama bir karışıklıktan emin olmadıkları zaman kelimeyi böyle kullanmazlar. 2. Burada, mahzûf (düşürülmüş) bir muzâf takdir ederiz. Yani سَمْعٌ (sem’u) kelimesinin aslı حَوَاسٌ سَمْعِهِمْ (havâssu sem’ihim=işitme duyuları) demektir.¹¹⁴⁶

2. Bir Ayette İkil Gelmesi Gereken اِهْبِطُوا (İhbitû) Kelimesinin Çoğul Gelmesi

Yüce Allah Hz. Âdem ve Havvâ validemizin kıssasını anlatırken, kendilerine yasaklanan ağacın meyvasından yedikleri için cezâ olarak وَقُلْنَا اِهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ Biz de: “Birbirinize düşman olarak inin”¹¹⁴⁷ buyurduğunu haber vermektedir. Hz. Âdem ve Havvâ validemiz iki kişi olduğu halde emir siğası tesniye (ikil) gelmesi gerekirken cemî’ (çoğul) siğası اِهْبِطُوا (ihbitû=hepiniz inin) şeklinde gelmiştir. Bu ise Arapça kurallara uymadığı anlaşılır.

İbn Cerîr et-Taberî bu hususta te’vîl ehlinin ihtilâf ettiğini ifade ettikten sonra, bu söz konusu ihtilâfları şöyle ifade etmektedir: Ebû Sâlih’in görüşüne göre, her ne kadar cümlenin siyak ve sibakı buradaki muhatabın sadece Hz. Âdem (a.s) ve Havvâ validemizmiş gibi görünse de esas muhataplar, Hz. Âdem (a.s), Havvâ vâlidemiz, İblîs ve yılanıdır. Bu görüşü, İbn Abbâs (r.a) ve Süddî de savunmaktadır. Mücâhid ise Hz. Âdem, İblîs ile yılan ve bunların nesilleridir demektir. Mücâhid’den gelen başka bir rivâyete göre, Hz. Âdem ile nesilleri ve İblîs ile nesilleridir. Ebu’l-Âliye’ye göre Hz. Âdem ve İblîs’tir. Ebû Zeyd’e göre Hz. Âdem ile Havvâ vâlidemiz ve nesilleridir.¹¹⁴⁸

Görüldüğü gibi müellif, ayet-i kerimede zikri geçen muhatapların sadece Hz. Âdem ve Havvâ olmadığını, bilakis bunların zürriyetlerinin de başta olduğu, İblîs ve zürriyetlerinin ve hatta yılanın da dâhil olduğu cemî’ bir zümre olduğunu yapmış olduğu nakillerle ifade etmiş ve burada varmış gibi görünen müşkili bu şekilde ortadan kaldırmıştır.

¹¹⁴⁶ Râzî, a.g.e, II, 49.

¹¹⁴⁷ Bakara 2/36.

¹¹⁴⁸ Taberî, a.g.e, I, 190-191.

Diğer müfessirlerle karşılaştırsak bu ayet-i kerime ile ilgili Şerif Murtazâ bu konuda şöyle söylemektedir: “Bu hususta çeşitli görüşler vardır” dedikten sonra bu görüşleri maddeler halinde şu şekilde sıralamaktadır.

1. Burada hitap Hz. Âdem (a.s), Havvâ vâlidemiz ve onların nesilleridir. Çünkü anne-baba, çocuklara ve onlarla alakalı olanlara delâlet etmektedir. Bu görüşü, Yüce Allah’ın Hz. İbrahim (a.s) ve Hz. İsmail (a.s)’in hikâyesini anlatan رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ “*Rabbimiz! Hem her ikimizi sadece sana teslim olan müslümanlar eyle, hem de zürriyetimizden sadece sana teslim olan müslüman bir ümmet eyle*”¹¹⁴⁹ ayet-i kerimesi desteklemektedir.¹¹⁵⁰

2. Burada hitap, Hz. Âdem (a.s), Havvâ vâlidemiz ve İblis’edir.¹¹⁵¹

3. Birçok müfessirden yapılan rivâyete göre, buradaki hitap Hz. Âdem (a.s), Havvâ vâlidemiz ve onların yanınında bulunan yilandır. Fakat bu görüş anlaması olmayan bir canlıya hitap olması hasebiyle hoş karşılanmamış ve uzak bir görüş olarak kabul edilmiştir. Ancak burada hakiki anlamda bir söz ve hitabın olmaması ve Yüce Allah’ın bunu kinaye yoluyla ifade etmesi durumu müstesnâ görülmektedir. Bu görüşün ikinci tutarsız yönü ise ayet-i kerime daha önce yılan isminin geçmemiş olmasıdır.¹¹⁵²

4. Hitap, Hz. Âdem (a.s) ve Havvâ validemize özeldir. Muhatap tesniye (ikili) olmasına rağmen Arapların tesniye (ikil) yerine cem’ (çoğul)’u kullanmaları da onların âdetleri arasındadır. Zira tesniye (ikili) cem’in bir öncesidir. Bu şekilde kullanılmasının başka bir misali, “Dâvud’u ve Süleyman’ı وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَسَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ” *“Dâvud’u ve Süleyman’ı da (zikret). O vakit o ikisi ekinle ilgili hüküm veriyorlardı. Hani kavmin koyunları (geceleyin o ekinin) içinde otlamıştı. Ve biz onların (vermiş oldukları) hükme şahittik”*¹¹⁵³ ayet-i kerimesidir. Zira Dâvud ve Süleyman (a.s) tesniye (ikil) olduğu halde “*Ve biz onların (vermiş olduğu) hükme şahittik*” ifadesinde cem’ (çoğul) olarak gelmiştir.¹¹⁵⁴

¹¹⁴⁹ Bakara 2/128.

¹¹⁵⁰ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 154.

¹¹⁵¹ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 154.

¹¹⁵² Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 155.

¹¹⁵³ Enbiyâ 21/78.

¹¹⁵⁴ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 155.

Görüldüğü gibi Şerif Murtazâ, Taberî'nin nakletmiş olduğu rivâyetleri isim vermeksizin aktarmış, ancak bu rivâyet ve görüşlere aklî ve ilmî yorumlar getirerek bunları tenkide tabi tutmuştur.

Zemahşerî şöyle söylemektedir: “Buradaki hitap Hz. Âdem (a.s), Havvâ validemiz ve İblîs’edir. Yılanın da olduğu söylenmiştir. Sahih olan ise muhatap Hz. Âdem (a.s) ve Havvâ validemizdir. Maksat ise o ikisi ve onların nesilleridir.”¹¹⁵⁵ Râzî, “Ayet-i kerimede hitap edilen sınıfa İblîs de dâhildir” demekle yetinmiş, diğer rivâyetleri zikretmemiştir.¹¹⁵⁶

3. Bir Ayette Çoğul Gelmesi Gereken كَافِرٌ Kelimesinin Tekil Gelmesi

Konumuzla ilgili olan bir ayet-i kerimede Yüce Allah İsrâîloğullarına hitaben şöyle buyurmaktadır: وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ “O’nu, inkâr edenlerin ilki siz olmayın.”¹¹⁵⁷ Ayet-i kerimede geçen أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ (evvele kâfirin bihi) ifadesinin Türkçe karşılığı “inkâr edenin ilki” yani “Onu inkâr edenin ilki siz olmayın” şeklindedir.

Taberî bu hususu şöyle izâh etmektedir: “Burada muhataplar cemî’ (çoğul) olduğu halde, كَافِرٌ (kâfir) kelimesi niçin müfret olarak gelmiştir? Bunun böyle gelmesi normaldir” dersek, o zaman, لَا تَكُونُوا أَوَّلَ رَجُلٍ قَامَ “(Kalkan adamın ilki siz olmayın) cümlesi de normaldir” dememiz gerekmez mi? Şeklinde bir soru ile muhatap olursak” demek suretiyle bir soruyu dile getirmiş ve bu soruya şöyle cevap vermiştir: “Ona şu şekilde söylenir: “Eğer bir isim يَفْعَلُ - فَعَلٌ veznindeki fiilden türemiş ve ism-i tafdîl olan أَفْعَلٌ kalıbında ve de cemî’ bir kelimeye haber olarak gelmiş ise bu kelimenin müfret bir kelimeye (cem’i anlamı kasederek) izâfe edilmesi câizdir. Çünkü o, (cümle içerisinde) hafzedilmiş (düşürülmüş) bir kelimedenden murat edilen manayı yerine getirmektedir ki, o kelime de مَنْ (men=o kimse) ism-i mevsûlüdür.¹¹⁵⁸

Bu ism-i mevsûlün özelliği cemî’, tesniye, müenneslik hallerinin tek lafızda gelmesidir. Mesela مَنْ يَكْفُرُ بِهِ “İlk inkâr edenlerden olmayın” denilir. Burada مَنْ (men) cemî’ manasında gelmiştir. Çekimi olmayan gayr-i mutasarrıf bir isimdir.”¹¹⁵⁹

¹¹⁵⁵ Zemahşerî, a.g.e, I, 274.

¹¹⁵⁶ Bkz. Râzî, a.g.e, III, 16.

¹¹⁵⁷ Bakara 2/41.

¹¹⁵⁸ Taberî, a.g.e, I, 199.

¹¹⁵⁹ Taberî, a.g.e, I, 199.

Müellif ayet-i kerimede cem'i (çoğul) gelmesi gerekirken müfret gelen كَافِرٌ (kâfir) kelimesinin nasıl bu şekilde geldiğini böyle izâh etmek suretiyle ilk etapta Kur'ân-ı Kerim'in edebî bir kitap oluşuyla çelişiyor gibi gören müşkili ortadan kaldırmıştır.

Şinkîti, Yüce Allah'ın وَلَا تَكُونُوا أُولَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا ayet-i kerimesinde وَلَا تَكُونُوا (Ve olmayın), وَلَا تَشْتَرُوا (Ve satmayın) cümleleri cemî' (çoğul) geldiği halde, كَافِرٌ (inkâr eden) kelimesi müfret (tekil) gelmiştir” dedikten sonra, buradaki işkâli giderme hususunda iki yorum sunmaktadır. Birinci yoruma göre ayet-i kerimede كَافِرٌ kelimesinden önce mahzûf (düşürülmüş) bir فَرِيقٍ (ferîgin=firkalar) kelimesi vardır. Lafzen müfret olmakla beraber mana itibari ile cemidir. İkinci yoruma göre ise burada müfret olarak telaffuz edilmesine karşın mana olarak cemî' kastedilmiş olmasıdır. Şinkîti bu görüşünü şâirin şu sözü ile desteklemektedir: وَ عَمَّ (ammin=büyük kalabalık) kelimesi mana olarak أَعْمَامٌ (e'mâmin=büyük kalabalıklar) anlamında kullanıldığını ifade etmektedir.¹¹⁶⁰

4. Cem-i Müennes Gelmesi Gereken اللَّاعِنُونَ Kelimesinin Cemi Müzekker Salim Gelmesi

Yüce Allah Bakara Sûresi'nde indirmiş olduklarını gizleyenleri kendisinin ve lanet edenlerin lanet edeceğini şöyle haber vermektedir:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ
“İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyetin kendisi olan ayetleri insanlar için biz kitapta açıkladıktan sonra gizleyenler var ya mutlaka onlara Allah lanet eder. Lanet edebilecek olanlar da lanet ederler.”¹¹⁶¹

Ayet-i kerimede zikri geçen اللَّاعِنُونَ (el-lâinûn)'dan maksadın böcek ve akrep gibi bazı haşereler olduğu kabul edilmektedir. Ancak sarf kaidesi gereği bunların cemisi (çoğulu) وَن (vav, nun) ve يَنْ (ye, nûn) ile (yani cemi müzekker salim şeklinde) değil, ات ile (yani cemi müennes salim şeklinde) gelmesi gerekmektedir. Müellifimiz “Bunun niçin böyle olduğu hususunda birisi sorarsa ona şöyle cevap verilir” demek suretiyle konuyu şu şekilde izah

¹¹⁶⁰ Şinkîti, a.g.e, S. 22-23.

¹¹⁶¹ Bakara 2/159.

etmektedir. İşin aslı sizin dediğiniz gibidir. Yani cansız varlıklar ve hayvanlar ات ile cemi (çoğul) yapılırdı dedikten sonra müşkilin halli konusunda üç ayrı görüş zikretmektedir.

Birinci görüş, Araplar cansız varlıkları ve hayvanları, akıl sahibi varlıklar için kullanılacak sıfatlarla niteledikleri zaman, akıl sahibi varlıkların sigasıyla yani ون (vav, nun) ve ين (ye, nûn) ile (yani cem-i müzekker salim şeklinde) cemi yapmaktadırlar. Bunun Kur'ân-ı Kerim'de başka misalleri de vardır. Mesela, وَقَالُوا لَجُلُودِهِمْ لَمْ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ “Onlar derilerine: “Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?” Derler. Derileri de: Allah konuştu dedi. ”¹¹⁶² Deriler cansız varlık olmaktan çıkarılıp kendilerine sanki insanmış gibi hitap olunmuştur. Başka bir misal, وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ رَأَيْتُهُمْ لِي يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin.”¹¹⁶³ سَاجِدِينَ “Ben rüyada güneşi ve ayı bana secde ederken gördüm.”¹¹⁶⁴

Müellif konuyla ilgili ikinci görüşü şöyle dile getirmektedir: “Bazıları da “Yüce Allah وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ “Lanet edebilecek olanlar da lanet ederler”¹¹⁶⁵ ayet-i kerimesiyle ifade ettiği “lanet edebilecek olanlar”dan maksat melekler ve mü’minlerdir” demişlerdir.” Taberî bu görüşü, Katâde ve er-Rabî b. Enes’ten rivâyet etmektedir.¹¹⁶⁶

Müfessirin naklettiği üçüncü görüş şöyledir: “Ayet-i kerimede “lanet edebilecek olanlar”dan kasdolunan Âdemoğlu ve cinler dışındaki bütün varlıklardır. Bu konuda Süddî şöyle rivâyet etmektedir: “el-Berrâ b. Âzib “Kâfir kabre konulunca bir canlı (mahlûk) kendisine gelir. Gözleri sanki bakırdan bir kazanmış gibidir. Ve yanında demirden bir direk vardır. O direği omuzlarının arasına vurur. Kâfir öyle bir çılgılık atar ki, onun çılgınlığını insan ve cinlerin dışında her canlı duyar ve ona lanet ederler.”¹¹⁶⁷ Müellif benzer bir rivâyeti Dahhâk’tan da aktarmaktadır.¹¹⁶⁸

Taberî bu görüşleri beyan ettikten sonra kendi görüşünü şöyle belirtmektedir: “Bize göre en doğru görüş, “Lanet edebilecek olanlardan maksat melekler ve mü’minlerdir” diyenlerin sözüdür. Çünkü Yüce Allah kâfirleri lanetlikle nitelemiş ve lanetin melekler ve bütün insanlardan olacağını şu şekilde haber vermiştir: إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ

¹¹⁶² Fussilet 41/21.

¹¹⁶³ Neml 27/18.

¹¹⁶⁴ Yûsuf 12/4; Taberî, a.g.e, II, 35-36.

¹¹⁶⁵ Bakara 2/159.

¹¹⁶⁶ Bkz. Taberî, a.g.e, II, 36.

¹¹⁶⁷ Taberî, a.g.e, II, 36.

¹¹⁶⁸ Bkz. Taberî, a.g.e, II, 36.

وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ “Ayetlerimizi inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüş olanlar (var ya) işte Allah’ın, meleklerin ve insanların laneti onların üzerine olsun.”¹¹⁶⁹

Diğer müfessirlerden İmam Fahrüddin Râzî, Taberî’nin nakletmiş olduğu nakillere üç görüş daha ilave etmektedir.

Birincisi, cehennemlikler kendilerinden dini gizledikleri için onlara lanet edeceklerdir ki, o zaman mana umumiyet ifade etmektedir.¹¹⁷⁰ Yani bu durumda lanet edenler cehennem ehli olmaktadır.

İkinci görüşün sahibi İbn Mesûd (r.a) şöyle demiştir: İki kişi karşılıklı olarak lanetleştigi zaman, bu lanet hak edene ulaşır. Eğer laneti hakeden bulunmazsa, bu lanet, Allah’ın indirdiğini gizleyen Yahûdîlere döner.¹¹⁷¹

Üçüncü görüşün sahibi Ebû Müslim şöyle söylemektedir: “Burada lanet edenler mü’minlerdir. Onların lanetinin anlamı, lanet edilen kimseyi Allah’ın rahmetinden uzaklaştırmak, ona buğzedip ondan uzak durarak, ona muhalefet edip onunla mücadele etmektir. Kâdî şöyle demiştir: Ayet-i kerime, bildiğini gizlemenin kebâirden (büyük günahlardan) olduğuna işaret etmektedir. Zira Yüce Allah bunlara laneti vâcib kılmıştır. Aynı zamanda ayet-i kerime bütün peygamberlerin peygamberlik görevinden hiçbirini gizlememiş olduklarını bildirmektedir. Aksi durumda, bu kimse de ayetin hükmüne girmiş olurdu.”¹¹⁷²

III. İ’RÂB YÖNÜNDEN KENDİSİNDE MÜŞKİL BULUNAN AYETLER

İ’râb da Arapça’da, dolayısıyla tefsirde çok önemli bir konudur. Hatta denilebilir ki, Arapça’yı diğer dillerden ayıran en önemli özelliklerden birisi de i’rabtır. Zira bir kelimenin cümle içerisindeki anlamını diğer dillerdeki gibi ekler değil, kelimenin i’râbı belirler. Bundan dolayıdır ki, i’râb konusu son derece önemlidir.

¹¹⁶⁹ Bakara 2/161; Bkz. Taberî, a.g.e, II, 36.

¹¹⁷⁰ Râzî, a.g.e, IV, 149.

¹¹⁷¹ Râzî, a.g.e, IV, 149.

¹¹⁷² Râzî, a.g.e, IV, 149-150.

Bazı ayet-i kerimelerde i'râb kurallarına uymayan kelimelerin varlığı da bir gerçektir. Ve diğer müfessir ve müellifler gibi Taberî de bu hususta açıklamalarda bulunmuş, müşkilin halli konusuna temas etmiştir. Bu bölümde onun görüşlerinden bazı misaller verilecektir.

1. Ref' Gelmesi Gereken الصَّابِرِينَ (es-Sâbirîne) Kelimesinin Nasb Gelmesi

Yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır:

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ “Yüzlerinizi doğu ve batı yönüne çevirmeniz iyilik değildir. Esas iyilik o kimselerin iyiliğidir ki, o Allah'a, kıyamet gününe, meleklerle, kitaba ve bütün nebilere iman eder, yakınlarına, yetimlere, fakirlere, yolcuya, dilencilere ve köleleri kurtarmaya severek mal verirler. Namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler. Bir de andlaşma yaptıkları vakit ahitlerini ifâ ederler. Zorluk ve hastalık hallerinde ve savaşın şiddetlendiği anlarda sabır ve sebat gösterirler. İşte sâdik ve takvâ sahibi olanlar ancak bunlardır.”¹¹⁷³

Görüldüğü gibi, Yüce Allah erginliği (iyiliği) tanıtıp, bu iyilik sahiplerinin özelliklerini sıralarken الصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ cümlesinden önceki cümleler ref' halinde olmasına ve Arapça i'râb kâidesine göre bu cümlenin de kendinden öncekilere atfedilmesi hasebiyle ref' gelmesi gerekirken nasb olarak gelmiştir. Müellifimiz bu hususta şöyle söylemektedir: “Burada ves-sâbirîne) kelimesi övgü yönüyle مَنْ (men) ism-i mevsûlünün sıfatıdır. Kendinden önceki sıfatlar ref' olarak geldiği halde bu kelimenin nasb olarak gelmesinin sebebi, Araplar bir şeyi överken veya yeğerken bu övme veya yerme uzarsa ref' halinden nasb haline veya bunun tersi şeklinde geçiş yapmaktadırlar.”¹¹⁷⁴

Taberî buna misal olarak şu şiir nakletmektedir. Bunlardan birincisi;

إِلَى الْمَلِكِ الْقَرْمِ وَابْنِ الْهَمَامِ وَلَيْتَ الْكُتَيْبَةَ فِي الْمُرْدَجِ
وَذَا الرَّأْيِ حِينَ تُعَمُّ الْأُمُورُ بِذَاتِ الصَّلِيلِ وَذَاتِ اللَّحْمِ

¹¹⁷³ Bakara 2/177.

¹¹⁷⁴ Taberî, a.g.e, II, 59.

“Yüce efendi hakan, yiğit oğlu, kalabalığın içindeki bölüğün arslanı. İşler karıştığı zaman (çözüm üreten) görüş sahibi, ses getiren, yaptığı işi sağlam yapana (selam olsun).

Görüldüğü gibi, bu şiirde geçen *وَأَلَيْتَ الْكُتَيْبَةَ* ve *ذَالرَّأَى* isimleri, kendinden öncekiler mecrûr (kesralı) olduğu halde mensûb (nasb) gelmiştir. Bunun sebebi, şiirde geçen tüm sıfatlar tek isme (kişiye) ait olmasıdır.¹¹⁷⁵

Müellif konuyla ilgili ikinci görüşü şöyle dile getirmektedir: “Bazıları ise *وَالصَّابِرِينَ* (ves-sâbirîne) kelimesinin nasb olarak gelmesinin sebebi, bu kelimenin *وَالسَّائِلِينَ* (ve-sâilîne) kelimesine atfedilmesinden dolayıdır” demektedirler. O zaman mana *وَأَتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ* “*Yakınlarına, yetimlere, fakirlere, yolcuya, dilencilere ve köleleri kurtarmaya severek mal verirler*” şeklinde olmaktadır. Ancak Kur’ân-ı Kerim’in zahirine bakıldığında bu görüşün hatalı olduğu görülecektir. Zira *وَالصَّابِرِينَ* *وَالضَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ* “*Zorluk ve hastalık hallerinde sabır ve sebat gösterenler*” ayet-i kerimesinde ifade edilen zümre, bedensel olarak müzmin hastalık ve malî olarak darlık ve sıkıntı içerisinde dirler. Hâlbûki, kendilerine zekat verilecek kavmin özellikleri *وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ* “*yoksullara, yolda kalmışa, dilenenlere*” sözleriyle belirtilmiştir. Fakirler ve yoksullar demek aynı zamanda *وَالضَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ* “*zorluk ve hastalık hallerinde*” anlamındadır. Dolayısıyla aynı mana tekrar edilmiş olmaktadır. Bunun herhangi bir faydası yoktur. Yüce Allah kullarına faydasız hitapta bulunmaktan uzaktır.¹¹⁷⁶

Müellif ikinci yorumun hatalı olduğunu ifade ederek, birinci yorumu tercih ettiğini dile getirmiş olmaktadır. Zemahşerî de bu görüşü kabul etmekle beraber, bu kelimenin övgü olması yanında ihtisas (özel bir önem verme) ve şiddet, savaş sahası ve buna benzer durumlarda gösterilen sabır, direnç ve metanetin ne kadar faziletli olduğunun bildirilmesi için bu şekilde gelmiştir demektedir.¹¹⁷⁷

Râzî ise bu hususta çeşitli görüşler vardır dedikten sonra bunları şöyle sıralamaktadır: Birincisi Kesâî’ye aittir ki, ona göre *وَالصَّابِرِينَ* kelimesi, *ذَوِي الْقُرْبَىٰ* (zevi’l-kurbâ) kelimesine

¹¹⁷⁵ Taberî, a.g.e, II, 59.

¹¹⁷⁶ Taberî, a.g.e, II, 59.

¹¹⁷⁷ Zemahşerî, a.g.e, I, 331.

ma'tûftur. O zaman mana *وَأَتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالصَّابِرِينَ* “Onlar mallarını yakınlarına ve sabredenlere seve seve verirler” şeklinde olmaktadır.¹¹⁷⁸

Bu görüş Taberî'nin nakletmiş olduğu ikinci görüşün aynısıdır. Tek fark, Taberî *وَالصَّابِرِينَ* (ve's-sâbirîne) kelimesinin *وَالسَّائِلِينَ* (ve-sâilîne) kelimesine ma'tûf olduğunu, Râzî ise *ذَوِي الْقُرْبَىٰ* (zevi'l-kurbâ) kelimesine ma'tûf olduğunu söylemektedir.

Râzî'nin konu hakkında sunduğu ikinci görüş ise Taberî'nin birinci görüşüdür. Ancak Râzî bu görüşü Ferrâ'ya nisbet etmektedir.¹¹⁷⁹

2. Ref' Gelmesi Gereken *الْمُقِيمِينَ* (el-Mukîmine) Kelimesinin Nasb Gelmesi

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَٰئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا “Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve iman edenler, sana indirilene ve senden önce indirilenlere iman ederler. Onlar, namazı kılan, zekâtı veren, Allah'a ve ahiret gününe iman edenlerdir. İşte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz.”¹¹⁸⁰

Görüldüğü gibi, ayet-i kerimede geçen *وَالْمُقِيمِينَ* (ve'l-mukîmine) kelimesi, kendisinden önce ref olarak gelen kelime ya da kelimelere atfedildiği halde ref değil de nasb olarak gelmiştir. Bu ise i'rab kurallarına ters düşmektedir.

Müellif bu konu hakkında şöyle demektedir: “Sonra *وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ* (ve'l-mukîmine's-salete =namaz kılanlar) terkibi hususunda ihtilafa düştüler. Onlar, *الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ* (er-Râsîhûne fi'l-ilm=ilimde derinleşmiş olanlar) zümresinden mi, yoksa onların dışında başka bir topluluk mudur? Bazılarına göre “Bunlar ilimde derinleşmiş olanlar zümresindedir” dediler. Daha sonra da her ikisinin de insanın sıfatı olmasına rağmen, *وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ* terkinin i'rabta *الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ* (er-Râsîhûne fi'l-ilm) kelimesine uymaması hakkında ihtilaf ettiler. Bazıları bunun kâtip

¹¹⁷⁸ Râzî, a.g.e, V, 39.

¹¹⁷⁹ Bkz. Râzî, a.g.e, V, 39.

¹¹⁸⁰ Nisâ 4/162.

hatası olduğunu söylediler ve aslının وَالْمُقِيمُونَ (ve'l-mukîmûne) şeklinde olduğunu iddia ettiler.¹¹⁸¹

Müfessir bu görüşle ilgili şu rivâyeti nakletmektedir: “Zübeyr dedi ki, “Abban b. Osman b. Affan’a “Niçin الصَّلَاةَ الْمُقِيمِينَ (ve'l-mukîmîne's-salete) nasb olarak yazılmıştır?” Dedim. O da bana “Kâtip bu ayet-i kerimeyi yazarken tam buraya geldiğinde “Ne yazayım?” Diye sormuştu. Kendisine الصَّلَاةَ الْمُقِيمِينَ (ve'l-mukîmîne's-salete) yaz” denildi. O da söylenildiği şekliyle yazdı” dedi.”¹¹⁸²

Konumuzla ilgili Taberî'nin ikinci delili, Hişâm b. Urve'nin babasından naklettiği şu rivâyettir. O Hz. Âişe'ye bu ayet-i kerime ve الصَّابِرُونَ وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِرُونَ “Şüphesiz ki iman edenler, Yahûdiler, Sâbiiler”¹¹⁸³ قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ “(Sihirbazlar daha sonra Musa ve Harun'u göstererek şöyle) dediler: “Bu ikisi muhakkak sihirbazdır”¹¹⁸⁴ ayet-i kerimelerini sordu. Hz. Âişe (r.a) şöyle dedi: “Ey kardeşimin oğlu! Bu kâtiplerin yazarken yaptıkları hatadan kaynaklanan bir durumdur.” İbn Mes'ûd (r.a)'ın kıraatinde الصَّلَاةَ الْمُقِيمُونَ (ve'l-mukîmûne's-salete) şeklinde olduğunu da söyledi.¹¹⁸⁵

Bazı Kûfe ve Basra nahivcileri şöyle dediler: وَالْمُقِيمُونَ الصَّلَاةَ (ve'l-mukîmûne's-salete) terkibi الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ (er-Râsihûne fi'l-ilm) cümlesinin sıfatıdır. Fakat sözün uzaması ve sıfat ile mevsufun arasına başka kelime ve cümlelerin girmesinden dolayı meth olması hasebiyle وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ (ve'l-mukîmîne's-salete) şeklinde nasb olarak gelmiştir. Dediler ki, “Araplar bir şeyin övmek ya da yermek sıfatı uzadığı zaman başı ile ortasının i'rabını değişik yapabiliyorlar. Daha sonra cümlenin sonunda tekrar başındaki i'raba dönüyorlar. Bazen cümle sonu i'rabını, cümlenin ortasındaki i'raba uydururlar. Bunu i'rabtan herhangi bir türüne uygularlar.” وَالْمُؤْفُونَ Ayet-i kerimesini ve geçen ayet-i kerimeyi delil olarak gösterdiler.¹¹⁸⁶

Başkaları “ilimde derinleşenler” namaz kılanlardan olmakla beraber, وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ (ve'l-mukîmîne's-salete=namaz kılanlar) terkibi, الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ cümlesinin dışında bir cümleye sıfat olarak gelmiştir. Bu şekilde diyenler o terkibin يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ cümlesine atfen بِالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ şeklinde mecrûr olduğunu söylemektedirler. Daha sonra

¹¹⁸¹ Taberî, a.g.e, VI, 18.

¹¹⁸² Taberî, a.g.e, VI, 18.

¹¹⁸³ Mâide 5/69.

¹¹⁸⁴ Tâhâ 20/63.

¹¹⁸⁵ Taberî, a.g.e, VI, 18.

¹¹⁸⁶ Taberî, a.g.e, VI, 18.

ayet-i kerimenin tefsiri hakkında ihtilaf ettiler. Bazıları وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِإِقَامِ الصَّلَاةِ وَالمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ “Sana indirilene ve senden önce indirilenlere ve namaz kılmaya iman ederler” şeklinde anlamışlardır. Dediler ki, sonra da tekrar ref haline dönerek وَالمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالمُؤْتُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ cümlesine atfedilmiştir.¹¹⁸⁷

Bazıları وَالمُؤْتُونَ الصَّلَاةَ وَالمُؤْتُونَ الصَّلَاةَ الْمَلَائِكَةَ şeklinde ve onların (meleklerin) salatı (namazı) rablerini tesbih etmek ve yeryüzündekiler için istiğfarda bulunmaktır demişlerdir. Ve o zaman mana “Onlar sana ve senden önce indirilenlere ve meleklerle iman ederler” demektir.¹¹⁸⁸

Başka bir görüşe göre, ayet-i kerimenin anlamı, وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ “Onlar sana ve senden önce indirilenlere ve namaz kılanlara iman ederler ve onlar zekâtlarını verirler” demektir. Tıpkı Yüce Allah’ın şu ayet-i kerimesinde olduğu gibi, يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ “Allah'a inanır, müminlere inanır.”¹¹⁸⁹ Bu şekilde söyleyenler وَالمُؤْتُونَ الصَّلَاةَ (mukîmîne) kelimesinin meth (övgü) üzere nasb olmasını kabul etmediler.¹¹⁹⁰

Diğer bir görüşe göre bunun manası, لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَمِنَ الْمُؤْتِينَ الصَّلَاةَ “Lakin ilimde derinleşenler ve namaz kılanlar” demektir. وَالمُؤْتِينَ الصَّلَاةَ (el-mukîmîne) kelimesi مِنْ (min) harfi cerrî ile mecrûdur.¹¹⁹¹

Taberî, son iki görüşü Arapların kabul etmediğini bildirmekte ve bazı şiirlerde gelse de cer halinde zâhir olan bir kelimeyi gizli bir kelimeye atfetmediklerini söylemektedir.¹¹⁹²

Müellif bütün bu görüşleri naklettikten sonra kendi görüşünü şu şekilde ifade etmektedir: “Bana göre bu görüşlerin en doğrusu, وَالمُؤْتِينَ الصَّلَاةَ (el-mukîmîne) kelimesi, وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ cümlesine tabi olarak mecrûdur. وَالمُؤْتِينَ الصَّلَاةَ terkibi meleklerle yönelmekte ve ayet-i kerimenin te’vîli,

وَالمُؤْتُونَ مِنْهُمْ يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ يَا مُحَمَّدُ مِنَ الْكِتَابِ وَبِمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ مِنْ كُتُبِي وَبِالْمَلَائِكَةِ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ الصَّلَاةَ “Ey Muhammed! O mü’minler, sana kitaptan indirilene ve senden önce inen kitaplarıma ve de namaz kılan meleklerle inanırlar” şeklinde olmaktadır.¹¹⁹³

¹¹⁸⁷ Taberî, a.g.e, VI, 19.

¹¹⁸⁸ Taberî, a.g.e, VI, 19.

¹¹⁸⁹ Tevbe 9/62.

¹¹⁹⁰ Taberî, a.g.e, VI, 19.

¹¹⁹¹ Taberî, a.g.e, VI, 19.

¹¹⁹² Taberî, a.g.e, VI, 19.

¹¹⁹³ Taberî, a.g.e, VI, 19.

3. Nasb Gelmesi Gereken هَذَانِ (Hâzâni) Kelimesinin Ref Gelmesi

Konuyla ilgili bir ayet-i kerimede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ “(Sihirbazlar daha sonra Musa ve Harun'u göstererek şöyle) dediler: “Bu ikisi muhakkak sihirbazdır.”¹¹⁹⁴

Müellif, kıraât âlimlerinin ayet-i kerimede geçen اِنَّ (in) ve هَذَا (hâzâni) kelimelerinin okunuşları hakkında ihtilaf ettiklerini ifade ederek bu ihtilafları şöyle sıralamaktadır:

Bütün şehir kâripleri اِنَّ (inne) kelimesini şeddeli ve هَذَا (hâzâni) kelimesini de elif ile okumuşlar ve bunu biz böyle okuduk demişlerdir. Basra ekolünden bazı Arap lügati âlimleri “Bu ayet-i kerimede elif-nûn maddesi اِنَّ (inne) şeddeli anlamında ve ismini ref yapan kavmin lügatına göre şeddesiz اِنَّ (in) şeklinde gelmiştir. Haberinin başına da olumsuzluk eki olan مَا (mâ) manasıyla karışmaması için haberinin başına اللام (lâm) harfi gelmiştir” dediler.¹¹⁹⁵

Bazı Kûfe nahivcileri ise (ref halinde gelmesini) iki yönden açıkladılar:

Birincisi, Belhars b. Ka’b ve onlara komşu olan kabileler هَذَا (hâzâ) kelimesinin tesniyesi (ikilisi) ref, nasb ve cerr halinde elif ile هَذَا (hâzâni) şeklinde söylemektedirler.¹¹⁹⁶

İkinci görüşün sahipleri “Burada elif harfinin bulunması fiilin lam harfinin makamında değil, destek olduğu görüşümdedir. Zira sen onu mebni kılarak sonuna nûn ilave eder, sonra da tıpkı Arapların الَّذِي kelimesini cemi’ (çoğul) yapmak için nûn ilave ederek ref, nasb ve cerr hallerinde اَلَّذِينَ (ellezine) şeklinde söyledikleri gibi, elifi kendi halinde sabit bırakırsan, o her halinde yani ref, nasb ve cerr hallerinde bu şekliyle devam eder. Ve dediler ki, kıyas gereği اَلَّذُونَ (ellezûne) olması gerekirdi. (Onun böyle olmadığı gibi هَذَيْنِ şeklinde değil de kıyas dışı هَذَا (hâzâni) olarak gelmiştir.)¹¹⁹⁷

Diğer bazıları ise هَذَا (hâzâni) kelimesinin bu şekilde yazılması galat-ı meşhur haline gelmiştir. Eğer nasb okunursa yaygın olan kıraâta muhâlif olur. Ebû Amr ve İsa b. Yûnus, lafzen

¹¹⁹⁴ Tâhâ 20/63.

¹¹⁹⁵ Taberî, a.g.e, X VI, 136.

¹¹⁹⁶ Taberî, a.g.e, X VI, 136.

¹¹⁹⁷ Taberî, a.g.e, X VI, 137.

هَذَانِ (hâzâni) olarak yazmışlardır. Lafzen okunuş şekli (nahve göre) doğrudur.¹¹⁹⁸

Ebu'l-Hattâb, Benû Kinâne ve başkalarının tesniyeyi (ikili ismi) nasb ve cerr halinde de ref yaptıklarına şahit olduğunu iddia etmiştir. Beşir b. Hilâl ise إِنَّ (inne) kelimesinin başlangıç ve cevap olarak kullanılan ve نَعْمَ (neam=evet) anlamında bir kelime olduğunu söylemiştir.¹¹⁹⁹

Bazıları إِنَّ (inne)'deki ن (nûn)'u şeddesiz ve sukûn (cezimli) okumuşlardır. Bunun câiz olduğunu, çünkü başa اللَّامُ (lâm) harfini getirdiklerini söylemişlerdir. Başka bir kavim bunun câiz olmadığını, çünkü nûnun şeddesiz ve sukûnlu olması durumunda mutlaka اِلَّا (illâ, istisna edatının) gelmesi, yani cümlenin اِنَّ هَذَا اِلَّا سَاجِرَانِ şeklinde olması gerekir dediler.¹²⁰⁰

Müellif ayet-i kerimenin kıraâtı ile ilgili rivâyetleri naklettikten sonra kendi görüşünü şöyle beyan etmektedir: “Bize göre ayet-i kerimenin doğru okunuşu, إِنَّ (inne)'deki nûnun şeddeli هَذَا (hâzâni) kelimesi elifli olarak okunmasıdır. Çünkü kıraât âlimlerinin bu hususta icması olduğu gibi Hz. Osman (r.a) mushafında da böyledir. Bu şekilde okunmasının benzeri اَلَّذِينَ (ellezine)'dir. Zira اَلَّذِي kelimesine nûn eklenince her üç halde de bu şekliyle gelmektedir. Aynı şekilde Belhars b. Ka'b lügatine göre هَذَا (hâzâni) kelimesi de üç halde yani, ref, nasb ve cerr hallerinde de هَذَا (hâzâni) şeklinde gelmektedir.¹²⁰¹

IV. BAZI AYET VE KELİMELERİN ANLAMLARIYLA İLGİLİ MÜŞKİLLER

Arapça, dünyanın en önemli dillerinden olduğu su götürmez bir gerçektir. Onun gerek gramer yapısı ve gerekse kelime zenginliği ile filologları hayran bırakan bir özelliği vardır. Ancak onun inceliklerini kavrayabilmek için ciddi çalışma yapmak ve iyi bir ilmi birikime sahip olmak gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de bazı kelimeler vardır ki, onların taşıdığı anlamda sanki müşkil varmış gibi görünmektedir. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür.

¹¹⁹⁸ Taberî, a.g.e, X VI, 137.

¹¹⁹⁹ Taberî, a.g.e, X VI, 137.

¹²⁰⁰ Taberî, a.g.e, X VI, 137.

¹²⁰¹ Taberî, a.g.e, X VI, 137.

1.“Kanlarınızı Dökmeyecek ve Kendinizi Yurtlarınızdan Çıkartmayacaksınız” Ayetinin Anlamındaki Müşkil

Bir ayet-i kerimede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ “Kanlarınızı akıtmayacaksınız, birbirinizi vatanlarınızdan çıkarmayacaksınız diye sizden misak aldık. Daha sonra her şeye şahitler olarak bunları ikrâr ettiniz.”¹²⁰² Ayet-i kerimeye ilk baktığımızda Yüce Allah İsrâiloğullarından “Kanlarınızı akıtmayacak ve birbirinizi vatanlarınızdan çıkarmayacaksınız” şeklinde söz aldığını haber vermektedir. Burada akla gelebilecek ilk soru “Bir insan kendisinin kanını döker mi? Veya kendi kendisini vatanından çıkarır mı? Aynı sorular toplum için de geçerlidir.

Müellif yukarıda geçen ayet-i kerime ile bir önceki وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ “Hani bir vakitler İsrailoğulları’ndan şöylece mîsak (kesin bir söz) almıştık: Allah’dan başkasına tapmayacaksınız, ana-babaya iyilik yapacaksınız”¹²⁰³ ayet-i kerimenin mana ve i’rab olarak aynı olduğunu ifade ettikten sonra “Birisini bu ayet-i kerimenin manası nedir? Onlar kendilerini öldürüyor ve kendi kendilerini yurtlarından çıkartıyorlar da, bundan yasaklandılar mı? Şeklinde sorarsa ona şöyle denir.”¹²⁰⁴ “Ona denir ki, “Mesele senin zannettiğin gibi değildir. Onlara birbirlerini öldürmeleri yasaklanmıştır. Zira (İslam toplumunda) bazılarının bazılarını veya bir kimsenin başka bir kimseyi öldürmesi, kendisini öldürmesi sayılmaktadır. Çünkü o ikisinin dini tek adamın dini mesabesindedir. Rasûlüllah (s.a.v) bu hususta şöyle buyurmuştur: “Mü’minler tek vücut gibidirler. Baş ağrısı cesedin sâir yerleri humma ve uykusuzlukla ona (iştirake) çağırırlar.”¹²⁰⁵

Müellif ikinci görüşü şöyle açıklamaktadır: “Kanlarınızı akıtmayacaksınız” ayet-i kerimesinin anlamı, “Sizden bir adam, başka bir adamı öldürüp de kısas olarak kendisinin ölümüne sebep olması nedeniyle (kendi kendisinin) kâtili olmasın” şeklinde olması da mümkündür. Bu şekilde öldürülenin velisinin kâtili öldürmesi, sanki kâtilin kendisini öldürmesi olarak anlatılmıştır. Bunun misali, bir kişinin cezâyı hak edecek bir suçu işlemesi ve cezâyı çarptırılması sonucu kendisine “Sen bunu kendi aleyhine (kendi kendine) işledin”

¹²⁰² Bakara 2/84.

¹²⁰³ Bakara 2/83.

¹²⁰⁴ Taberî, a.g.e, I, 312.

¹²⁰⁵ Taberî, a.g.e, I, 312; Ayrıca hadis için bkz. Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

demek gibidir.”¹²⁰⁶ Müfessirimiz bu görüşünü Katâde, Ebû Âliye ve Ebû Ca’fer’e dayandırmaktadır.¹²⁰⁷

Görüldüğü gibi Taberî, “لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ” “Kanlarınızı akıtmayacaksınız” ayet-i kerimesinin manasını, aslında kişinin kendi kendisini öldürmesi değil, din kardeşini öldürmekle sanki kendisini öldürmüş veya öldürdüğü şahıs için kısas olarak kendisinin de öldüreceği, dolayısıyla kendisinin ölümüne sebep olduğu için sebebiyet bağından ötürü kendi kendisini öldürmüş olmasıdır” şeklinde izah etmektedir. Bundan dolayı ayet-i kerimede herhangi bir yanlış ifade söz konusu değildir.

Kıyas yapacak olursak, İbn Kuteybe müellifimizin “Kanlarınızı akıtmayacaksınız” ayet-i kerimesini müellifimizin birinci görüşü gibi izah etmiştir. “وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ” “Kendi kendinizi vatanlarınızdan çıkarmayacaksınız” ayet-i kerimesini ise, “Hiç kimsenin yurdunu işgal edip de halkını oradan sürmeyeceksiniz” şeklinde tefsir etmiştir.¹²⁰⁸ Zemahşerî’nin de Taberî’nin zikrettiği iki görüşü de beyan ettiği görülmektedir.¹²⁰⁹

Râzî ise “İnsanın (tabiatı gereği) kendisini ölüme götürecek durumlardan kaçır. O halde ayet-i kerimede geçen “لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ” “Kanlarınızı akıtmayacaksınız” ifadesinin bir anlamı yoktur. Dolayısıyla ayet-i kerimede bir işkâl söz konusudur” demekte ve işkâlin çözümü konusunda yukarıda zikri geçen iki görüşle beraber üç görüş daha ileri sürmektedir.¹²¹⁰

Birinci görüş, bu ölümden kaçış duruma göre değişebilir. Nitekim Hindliler, fesat dünyasından kurtulmak, nur ve kurtuluş âlemine kavuşmak için veya zamanın şartlarının zorlaşması ya da bir işin kendilerine ağır gelmesi durumlarında intihara kalkışabilmektedirler. O halde bir insanın ölümden kaçışı kesin olmayıp, intihara teşebbüsü de imkân dâhilinde olunca Yüce Allah’ın insana böyle bir sorumluluğu yüklemesi de normaldir.¹²¹¹

İkinci görüşe göre ayet-i kerimenin anlamı, “Sizi öldürmeye çalışan kimsenin (hedefine) maruz kalarak kendinizi öldürme pozisyonuna düşmeyin. Aksi halde sizler kendinizi öldürmüş

¹²⁰⁶ Taberî, a.g.e, I, 312.

¹²⁰⁷ Bkz. Taberî, a.g.e, I, 312.

¹²⁰⁸ İbn Kuteybe, a.g.e, s. 216.

¹²⁰⁹ Zemahşerî, a.g.e, I, 154.

¹²¹⁰ Bkz. Râzî, a.g.e, III, 155.

¹²¹¹ Râzî, a.g.e, III, 155.

olursunuz” demektir.¹²¹²

Üçüncü görüşe göre ise ayet-i kerimenin anlamı şöyledir: “Siz, dünya maslahatlarını kendilerinin desteğiyle devam ettirdiğiniz kimselerin kanını akıtmayın; yoksa kendi kendinizi helâk etmiş olursunuz.”¹²¹³

Râzî, *وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ*, “Birbirinizi vatanlarından çıkarmayacaksınız” ayet-i kerimesinin yorumuyla ilgili olarak da iki görüş zikretmektedir:

Birinci görüş, sizi yurtlarınızdan çıkmanıza sebep olacak fiiller işlemeyin.

İkinci görüş, bazılarınız bazılarınızı yurtlarından çıkarmasın. Çünkü bu sıkıntı ve şiddeti artırır ve sizi helâke sürükler.¹²¹⁴

2. “Ancak Müslümanlar Olarak Ölü” Ayetinin Anlamındaki Müşkil

Yüce Allah Bakara Sûresi’nde İbrahim (a.s) ve Yakup (a.s)’ın çocuklarına yapmış oldukları vasiyeti şöyle haber vermektedir:

وَوَصَّي بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ “Bu dini İbrahim ve Yakup kendi çocuklarına vasiyette bulundu. “Ey çocuklarım! Şüphesiz ki, bu dini sizin için Allah seçti. Ancak canlarınızı müslümanlar olarak verin” dedi.”¹²¹⁵

Aynı şekilde Âlû İmrân Sûresi’nde şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ “Ey inananlar! Allah’tan hakkıyla (ona yaraşır bir şekilde) korkun ve canlarınızı ancak müslümanlar olarak verin.”¹²¹⁶

Her iki ayet-i kerimede de Yüce Allah bize müslümanlar olarak ölmemizi emretmektedir. Ancak biz biliyoruz ki, yaşamak ve ölmek insanoglunun kendi irâdesinde değildir. Yaratan, yaşatan, öldüren ve öldürdükten sonra tekrar diriltecek olan hiç şüphesiz

¹²¹² Râzî, a.g.e, III, 156.

¹²¹³ Râzî, a.g.e, III, 156.

¹²¹⁴ Râzî, a.g.e, III, 156.

¹²¹⁵ Bakara 2/132.

¹²¹⁶ Âlû İmrân 3/102.

Yüce Allah'tır.¹²¹⁷ Bu bilgiler ışığında yukarıda geçen ayet-i kerimelere baktığımızda, sanki Yüce Allah'ın bu emrinde mâlâyutâk (insanın gücü yetmeyeceği) bir teklif varmış gibi görülmekte ve iki ayet-i kerimenin manasında müşkil olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu müşkile temas eden müellifimiz Taberî, “Böyle bir soru soran kimseye şöyle cevap verilir, diyerek konuyu şu şekilde izah etmektedir:

“Bunun manası senin zannettiğin gibi değildir. *فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ* “*Ve canlarınızı ancak müslümanlar olarak verin*” ayet-i kerimesinin manası, “Bu din-i mübin-i İslam'dan hayatınızın hiçbir gününde (anında) kesinlikle ayrılmayın. Zira insan kendisine ölümün ne zaman geleceğini bilemez. Bundan dolayı İbrahim (a.s) ve Yakup (a.s) çocuklarına “*Ve ancak müslümanlar olarak can verin*” şeklinde vasiyette bulunmuştur. Çünkü siz ölümün, ne zaman, gece mi, gündüz mü geleceğini bilemezsiniz. İslam'dan bir nebze dahi ayrılmayın ki, ölüm size geldiğinde siz Rabbinizin sizin için özel olarak seçmiş olduğu İslam dininin dışında herhangi bir din (hal) üzere olmayasınız ve böylece Yüce Allah'ın gazabına uğramış ve de kendinizi helâk etmiş olarak ölmeyiniz” demektedirler.¹²¹⁸

Netice olarak müellifimiz ayet-i kerimede yasaklananın ölmek değil, ölüm anında İslam'ın dışında bir dine mensup olmak veya dinsiz olmak olduğunu ifade etmektedir. Böylece ayet-i kerimelerde varmış gibi görülen müşkiller kendiliğinden ortadan kalkmış olmaktadır.

Zemahşerî de aynı görüşü beyan etmekte ve ayet-i kerimeyi şu şekilde açıklamaktadır: “*فَلَا تَمُوتُنَّ*” “*Kesinlikle ölmeyiniz*” cümlesinin manası, “Sizin ölümünüz ancak İslam dini üzerinde sabit olarak bulunduğunuz halde olsun” demektir. Burada yasaklanan ölüm anında İslam dışı bir din üzerinde bulunmadır. Bu tıpkı, *لَا تُصَلِّ إِلَّا وَأَنْتَ خَائِعٌ*, “Namazı huşusuz kılma” cümlesinde yasaklanan namaz kılmak değil, ancak yasaklanan namaz esnasında huşuyu terketmek olduğu gibi.”¹²¹⁹

3. **ظَنَّ (Zan) Kelimesinin يَقِينٌ (Yakîn) Anlamında Kullanılması**

Bakara Sûresi 46. ayet-i kerimede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

¹²¹⁷ Bkz. Bakara 2/21-28.

¹²¹⁸ Taberî, a.g.e, I, 438.

¹²¹⁹ Zemahşerî, a.g.e, I, 313.

الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ “Onlar ki, Rablerine kavuşacaklarını ve gerçekte O’na döneceklerini bilirler.”¹²²⁰ Türkçe’ye “bilirler” şeklinde tercüme edilen يَظُنُّونَ (yezunnûne) kelimesinin esas manası “zannederler” demektir. O zaman mana “Onlar ki, Rableriyle bulaşacaklarını zannederler” şeklinde olmaktadır. Halbûki Yüce Allah’ın vasıflarını bildirdiği bu kimseler huşu’ sahibi, salih insanlardır. O zaman ayet-i kerimede bir müşkil olduğu gayet açıktır.

Müellif bu müşkili kendi üslûbuyla şu şekilde dile getirmektedir: “Ebû Ca’fer şöyle dedi: “Birisi bize “Yüce Allah’a huşu’ ile itaat ettiği bildirilen o salih kulların Rablerine kavuşacakları hususunda zan içerisinde olmaları nasıl mümkün olur? Zira bu şekilde zanda bulunmak küfürdür” derse, ona şöyle cevap verilir” demekte ve Taberî sözlerine şöyle devam etmektedir: “Araplar bazen “Yakîni, zan ve şekk (şüphe) olarak isimlendirirler. Tıpkı, hem zulüme (karanlık) hem de ziyâ (aydınlık) kelimelerini südfe (karanlık) kelimesiyle isimlendirdiği gibi. Yani bir isim ile bir manayı ifade ettiği gibi, o mananın zıt anlamını da ifade etmektedirler.”¹²²¹

Fîrûzâbâdî de ظَنَّ (zan) kelimesi hakkında şunları söylemektedir: “Genel olarak zan kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de dört manada kullanılmaktadır. Bunlar, yakîn, şek, vehim ve sanı.”¹²²² Bu kelimenin Kur’ân-ı Kerim’de on ayette yakîn manasında kullanıldığını belirten Fîrûzâbâdî, bu ayetlerin ilki olarak bizim üzerinde durduğumuz ayet-i kerimeyi zikretmiştir.¹²²³

Taberî, zan kelimesinin yakîn manada kullanıldığını Düreyd İbnü’s-Summe’nin şu şiir ile de açıklamaktadır:

قُلْتُ لَهُمْ ظَنُّوا بِالْفَى مُدَجَّجٍ سَرَاتُهُمْ فِي الْفَارِسِيِّ الْمَسْرَدِ

“Onlara “Başlarında Farisî zırhlı bir komutanla iki bin silahlı (size gelmekte) olduğunu yakînen (iyice) bilin” dedim.” Burada yakînen tercüme ettiğimiz kelimenin aslı zandır. Ancak burada yakîn manasında kullanılmıştır. Buna benzer kullanımlar sayılmayacak kadar çoktur. Kur’ân-ı Kerim’den misal vermek gerekirse;

¹²²⁰ Bakara 2/46.

¹²²¹ Taberî, a.g.e, I, 206.

¹²²² Fîrûzâbâdî, a.g.e, III, 545.

¹²²³ Fîrûzâbâdî, a.g.e, III, 546.

وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا
gireceklerini iyice kavradılar. Ama oradan kaçıp kurtulacak bir yer de bulamadılar.”¹²²⁴ Ayet-i
kerimede geçen zan kelimesi yakîn anlamına gelmektedir.¹²²⁵

Diğer müfessirlerle mukayese edersek, Zemahşerî, *الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ* “Onlar ki, Rablerine kavuşacaklarını bilirler” ayet-i kerimesini “Sevaplarına ulaşmayı ve ümit ettiklerine nâil olmayı beklerler” şeklinde tefsir etmekte ve Abdullah b. Abbâs (r.a)’ın mushafında *يَظُنُّونَ* cümlesinin yerine *يَعْلَمُونَ* cümlesinin yazıldığını, dolayısıyla *يَظُنُّونَ* (yezunnüne=zannediyorlar) ifadesini *يَتَيَقَّنُونَ* (yeteyekkinûne= kesin ve yakîn olarak bilirler) şeklinde tefsir etmiştir demektedir.¹²²⁶

V. BAZI EDAT VE HARFLERİN KULLANIMIYLA İLGİLİ MÜŞKİLLER

Kur’ân-ı Kerim’de mevcut olan bazı edat ve harflerin kullanımı ve anlamları ile ilgili müşkiller de karşımıza çıkmaktadır. *أَوْ* (Ev=veya) edatının kullanımı, *مَا* harfinin ihtivâ ettiği mana ve *أَلْوَاؤُ* (vâv= ve) harfinin manası bunlardan birkaç misaldir.

1. *أَوْ* (Ev=veya) Edatının Kullanımıyla İlgili Ayetteki Müşkil

Yüce Allah, kendilerine gösterilen bunca ayet ve mucizelerden sonra İsrâîloğulları’nın durumlarını anlatan ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır:

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً
taş gibi, ya da ondan daha kötü oldu.”¹²²⁷

Müellif geçen ayet-i kerime ile ilgili bu konuyu şöyle dile getirmektedir: “Birisine bize “Bu ayet-i kerimede Yüce Allah niçin *أَوْ* (ev=veya) edatını kullanmıştır? Halbûki Arapça âlimlerine göre bu edat şek (şüphe) ifade eden bir kelimedir. Yüce Allah’ın bildirmiş olduğu bir haberde şek (şüphe) bulunması mümkün değildir” derse, ona şöyle cevap veririz”¹²²⁸ diyerek

¹²²⁴ Kehf 18/53.

¹²²⁵ Taberî, a.g.e, I, 206-207.

¹²²⁶ Zemahşerî, a.g.e, I, 278.

¹²²⁷ Bakara 2/74.

¹²²⁸ Taberî, a.g.e, I, 287.

bu hususu şu şekilde açıklamaktadır: “Ona şöyle cevap verilir: “İş senin “Yüce Allah’ın vermiş olduğu haberde şek (şüphe) vardır” şeklinde anladığın gibi değildir. Lakin Yüce Allah’ın nice büyük mucize ve ayetlerini gördükten sonra hakkı yalanlayanların kalplerinin taş gibi katılaşmış veya taştan daha katı hale gelmiş kalplerinden haber vermesidir. Bu konuyla ilgili Arapça âlimlerinin görüşü şöyledir:

1. Yüce Allah bu ve buna benzer وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ “Biz onu (Yunus’u) yüz bin veya daha çok insana rasûl olarak gönderdik.”¹²²⁹ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَى هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ “Ya biz, ya da siz gerçek bir hidâyet üzerindemiz veya açık bir sapıklık içindemiz”¹²³⁰ ayet-i kerimelerde أو (ev=veya) edatını kullanmıştır. Halbûki hangisi olduğunu bilmektedir. Bunun misali أَكَلْتُ بُسْرَةً أَوْ رُطْبَةً “Olmamış veya taze hurma yedim.” Aslında o nasıl hurma yediğini biliyor, fakat karşısındakine hangisini yediğini gizlemektedir.¹²³¹

Taberî, ayrıca Ebu’l-Esved ed-Düveylî’nin şu şiiriyle istiştatta bulunmaktadır:

أَجِبْ مُحَمَّدًا حُبًّا شَدِيدًا وَعَبَّاسًا وَحَمْرَةَ وَالْوَصِيَّ
فَإِنَّ يَكُ حُبُّهُمْ رُشْدًا أَصْنَبُهُ وَلَسْتُ بِمُخْطِئٍ إِنْ كَانَ غِيًّا

“Muhammed’i, Abbâs’ı, Hamza’yı ve Vasiyye’yi aşırı derece seviyorum. Bu aşırı sevgi bir rüşd (doğruluk, erdemlik ve olgunluk) ise ben onda isabet etmiş olmalıyım. Hayır! (olgunluk değil de) sapkınlık ise ben hata etmiş değilim.” Dediler ki, “Ebu’l-Esved ed-Düveylî yukarıda isimleri geçenleri sevmenin rüşd (doğruluk, erdemlik ve olgunluk) olduğu hususunda şek (şüphe) içerisinde değildir. Fakat (onun bu şekilde) söylemesinin nedeni, karşısındaki muhataba bu sevgisini gizlemesidir. Zira bu beyti okuyunca “Sen şek (şüphe) mi ediyorsun? Diye kendisine sorulduğunda “Asla” diye cevap vermiş ve onlara وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَى هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ “Herhalde ya biz, ya da siz mutlak bir hidâyet üzerindemiz veya açık bir sapıklık içindemiz”¹²³² ayet-i kerimesini okuyarak, “Bunu söyleyen kimin hidâyet (doğruluk) ve kimin dalâlet (sapıklık) içinde olduğu hususunda şekk (şüphe) içinde mi idi de böyle dedi?” Demiştir.¹²³³

2. Benzer bir ifadede şöyle denilmektedir: Bunun benzeri مَا أَطْعَمْتُكَ إِلَّا حُلُومًا أَوْ حَامِضًا “Sana ancak tatlı veya ekşi yedirdim.” Bu sözü söyleyen kişi arkadaşına tatlı ve ekşi yedirdiği

¹²²⁹ Saffât 37/147.

¹²³⁰ Sebe 34/24.

¹²³¹ Taberî, a.g.e, I, 287.

¹²³² Sebe 34/24.

¹²³³ Taberî, a.g.e, I, 287.

konusunda herhangi bir şek ve şüphe içerisinde değildir. Ancak her ikisini de yedirdiğini bu şekilde ifade etmiştir. Yukarıdaki ayet-i kerime de bu minvel üzeredir. Yani ayet-i kerimenin anlamı; “Kalplerinin katılaşmadaki durumu ya taş gibidir, ya da taştan daha katıdır. Bu şekildeki bir yaklaşım ile ayet-i kerimenin tam manası “Bazılarının kalpleri taş gibidir, bazılarının ki ise taştan daha katıdır” şeklinde olmaktadır.¹²³⁴

3. Bir kısımları وَلَا تُطِيعُ مِنْهُمْ آيْمًا أَوْ كُفُورًا “Onlardan hiçbir günahkâra yahut nanköre itaat etme”¹²³⁵ ayet-i kerimesinde olduğu gibi yukarıda geçen ayet-i kerimedeki أَوْ (ev=veya) edatı, و (ve) yani atıf vavı anlamında kullanılmıştır. Cerîr b. Atıyye de bir şiirinde şöyle demiştir:

نَالَ الْخِلَافَةَ أَوْ كَانَتْ لَهُ قَدْرًا كَمَا آتَى رَبَّهُ مُوسَى عَلَى قَدْرِ

“Halifeliğe ulaştı. Ve onun bir kadri kıymeti vardı. Tıpkı Hz. Musa (a.s)’nın Rabbisine bir kadri kıymet üzere geldiği gibi.” Bu beytte أَوْ (ev=veya) edatı, و (ve) yani atıf vavı anlamında kullanılmıştır.¹²³⁶

4. Başka birileri ise “Burada أَوْ (ev=veya) edatı, بَلْ (bel=bilakis) anlamında kullanılmıştır” demektedir. O zaman manası şöyle olmaktadır: “Sonra bunun arkasından yine kalbleriniz katılaştı, şimdi de taş gibi, bilakis taştan da beter hale geldi.” Tıpkı وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ “Biz onu (Yunus’u) yüz bin veya daha çok insana peygamber olarak gönderdik”¹²³⁷ ayet-i kerimesinde olduğu gibi. Yani bu ayet-i kerime “Biz onu (Yunus’u) yüz bin bilakis daha çok insana peygamber olarak gönderdik” anlamına gelmektedir.¹²³⁸

5. Bazıları ise ayet-i kerimenin sonuna عِنْدَكُمْ (indeküm=size göre) kelimesini ilave ederek ayet-i kerimeyi “Sonra bunun arkasından yine kalbleriniz katılaştı, şimdi de taş gibi, ya da size göre taştan da beter hale geldi” şeklinde tefsir etmektedirler.¹²³⁹

Taberî yukarıda geçen rivâyetleri zikrettikten sonra kendi görüş ve tercihini şöyle bildirmektedir: “Şüphesiz bu görüşlerin herbiri için Arapların sözlerine göre doğruluk ve

¹²³⁴ Taberî, a.g.e, I, 287.

¹²³⁵ İnsan 76/24.

¹²³⁶ Taberî, a.g.e, I, 287.

¹²³⁷ Saffât 37/147.

¹²³⁸ Taberî, a.g.e, I, 287.

¹²³⁹ Taberî, a.g.e, I, 288.

uygunluk yönü olduğu gibi, Arapça lügatinde kaynağı da vardır. Ancak bana en doğru gelen birinci görüştür”¹²⁴⁰ demektedir.

Şerif Murtazâ ile kıyaslırsak, Şerif Murtazâ, ayet-i kerimede geçen *أَوْ* (ev=veya) edatının şekk (şüphe) ifade ettiğini, bunun da Yüce Allah’ın verdiği haberde şekk (şüphe) bulunmasının mümkün olmadığını dile getirdikten sonra, müşkilin halliyle ilgili Taberî’nin naklettiği birinci, üçüncü ve dördüncü görüşleri nakletmiş, ayrıca bunlara iki görüş daha ilave etmiştir.

1. *أَلْقَى الْفُقَهَاءَ أَوْ الْمُحَدِّثِينَ* “Fukaha veya hadis âlimleriyle buluş” cümlelerinde olduğu gibi burada geçen *أَوْ* edatı ibaha ifade etmektedir. Zira bu cümlelerde vârid olan *أَوْ* edatı şüphe ifade etmemiş, bilakis sanki şöyle demek istenmiştir: “Bu iki kişi kendileriyle oturulmaya uygun kimselerdir. Yani “Sen Hasan ile oturursan da isabet etmiş olursun, İbn Sîrîn ile oturursan da isabet etmiş olursun. Aynı şekilde ikisiyle beraber olursan da isabet etmiş olursun” demektir.¹²⁴¹ Bu yoruma göre ayet-i kerimenin anlamı; “Onların kalpleri katılaşmış, doğruluk ve hayırdan uzaklaşmıştır. Siz onların kalplerini taş benzeterseniz isabet etmiş olursunuz. Katılıkta taştan daha şiddetli bir şeye benzeterseniz de isabet olursunuz. Her ikisine de benzeterseniz isabet olursanız.”¹²⁴²

2. Burada *أَوْ* edatı tafsil ve temyiz için gelmiştir. O zaman ayet-i kerimenin manası, “Onların kalpleri katılaşmıştır. Bazısı taş gibi, bazısı ise taştan daha katı olmuştur. Bunun bir misali ise *وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا* “Bir de: “Yahûdî veya Hıristiyan olunuz ki, hidâyet bulasınız” dediler.”¹²⁴³ Yani, bazıları “Yahûdî olun” dediler ki, bunlar Yâhûdîlerdi. Diğer bazıları ise “Hıristiyan olun” dediler ki, onlar da Hıristiyanlardır. Açıklama manasında olduğu için ikinci cümlenin başına *أَوْ* gelmiştir.¹²⁴⁴

2. *مَا* Harfinin Manasıyla İlgili Müşkiller

Yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır:

¹²⁴⁰ Taberî, a.g.e, I, 288.

¹²⁴¹ Şerif Murtazâ, II, 54.

¹²⁴² Şerif Murtazâ, II, 54.

¹²⁴³ Bakara 2/135.

¹²⁴⁴ Şerif Murtazâ, II, 54-55.

فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ “Bundan dolayı çok az imana gelirler.”¹²⁴⁵ Taberî ayet-i kerimede مَا (mâ) harfinin manasıyla ilgili ihtilafların olduğunu ifade ettikten sonra bu ihtilafları üç madde halinde şu şekilde dile getirmektedir:

a. Birinci görüşe göre burada geçen مَا (mâ) harfi zâid (fazlalık)’dir. Tıpkı فَيَمَّا رَحْمَةً مِّنَ اللَّهِ لَئِن لَّهُمْ “Sen (o zaman), surf Allah’ın rahmetiyle onlara karşı yumuşak davrandın”¹²⁴⁶ ayet-i kerimesi ve buna benzer ayet-i kerimelerde olduğu gibi. Onun herhangi bir manası yoktur. Ayet-i kerimenin aslı فَقَلِيلًا يُؤْمِنُونَ şeklindedir. Mühelhil bir beytinde şöyle demektedir:

لَوْ بِأَبَانَيْنِ جَاءَ يَخْطُبُهَا خُصِّبَ مَا أَنْفَ خَاطِبٍ بِدَمٍ

“Ebânenen dağları getirilip hitap etseler ve hatibin burnu kan ile boyansa.” Bu beytteki مَا (mâ) harfinin zâid (fazlalık) olduğunu iddia ettiler.¹²⁴⁷

b. Bazıları birinci görüşü savunanların ayet-i kerime ve şiirde geçen مَا (mâ) harfinin zâid (fazlalık) olduğu iddiasını kabul etmemişlerdir. Ve şöyle demişlerdir: “Mütakellim (sözü söyleyen) konuşmasına herşeyi içine alacak bir haber ile başlaması durumunda مَا (mâ) kelimesi bütün eşyayı içinde toplar. Sonra onu özelleştirir. Daha sonra zikretmiş olduğu genel şeylerden bazılarını özelleştirir. Bu görüş bize göre daha doğrudur. Zira Kur’ân-ı Kerim’de herhangi bir anlam ifade etmeyen zâid (fazlalık) bulunması ve bunun Yüce Allah’a nisbet edilmesi câiz değildir.¹²⁴⁸

c. Bazıları ise “Aslında onlar hiç birşeye inanmıyorlar. Onlar hakkında فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ “Bundan dolayı çok az imana gelirler”¹²⁴⁹ denildi. Halbûki onlar herşeyi inkâr ediyorlar. Arapların “Bu kedi gibisini çok az gördüm” sözünün manası “Bu kedi gibi hiç görmedim” demektir. Aynı şekilde Arapların مَرَزَتْ بِبِلَادٍ قَلَمًا يُنْبِتُ إِلَّا الْكُرَاتِ وَالْبَصَلِ “Pırasa ve soğanın dışındakileri az yetiştiren bir beldeye uğradım” sözünün anlamı “Pırasa ve soğandan başka bir şey yetişmeyen bir beldeye uğradım” demektir. Bu ve bunlara benzer ifadelerde birşeyin azlığını dile getirip, aslında onun tümünün olmadığını beyan edilmiş olmaktadır.¹²⁵⁰

¹²⁴⁵ Bakara 2/88.

¹²⁴⁶ Âlû İmrân 3/159.

¹²⁴⁷ Taberî, a.g.e, I, 324.

¹²⁴⁸ Taberî, a.g.e, I, 324.

¹²⁴⁹ Bakara 2/88.

¹²⁵⁰ Taberî, a.g.e, I, 324.

Râzî ise konuyu başka bir açıdan açıklayarak üç görüş sunmaktadır. Bunlardan birincisi, فَاقْلِبُوا (galîlen=az olarak) kelimesi mü'minlerin yani inananların sıfatı olup ayet-i kerimenin manası, “Onlardan az bir topluluk iman eder” demektir. Bu görüşü Katâde, Esam ve Ebû Müslim rivâyet etmektedir.

İkincisi, bu kelime imanın sıfatıdır. O zaman ayet-i kerimenin anlamı, “İman etmekle sorumlu oldukları yükümlülüklerin pek azına inanırlar” şeklinde olmaktadır. Zira onlar Yüce Allah’a iman ediyorlar. Fakat rasûlleri inkâr ediyorlardı.

Üçüncü görüşe ise ayet-i kerimenin manası, “Onlar az veya çok hiçbir şekilde iman etmezler” demektir.¹²⁵¹ Taberî'nin üçüncü görüşü olan bu rivâyeti Râzî, Kesâî'den nakletmektedir. Daha sonra Râzî birinci görüşün tercihe daha şayan olduğunu ifade etmekte ve bu iddiasını şu ayet-i kerime ile ispatlamaktadır:

بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا “Doğrusu Allah, inkârları sebebiyle onların kalplerini mühürlemiştir. Pek azı hariç onlar inanmazlar.”¹²⁵²

3. ألُوْأُ Harfinin Kullanımıyla İlgili Müşkiller

Bakara Sûresi 100. ayet-i kerimede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

أَوَلَمْآ عَاهَدُوا عَهْدًا نَّبَذَهُ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ “Bir andlaşma yaptıkları zaman her seferinde onlardan bir firka çıkacak onu iptal edecek ve bozuvorecek öyle mi? Bilakis onların birçoğu iman etmezler.”¹²⁵³

Söz konusu ayet-i kerimede vârid olan ألُوْأُ harfinin kullanımı ve hükmüyle ilgili bazı müşkiller göze çarpmaktadır. Müellifimiz bu ayet-i kerimenin tefsirinde buradaki ألُوْأُ harfinin hükmü hakkında Arapça âlimlerinin ihtilaf ettiğini ifade ederek bu ihtilafları şöyle sıralamaktadır:

Birinci görüş Basra ekolü nahivcilerinin görüşüdür ki, onlar şöyle demektedirler: “Bu istifhâm (soru) harfleriyle gelen zâid (fazlalık) bir harftir. Bunun benzeri أَفْكَلْمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا

¹²⁵¹ Râzî, a.g.e, III, 163.

¹²⁵² Nisâ 4/155; Ayrıca bkz. Râzî, a.g.e, III, 163.

¹²⁵³ Bakara 2/100.

تَهْوَىٰ أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ “Nefislerinizin hoşlanmadığı bir şeyle gelen her bir rasûle karşı kibirlenecek misiniz?”¹²⁵⁴ ayet-i kerimesindeki أَلْفَاءُ (fâ) harfidir.¹²⁵⁵

İkinci görüş Kûfe ekolü nahivcilerinin görüşüdür. Bu görüşe göre, buradaki أَلْوَأُ harfi başına soru edatı gelmiş olan bir atıf vavıdır. Benim de doğru kabul ettiğim görüş budur. Sanki Yüce Allah,

“Hani bir zamanlar “Size verdiğimiz (kitabı) sınıksız tutun ve (size söylenenleri) dinleyin” diyerek Tûr’u üzerinize kaldırıp sizden söz almıştık. (Buna karşılık onlar): “Dinledik ve isyan ettik” dediler”¹²⁵⁶ buyurduktan sonra “Bir andlaşma yaptıkları zaman her seferinde onlardan bir fırka çıkacak onu iptal edecek ve bozuvarecek öyle mi? Bilakis onların birçoğu iman etmezler.”¹²⁵⁷ Dedi ve bu şekilde atıf vâvı ile önceki cümleye atfetti. Daha önce de belirttiğim gibi Yüce Allah’ın kitabında manası olmayan bir harfin bulunması asla câiz değildir.¹²⁵⁸

Bir mukayese yaparsak, Zemahşerî, bu “vâv”ın mahzûf olan أَكْفَرُوا بِالآيَاتِ النَّبِيَّاتِ “O açık mucizeleri inkâr mı ettiler?” Cümlesine atıf için geldiğini bildirmektedir.¹²⁵⁹ Râzî de Taberî’nin nakletmiş olduğu her iki görüşü nakletmiş ve Taberî gibi o da birinci görüşü tercih etmiştir.¹²⁶⁰

Başka bir ayet-i kerimede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ “Ve sayıyı tamamlamanızı (ister).”¹²⁶¹ Müellif ayet-i kerimede geçen atıf vâvı ile ilgili şunları zikretmektedir: “Birisini buradaki “vâv” ne üzerine atıf olarak gelmiştir? Diye sorarsa, kendisine şöyle cevap verilir: “Arap dili âlimleri bu hususta ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları bunun kendinden önceki cümleye atıf için gelmiştir. O zaman sanki وَلِتُكْمِلُوا اللَّهَ و يُرِيدُ لِيُكْمِلُوا الْعِدَّةَ şeklinde olmaktadır.

Bazı Kûfe ekolü nahiv âlimleri ise لِيُكْمِلُوا fiilinde bulunan اللَّام (lâm) harfinin sebep ifade eden كَى (key=için) manasında olduğunu, atılmasının da doğru olduğunu söylemişlerdir. Dedi ki, Araplar (bu lâmanı) kendinden sonra gelen gizli bir fiilin üzerine getirirler. Kendisinden önce

¹²⁵⁴ Bakara 2/87.

¹²⁵⁵ Taberî, a.g.e, I, 350.

¹²⁵⁶ Bakara 2/93.

¹²⁵⁷ Bakara 2/100.

¹²⁵⁸ Taberî, a.g.e, I, 350-351.

¹²⁵⁹ Zemahşerî, a.g.e, I, 300-301.

¹²⁶⁰ Bkz. Râzî, a.g.e, III, 182.

¹²⁶¹ Bakara 2/185.

geçen ve vâv bulunan fiil için bu şart değildir. Mesela sen şöyle dersin: جَاءَ نَكَ لِحْسِنَ إِلَى “Bana iyilik yapman için sana geldim.” Ancak şöyle demezsın: جَاءَ نَكَ وَ لِحْسِنَ إِلَى “Ve bana iyilik yapman için sana geldim.” “İyilik yapman için sana geldim” demek istediğin zaman جَاءَ نَكَ لِحْسِنَ dersin. Bunun örnekleri Kur’ân-ı Kerim’de çoktur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: وَلِتَصْغَىٰ إِلَيْهِ أَفِيدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ “Aynı şekilde ahirete inanmayanların kalbleri, o süslü söze kansın.”¹²⁶² وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ “İşte bu şekilde biz İbrahim’e semavâtın ve yeryüzünün melekûtunu (muazzam mevcudatını) gösteriyorduk. Ta ki kesin iman edenlerden olsun.”¹²⁶³ Şayet burada “vâv” olmasaydı, cümle şu şekilde gelmesi gerekirdi: مَلَكُوتَ أَرَيْنَاهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ Orada “vâv” varsa kendinden sonra gizli bir fiil vardır. O zaman cümle مَلَكُوتَ أَرَيْنَاهُ مِنَ الْمُوقِنِينَ şeklinde olmaktadır.¹²⁶⁴

Müellif ikinci görüşün Arapça’ya daha uygun olduğunu belirtmekte ve sebebini şöyle izah etmektedir: “Çünkü لَتُكْمَلُوا الْعِدَّةَ cümlesinden önce لَتُكْمَلُوا kelimesindeki اللّام (lâm)’ın ifade ettiği mana ile aynı anlama gelen bir اللّام (lâm) olmadığı için لَتُكْمَلُوا الْعِدَّةَ cümlesi daha önceki (bir cümleye) atfedilmez. O cümlenin başına “vâv” harfinin gelmesi, kendinden sonra bir fiilin gelmesini şart olduğunu göstermektedir. Şayet “vâv” hafz edilirse (düşürülürse) o zaman kendinden önceki fiile atfi şart olur.”¹²⁶⁵

Râzî de aynı konuyu Arap lügatı âlimleri Ferrâ ve Zeccâc’tan yaptığı nakillerle şöyle izah etmektedir: “Âlimler, burada muallel olan (sebeup bildiren) bir fiil olduğu ve fiilin hafzedilmiş (düşürülmüş) olduğu hususunda hem fikirdirler.”¹²⁶⁶

Bu konuda da iki görüş vardır:

a- Ferrâ (ö. 207/823)’ya göre takdir şöyledir: وَلِتُكْمَلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ “Adedi tamamlamanızı, sizi hidâyete ulaştırdığı için Allah’ı tekbir etmenizi ister. Umulur ki şükredersiniz” diye, Yüce Allah yukarıda zikredilenleri yapmıştır. O zikredilenler ise şunlardır: Sayılı günlerde orucu emretmesi, nasıl kaza edileceğini öğretmesi ve oruç tutmama konusunda vermiş olduğu ruhsatıdır. Çünkü Yüce Allah bu üç meseleyi belirttikten sonra, hemen akabinde şu üç cümleyi sıralamıştır: وَلِتُكْمَلُوا الْعِدَّةَ “Sayıyı tamamlayasınız diye” cümlesi, sayıyı gözetme emrinin illetidir, وَلِتُكَبِّرُوا “Allah’ı tekbir edesiniz diye” sözü, orucun nasıl kaza edileceğini

¹²⁶² En’âm 6/113.

¹²⁶³ En’âm 6/75.

¹²⁶⁴ Taberî, a.g.e, V, 92.

¹²⁶⁵ Taberî, a.g.e, V, 92.

¹²⁶⁶ Râzî, a.g.e, VII, 79.

öğrenmiş olmanızın illetidir. وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ “Şükredersiniz diye” sözü de, oruç tutmama hususundaki ruhsat ve orucun kolaylaştırılmış olmasının illetidir. Önceki lafız kendisine işaret ettiği için, fiilin hafzedildiğine başka bir örnek de şu ayet-i kerimedir: وَكَذَلِكَ نُرِيّٰ إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَلِيَكُوْنَ مِنَ الْمُوقِنِيْنَ “İşte bu şekilde biz İbrahim’e semavâtın ve yeryüzünün melekûtunu (muazzam mevcudatını) gösteriyorduk. Ta ki kesin iman edenlerden olsun.”¹²⁶⁷

b- Zeccac (ö. 311/923)’a göre ise, bu ifâdeden murad şudur: “Hasta ve yolcu olmayanı Yüce Allah’ın (oruç tutmakla) sorumlu tutması, hasta ile yolcuya (oruç tutmaması için) ruhsat vermesi ancak sayıyı tamamlamak içindir. Çünkü gücü yeten kimsenin sayıyı tamamlaması kolaydır. Hasta ve yolcuya tanınan (oruç tutmama) ruhsatı ile orucu kaza ederek sayıyı tamamlamak kolay olur. Böylece Yüce Allah bütün mükellefleri (gerek ramazanda ve gerekse kaza etmede) sayıyı tamamlamada güçlük çekmeyecek, bilakis kolay olacak bir şekilde sorumlu tuttuğunu bildirmiştir. Bu iki görüş arasındaki fark, birincisi, gizli fiilin kendisinden sonra, ikincisi ise önce olduğunu ifade etmektedir.¹²⁶⁸

VI. KUR’ÂN-I KERİM’DE TEKRAR MESELESİ

التَّكَرَّرُ Tekrâr kelimesi, كَرَّرَ fiilinden mastar olup, yinelemek, yine yapmak manasına gelir. Mesela bir kişi herhangi bir şeyi yaptıktan sonra yine yapması durumunda şöyle denilir: كَرَّرَ الشَّيْءُ تَكَرُّرًا وَتَكَرَّرًا “Onu yaptıktan sonra tekrar (yine) yaptı. O işi tekrarladı.”¹²⁶⁹ Istilâhî olarak التَّكَرَّرُ tekrâr kelimesi, “Bir lafzın belli bir manaya arka arkaya delalet etmesidir.”¹²⁷⁰

Kur’ân-ı Kerim’de bazen bir kelimenin, bazen de bir cümle veya bir âyetin tekrar edildiği görülür. Bunun sebebini vaziyet ve icabatta aramak lâzımdır. Bundan başka Arap dili ve üslubu bakımından da tekerrür lüzümlü bir keyfiyettir.¹²⁷¹ Arap dilinin ruhunu anlayamayan ve Arap dilini kendi dillerine göre mukayese ve muhakeme eden bazı Avrupalı müsteşrikler, Kur’ândaki bu tekerrürleri lüzûmsuz görmekte ve onların usandırıcı ve bıktırıcı olduğunu söylemektedirler. Onların bu tarzdaki düşünceleri, Kur’ân’ın hakiki manasını

¹²⁶⁷ En’âm 6/75.

¹²⁶⁸ Râzî, a.g.e, VII, 79.

¹²⁶⁹ İbn Manzûr, a.g.e, V, 135.

¹²⁷⁰ İbnü’l-Esîr, Nasrullah b. Muhammed, *el-Meselû’s-Sâir fî Edebi’l-Kâtibi ve’ş-Şâir*, el-Behiyyetü’l-Mısriyye Matbaası, Kahire, 1312h. s. 226.

¹²⁷¹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlu*, T.D.V. Yayınları, 17. Baskı, Ankara, 2008, s. 173.

kavrayamadıklarını ve onun yüksek edebi kıymetini idrak edememiş olduklarını gösterir.¹²⁷² Halbûki Kur'ân- Kerim'deki tekrarların birçok fayda ve hikmetleri vardır. Bunları kısaca sıramak gerekirse, birincisi, tekrarın, te'kid yani pekiştirmek için olması.¹²⁷³ İkincisi, (muhatapın) sözü kabullenmede sıkıntı olmaması için ithamı ortadan kaldırmak üzere uyarıyı artırmak.¹²⁷⁴ Üçüncüsü, sözün uzaması ve cümlenin başının unutulması korkusundan dolayı, tazelemek ve yenilemek için kelamın ikinciye tekrarlanması.¹²⁷⁵ Dördüncüsü, büyüklük ve korkutma makamında olması.¹²⁷⁶ Beşincisi, tehdît makamında olması.¹²⁷⁷ Altıncısı, taaccüb makamında olması.¹²⁷⁸ Yedincisi, birbirine bağlı olan şeylerin peşpeşe sayılması.¹²⁷⁹

İbn Kuteybe konumuzla ilgili olarak şu bilgileri sunmaktadır: “Kur'ân-ı Kerim (Arap) kavmine nâzil olmuştur. Ve onların mezhepleri (lügatlarındaki âdetleri) üzere inmiştir. Onların bu âdetlerinden biri de, tıpkı hafifletmek ve kısa tutmak için ihtisar (kısa ve öz konuşma) yönüne gittikleri gibi, te'kid etmek (pekiştirmek) ve (karşısındaki muhataba) bildirmek için tekrara başvurdukları görülmektedir. Çünkü konuşmacı ve hatibin (konuşma esnasında) çeşitli sanatları kullanması ve (bir sanattan çıkıp öbürüne yönelmesi, dolayısıyla monotonluktan kurtulması), tek bir sanata takılıp kalmasından daha iyidir.”¹²⁸⁰

İbn Cerîr et-Taberî'nin Kur'ân-ı Kerim'de vârid olan tekrarlar ve bu tekrarların izahı hususundaki düşünce ve açıklamalarına bir göz atalım.

1. “Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır” Cümlesinin Peşpeşe Üç Defa Tekrarlanması

Yüce Allah Nisâ Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır:

¹²⁷² Cerrahoğlu, a.g.e, s.173.

¹²⁷³ Bkz. Tekâsür 102/3-4; İnfîtâr 82/17-18; Müddesir 74/19-20.

¹²⁷⁴ Bkz. Mü'min 85/38-39.

¹²⁷⁵ Bkz. Nahl 16/119; Nahl 16/110; Bakara 2/89; Âlü İmrân 3/188; Bakara 2/253; Yûsuf 12/5; Mü'minûn 23/35; Rûm 30/7; Saffât 37/105-107; Nisâ 4/155-161; Nisâ 4/160; Feth 48/25; Nahl 16/119.

¹²⁷⁶ Bkz. Hâkka 69/1-3; Kâria 101/1-2; Kadr 97/1-3; Vâkıa 56/8-9-27; Müddesir 74/31.

¹²⁷⁷ Tekâsür 102/6-7.

¹²⁷⁸ Bkz. Müddesir 74/19-20.

¹²⁷⁹ Bkz. Rahman 55/13 ve ondan sonra gelen diğer ayetler. Ayrıca bkz. ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2. Baskı, Beyrut, 1391h. 1972m. III, 11-18.

¹²⁸⁰ İbn Kuteybe, a.g.e, S. 149.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِيْنَ اٰتٰوْا الْكِتٰبَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَاِيَّاكُمْ اَنْ اَتَّقُوا اللّٰهَ وَاِنْ تَكْفُرُوْا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ غَنِيًّا حَمِيْدًا وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِیْلًا ا
ve yeryüzündeki herşey Allah'ındır. Sizden önceki kitap verilmiş olanlara ve size Allah'tan korkmanızı emrettik. Şayet küfrederseniz, (şunu bilin ki) gökyüzü ve yeryüzündeki herşey Allah'ındır. Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, hamd ve senâ O'na aittir. Gökyüzünde ve yeryüzündeki herşey Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter.”¹²⁸¹

Görüldüğü gibi peşpeşe gelen ayet-i kerimelerde “Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır” cümlesi üç defa tekrarlanmıştır. Bu ise ilk etapta bir fazlalık, dolayısıyla da Kur'an-ı Kerim'in edebi bir kitap oluşuyla çelişir gibi görülmektedir. İbn Cerîr et-Taberî kendisine has üslubuyla bu konuyu beyan sadedinde şöyle demektedir: “Birisi bu ayet-i kerimede “Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır” cümlesinin birbirini takiben üç defa zikredilmesinin sebebi nedir?” Diye bir soru sorarsa, ona şu şekilde cevap verilir: “Ayet-i kerimede geçen cümlenin üç defa zikredilmesinin sebebi, her cümlede bildirilen yeryüzü ve gökyüzündeki haberlerin ayrı ayrı olmasıdır. Zira birinci cümlede bunların Yüce Allah'a muhtaç olduğu, Yüce Allah'ın ise kendilerine hiçbir şekilde ihtiyacı duymadığı ifade edilirken, ikinci cümlede, Yüce Allah'ın onları koruduğu, onları gayet iyi bildiği ve onları sevk ve idare ettiği bildirilmektedir.”¹²⁸²

Müellif, “Birisi, وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِیْلًا “Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, hamd ve senâ O'na aittir. Gökyüzünde ve yeryüzündeki herşey Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter”¹²⁸³ denilmiş olsaydı (daha iyi olmaz mıydı?)” şeklinde sorarsa” demek suretiyle ikinci bir soruyu gündeme getirmekte ve cevap olarak şunları dile getirmektedir: “Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, hamd ve senâ O'na yakışır” şeklinde biten ayet-i kerimede, Yüce Allah'ın ganî ve her türlü övgü ve senâyaya layık olduğunu bildiren sıfatlarının zikredilip, koruma, sevk ve idare etme vasfının dile getirilmemesi dolayısıyla وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِیْلًا “Gökyüzünde ve yeryüzündeki herşey Allah'ındır” ayet-i kerimesi tekrar edilmiştir.”¹²⁸⁴

Fahrudin Râzî ise burada aynı ayet-i kerimenin üstüste üç defa tekrar edilmesi ve bunun faydası hakkında şöyle demektedir: “Yüce Allah burada üç konuyu açıklamak için mezkûr ayet-i kerimeyi üç defa tekrar etmiştir. Birinci konu Yüce Allah bir önceki ayet-i kerimede وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُعْنِ اللّٰهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ “Şayet eşler ayrılırlarsa (boşanırlarsa), Allah, onların her ikisini

¹²⁸¹ Nisâ 4/131-132.

¹²⁸² Taberî, a.g.e, V, 205.

¹²⁸³ Nisâ 4/131-132.

¹²⁸⁴ Taberî, a.g.e, V, 205.

de geniş ihsanıyla muhtaç bırakmaz”¹²⁸⁵ buyurmaktadır. Bundan maksat, Allah’ın çok cömert ve çok ikram edip lutüfkar olmasıdır. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bunun peşisıra “Göklerde ve yerde olan şeyler Allah’ındır” demiştir. Bunun anlamı, Allah’ın cömertlik ve kereminin geniş olduğunu açıklamaktadır.

İkincisi, *فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ* “Şayet küfrederseniz, (şunu bilin ki) gökyüzü ve yeryüzündeki herşeyde Allah’ındır.” Bunun anlamı ise Yüce Allah itaat edenlerin taatinden ve günahlarından yücedir. Dolayısıyla (yapılan) taatler onun şanını yükseltmediği gibi, küçük ve büyük (işlenen) bütün günahlar onun şanını eksiltmez. Hemen akabinde Yüce Allah, *فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ* “(Şunu bilin ki) gökyüzü ve yeryüzündeki herşeyde Allah’ındır” buyurmaktadır. Bundan maksat, kendisinin zatı itibariyle hiç birşeye ihtiyacı olmadığını bildirmesidir.¹²⁸⁶

Râzî üçüncü cümleyi de kendisinden sonra gelen ayet-i kerimeyle irtibatlandırmakta ve şöyle izah etmektedir: *وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا* İN يَتَسَاءَلُونَ أَيَّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِأَخْرِينَ *“Gökyüzünde ve yeryüzündeki herşey Allah’ındır. Vekil olarak Allah yeter. (Ey insanlar!) Şayet Allah isterse sizi götürür ve başkalarını getirir. Ve Allah’ın, buna gücü yeter.”*¹²⁸⁷ Yani bunun manası, Yüce Allah, yok etmeye de var etmeye de kâdirdir. Şayet isyan edecek olursanız, o sizi yok etmeye ve tamamen ortadan kaldırmaya ve kendisine kulluk ve ta’zim ile meşgul olacak başka bir topluluk getirmeye gücü yeter. Bu ifadeden maksat, Yüce Yaratıcı’nın her şeye gücünün yettiğini bildirmesidir. Bir delil birden fazla nesneye işaret ettiği zaman, söz konusu delilin o nesnelere birisine işaret ettiğini belirtmek için delili zikretmek güzeldir. Sonra ikinci ve üçüncüye işaret ettiğini ifade etmek maksadıyla her nesneden önce dile getirilmesi aynı şekilde güzel olmaktadır. Bu şekilde delilin tekrarlanması daha güzel ve daha uygun olmaktadır. Çünkü delilin tekrarlanması o nesne ile ilgili zorunlu bilgiyi zihne yerleştirir. Böylece o nesne ile ilgili elde edilen bilgi daha kuvvetli ve daha açık olur. Netice olarak tekrarlanmanın son derece güzel ve gayet mükemmel olduğu ortaya çıkar.¹²⁸⁸

2. Bir Ayet-i Kerime’de Hem *وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا* “Eğer cünüp iseniz” Hem de *أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ* “Yahut kadınlara dokunmuşsanız” Buyrulması

¹²⁸⁵ Nisâ 4/131-132.

¹²⁸⁶ Râzî, a.g.e, XI, 56-57.

¹²⁸⁷ Nisâ 4/132-133.

¹²⁸⁸ Râzî, a.g.e, XI, 57.

Yüce Allah bir ayet-i kerimede, namaz kılmaya kalkan müslümanların abdest alması gerektiğini ve abdest esnasında bazı uzuvların yıkanması ve başın mesh edilmesini *emrettikten* sonra “Eğer cünüp iseniz temizlenin” şeklinde buyurmakta ve akabinde “Yahut kadınlara dokunmuşsanız, su da bulamamışsanız, temiz bir toprağa teyemmüm edin” demektedir. Allah (c.c) Mâide Sûresi’nde şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا “Ey iman edenler! Namaz kılmak için kalktığınız vakit, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı meshedin, iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Şayet cünüpseniz temizlenin. Hasta veya yolculuk halinde iseniz, ya da sizden biriniz abdestini bozmaktan gelmişse yahut da kadınlara dokunmuşsanız, su da bulamamışsanız, temiz bir toprağa teyemmüm edin.”¹²⁸⁹

Taberî, ayet-i kerime ile ilgili akla gelebilecek bir soruyu şöyle ifade etmektedir: “Birisi, “Cimâ’ eden (cünüp olanın) yapması vacip olanı, Yüce Allah *وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا* “Eğer cünüp iseniz temizlenin” ayet-i kerimesiyle açıkladığı ve لَمَسٌ (lems=dokunmak) kelimesi cimâ’ anlamına geldiği halde, niçin *أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا* “Yahut da kadınlara dokunmuşsanız, su da bulamamışsanız, temiz bir toprağa teyemmüm edin” buyrularak tekrar edilmektedir?” Şeklinde sorarsa” diyerek, bu soruya verilecek cevabı şöyle belirtmektedir: “Burada *وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا* “Eğer cünüp iseniz temizlenin” cümlesi ile *أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا* “Yahut da kadınlara dokunmuşsanız, su da bulamamışsanız, temiz bir toprağa teyemmüm edin” cümlesi aynı manaya gelmemektedir. Birinci emirde Yüce Allah, yıkanmak için gereken su bulmaya imkânı olan cünübe hükmünü beyan etmekte ve ona su ile yıkanmasını farz kılmaktadır. İkinci emirde (durum farklıdır.) Zira burada emir, kendisi mukim, hasta olmayıp yolcu olduğu zaman su bulamayan veya yeterli suya ulaşamayan cünübe yöneliktir. Yüce Allah bu (durumda olanın) temiz bir toprağa teyemmüm etmesinin temizlik olduğunu bildirmiştir.”¹²⁹⁰

3. Tekâsür Sûresinde “Yakında bileceksiniz” Cümlesinin İki Defa Tekrarlanması

¹²⁸⁹ Mâide 5/6.

¹²⁹⁰ Taberî, a.g.e, VI, 88.

Yüce Allah, mal, mülk, evlat ve kabile çokluğuyla oyalanan ve övünen cahiliyye insanlarını ve o zihniyetteki bütün beşeriyeti uyarmak ve korkutmak için,

كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ “Hayır! Yakında bileceksiniz. Yine hayır! Yakında bileceksiniz (hatanızı)”¹²⁹¹ buyurmaktadır.

Taberî bu sûrede “Yakında bileceksiniz” cümlesinin iki defa zikredilmesinin sebebini şöyle izah etmektedir: “Araplar (muhatabı) korkutma ve tehdit etmede aşırıya kaçtıkları zaman o cümleyi iki defa tekrar ederler.”¹²⁹² Daha sonra müellifimiz Dahhâk’tan şöyle nakletmektedir: ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ “Hayır! Yakında bileceksiniz”¹²⁹³ ayet-i kerimesinde hitap kâfirlere, ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ “Yine hayır! Yakında bileceksiniz (hatanızı)”¹²⁹⁴ ayet-i kerimesinde hitap mü’minleredir.”¹²⁹⁵

Görüldüğü gibi müellif ayet-i kerimedeki tekrarın sebebini iki şekilde açıklamaktadır: Birincisine göre durumun vehametine binâen te’kit olması için burada iki defa tekrarlanmıştır. Dahhâk’tan yaptığı rivâyete göre ise çoklukla avunma, oyalanma ve övünme hadisesi sadece kâfirlere mahsus bir özellik olmayıp mü’minlerin de böyle hataya düşme ihtimalinin olmasından dolayı birinci hitap kâfirlere iken ikinci hitabın mü’minlere olduğunu bildirerek muhataplarının ayrı ayrı olduğunu ifade etmektedir. Bundan dolayı da ortada bir müşkil görülmemektedir.

Bir karşılaştırma yaparsak, Şerif Murtazâ, Ferrâ’dan nakil ile buradaki tekrarın te’kit için olduğunu beyan etmektedir. Şerif Murtazâ ayrıca Ferrâ’nın şu şiirini misal olarak göstermektedir:

كَمْ نِعْمَةٍ كَأَنْتَ لَكُمْ كَمْ كَمْ كَمْ “Sizin için nice nimetler vardı. Nice, nice, nice.”¹²⁹⁶

Râzî ise Ferrâ ve Dahhâk’ın görüşleriyle beraber üç görüş daha bildirmektedir. Birincisi, ilk cümlenin ölüm anında (kendisine sana) “Müjde yoktur” denildiği zaman, ikincisinin, kabirde “Rabbin kimdir?” Diye sorulduğu zaman, üçüncüsünün ise haşırda bir münâdînin “Falan ebediyyen saîd (cennetlik) olmamak üzere şakîdir (cehennemliktir)” diye nidâ ettiği ve

¹²⁹¹ Tekâsür 102/3-4.

¹²⁹² Taberî, a.g.e, XXX, 184.

¹²⁹³ Tekâsür 102/3.

¹²⁹⁴ Tekâsür 102/4.

¹²⁹⁵ Taberî, a.g.e, XXX, 184.

¹²⁹⁶ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 121.

وَامْتَأَزُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ “*Ey günahkârlar! Bugün siz bir tarafa ayrılın*”¹²⁹⁷ denildiği zaman gerçekleşecektir.¹²⁹⁸

İkincisi, herkes zulüm ve yalanın çirkin, adalet ve doğrunun güzel olduğunu bilir. Fakat bunların etki ve sonuçlarının ölçüsünü bilemez. Sonra Yüce Allah “Sen tafsilatlı (ayrıntılı) bir şekilde bileceksin. Ancak (unutma ki) ayrıntıda artma ihtimali de vardır. Zira zevk arttıkça ilim de artar. Cezâ için de aynı şey söz konusudur. Yüce Allah işi ahvale göre bu şekilde ayırmıştır. Görünce, dirilişte, hesapta ve cennet ile cehenneme giriş esnasında artacaktır. Bundan dolayı tekrar edilmiştir.”¹²⁹⁹

Üçüncüsü, birincisi kabir azabında, ikincisi ise kıyamet azabında gerçekleşecektir. Zira Ebû Zer (r.a)’den şöyle rivâyet edilmiştir: “Ali b. Talib (r.a)’i “Bu ayet-i kerime kabir azabının varlığına delalet etmektedir” sözünü duyuncaya kadar kabir azabı konusunda şüphe içerisinde idim” demiştim.”¹³⁰⁰

Ayrıca Kirmânî كَلَّا (kellâ) kelimesinin üç defa zikredilmesinin sebebini şöyle beyan etmektedir: “Bu sûrede كَلَّا (kellâ) kelimesinin üç defa zikredilmesinin sebebi hakkında iki görüş vardır. Birincisi, (çokluk ile) oyalanmaktan azarlamak ve men etmek için. O zaman onun üzerinde durmak ve ondan sonraki kelime ile başlamak güzel olmaktadır. İkincisi, yemin yerinde ve anlamında olması.”¹³⁰¹

4. Kâfirûn Sûresi’ndeki Tekrarlar

Yüce Allah Kâfirûn Sûresi’nde şöyle buyurmaktadır:

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ
لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ

¹²⁹⁷ Yâ.Sin 36/59.

¹²⁹⁸ Râzî, a.g.e, XXXII, 75.

¹²⁹⁹ Râzî, a.g.e, XXXII, 75.

¹³⁰⁰ Râzî, a.g.e, XXXII, 75.

¹³⁰¹ el-Kirmânî, Ebu’l-Kasım Burhaneddin Tâcü’l-Kurrâ Mahmud b. Hamza b. Nasr, *el-Burhân fî Tevcihi Mütешеbihi’l-Kur’ân*, Tah. Abdulkadir Muhammed Atâ, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1407/1987, S. 201-202.

“De ki: Ey kâfirler! Sizin taptıklarınıza ben tapmam. Siz de benim taptığıma tapıcılar değilsiniz. Ben asla sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim taptığıma tapacak değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır.”¹³⁰²

Görüldüğü üzere Rasûlullah (s.a.v)’ın müşriklerin putlarına tapmasının asla mümkün olmadığı gibi ve müşriklerin de Yüce Allah’a ibadet etmelerinin mümkün olmayacağı gerçeği bu sûrede iki defa zikredilmiştir. İlk etapta bu tekrarın herhangi bir anlamı olmadığı anlaşılabilir.

İbn Cerîr et-Taberî, öncelikle sûrenin nüzul sebebini şöyle nakletmektedir: “Mekkeli müşrikler, Rasûlullah (s.a.v)’a gelip bir sene boyunca kendisinin onların putlarına ibadet etmesi karşılığında, kendilerinin de bir sene Allah’a ibadet edecekleri şeklinde bir teklif sunmaları üzerine bu sûre nâzil olmuştur.”¹³⁰³

Sebeb-i nüzulü böyle rivâyet eden müfessirimiz sûreyi şu şekilde tefsir etmektedir: “Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Ey Muhammed! Sana bu şekilde teklifte bulunan müşriklere, “Ey Allah’ı inkâr eden kâfirler! Ben şu anda sizin ilahlarınıza ve putlarınıza asla ibadet etmem. Siz de şu an itibariyle benim İlâh’ıma ibadet etmezsiniz. Aynı zamanda sizin geçmişte tapmış olduklarınıza gelecekte benim ibadet etmem mümkün olmadığı gibi, sizin de gelecekte benim İlâh’ıma kulluk etmeniz mümkün olmayacaktır.”¹³⁰⁴

Taberî ayet-i kerimleri böyle tefsir etmesinin gerekçesini de şöyle izah etmektedir: “Burada hitap, müşriklerin kendisine ebediyyen kul olmayacağını ezeli ilmiyle bilen Yüce Allah’tan Rasûlullah (s.a.v)’dır. (Yüce Allah ezeli ilmüne binaen) Rasûlüne gerek şimdi ve gerekse gelecek herhangi bir zaman diliminde onlardan imanın sadır olma ve kendilerinin iflâh olma ümidini kesmesini emretmektedir. Zaten de onlar Bedir’de öldürülmeleri ve herhangi bir şekilde helâk olup gitmelerine kadar ne iman etmişler, ne de iflâh olmuşlardır.”¹³⁰⁵ Müellif te’vîl ehli ayet-i kerimleri bu şekilde tefsir etmiştir dedikten sonra İbn Abbâs (r.a)’dan rivâyette bulunmuştur.

Müellifin ayet-i kerimleri tefsir ederken yapmış olduğu değerlendirmelere göre, burada tekrarın sebebini zaman farkına bağladığı görülmektedir. Yani benim sizin putlarınıza ibadet

¹³⁰² Kâfirûn 109/1-6.

¹³⁰³ Taberî, a.g.e, XXX, 213.

¹³⁰⁴ Taberî, a.g.e, XXX, 213.

¹³⁰⁵ Taberî, a.g.e, XXX, 213-214.

etmem veya sizin benim İlâh'ıma ibadet etmeniz ne şimdi, ne de gelecekte mümkün olmayacaktır. Şimdiki zaman ve gelecek zaman bağlamında haber verilmesi sebebiyle aynı ayet-i kerimeler iki defa tekrar edildiğini ifade etmektedir.

Aynı şekilde Taberî, şöyle demektedir: “Bazı Arap lügatı âlimleri “Buradaki tekrarın sebebi, tıpkı *فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا* “Demek ki, zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Evet, zorlukla beraber bir kolaylık vardır”¹³⁰⁶ ve *لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ* “Elbette cehennemi görürsünüz. Sonra, yemin olsun ki, cehennemi yakın gözüyle göreceksiniz”¹³⁰⁷ ayet-i kerimelerinde olduğu gibi tekit içindir” demektedirler.”¹³⁰⁸

Diğer müfessir ve müelliflerle kıyaslarsak, Şerif Murtazâ zikri geçen sûredeki tekrar hususunda dört yorum getirmektedir.

Birincisine göre, İbn Kuteybe'nin de kabul ettiği gibi, müşrikler Rasûlüllah (s.a.v)'a aynı teklifi iki defa yaptığı, birinci teklifte ikinci ve üçüncü ayet-i kerimelerin nâzil olduğunu, aradan biraz zaman geçtikten sonra aynı teklifi tekrar yapmaları üzerine de dört ve beşinci ayet-i kerimeler nâzil olduğunu bildirmektedir.¹³⁰⁹

Yani Şerif Murtazâ'nın bu yorumuna göre ayet-i kerimeler her ne kadar aynı teklife cevaben nâzil olsalar da farklı zamanlarda nâzil olmalarından dolayı burada tekrardan söz etmek mümkün görülmemektedir.

Şerif Murtazâ ikinci bir görüş olarak Ebu'l-Abbâs Sa'leb'in şu sözünü nakletmektedir: “Tekrar (her zaman için) güzeldir. Zira birinci cümlede olmayan mana ikincisinde veya ikincisinde olmayan mana birincisinde olur.”¹³¹⁰

Şerif Murtazâ, Taberî'nin bazı Arap lügatı âlimlerinin yorumu şeklinde sunduğu “Tekit için gelmiştir” sözünü Ferrâ'nın görüşü olarak bildirmektedir.¹³¹¹

Dördüncü ve son yoruma göre Şerif Murtazâ “Sizin taptıklarınıza ben tapmam. Siz de benim taptığıma tapıcılar değilsiniz” ayet-i kerimelerini şöyle tefsir etmektedir: “Ben sizin taptığınız putlara asla ibadet etmem. Ve siz Yüce Allah'a şirk koştuğunuz ve onun dışında veya onunla

¹³⁰⁶ İnşirah 94/5-6.

¹³⁰⁷ Tekâsür 102/6-7.

¹³⁰⁸ Taberî, a.g.e, XXX, 214.

¹³⁰⁹ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 120.

¹³¹⁰ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 121.

¹³¹¹ Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 121.

beraber putları ma'bûd edindiğiniz müddetçe Yüce Allah'a kulluk yapamazsınız. Ona gerçek kulluğu ancak kendisine ibadette halis olanlar ve onu (her hususta) tek kabul edenler yapabilirler. “Ben asla sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim taptığıma tapacak değilsiniz.” Ben sizin ibadetinizi (sizin ibadet ettiğiniz gibi kulluk) yapmam. Burada مَا عَبَدْتُمْ cümlesindeki مَا ism-i mevsul anlamında olmayıp masteriye manasındadır¹³¹² demektir. Yani ilk iki ayet-i kerimede söz konusu olan kedilerine ibadet edilenler olurken son iki ayette söz konusu ibadet şeklidir. Dolayısıyla ayet-i kerimelerde tekrar yoktur.

VII. KUR'ÂN-I KERİM'DE ZÂİD (FAZLALIK) MESELESİ

Kur'ân-ı Kerim nâzil olduğu dönemde Arap Yarımadasında herhangi bir dini akım olmadığı gibi, felsefî ve sanat vs.. gibi bir düşünce ve fikri manada herhangi bir ekolleri görmek de mümkün değildi. Araplarda o gün revaçta olan şiir ve edebiyat idi. Kalemlerin kılıçlaştığı, şiir ve edebiyatın zirve yaptığı bir zamanda Kur'ân-ı Kerim nâzil oldu ve bütün şairlerin sahte şan ve şöhretlerini tarihin çöplüğüne gönderdi.

Böyle bir edebî kitapta fazlalık veya noksanlık olması ne aklen ne de naklen mümkün değildir. Zaten müellifimiz İbn Cerîr et-Taberî de Kur'ân-ı Kerim'de fazlalık olduğu görüşünü kabul etmediğini daha önce görmüştük.¹³¹³ Ancak bazı ayet-i kerimelere baktığımızda ilk etapta sanki fazlalık varmış gibi görülmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde ilgili ayet-i kerimelerden misaller vererek konuyla ilgili Taberî ve diğer müellif ve müfessirlerin görüşlerine yer verilecektir.

1. Bir Ayette اِيْتَهُمْ Kelimesinin Zâid (Fazlalık) Olarak Gelmesi

Bir ayet-i kerimede haksız yere insanların mallarını yemek için Allah'a karşı yalan uyduran ve kendi elleriyle yazdıklarını Allah tarafından gönderilmiş gibi göstererek bilgisiz insanları sapıklığa sürükleyen Yahûdî din adamlarından haber verilmektedir. Bunlar, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Tevrat'taki sıfatlarını siliyor onun yerine insanların hoşuna gidecek

¹³¹² Şerif Murtazâ, a.g.e, I, 122.

¹³¹³ Bkz. Taberî, a.g.e, I, 324.

şeyler yazıyorlardı. Ayrıca kendi ictihadlarını, Allah tarafından indirilmiş âyetler gibi gösteriyorlardı.¹³¹⁴ Yüce Allah, onlar hakkında şöyle buyurmaktadır:

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُوبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيُشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْتُوبُونَ “Yazıklar olsun onlara ki, o kimseler elleriyle kitap yazıyor sonra da biraz para kazanmak için “Bu Allah katındandır” diyorlar. Yazıklar olsun kendi elleriyle yazdıklarından dolayı onlara, yazıklar olsun o kazandıkları günahattan dolayı onlara!..”¹³¹⁵

Ayet-i kerimeye baktığımız zaman ilk dikkatimizi çeken iki defa “Elleriyle kitap yazanlar” ifadesinin geçmesidir. Kitabın elle yazıldığı herkes tarafından malum olduğu halde burada bu tabirin geçmesi zâid (fazlalık), dolayısıyla da edebi bir kitaba muhâlif gibi görülmektedir. Müellif bu hususta, “Birisi böyle bir soru yöneltirse ona şu şekilde cevap verilir” diyerek konuya şöyle açıklık getirmektedir:

“Kitaplar Âdemoğlunun eli ile yazıldığı halde, bazen bir kitap, yazarının veya yazılmasını üstlenin dışında birisine nisbet edilmektedir. Mesela bir kimse başka birisinin emri ile kitap yazsa o kitap yazana değil, yazdırana nisbet edilir. İşte Yüce Allah فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُوبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ “Yazıklar olsun onlara ki, o kimseler elleriyle kitap yazıyorlar” buyurarak mü’min kullarına, yahûdî hahamlarının bizzat kendi elleriyle yazdıkları Yüce Allah’a yalan ve iftirâ içeren yazıları halka okuduklarını, o yalanların Yüce Allah tarafından gönderildiğini söyleyerek ona yalan isnat ettiklerini, Yüce Allah’ın kitabında yalan ve iftira olduğunu iddia ettiklerini haber vermektedir. Ayrıca bu yazma işinin ilim adamları ve hahamların emri ile bazı cahillerin üstlendiği düşüncesini de فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُوبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ “Yazıklar olsun onlara ki, o kimseler elleriyle kitap yazıyorlar” ayet-i kerimesiyle ortadan kaldırmaktadır.¹³¹⁶

Sonuç olarak Taberî ayet-i kerimede varmış gibi görülen zâid (fazlalık) müşkilini, yazma işini ilim ve din adamlarının emriyle herhangi bir ikinci şahsın gerçekleştirmeyip, hahamların bu işi bizzat kendilerinin yaptığı hakikatini ortaya koymak için بِأَيْدِيهِمْ (bieydîhim=elleriyle) izâfet tamlamasının getirildiğini beyan ederek buradaki işkâli ortadan kaldırmıştır.

Ayet-i kerime hakkında benzer ifadeleri İbn Kuteybe de kullanmaktadır. “Başka birisi onun adına yazınca kendisi mecâzen yazmış olmaktadır. Okuma yazma bilmeyen bir kimse

¹³¹⁴ Taberî, a.g.e, I, 300.

¹³¹⁵ Bakara 2/79.

¹³¹⁶ Taberî, a.g.e, I, 301.

“Sana (mektup) yazdım. Bu sana yazdığım (mektuptur)” demektir. Yerine getiren başkası da olsa senin emrinle yapılan her işin fâili sensin. Bunun bir benzeri tâbût hakkındaki ayet-i kerimedir: *تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ* “Onu melekler getirecektir.”¹³¹⁷ Ebû Sâlih İbn Abbâs (r.a)’dan şöyle rivâyet etmiştir: “Bu tıpkı senin “Şu şu beldeye buğday taşıdım” demene benzer. Sen “Oralara buğday taşınmasını emrettim” demek istiyorsun. *يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ* “O kimseler elleriyle kitap yazıyor sonra da biraz para kazanmak için “Bu Allah katındandır” diyorlar.” Halbûki onlar bunun Yüce Allah katından olmadığını, bizzat kendi elleriyle yazdıklarını gayet iyi bilirler. İşte bu gerçeği bize haber vermek maksadıyla Yüce Allah böyle buyurmaktadır.¹³¹⁸

Zemahşerî ise *بِأَيْدِيهِمْ* (bieydîhim=elleriyle) izâfet tamlamasının tekit için getirildiğini ve bunun misalinin kimin yazdığını bilmediğini iddia eden kimseye “Be adam! Sen bunu bizzat kendi elinle yazdın” demen gibidir demektir.¹³¹⁹ Razî de hem Taberî’nin hem de Zemahşerî’nin görüşlerini nakletmekle yetinmekte, kendi tercihini beyan etmemektedir.¹³²⁰

2. ب (bi) Harf-i Cerrinin Bir Ayette Zâid (Fazlalık) Olarak Gelmesi

Yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır:

وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ “Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın.”¹³²¹ Taberî bu ayet-i kerimeyi tefsir ederken “Birisi bize “Burada niçin ب (bi) harf-i cerri gelmiştir. Hâlbuki Arapça’da “Falana bir dirhem verdim” cümlesi *أَلْقَيْتُ إِلَى فُلَانٍ بِدِرْهَمٍ* şeklinde söylenmez. Bilakis *أَلْقَيْتُ إِلَى فُلَانٍ دِرْهَمًا* şeklinde söylenir. Yani *أَلْفَى* (elkâ= atmak, vermek) fiili ب (bi) harf-i cerri ile kullanılmaz. O zaman ب (bi) harf-i cerri buraya niçin getirilmiştir?” Derse, ona şöyle cevap verilir” diyerek konuya şu şekilde açıklık getirmiştir: “Burada ب (bi) harf-i cerrinin *أَيْدِيكُمْ* kelimesine bitişmesi tıpkı “Elbiseyi çektim” cümlesini *جَدَّبْتُ بِالتُّوبِ* şeklinde söylendiği gibi, *جَدَّبْتُ التُّوبِ* şeklinde de söylenmesi gibidir. *تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ* “(Bu ağaç) yağ verir”¹³²² ayet-i kerimesinin *تَنْبُتُ الدُّهْنِ* şeklinde olması gibi.

¹³¹⁷ Bakara 2/248.

¹³¹⁸ İbn Kuteybe, a.g.e, s. 153.

¹³¹⁹ Zemahşerî, a.g.e, I, 292.

¹³²⁰ Bkz. Râzî, a.g.e, III, 128.

¹³²¹ Bakara 2/195.

¹³²² Mü’minûn 23/20.

Bazıları ise buradaki ب (bi) harf-i cerrinin zâid (fazlalık) olmadığını, bilakis kelimenin aslından olduğunu söylemektedirler. Zira kinaye olarak gelen her fiilde bu ب (bi) harf-i cerrinin gelmesi zaruridir. Mesela sen bir kişi hakkında كَلَّمْتُهُ (kellemtühü=ona konuştum) dersin. Eğer konuşma fiilini kinaye yoluyla ifade etmek istersen فَعَلْتُ بِهِ (fealtü bibi= ona böyle yaptım) dersin. Ve “ب (bi) harf-i cerri asıl olunca onun her fiilde gelmesi de gelmemesi de câizdir” dediler.¹³²³

3. مِنْ (min) Harf-i Cerrinin Bir Ayette Zâid (Fazlalık) Olarak Gelmesi

Yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır:

“*Erkek veya kadın, kim mü'min olur da güzel amellerden işlerse, işte onlar cennete girerler. Zerre kadar da haksızlığa uğratılmazlar.*”¹³²⁴ Zikri geçen ayet-i kerimede وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ ibaresinde geçen ve “den, dan” anlamına gelen مِنْ (min) harf-i cerrisiyle ilgili müellifimiz iki görüş olduğunu ifade ederek bu görüşleri şöyle izah etmektedir:

Birinci görüşe göre, Yüce Allah mü'min kullarının tüm salih amelleri yerine getirmeye güç yetiremeyeceklerini bildiği için, gücü yettiği amelleri yapanlara va'dini vacip kılmış ve onları, fazlının gereği amelleri ifa etmede kuvvetlerinin yetersiz kalması nedeniyle (işlemedikleri amellerin sevabından) mahrum bırakmamıştır.

İkinci görüşe göre, yine Yüce Allah'ın mü'min kullarına olan fazlı gereği, bazı vacipleri yerine getirmede kusurlu davransalar bile farzları eda ederler ve büyük günahlardan sakınırlarsa onlara va'dini vacip kılmıştır. Çünkü o mü'min kullarına fazl-ı kiramda bulunmaya en ehil ve iman sahiplerini affetmeye en layık olandır. Bir takım Arap dili hocaları bu مِنْ (min) harf-i cerrini mahzuf kabul etmişler ve ayet-i kerimeyi وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَلَى “*Erkek veya kadın, kim güzel ameller işlerse*” şeklinde anlamışlardır. Fakat bana göre bu görüş câiz değildir. Çünkü bir kelimenin bir mana için geldiği halde, o manadan düşürülmesi câiz değildir.¹³²⁵

¹³²³ Taberî, a.g.e, II, 120.

¹³²⁴ Nisâ 4/124.

¹³²⁵ Taberî, a.g.e, V, 190.

Ayet-i kerimede geçen مِنْ (min) harf-i cerri için benzer ifadeleri Râzî'nin de kullandığı görülmektedir. Zira Râzî şöyle söylemektedir: “Buradaki مِنْ (min) harf-i cerrin teb'îd (bazı manasına) gelmektedir ki, o zaman ayet-i kerimenin anlamı, “Kim salih amellerden bazısını yaparsa” demektir. Çünkü bir kimsenin bütün salih amelleri yapmaya gücü yetmez. O halde her kim mü'min olarak salih amellerden bazılarını yerine getirirse mükâfatı hak etmiş olacaktır.”¹³²⁶

¹³²⁶ Bkz. Râzî, a.g.e, XI, 44.

SONUÇ

Genel olarak İslamî ilimler tarihinde, özel olarak da tefsir ilmi tarihinde müstesnâ bir makama sahip olan Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin telif etmiş olduğu "*Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*" isimli eseri Müslümanlar için son derece önemli bir kaynaktır. Çünkü müellif bu tefsiri ile kendisinden önce tefsir alanında yapılmış çalışmaları topladığı gibi, kendisinden sonra yazılacak olan tefsirlere kaynaklık yapmıştır. Rivâyet yönü ağır basmasına rağmen, azımsanmayacak kadar da dirâyet yönünün bulunması eserin önemli özellik, güzellik ve meziyetlerinden birisidir. Müellifin diğer ilimlerde de otorite sahibi olması tefsirine ayrı bir önem kazandırmaktadır.

Yüce Allah'ın "*Onlar hâlâ Kur'ân'ı gereği gibi düşünüp anlamaya çalışmazlar mı? Eğer o Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı mutlaka onda birçok çelişkiler bulurlardı*"¹³²⁷ ayet-i kerimesine göre, Kur'ân-ı Kerim'de gerek ayet-i kerimeler arasında ve gerekse ayet-i kerimeler ile vakıa arasında müşkil (tezat, tenâkuz, çelişki, ihtilaf) söz konusu değildir. Bununla beraber, ilk bakışta bazı ayet-i kerimelerin kendi aralarında ya da vakıa ile çelişki, tenâkuz içinde olduğu gözlemlenmektedir. İşte bu ayet-i kerimeler başta müfessirler olmak üzere "*Ulûmu'l-Kur'ân*" âlimleri tarafından incelenmiş ve "*Müşkilü'l-Kur'ân*" adı altında müstakil bir Kur'ân ilmi oluşmuştur.

Bu çalışmada "*Taberî Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân*" başlığı altında ilgili ayet-i kerimelere Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin görüşleri başta olmak üzere diğer bazı müfessir ve âlimlerin görüş ve düşünceleri aktarılmıştır.

¹³²⁷ Nisâ 4/82.

İlk olarak belirtmek gerekir ki, Taberî, müşkil ve işkâl kelimelerini kullanmamıştır. Bunun sebebi, belki de onun zamanında bu disiplinin henüz daha oluşmamış veya yeni oluşmaya başlamış olmasıdır. Taberî, ayet-i kerimeleri tefsir ederken “Te’vîl ehli bu ayet-i kerime hakkında ya da te’vîli hususunda ihtilaf etmişlerdir” şeklinde ifadeler kullanmış işkâl/müşkil kelimelerini dile getirmediği gibi, tefsir kelimesi yerine de te’vîl kelimesini tercih etmiştir. Yani bu ayet-i kerimede şu şekilde bir müşkil söz konusudur ve onun çözümü sadedinde te’vîl ehli şöyle demişlerdir şeklinde bir ifade kullandığı görülmektedir.

Müellif ilk bakışta varmış gibi görülen çelişkileri nâsîh mensûh, te’vîl ve uzlaştırma ile umum ve hususilik metodunu kullanmak suretiyle bertaraf etmeye çalışmıştır. Yani özellikle ahkâm ayetleri arasında varmış gibi görülen tenâkuz ve çelişkileri daha sonra nâzil olan ayet-i kerimenin, önce nâzil olan ayet-i kerimeyi nesh ettiği veya ayet-i kerimelerden birisinin umumiyet ifade ettiği halde diğerinin hususiyet bildirdiğini ifade ederek ya da te’vîl ederek iki ayet-i kerimeyi uzlaştırma metoduyla ayet-i kerimeler arasında veya ayet-i kerimeler ile vakıa arasında herhangi bir çelişkinin olmadığını izâh etmiştir.

Giriş bölümünde, hicri 225 tarihinde dünyaya gelen ve bütün ömrünü İslam ve ilim uğrunda harcamış ve belki de bu yüzden hiç evlenmemiş, diyar diyar dolaşarak döneminin üstadlarından ilim tahsil etmiş ve hayatını okumak, okutmak, talebe yetiştirmek ve yazmakla değerlendirmiş; netice olarak birçok talebe ve devâsa eserler bırakmış Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî’nin hayatına, ilmi şahsiyet ve eserlerine yer verilmiş oldu. Aynı zamanda ayet-i kerimeler arasında ya da ayet-i kerimeler ile vakıa arasında ilk etapta tenâkuz/çelişki varmış gibi görüldüğünü, ancak hakikatte böyle bir durumun söz konusu olmadığını ve konuyla ilgili bir disiplinin oluştuğunu, bu disiplinin ise “Müşkilü’l-Kur’ân” ilmi olduğu öğrenildi. Bu ilim sayesinde işkâl sebepleri, işkâli ortadan kaldırma yolları ve bu sahada yazılmış eserleri hakkında bilgi edinildi.

Birinci bölümün ana başlığı “İtikâdî ve Kevnî Ayetlerdeki Müşkiller”dir. Yüce Allah’ın adalet sıfatıyla çelişir gibi görülen ayet-i kerimelerdeki müşkiller ile ahiret halleriyle ilgili ayet-i kerimelerde görülen müşkiller, kâinat ve insan hakkındaki ayet-i kerimelerdeki müşkiller ele alınmıştır.

Taberî’nin, Yüce Allah’ın adalet sıfatıyla çelişir gibi görülen ayet-i kerimeleri te’vîl ederken, genel olarak küllî irâde ve cüz’î irâde kâidesine riâyet ettiği, kazâ-kader konusuna kısmen değindiği ve Yüce Allah’ın kişilerin özgür irâdelerine müdâhale etmediği, imtihan

gereği hayra da şerre de mühlet verdiği, ancak herşeyi yaratan o Yüce Yaratıcı'nın kulların fiillerini de yaratıcısı olduğu gerçeğini kabul ettiği görülmektedir. Bu tavrıyla Ehl-i Sünnet akidesine bağlı kaldığı söylemek mümkündür. Ayrıca kıyamet ahvâli ve diğer konulardaki değerlendirmelerine bakıldığında da bu çizgiyi muhafaza ettiği görülmektedir.

İkinci bölümün ana başlığı ise “Âilevî ve Toplumsal Konulardaki Müşkiller”dir. Bu bölümde de bir müslümanın âile, toplum ve çevresiyle ilgili muameleleri ile gayr-i müslimlerle olan münasebetlerini tanzim eden ayet-i kerimelerde görülen bazı tenâkuz ve çelişkilerin, gerek Taberî ve gerekse diğer müfessir ve müellifler tarafından nasıl çözümlendiği görüldü. Taberî'nin daha çok nesh ve tahsis metoduyla müşkilleri ortadan kaldırdığını, zaman zaman da şiirlerden misaller vererek kelime ve cümlelerin gerçek anlamlarını açıklamak suretiyle müşkilleri izâle ettiği müşahede edilmiştir. Rasûlullah (s.a.v)'ın kavî, fiilî ve takriri sünnetleri ise müellifimizin Kur'ân-ı Kerim'den sonra en çok başvurduğu önemli bir kaynaktır. Aynı şekilde te'vîl ehli olarak takdim ettiği ashab-ı kiram, tabiûn ve tebeu't-tabiînden olan müfessirlerden ve ders almış olduğu üstadlarından çeşitli nâkiller yaptığı, az da olsa bu nâkillerin bazılarını tenkit ettiği ve netice olarak bu nâkillerden birisini tercih ettiği görülmüştür. Genellikle tercih gerekçesini de ifade etmiştir.

Bu bölümün ilk başlığı “Genel Olarak Müslümanların Aile Hayatı” olarak belirlendi. Müellifimizin çok evlilikle ilgili ayet-i kerimeler arasındaki müşkili, kişilerin evlerinde bulunan yetim kızların ve evlendikleri kadınların haklarını koruma esası üzerinde tefsir ettiği, bunların arasında adaleti sağlama düsturuna göre yorum yaptığı, kadınlar arasındaki adaleti yerine getirip getirememeye şeklindeki müşkili ise kalbi ve ameli olarak ikiye ayırdığı, esas emredilenin muâmeledeki adaletin olduğu, kalbi adaletin kişinin gücü dışında olduğu gerçeğini dile getirmek suretiyle buradaki müşkilleri ortadan kaldırdığı görülmektedir. Öte yandan müt'a nikâhıyla ilgili ayet-i kerimeyi “*O halde onlardan faydalanmanıza karşılık mehirlerini kendilerine verin ki, bu farzdır*” ayet-i kerimesini, “*O halde onlardan nikâh ile faydalanmanıza karşılık mehirlerini kendilerine verin ki, bu farzdır*” şeklinde tefsir ederek ayet-i kerimede müt'a nikâhına cevaz varmış gibi görülen vehmi ortadan kaldırdığı görülmektedir.

Aynı bölümün ikinci ana başlığı “Rasûlullah (s.a.v)'ın Aile Hayatı” şeklinde olup, bu kısımda Rasûlullah (s.av)'ın çok kadınla evliliği ve Rasûlullah (s.a.v)'ın Zeyneb Bint-i Cahş ile evlenmesi konuları işlendi ve ilk bakışta Rasûlullah (s.a.v)'ın adalet ve ismet sıfatlarıyla çelişir gibi görülen müşkil Taberî tarafından yapılan te'vîllerle izâle ettiği görülmüştür.

Daha sonra da, “Toplumsal Konularla İlgili Ayetlerdeki Müşkiller” ana başlığı altında “Müslümanların Kendi Aralarındaki Muâmeleleri Düzenleyen Ayetlerdeki Müşkiller” konusunda, müellifimizin ilgili ayet-i kerimeleri tefsir ederken müslümanların birbirlerine iyiliği emretme ve kötülükten yasaklama konusunda sorumlu olduklarını, İslam dinin birey dini olmadığını, kişilerin başkalarından da mes’ûl olduklarını ve onların bir binanın tuğlaları, bir bedenın uzuvları gibi birbirlerine kenetlendikleri öğrenildi. Öte yandan kasten bir mü’mini öldüren müslümanın tevbesinin kabul olunabileceğini de müellifimizin ayet-i kerimelerden çıkardığı gözlendi.

Zinâ suçuna verilecek cezâları ihtivâ eden ayet-i kerimeleri yorumlayan müellif zinâ eden bekârsa yüz sopa, evli olması halinde recm olarak cezâlandırılacağı sonucuna vardığı görülmektedir. Öbür yandan toplumun belası olan fâiz ayet-i kerimelerini hem dünya ve hem de ahiretteki cezâlarını ifade edilmektedir. Habil ile Kâbil kıssasından birçok ders ve ibretler arzeden Taberî, kıyasta hayat olması ile ilgili çok önemli kâideler ortaya koyduğu da müşâhede edilmektedir.

Bu bölümün başka bir ana başlığı ise “Müslümanlar ile Gayr-i Müslimler Arasındaki Muâmeleleri Düzenleyen Ayetlerdeki Müşkiller” idi. Bir müslüman erkeğin ve hanımefendinin gayr-i müslim (ehl-i kitap, müşrik, başka bir dine mensup veya ateist) birisiyle evlenmesi konusunun işlendiği bu kısımda Taberî’nin şu sonuca vardığı görülür: “Müslüman bir erkek ehl-i kitap bir bayan ile evlenebilir. Ancak müşrik veya ehl-i kitabın dışında herhangi bir kadınla evlenemez. Müslüman bir hanımefendi ise ancak müslüman bir erkekle evlenebilir. Başkasıyla evlenmesi asla câiz değildir. Öte yandan Elmalı M. Hamdi Yazır gibi bazı müellifler müslüman bir beyefendinin müslüman bir hanımefendiden başkasıyla evlenemeyeceğini iddiâ etmektedirler.

Müslümanlar ile gayr-i müslimler arasındaki sosyal ilişkileri düzenleyen ayet-i kerimelerin yorumunda ise müellifimiz, bu ilişkilerin düşman tarafına müslümanların sırlarını sızdırmamak, onların dinlerine sempati duymamak, müslümanların aleyhine onlara yardım ve yataklık yapmamak ve bu ilişkilerin müslümanların aleyhine karşı tarafın lehine olmaması şartlarına bağladığı görülmektedir. Ayrıca gayr-i müslimlerin Rasûlüllah (s.a.v)’a hakemlik için müracaât etmeleri durumunda Rasûlüllah (s.a.v)’in hakemliği kabul edip etmemekte muhayyer olduğu, kabul etmesi durumunda ise Yüce Allah’ın indirdiği hükümlerle hükmetmesinin emredildiği görülmektedir.

“Müslümanlar ile Gayr-i Müslimler Arasındaki Savaş ve Barış İlişkilerini Düzenleyen Ayetler Arasındaki Müşkiller” başlığı altında elde ettiğimiz bilgileri şöyle ifade etmemiz mümkündür: “Ehl-i kitap olan yahûdî ve hıristiyanlar, zimmîliği kabul etmeleri ve müslümanların idaresi altına girip cizyelerini ödemeleri ve uslu uslu durup müslümanlar ve insanlık adına sorun çıkarmadıkları müddetçe onlara kendi dinlerinde kalmaları ve dinlerin icaplarını yerine getirmelerine müsaade edilir. Ancak yukarıdaki şartlara uymamaları durumunda onlarla savaşılarak uymaya zorlanırlar. Müşrik Arapların ise ya İslam’a girme ya da savaştan başka bir seçenekleri yoktur. Zira onların hak bir dinleri olmadığı için onlardan cizye kabul edilmez.

Diğer taraftan bir müslümanın on kâfire karşı savaşacağını emreden ayet-i kerime, hemen akabinde gelen bir müslümanın iki kâfire karşı savaşması gerektiğini bildiren ayet-i kerime ve haram aylarda savaşmayı yasaklayan ayet-i kerime de cihât ayetiyle neshedildiğini belirten müellif bu şekilde müşkili ortadan kaldırdığı görüldü. Öte yandan “*Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın*” ayet-i kerimesinde “Savaşmayın” şeklinde bir anlam olmadığını, bilakis “Allah yolunda infak ve cihadı terketmek suretiyle kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın” manasına geldiğini yine Taberî’nin yorumlarından çıkarılır. Bir de müslümanların topyekün cihada çıkarak İslam diyarını ilimsiz, sahipsiz ve ilmiye sınıfından mahrum edilmemesi gerçeğine işaret edilir.

Üçüncü bölümün ana başlığı “Kur’ân’ın Edebî Bir Kitap Oluşuyla Çelişir Gibi Görünen Ayetlerdeki Müşkiller”dir. Kur’ân-ı Kerim, zamanın şuarâ ve üdebasına meydan okuyan bir ilâhî kitaptır. Nâzil olduğu dönem ve toplumda edebiyat ve şiir zirve devrini yaşamakta idi. Yüce Allah, bütün şâir, edip ve hatipleri şaşkınlığa düşüren, onların kalem ve maharetlerini yok eden bir üslup ile beleğat ve fesahatı son noktaya ulaştırmış, Rasûlüllah (s.a.v)’in en büyük mucizesi olarak Kur’ân-ı Kerim’i indirmiştir. Buna rağmen bazı ayet-i kerimelere ilk bakıldığında sanki Kur’ân-ı Kerim’in bu özelliğine muhâlifmiş gibi görenen ayet-i kerimeler göze çarptığı da bir vakıâdır. Bu bölümde ise Taberî ve diğer müfessir ile müelliflerden nakledilen bilgiler neticesinde, harf-i cerlerin kullanımıyla ilgili herhangi bir müşkilin olmadığını, zira harf-i cerlerin birbirleri yerine kullanılabilceği, kullanıldığı makama göre özel manalar ifade ettiği ortaya konmuş oldu. Aynı şekilde sanki müşkil varmış gibi görülen, tekil, ikil ve çoğullarda herhangi bir sorun olmadığı, bilakis anlam itibariyle bu şekilde gelmesinin daha edebî olduğunu, yine i’râb yönünden de ayet-i kerimelerde sorun olmadığını, arapça

kurallara aykırı gibi durumların ya, kabile lehçelerinin farklılığından ya da Arapların uygulamalarından kaynaklandığı tespitleri kaydedildi.

Bazı ayetler ve kelimelerin ve ayet-i kerimelerin anlamlarıyla ilgili yanlış anlaşılmanın, Taberî, diğer müfessir ve müelliflerin izâhlarıyla nasıl ortadan kaldırıldığı ve doğru yorum ve manaların açıklandığı ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Kur'ân'da yer alan bazı edat ve harflerin kullanımında da varmış gibi görünen müşkillerin gerçekte olmadığı görüldü. Son kitaptaki tekrarların faydasız olmadığı, bir hikmet ve maslahata göre geldiği ve bu hikmet ve maslahatların te'kid yani pekiştirmek, (muhatabın) sözü kabullenmede sıkıntı olmaması için ithamı ortadan kaldırmak üzere uyarıyı artırmak, sözün uzaması ve cümlenin başının unutulma ihtimali sebebiyle, tazelemek ve yenilemek için kelamın ve tekrarlandığı, büyüklük, korkutma ve tehdît makamında oluşu, taaccüb olması ve birbirine bağlı olan şeylerin peşpeşe sayılması gibi hususlar olduğu tespit edildi.

Aynı zamanda Taberî'nin Kur'ân-ı Kerim'de fazlalık olmadığı, herhangi bir zâid cümle, kelime ve harfin olmadığı görüşünde olduğu anlaşıldı.

Netice itibariyle Taberî'ye göre Kur'ân-ı Kerim'in ayetleri arasında ve vakıa ile bir müşkilin (tenâkuzun/çelişkinin) varlığının söz konusu olmadığı gibi, onun edebî bir kitap oluşuna muhâlif hiçbir ifade, tabir, belağat ve fesahat dışı bir cümle, kelime ve harfe rastlamak da mümkün değildir.

KAYNAKLAR

el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed (ö. 1162/1749), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs amme'stehere mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, (I-II) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1408/1988.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *Müsned*, (I-VI) Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1413/1992.

Algül, Hüseyin, "Haram Aylar", *D.İ.A*, XVI, 105, T.D.V.Y, İstanbul, 1997.

Alicı, Mustafa, "Şefâat" *D.İ.A*, XXXVIII, 401, T.D.V.Y, İstanbul, 2010.

Aliyyü'l-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddin Ali b. Sultan Muhammed el-Heravî ((ö. 1014/ 1605), *Şerhu Kitabi'l-Fıkhi'l-Ekber*, li'l-İmâmi'l-A'zam Ebû Hanîfe en-Nu'mân b. Sâbit el-Kûfî (80/699-150/767), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrût, 1404/1984

el-Âlûsî, Mahmûd Ebu'l-Fadl (ö.1270/1854), *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'ı'l-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, Ty.

Arslan, Ali, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Arslan Yayınları, İstanbul, Ty.

Atar, Fahreddin, "Nikâh" *D.İ.A*, XXXIII, 112, T,D,V,Y, İstanbul, 2006.

Bağçeci, Muhiddin, "Şefâat" *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, VII, 280, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2000.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973.

Bilmen, Ömer Nasuhi (ö. 1971), *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınnevi, İstanbul, 1984.

el-Buhârî, Ebû Abdullah b. İsmail b. İbrahim (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, Şerh ve Tahkîk: eş-Şeyh Kâsım eş-Şemmâî er-Rifâî, (I-IX) Dâru'l-Erkâm, Beyrut, Ty.

Bulut, Halil İbrahim, "Rızâ" *D.İ.A*, XXXV, 56, T.D.V.Y, İstanbul, 2008.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlu*, T.D.V. Yayınları, 17. Baskı, Ankara, 2008, S. 173.

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid el-Şerîf (ö. 816/1413), *Mu'cemü't-Ta'rîfât*, Tah. Muhammed Sıddîk el-Minşevî, Dâru'l-Fazîle, Kahire, Ty.

ed-Dâmeğânî, el-Câmiu'l-Hüseyin b. Muhammed (ö. 478/1085), *Kâmûsu'l-Kur'ân ev Islâhu'l-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Tah. Abdülazîz Seyyidü'l-Ehl, 3. Baskı, Beyrut, 1980.

Dönmez, İbrahim Kafi, "Müt'a" *D.İ.A*, XXXII, 174, T.D.V.Y, İstanbul, 2006.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistanî el-Ezdî (ö. 275/889), *Bezlü'l-Mechûd fi Halli Ebî Dâvûd*, Telif, Halil Ahmed es-Sehhâr Nüfûrî (ö. 1347), Dâru'r-Rayyân li't-Türâs, 1. Baskı, Kahire, 1408/1988.

Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseyin (ö.1094/1683), *el-Külliyât Mu'cemü fi'l-Mustalihât ve'l-Furûki'l-Legavîyye*, 2. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1419/1998.

Enîs, İbrahim ve diğerleri, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Mektebetü's-Şurûki'l-Düveliyye, 4. Baskı, Kahire, 1425/2004.

Fayda, Mustafa, "Taberî", *D.İ.A*, XXXIX, 314, T.D.V.Y, İstanbul, 2010.

el-Fîrûzabâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakup (ö. 817/1415), *Besâiru zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitabi'l-Azîz*, Tah. Abdu'l-Alîm et-Tahâvî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.

Güngör, Hilal, "Seyyid Kutub," *D.İ.A*, XXXVII, 64, T.D.V.Y, İstanbul, 2009.

Harman, Ömer Faruk, “Dalâlet” *D.İ.A*, VIII, 427, T.D.V.Y, İstanbul, 1993.

İbn Ebi'l-İz, Sadruddin Muhammed b. Alâuddin Ali b. Muhammed (ö. 792/1239), *Şerhu'l-Akâdeti't-Tahâviyye*, Tah. Âlimlerden bir komisyon, 8. Baskı, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1404/1984.

İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, Tah. İbrahim Şemsüddin, 2. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1429/2008.

İbn Mâce, el-Hafız Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 275/887), *Sünen*, Tah. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kahire, Ty.

İbnü'l-Esîr, Nasrullah b. Muhammed (637/1239), *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Katibi ve's-Şâir*, el-Behiyyetü'l-Mısriyye Matbaası, Kahire, 1312h.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, 1. Baskı, Beyrût, 1412/1992.

el-Kâdî, Ebu'l-Hasen Abdulcebbâr b. Ahmed b. Abdulcebbâr el-Hemedânî (ö. 415/1025), *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Tah. Abdulkerim Osman, 3. Baskı, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1416/1996.

Karaman, Hayreddin ve diğerleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, D.İ.B.Y, Ankara 2014.

Kiraz, Celil, *Şerif Murtazâ'nın Emâlî'sinde Kur'ân Müşkilleri ve Müteşâbihleri*, Emin Yayınları, Bursa, 2010.

el-Kirmânî, Ebu'l-Kasım Burhaneddin Tâcü'l-Kurrâ Mahmud b. Hamza b. Nasr (ö. 505/1111), *el-Burhân fî Tercîhi Müteşebihî'l-Kur'ân*, Tah. Abdulkadir Muhammed Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1407/1987.

el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Habib (ö. 450/1058), *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Ter. Ali Şafak, Bedir Yayınları, Ankara, 2016.

Müslim b. Haccâc, Ebu'l-Hüseyin (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1347/1929.

er-Râgıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (ö. 502/1108), “Akd” *el-Müfredâtü fî Garîbi'l-Kur'ân*, Tah. Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, Ty.

er-Râzî, Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin b. el-Hasan b. Ali (ö. 606/1210), *Mefâtihu'l-Gayb/et-Tefsîru'l-Kebîr*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1411/1990.

Sinanoglu, Mustafa, “İman” *D.İ.A*, XXII, 212, T.D.V.Y, İstanbul, 2000.

eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim b. Ebû Bekir b. Ahmed (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal* (1-3), Tah. Abdulazîz Muhammed el-Vekîl, Müessesetü'l-Halebî, Kahire, Ty,

Şerif el-Murtazâ, Ali b. Hüseyin el-Müsevî el-Alevî (ö. 436/1044), *Emâli'l-Murtezâ: Guraru'l-Fevâid ve Düraru'l-Galâid*, Tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 1. Baskı, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1373/1954.

Şinkîfî, Muhammed Emin b. Muhammed (ö. 1974), *Def'u İhâmi'l-İzdirab an Âyâti'l-Kitab*, Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1. Baskı, Mekke-i Mükerrreme, 1426/2005.

et-Taftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah (792/1390), *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefîyye*, Tah. Ahmed Hicâzî es-Sekâ, 1. Baskı, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezher, Kahire, 1408/1987.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Reyyân, Kahire, 1407/1987.

et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezid) (ö. 279/892), *Tuhfetü'l-Ehvezî bi Şerhi Câmi'l-Tirmizî*, Telif, Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim (1283-1353), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1410/1990.

Topaloğlu, Bekir, “Cehennem” *D.İ.A*, VII, 231, İstanbul, 1993.

Topaloğlu, Bekir, “Cennet” *D.İ.A*, VII, 381, 385-386, İstanbul, 1993.

Turan, Abdalbaki, “Müşkil” *Şamil İslam Ansiklopedisi*, VII, 103, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2000.

Yazıcıoğlu, Mustafa Said, “Fiil” *D.İ.A*, XIII, 60-61, İstanbul, 1996.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Dalâlet”, *D.İ.A*, VIII, 430, T.D.V.Y, İstanbul, 1993.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi (ö. 1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam ve diğerleri, Azim Dağıtım, İstanbul, Ty.

Yerinde, Adem, “Müşkilü'l-Kur'ân” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXXII, 164, T.D.V.Y, İstanbul, 2006.

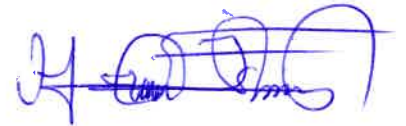
ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer (ö. 538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1397/1977.

ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah (ö. 794/1392), *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2. Baskı, Beyrut, 1391h. 1972m.

ez-Zeyleî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî (ö. 762/1360), *Kitabü Tahrîci'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâri'l-Vâkiati fi'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Davet ve Usûluddîn Fakültesi, Şer'î Yüksek Lisans Kısmı, Araştırma ve Tah. Ali Ömer Ahmed Bâdahdah, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. 1417h.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	İbrahim AKŞİT	Doğum Yeri ve Yılı:	Orhaneli 16.12.1966
Öğr.Gördüğü Kurumlar:	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise :	1979	1986	Bursa Anadolu İmam-Hatip Lisesi
Lisans :	1987	1996	Ezher Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans :	2013	2015	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Bilim Dalı
Doktora :	2016		Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Bilim Dalı
Medeni Durum :	Evli		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi:	Arapça (İyi),		
Çalıştığı Kurum (lar) :	Başlama ve Ayrılma Tarihleri	Çalışılan Kurumun Adı	
1.Diyaret İşleri Başkanlığı	2012		
Yurtdışı Görevleri :			
Kullandığı Burslar :			
Aldığı Ödüller :			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar :			
Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri :			
Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler :			
Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar:			
Yayımlanan Çalışmalar :			
Diğer :			
			17.06.2019 İbrahim Akşit

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	İbrahim AKŞİT
Tez Adı	Taberî Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Tez Türü	Doktora
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Celil KİRAZ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 17.09.2019

İmza :

